ALVA MYRDAL OCH GUNNAR MYRDAL

KRIS I BEFOLKNINGSFRÅGAN

BONNIERS

ALVA MYRDAL OCH GUNNAR MYRDAL

KRIS I BEFOLKNINGSFRÅGAN

KRIS
I BEFOLKNINGSFRÅGAN

AV

ALVA MYRDAL OCH GUNNAR MYRDAL

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1934

INNEHÅLL.

INLEDNING.

Kris i befolkningsfrågan.

Mer än de flesta andra samhällsproblem har befolkningsfrågan förmått uppröra sinnena.

Den snuddar nämligen vid några områden av samhällsmoralen, som sedan gammalt legat i centrum för religionslärares och moralisters intresse: förhållandet mellan könen, äktenskapet, fortplantningen och familjen. Den har därför kommit att beröra s. k. personliga samvetsfrågor. Och så långt tränga eljest de stora samhällsproblemen blott med den största svårighet. Vidare får man naturligtvis minnas, hur djupt komplexbundet könsproblemet kommit att bli i den moderna västerländska civilisationen. I denna komplexbundenhet ligger för övrigt en god del av själva anknytningen till den individuella moralen.

Det måste emellertid starkt understrykas, att denna kontakt med de "personliga samvetsfrågorna" aldrig varit det politiskt väsentliga i dessa åsiktsstrider, allra minst om vi som här blott hålla oss till den mera genomtänkta och systematiskt utbyggda åsiktsbildningen. Ytterst ha striderna även i befolkningsfrågan gällt de stora sociala välfärds- och fördelningsproblemen. De ha blott varit ett inslag i den alltsedan 1700-talet oavbrutet pågående kampen mellan reaktionära och radikala samhällsideal och klassintressen.

För närvarande genomleva vi åtminstone här i Sverige en åsiktsuppluckring. Det har hänt en hel del, som rivit upp gamla traditionella åsikter i befolkningsfrågan. Man är uppen-

bart oviss och villrådig i nästan alla läger; man är mindre fastlåst i sin inställning än kanske någonsin tidigare.

Ingen vet riktigt på vilken fot han skall stå. Orsaken ligger huvudsakligen i den faktiska nativitetsutvecklingen under de senaste decennierna. Men åsiktsuppluckringen i befolkningsfrågan har sin motsvarighet i en pågående allmän omläggning av de sociala stridsfronterna och åsiktslinjerna, en politisk utveckling som ej heller i andra avseenden nått mycket längre än till oklarhet.

Låt oss för att få en utgångspunkt ta fasta på åsiktsläget i befolkningsfrågan ungefär vid den tidpunkt, då den nu åldrande generationen mottog sina politiska impulser, och låt oss därvid skilja mellan en socialradikal och en socialkonservativ politisk inställning.

De radikala ömmade för de fattiga och försvarslösa i samhället. Under slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet fingo de sin ideologiska resonansbotten och sin politiska maktbas i den framväxande arbetarrörelsen, som kraftigt genomsyrades av de socialradikala idéerna, vilka ju i stort sett motsvarade arbetarklassens ekonomiska intressen. I befolkningsfrågan voro de radikala nymalthusianer (trots att de socialistiska teoretikerna, som längre fram skall skildras, i princip aldrig medgivit att befolkningsminskning vore det rationella botemedlet mot den sociala nöden).

Nymalthusianernas ideal var en rationalisering av barnaveln. Barn borde komma till världen endast efter sina föräldrars fria val. Och detta borde bli regel ej blott i den "bildade" överklassen utan även inom arbetar- och bondebefolkningen. Familjernas ekonomiska standard skulle stiga genom att barnkullarna blevo mindre. Till följd av befolkningsminskningen — eller som man väl snarast tänkte sig: den minskade befolkningsökningen — skulle även utbudet av arbetskraft minskas i förhållande till de knappa naturtillgångarna. Arbetskraften skulle så bli en värdefullare produktionsfaktor, varigenom

arbetslöshetsrisken skulle minskas och löneinkomsterna stegras. Fattigdom och nöd skulle försvinna.

De konservativa representerade däremot de besittande klassernas intressen. Dessa intressen synas i nyare tid icke ha kunnat vara direkt idealbildande på samma sätt som de fattigas intressen. För att kunna upphöjas till politiska ideal ha de därför i högre grad måst förgyllas genom romantiska, moraliska och religiösa inslag. I befolkningsfrågan voro de konservativa antinymalthusianer.

En genomförd födelsekontroll antogs skola verka upplösande på könsmoralen. Möjligheten att ha könsumgänge utan att riskera att få barn skulle ta bort den sanktion, som — vid sidan av risken för könssjukdomar m. m. — vidmakthöll ungdomens sedliga avhållsamhet och de vuxnas trohet i äktenskapliga förbindelser. Födelsekontrollen framstod dessutom i och för sig såsom ett "onaturligt" ingrepp i skapelsens ordning och strede emot den kristna religionen. Den såsom följd inträdande befolkningsminskningen skulle beteckna en rasens degeneration och betyda "släktets självmord". När befolkningstrycket minskades, skulle landet översvämmas av invandrare från främmande folkraser med högre fruktsamhetstal. Med de starkares rätt skulle dessa överta och omforma vårt dyrbara kulturarv. Denna invasion skulle därtill kunna dra med sig internationella förvecklingar och riskera vår fred. Samtidigt skulle därvid de minskade barnkullarna sänka vår försvarskraft och blottlägga landet för rovlystna erövrare.

Med denna allmänna inställning låg det mindre nära till hands att fästa vikt vid sambandet mellan nativitet och fattigdom. Man hade i det konservativa lägret en benägenhet att blunda för nödens och arbetslöshetens sociala orsaker och blott fästa blicken vid de personliga. Var och en, som allvarligt strävade att försörja sig och de sina, kunde nog finna en förvärvskälla, om han nämligen inte reste "orimliga" anspråk på arbetsersättning. Det fanns naturligtvis, det medgav man, en

del orkeslösa åldringar och därtill även sjuka, lytta eller socialt förkomna individer i de yngre åldrarna, och dessa finge samhället dra försorg om, såvida de icke hade anhöriga, som kunde fylla denna försörjningsplikt. Med förnöjsamhet och sparsamhet kunde dock även en mindre inkomst ge nödtorftig bärgning åt en familj, fastän barnen voro många. Familjelyckan vore mera än av inkomsten beroende av moraliska egenskaper. Dessutom gåve det bestående samhället rika möjligheter att nå stegrad inkomst för alla dem, som voro tillräckligt idoga, påpassliga och sparsamma.

I något förenklad utformning ha vi därmed antytt de båda åsiktsfåror, vari det befolkningspolitiska tänkandet länkades i Sverige ännu omkring sekelskiftet. På ungefär ettdera av dessa sätt tänker folk alltjämt i vissa kulturella avkrokar inom vårt samhälle. Men bland de mera vakna är åsiktsläget ett helt annat. Det är till en början betydligt oklarare i sina linjer än för trettio år sedan. Den viktigaste orsaken härtill är, som redan sagts, den faktiska nativitetsutvecklingen.

De radikala nymalthusianerna ha sannerligen blivit bönhörda över hövan. Födelsetalen ha fallit katastrofalt. Och de fortsätta att falla: någon botten kan ännu inte skönjas. Närmast pekar utvecklingen emot en av rena miniatyrfamiljer uppburen befolkning, vilken oavbrutet minskas i en så småningom allt snabbare takt. Detta hade man knappast tänkt sig. Samtidigt har den tekniska utvecklingen i grunden förändrat arbetskraftens knapphetsförutsättningar. Arbetslösheten är visserligen fruktansvärd, större än någonsin. Men var och en vet, att det inte beror på någon knapphet på naturtillgångar. Var och en kan därför även draga den slutsatsen, att det inte finns stor anledning att lita på att arbetslösheten skulle gå ner blott på den grund, att nativiteten ytterligare minskades.

Med den teknik, vi nu behärska, ha vi naturtillgångar nog att försörja en större befolkning på en högre levnadsstandard, och tekniken förbättras oavbrutet. Felet ligger ej längre i

knappheten på naturtillgångar och övertaligheten av människor. Felet ligger i den samhälleliga organisationen av produktionen och av fördelningen, som icke kunnat hålla jämna steg med den tekniska utvecklingen. Från en någorlunda jämnt fortskridande industriell utveckling med stigande levnadsstandard men alltjämt under knapphetens stjärna ha vi förts över i något som liknar en permanent ”överflödskris”. Därmed har även vår befolkningsfråga kommit i ett alldeles nytt läge.

Inför den kraftigt påbörjade avfolkningen just i denna tid av exempellöst snabbt tekniskt framåtskridande ha de som se radikalt på de sociala problemen att vända sköldarna. De komma att få ett nytt intresse att hejda fruktsamhetstalens fall. Men hur skall detta kunna ske? Vilka medel stå till förfogande för en positiv befolkningspolitik? En sak blir klar genom en social analys av motivspelet bakom födelsebegränsningen och den bestyrkes av erfarenheten från andra nationer: här räcker det inte med små justeringar av den ekonomiska fördelningen. Fruktsamhetspremieringar, skattelindringar för barnrika familjer och dylikt komma möjligtvis att ge oss en kortvarig illusion av att vi föra en positiv befolkningspolitik, men de komma att lämna fruktsamhetsutvecklingen tämligen oberörd. Vill man vinna mer än en illusion får man nog rätt grundligt reformera hela samhället.

Det blir då fråga om en ganska radikal omfördelning av inkomsterna mellan familjer med en olika stor barnförsörjningsbörda och olika stor inkomst. Det kommer att gälla en profylaktisk socialpolitik, närmast styrd av syftet att stegra folkmaterialets kvalitet men samtidigt förverkligande den radikala fördelningspolitiken genom att göra en väsentlig del av barnförsörjningsbördan till en hela samhällets angelägenhet. En hel del sociala institutioner — och i första hand familjen — komma därvid att behöva anpassa sig i den riktning, att vår folkstam återigen skall finna det lönt att förnya sig själv. På botten ligger det stora nationella försörjningsproblemet:

hur skola vi genom fullt utnyttjande av vår arbetskraft, våra naturtillgångar och vår teknik kunna göra vår produktion i högre grad effektiv? En stegring av produktionen är viktig i och för sig på grund av sina omedelbara verkningar å folkets levnadsstandard och dess ekonomiska trygghet. Men den är ur befolkningspolitisk synpunkt än viktigare indirekt genom att utgöra den nödvändiga förutsättningen för att vi skola ha råd med de fördelningspolitiska och socialpolitiska reformerna. Ett positivt intresse för befolkningsstockens uppehållande, som inte nöjer sig med utsiktslöst socialt kvacksalveri, leder således ut i kravet på samhällsreform.

Det är för att söka ange de stora linjerna i en befolkningspolitik av denna art, som denna bok är skriven. Själva vår problemställning åsyftar en slutgiltig likvidering av den åttiotalsradikalism i befolkningsfrågan, som vi anse vara hopplöst ur takt med den sociala tidsutvecklingen. Det är i och för sig intet märkvärdigt, att även åsikter åldras och skola dö. Politiska åsikter gälla sociala tillstånd och utvecklingstendenser, som man vill ändra. Ändra sig därvid tillstånden och tendenserna, få också åsikterna ändras. Göra de det icke, stå de kvar blott såsom anomalier — utan förbindelse med de verkliga sociala problemen. En i denna mening föråldrad radikalism hör rentav till det vederstyggligaste inom idépolitiken: den blir med nödvändighet förvandlad till det särskilda slag av social konservatism, som känns igen på att den är sur till lynnet och rotlös i tiden. I det läget komma lätt radikalismens gamla veteraner, om de förlora känningen med de förändrade problemförutsättningarna. Vi hedra dem även då gärna, men blott såsom historiska företeelser, hörande hemma i en annan utvecklingsepok än den vi ha att leva och verka i.

Men lika illa ställda äro de konservativa antinymalthusianerna — åtminstone de, som tagit sin moral och religion någorlunda på allvar och ej blott begagnat dem såsom täckelse över sin klassegoistiska ovillighet inom socialpolitiken.

Det går inte gärna att på det sociala planet driva moraliska ideal alldeles stick i stäv med den faktiska utvecklingen. All moral måste i viss mån acceptera. I alla händelser är det klart att de medel man använt för att söka stoppa födelsebegränsningens utbredning — strafflagstiftning och predikningar — icke äro effektiva. Och frågan är då: vilka andra medel har man att lita till? — I det konservativa lägret har man ännu knappast kommit fram till att ställa den frågan klart och ärligt. Man har skytt de socialpolitiska konsekvenserna.

Överhuvudtaget har den sedliga förtrytelsen gentemot födelsebegränsningen förlorat sina fästen. Vi veta — inte minst från den tidens skönlitteratur, från memoarer och muntlig familjetradition, från rättegångsprotokoll och statistik — att människor inte voro så överdrivet sedliga och harmoniska under 1800-talet, trots frånvaron av födelsekontroll. Och på vederhäftigt håll börjar man ju allvarligt betvivla, att den ungdom som nu växer upp med någorlunda fri tillgång till kontraceptiva medel av alla slag skulle genomgående vara så sedligt förvildad. Många erfarna och omdömesgilla iakttagare göra tvärtom gällande, att den i jämförelse med en tidigare generation är klarare, allvarligare och stundom mera ansvarsmedveten. Vissa ansamlingar av asociala element finns det naturligtvis även nuförtiden, men det lär det visst alltid ha funnits.

För skepsis och kritik gentemot överhuvud *alla* åsikter i befolkningsfrågan finns det för närvarande övernog av skäl. Det är inte att undra på om under dessa förhållanden en allmän villrådighet efterträtt den klara åsiktsspaltningen från åttiotalet och sekelskiftet. Men så småningom komma väl åsiktslinjerna att klarna igen. Befolkningsproblemet kommer på nytt att få sin centrala plats bland stridsfrågorna i den idépolitiska diskussionen. Vi skulle till och med tro, att den i nästa generation kommer att dominera hela den socialpolitiska problemställningen. Den kommer åtminstone att tvinga sig in som en

huvudsynpunkt i alla de speciella problemen. Befolkningsfrågan kommer emellertid då att väsentligt ha växlat innehåll.

Det är denna kris, som just nu är i sin begynnelse. Åsiktsuppluckringen betecknar bara ett kortvarigt övergångsskede, liksom trettiotalets hela politik djupast präglas av den hastiga förvandlingens kaos.

FÖRSTA KAPITLET.

Malthusianismen och nymalthusianismen.

Det är av ett visst intresse att söka göra sig en föreställning om de nya åsikter i befolkningsfrågan, som äro i framväxande. Uppgiften frestar dubbelt, eftersom ett studium av dessa framtida åsiktslinjer i befolkningsfrågan ger en utblick över hela den nya socialpolitik och den nya ekonomiska, psykologiska och moraliska grundval för det sociala livet, som kommer att bryta igenom såsom en följd av den tekniska utvecklingen.

Men först en skiss över den idéutveckling, som redan helt och hållet ligger bakom oss. Även när ett åsiktsförlopp, såsom just här, uppenbarligen håller på att göra en tvär vändning, gör man klokt i att icke försmå en tillbakablick. Det blir annars så svårt att verkligen förstå det läge, vari man befinner sig. Våra tankar rinna ju alltid fram över decenniernas lagrade doktrinfossil, vare sig vi veta det eller inte — och mest så när vi inte veta det. Dessa döda tankar grumla som ett bottenslam alla våra föreställningar och åsikter. Genom en tillbakablick kan man göra en rationell utfällning och frånsilning. Däri ligger egentligen värdet av en historisk orientering. Den skall frigöra oss från de dödas makt över vårt eget liv.

Traditionen — d. v. s. den irrationella bindningen av våra föreställningar och åsikter — kan övervinnas blott genom att den intellektuellt fixeras, förklaras och kritiseras. Det här närmast följande försöket att antyda vissa breda idéhistoriska linjer måste emellertid av utrymmesskäl bli ofullständigt. Den som önskar en mera ingående framställning av hela den tankemiljö, varinom den befolkningspolitiska diskussionen växt upp,

hänvisas till ”Vetenskap och politik i nationalekonomien”, Stockholm 1930, och ”Socialpolitikens Dilemma” i Socialt Tidsskrift, København 1932, samt i Spektrum häftena 3 och 4, 1932. I dessa arbeten behandlas dock icke speciellt befolkningsfrågan.

Malthusianismen.

Man måste till en början hålla klart för sig, att, idéhistoriskt sett, hela den moderna diskussionen i befolkningsfrågan liksom överhuvudtaget hela striden om socialpolitiken springer upp under 1700-talet ur den gamla konflikten mellan egendomskonservatismen och egendomsradikalismen.

Den äldre merkantilistiska ekonomien med sin härstamning från de autokratiska statslärosystemen hade mestadels gått på sidan om denna konflikt genom en fullkomligt krass och numera svårbegriplig likgiltighet inför fattigdomens ohyggliga faktum: ”De fattiga äro aldrig så ihärdiga, som då arbetskraften är billig och spannmålen dyr.” Eller: ”Hårda tider äro en välsignelse, ty då hållas de fattiga till flit.”

1700-talets morgonklara upplysningstänkande bringar emellertid konflikten upp i dagen. All samhällsspekulation länkas därefter i två huvudströmmar: den *konservativa,* som fullständigast utvecklats i den fysiokratiska och den tidiga klassiska ekonomiska teorien, där man lägger tyngdpunkten på det individualistiska frihetsbegreppet och så utsmider en samhälls- och egendomsbevarande liberalism; och den *radikala,* utopiska, rousseauanska anarkismen eller socialismen, som bibehåller frihetsbegreppet men söker bringa detta i överensstämmelse med det sociala jämlikhetsbegreppet och då blir ekonomiskt revolutionär.

De radikala socialteoretikerna kunde effektivt kritisera de konservativa genom att påpeka, att dessa togo de bestående äganderättsförhållandena såsom givna och självklart rättfärdiga. Friheten blir då en frihet bara för de rika. De radikala

teoretikerna måste helt enkelt sätta in med en kritik på just denna punkt. Själva kärntanken i deras utopism är ju denna, att man genom en förändring av äganderättsinstitutionerna kan förvandla vår skröpliga värld till ett Eden. Det är däruti den radikala utopismen är socialt revolutionär.

Denna radikala frihetsteori kunde emellertid efter i grunden liknande linjer sönderkritiseras av de konservativa liberalerna. Det är vad Malthus gör. Hans bok om befolkningens ständiga press emot näringsutrymmet är skriven just för att bevisa, att man icke når ett tusenårsrike blott genom en ändring av samhällsinstitutionerna. Eländets orsaker sitta enligt Malthus' uppfattning mycket djupare: de äro rotade i "den mänskliga naturen".

Detta är för övrigt i alla tider den djupaste motsättningen mellan en konservativ och en radikal inställning till samhällsproblemen. Allt beror på hur mycket man vill skylla på individerna själva och hur mycket på samhällsmiljön. Rudolf Kjellén uttryckte en gång saken så, att en radikal ständigt är benägen att tänka, att det är tillfället som gör tjuven, medan en konservativ alltid lutar mot den uppfattningen, att det är tjuven som gör tillfället. Den pessimistiska hänvisningen till "den mänskliga naturen" är därför ständigt den djupare innebörden av varje konservativt politiskt argument, som icke enkelt, krasst och ärligt motiveras direkt ur den härskande klassens ekonomiska intressen, vilket ju så småningom blivit omodernt. Den malthusianska befolkningsteorien är intet undantag. Den utgör i själva verket ett av de skickligast utspekulerade reaktionära argument utifrån den "mänskliga naturen", som någonsin blivit påfunna.

Och reaktionen var verkligen vid den tidpunkt, då Malthus anonymt gav ut sin berömda essay i befolkningsfrågan, i starkt behov av bättre argument i den sociala striden. Just vid ingången till 1800-talet var nämligen det idépolitiska läget tämligen egenartat.

Ytligt att döma var det radikalismen, som satt med de bästa korten på hand. Den borgerliga liberalismen var principiellt radikal, fastän praktiskt konservativ. 1700-talstänkandet hade mynnat ut i satsen om alla människors lika rätt. Denna princip hade rentav inskrivits i de berömda deklarationer, som voro avsedda att bilda grundvalen för samhällslivet i Förenta staterna och i Frankrike: Declaration of Independence 1776 och Déclaration des droits de l'homme 1789. Denna jämlikhetsprincip finner även i fortsättningen en trygg förankring i själva den utilitetsmaxim, som under mer än ett sekel skulle bli grundvalen för det ekonomiskt politiska tänkandet.

Enligt utilitetsmaximen borde samhällets alla företeelser vägas och bedömas med den grundsatsen i sikte, att blott sådana politiska åtgärder voro försvarliga, som ledde till största möjliga lycka för största möjliga antal människor. Men vid genomförandet av denna sociala lyckokalkyl vore det ju helt simpelt en falskräkning, om man icke räknade alla individer för en och ingen för mera än en. Att jämlikhetsprincipen på detta vis ingick såsom ett led i själva utilitetsmaximen underströks ofta av de utilitaristiska filosoferna och ekonomerna, och särskilt Bentham och John Stuart Mill hade blicken klar för denna konsekvens.

Jämlikhetsprincipens förankring i den tidens samhällsekonomiska tänkande — både det konservativa och det radikala — blir än fastare genom teorien om "den sjunkande nyttans lag", som ju utvecklats av Bentham och övertagits av hela den klassiska skolan. Om ett tillskott av en krona betyder en allt mindre ökning av behovstillfredsställelsen, ju större den inkomst är, till vilken denna tillskottskrona lägges, och om en krona därför är långt mera "värd" för den fattige än för den rike, når man givetvis en större total lyckosumma för samhället i dess helhet genom att ta från de rika och ge åt de fattiga. Inkomst- och förmögenhetsutjämnande politiska in-

grepp skulle därför rent ekonomiskt vara försvarade ner till fullkomlig jämlikhet i detta hänseende.

I samma riktning verkade vidare den i den klassiska ekonomiska teorien inbyggda, från naturrättsfilosofien nedärvda arbetsprincipen inom värdeläran. Denna princip — som sedermera övertogs och utnyttjades även av Marx — gick ju ut på att det mänskliga arbetet och blott arbetet var "värdeskapande" och grundade en naturlig "rätt" till hela produktionsresultatet. Förverkligandet av denna naturliga "rätt" skulle givetvis ävenledes förutsätta en radikal inkomstutjämning i samhället. Ty även om arbetsförmågan kunde växla individuellt, var det ju klart, att människorna förfogade över egen arbetskraft på ett mycket jämlikare sätt än över produktionskapital.

I själva den borgerligt liberala ekonomiens egna grundfästen hade således egendomsradikalismen sina principiella grundsatser inbyggda. Inom den intellektuella borgarklassen, som uppbar den politiska idéutvecklingen — arbetar- och jordbrukarklassen var denna tid ännu en dov massa utan egen stämma — var dock tämligen allmänt den yngre generationen i bestämd rörelse mot en allt konservativare inställning, vilken ju sedermera historiskt utkristalliserade sig i den allmänna politiska och kulturella reaktionen efter Napoleonkrigen. Den besittande klassens ungdom hade av den franska revolutionen lärt en läxa om det samband, som består mellan radikala svärmerier och praktiska realiteter. Denna åsiktssvängning får en nästan dramatisk illustration i det faktum, att Malthus' skrift tillkommer som en frukt av de dispyter han haft med sin radikale fader, Godwins vän och beundrare.

Nu var emellertid som redan sagts den framväxande konservatismen rätt illa ställd. Den hade argumenten emot sig. Hela dess egen ekonomiskt filosofiska åskådning var ju i grunden radikal. Denna svårighet är stor, i all synnerhet eftersom man inte kunde tänka sig möjligheten att helt byta samhällsfilosofi (vi syfta här närmast på de kretsar i England,

som denna tid uppburo den samhällsvetenskapliga och idépolitiska utvecklingen).

Med denna utilitaristiska jämlikhetsfilosofi blevo ju till en början en del av de gamla reaktionära argumenten alltför cyniska och omöjliga, t. ex. detta urgamla, att det finns en mängd smutsigt och obehagligt arbete, som måste uträttas och som människor endast kunna förmås att göra under fattigdomens piska.

Ett annat argument tedde sig visserligen något användbarare: säkerhetsargumentet. Bentham, den tongivande utilitaristiske samhällsfilosofen vid sekelskiftet, försökte också mycket riktigt reparera och snygga upp detta gamla konservativa vapen. Men någon större slagkraft kunde det aldrig mera få. Intresset av lugn, stabilitet och trygghet i den sociala samlevnaden förmådde ju i bästa fall blott motivera vissa skonsamma metoder för reformers genomförande, men däremot icke i och för sig de bestående egendomsförhållandenas orubbade bibehållande. Och vad gäller just sättet för reformernas genomförande voro ju oftast de konservativas motståndare, de radikala jämlikhetsivrarna, riktigt resonliga. De propagerade i allmänhet inte några hastiga och våldsamma revolutioner. Utopismen låg snarast just i den egendomliga sammanställning de representerade av ett starkt revolutionärt patos och en nästan total brist på revolutionär handlingsberedskap.

Det grånade argumentet slutligen, som bl. a. Hume hade återupptagit, att ekonomisk olikhet, även om principiellt oriktig, dock vore nödvändig för att sporra människor till sparsamhet, flit och företagsamhet, var i så fall alltjämt betydligt användbarare. Men det ideala tillstånd av genomgående fri konkurrens och av fritt och lika lopp för dugligheten var den fanns, som detta liberala argument förutsatte, motsvarade inte precis förhållandena i ett gammalt ståndssamhälle såsom det engelska på snabb utveckling emot pauperistisk industrialism.

Emellertid brukar den politiska åsiktsbildningen icke låta

sig stoppas av brist på argument. Efter Marx ha vi alla lärt oss, att denna åsiktsbildning icke är någon produkt av rationellt vägda skäl och motskäl utan väsentligen blott den ideologiska överbyggnaden över hela den sociala och ekonomiska utvecklingen. Argumenten infinna sig i allmänhet, när de behövas. De äro de sökta premisserna till redan givna slutsatser.

Ur den frambrytande egendomskonservatismens argumentnöd växer så den klassiska befolkningsläran fram såsom ett försvar för de bestående institutionerna: familjen, äganderätten och förmögenhetsolikheterna. Av en mängd kringflytande tankespillror bygger den behjärtade prästmannen Malthus upp den förskansning, som den borgerliga konservatismen behövde gentemot den utilitaristiska, innerst inne starkt radikala filosofi, som fanns innesluten i dess egen samhällsekonomiska åskådning.

De radikala samhällsförbättrarna ha tagit grundligt miste, säger Malthus, då de skylla allt ont på de sociala institutionerna. Orsaken och därför även skulden till de breda lagrens ekonomiska nöd ligger hos dem själva. Varje försök att höja arbetarklassen på de besittandes bekostnad leder på lång sikt blott till stegrad befolkningsmassa och därefter nytt elände. Detta är de teser Malthus med sin befolkningsteori söker leda i bevis.

Befolkningen pressar ständigt emot näringsutrymmet, påstår han. Fortplantningsdriften är nämligen långt starkare än möjligheterna att bereda försörjning för en ökad befolkning. Försörjningsmöjligheterna lyda ”den avtagande avkastningens lag”, den teori, vilken därefter införlivas med den klassiska liberala fördelningsläran såsom ”jordräntelagen”. Befolkningstillväxten hålles inom dessa naturgivna gränser genom vissa hinder. Malthus skiljer mellan två slag av sådana hinder. ”Positiva” eller ”undertryckande” kallar han de hinder, som taga sig uttryck i att redan födda människor på ett eller annat sätt avlivas: genom krig, farsoter, hungersdöd och annat elände.

”Förebyggande” äro de hinder, varigenom själva födelsetalen hållas nere.

Till teorien hör nu vidare, att de ”förebyggande” hindren egentligen aldrig annat än tillfälligtvis antagas kunna nå den styrka, att de förhindra folkmängden att utöva en press på näringsutrymmet. Den yttersta kontrollen av folkmängdens storlek utgöres i stort sett alltid av de ”undertryckande” hindren — eländet, som avlivar de för många.

Det är denna tanke som med blott föga modifikation stiger in i den klassiska fördelningsläran: arbetarnas levnadsstandard, deras reallön i modern mening, kan tas för tämligen konstant. En stegring av näringsmöjligheterna, resp. av realinkomsterna, medför en befolkningsökning just genom att för en tid lätta på de ”undertryckande” hinder för den naturliga folkökningen, som eländet utgör, alltså genom att tillfälligt sänka dödligheten.

Ur denna teori drar Malthus som bekant den slutsatsen, att de rika ha rätt att göra vad dem lyster med vad de äga, och att de fattiga egentligen inte ha rätt att leva. De ha sig själva att skylla för sitt elände. I alla händelser är eländet ohjälpligt.

Stundom får hans förkunnelse rentav klangen av en sträv vedergällningsteori. Hänsyn till rättvisa och heder tvinga oss, säger Malthus, att bestämt förneka de rättsanspråk, som resas å de fattigas vägnar. De arma barn, som vid sitt föräldraval dragit en nit i livets stora lotteri, ha att finna sig i att de inträda i en värld, som redan tagits i besittning. Om deras föräldrar icke kunna försörja dem, så ha de icke *rätt* till minsta smula föda.

De ha inte här att göra. Vid ”naturens magnifika fest” finns det ingen plats reserverad för dem. Naturen befaller dem att försvinna och sörjer snabbt för att befallningen blir verkställd. Och om några av de legitima gästerna — d. v. s. de besittande — skulle stiga upp och göra rum för någon olycklig, så har det blott till följd att otaliga andra olyckliga tränga sig fram

för att också bli hulpna. Ordning och harmoni försvinna då från festen, och de legitima gästernas tillfredsställelse fördärvas genom att allt detta elände tränger sig på dem. För sent lärde de sig då respektera den ordning, som festens värdinna, naturen, föreskrivit genom att begränsa de lyckligas antal. Man skall icke gå naturen i vägen, då den vill styra och straffa. Naturens straff heter "nöd". Naturens lagar äro Guds lagar, och den fattige har därför ingen som helst *rätt*. — Gräsligare saker har en fattig sättare för sin nöds skull aldrig tvingats sammansätta, säger socialisten Godwin i sin svarsskrift.

Tonen mildras ju betydligt i de senare upplagorna av Malthus' bok, men knappast den politiska innebörden av det hela. Den viktigaste förändringen är, att Malthus fr. o. m. andra upplagan 1803 — som ju dessutom utökats med ett mycket vidlyftigt historiskt och statistiskt material — gör en viss mindre modifikation med hänsyn till de "förebyggande" hindren. Trots vissa antydningar i motsatt riktning ser han (i första upplagan 1798) i samtliga de "förebyggande" hindren blott "laster". Valet stod alltså blott emellan last eller elände, och han mötte därför den fullt berättigade kritiken, att det i så fall vore mindre rimligt att tala om ansvar och om rätt, ja att det vore ett hån mot Guds egen godhet och vishet att antaga, att han försatt människorna i detta gräsliga val. Sedermera blir det därför vid sidan av laster även tal om "sedlig avhållsamhet" såsom ett förebyggande hinder, och moralen var räddad.

Med "sedlig avhållsamhet" menade Malthus, som han uttryckligen framhåller, ett uppskjutande av äktenskapen till senare ålder, men däremot icke celibat inom äktenskapen och än mindre några kontraceptiva metoder (preventivmedel). Emellertid är Malthus föga förhoppningsfull i fråga om denna sedliga avhållsamhet, trots att han naturligtvis alltid predikar

den. Den synes honom svårgenomförbar, såvida den icke skall leda just till "laster".

De socialistiska teoretikernas lidelsefulla reaktion emot pastor Malthus' lära framträder lätt förståelig med hänsyn till vad vi nyss framhållit på tal om den djupare idépolitiska motsats, varav åsiktsbrytningen i befolkningsfrågan bara är ett uttryck. De kunde naturligtvis icke förneka, att det under vissa förhållanden kan råda vissa samband mellan befolkningens storlek och levnadsstandardens höjd (Malthus' själva befolkningslag alltså). De ha desto mindre anledning att göra det, eftersom de kunna påvisa, att Malthus närmast hämtat denna idé från deras egna tidigare skrifter.

Men de förneka, att sambandet är så direkt och så enkelt som Malthus tror. De påstå vidare, att grundliga förändringar av samhällets organisation faktiskt kunna kraftigt öka näringsutrymmet — så ej blott genom att förhindra överklassens lyxkonsumtion och genom att frigöra de för denna lyxkonsumtion bundna produktionskrafterna utan framför allt genom att stegra produktionens effektivitet över hela linjen. De betvivla slutligen nödvändigheten av befolkningens ständiga press emot näringsutrymmet: de dela nämligen icke Malthus' principiellt pessimistiska och biologiskt tänkta uppfattning rörande den "mänskliga naturens" oförbätterlighet. Icke minst i kvinnornas frigörelse till ekonomisk och social självständighet se de en garanti emot den naturbundna, oförnuftiga fortplantningsdriftens allenavälde. I fruktsamhetstalen se de därför inga biologiska konstanter. De se fram emot en konstant folkmängd med stigande välstånd.

Genom Marx länkas sedermera den socialistiska samhällsprotesten in på delvis andra linjer. Det blir icke längre direkt fråga om rationella utopikonstruktioner. Befolkningsfrågan skjutes i viss mån undan. Men i den mån den vinner beaktande, är den socialistiska teoriens inställning oförändrad.

Marx räknade visserligen med en industriell "reservarmé"

av arbetslösa och menade, att den skulle befinna sig i oavbrutet växande allteftersom det kapitalistiska samhället mognade fram emot den slutliga krisen. Men denna massarbetslöshet var enligt Marx icke en ”naturlig överbefolkning” i Malthus’ mening, uppkommen genom det begränsade näringsutrymmet, utan berodde på själva den ekonomiska mekanismen vid kapitalisternas utsugning av proletariatet; den var således enbart institutionellt betingad. För Engels var Malthus’ teori en ”infam, nedrig doktrin”. ”Här ha vi nationalekonomens osedlighet driven till dess spets”, utropar han. Kautsky tvekade länge och anslöt sig i ett tidigare verk nära till Malthus’ lära men återgick sedermera till den traditionella socialistiska inställningen av skarp kritik.

Richard Sandler är därför helt i linje med socialismens äldsta och aldrig i princip uppgivna grundsatser, då han i sitt arbete ”Samhället sådant det är” skriver: ”Långtifrån, att det skulle finnas för många munnar att mätta med den svenska naturens håvor, är det i stället snarare så, att det finnes för få armar för att kunna lyfta ur jorden dess väldiga rikedomar. Att råda bot på bristerna i välstånd med emigration eller preventivmedel är därför socialt kvacksalveri.” Detta skrev Sandler ej blott i bokens första upplaga 1911 utan vidhöll det även i dess andra upplaga, som utkom 1924 — mitt under den korta men intensiva efterkrigsperiod av ”liberalismus redivivus”, varunder även den svenska socialismen eljest i så många hänseenden lät sig liberaliseras — den period varunder man på nytt började överdriva ”knappheten” på naturkrafter och oriktigt påstod, både att Malthus’ lära länge varit bortglömd och att den nu åter blivit i ökad grad sakligt aktuell.

I inställningen till befolkningsfrågan ha vi därför en skiljelinje — om än ej på långt när den viktigaste — mellan även den senare socialismen och den nyklassiska, en smula ”radikalt” orienterade frihandelseklekticismen, som strax skall upptagas till diskussion. Socialisterna visade emellertid oftast en

stark benägenhet att skjuta å sido hela befolkningsfrågan. Då de icke kunde tänka sig att inom en närmare framtid sätta sina egna reformer i verket, nödgades de vanligen i praktiken av rent socialpolitiska skäl ställa sig förstående till den liberala nymalthusianismen. Socialismens inställning blev i denna brytning mellan princip och praktik oklar och undvikande. Knut Wicksell som den typiske nyklassikern kritiserade också på sin tid ofta de med honom samtida socialisternas ringa intresse och bristande förståelse för befolkningsfrågan och framhöll, hur en genomtänkt uppfattning här är nödvändig, om man icke vill finna alla sina socialpolitiska problemlösningar öppna. Och i det hänseendet måste man nog ge Wicksell rätt, att socialismen, trots alla ansatser, saknat en fullt klar och i alla konsekvenser genomtänkt utformning av sin från den liberala åttiotalsradikalismen väsentligt skiljaktiga befolkningspolitiska inställning.

Nymalthusianismen.

Befolkningsteoriens vidare utveckling bland Malthus' närmaste lärjungar — och den kretsen innefattar de klassiska ekonomerna och de utilitaristiska samhällsförbättrarna såsom kår — är långt intressantare och betydelsefullare.

Vi befinna oss nu i den försiktigt radikala idéströmning, som t. ex. i fråga om liberalismen leder fram till J. S. Mills välfärdseklekticism: den "nya liberalismen", som ju i England föreligger fullt utvecklad redan före mitten av århundradet, fastän den här i landet gick och gällde för en nymodighet in i sista decenniet. Parallellt härmed förvandlas malthusianismen i "nymalthusianism". Denna utveckling börjar redan under Malthus' egen livstid, fastän han själv avsvär den.

Man tar sikte på de "förebyggande" hinder för befolkningstillväxten, som Malthus kallat "laster". Denna beteckning finner man alltför svepande. Kunde man bara, som Francis Place ut-

trycker det, hitta på säkra och billiga preventivmedel och sprida dem bland massorna, så vore man i stånd att sätta hela den djävulska befolkningslagen ur funktion. En födelsekontroll vore motsatsen till "lastbar", eftersom den tvärtom förebyggde det samspel av elände och laster, som eljest skulle styra hela förloppet. — Denna tanke är fullkomligt konsekvent från synpunkten av den utilitaristiska moralfilosofi, som vid denna tid i England genomträngt all samhällsspekulation: en handling är varken god eller dålig i och för sig själv, den måste bedömas efter sina resultat med hänsyn till lyckosumman för hela folket.

Den reaktionära vågen höll som sagt på att gå över, och nu var det i stället behov av mera radikala argument även i det borgerliga lägret. Nymalthusianismens utveckling ur malthusianismen representerar för befolkningsfrågans del denna ideologiska omsvängning. Den rena malthusianismen predikade ju för de fattiga något, som erkändes vara praktiskt ogenomförbart: "sedlig avhållsamhet", och hänvisade dem därefter till last och ohjälpligt elände. Alla ekonomiska åtgärder till förbättring av de fattigas betryck voro i alla händelser gagnlösa; de förmådde blott tillfälligt och i ringa mån förskjuta de lastens och eländets dammar, varemot de fattiga alltjämt skulle tvingas av sina egna drifter. Det gällde nu att förändra den politiska tendensen i denna teori, som ursprungligen var utspekulerad såsom ett fränt konservativt argument, till att bättre passa den nu ånyo försiktigt radikala orienteringen. Och då måste preventivmedlen nödvändigt mobiliseras. Tvärtemot Malthus blev alltså nu lösenordet: tidiga äktenskap men en rationell barnbegränsning inom äktenskapen. Genom en barnbegränsning skulle dels de fattiga klassernas läge omedelbart förbättras och dels förutsättningar skapas för att en välfärdspolitik skulle kunna genomföras utan att följas av en folkökning, som i efterhand utslätade dess verkningar å de fattigas levnadsstandard.

Så började redan på 1820-talet den nymalthusianska propagandan i England. Den mötte naturligtvis hätskt motstånd. Malthus själv, skrämd av de farliga slutsatser man dragit ur hans teorier, förklarade sig bestämt ogilla alla dylika "artificiella och onaturliga" hämningar av befolkningstillväxten, och detta ej blott emedan de i och för sig voro djupt omoraliska utan märkligt nog också emedan de skulle borttaga den nödvändiga sporre till flit och företagsamhet, som ju i det reaktionära lägret fattigdomen alltjämt ansågs vara. (För dem, som inte med stöd av andra grunder lyckats förstå malthusianismens karaktär av i sista hand blott en egendomskonservativ åsiktsförankring, borde detta Malthus' sätt att försvara sig emot nymalthusianismen vara upplysande nog.)

Malthus gav naturligtvis därvid blott uttryck för vad alla "anständiga människor" tänkte och kände. De vanliga sociala sanktionerna — förtal, social och ekonomisk bojkott — bringades i verksamhet för att undertrycka de nya gudlösa åsikterna. Man lyckades också länge rätt väl; hela rörelsen blev halvt underjordisk och mattades faktiskt av inemot femtiotalet. Men så fick den åter ny fart på sextio- och sjuttiotalen.

Sent omsider når så slutligen befolkningsdiskussionen även på allvar vårt avsides belägna land. Emot slutet av sjuttiotalet vandrade på Uppsala kullerstensgator bland många andra en student, Knut Wicksell, och grubblade över världsgåtorna. Han måtte ha fått tag på en del av den tidens brännbara litteratur från den stora världen, bl. a., föreställa vi oss, John Stuart Mills uppbyggelseskrifter om friheten, den nya moralen och kvinnans jämlikhet, kanske också dennes stora klassiska lärobok i nationalekonomi. Han hade tydligen letts tillbaka till Malthus och hela den gamla striden om befolkningstrycket. Den närmaste impulsen lär han ha fått från en anonym nymalthusiansk propagandaskrift (författad av en engelsk läkare Georg Drusdale), som 1878 utkommit i svensk översättning under titeln "Samhällslärans grunddrag".

För den ekonomiska vetenskapens utveckling råkade denna orientering vara en omätbar fördel. Wicksell var nämligen ett geni, och sedan han en gång genom sitt intresse för befolkningsfrågan letts in på ekonomiska studier fortsatte han och kom längre fram i tiden att i synnerhet på pennning- och kapitallärans område göra insatser, som äro grundläggande för hela den moderna nationalekonomien. Men här äro vi närmast intresserade av hans roll att till Sverige förmedla kännedomen om den då redan mycket gamla diskussionen i befolkningsfrågan.

Rosenkindad står Wicksell upp på ett ungdomsmöte i nykterhetsföreningen "Hoppets här" i Lutherska missionshuset i Uppsala och håller ett föredrag, vari han söker visa, att den allmännaste orsaken till dryckenskapslasten liksom till allt annat moraliskt elände (särskilt de sena äktenskapen, "dubbelmoralen" och prostitutionen) är fattigdomen. Stödd på Malthus härleder han så fattigdomen ur folkökningens ständiga press mot näringsutrymmet och drar därefter den vanliga nymalthusianska slutsatsen, att i längden blott en frivillig barnbegränsning inom äktenskapen kan lägga grunden för ett lyckligare samhällstillstånd. Han vädjar till läkarna att utan att akta på fördomar lämna även de mindre bemedlade anvisning på preventivmedel och föreslår bildandet av särskilda måttlighetsföreningar, vilkas medlemmar skulle förbinda sig att icke sätta fler än två eller högst tre barn till världen.

Till förkunnandet av dessa läror anser Wicksell ingen plats, icke ens själva predikstolen vara för hög. Han säger sig väl inse, att de, som vilja gå i spetsen, skola få röna hela faran och obehaget av att vara vägbrytare för en ny idé. Först de kommande generationerna skola rätt uppskatta deras gärning. "Men för hvar och en, som älskar sitt land och sitt folk", så slutar Wicksell, "för hvar och en, som icke sätter sitt personliga välbefinnande högre än allt annat i verlden, för honom kan det icke vara likgiltigt, om våra efterkommande skola för

vår skull störtas allt djupare i elände och förtviflan, eller om de, lyste av vårt exempel, skola med friska krafter kunna framgå på den sunda utvecklingens bana."

Wicksells föredrag slog ned som en bomb; hela borgerligheten rasade. Förhållandena voro naturligtvis trånga i den lilla uppsvenska universitetsstaden, och hela den nationella kulturen hade länge varit mer än någonsin isolerad. Det måste man minnas för att riktigt förstå uppståndelsen.[1]

Det kan vara av ett visst intresse att studera, hur opinionen i olika kretsar reagerade för den genom Wicksells föredrag givna impulsen. Man får därigenom en god utblick över det ideologiska utgångsläget för åttiotalsradikalismen i vårt land. De följande anteckningarna gälla i huvudsak blott uppsalaintelligensen, som ju i första hand kände sig uppfordrad.

[1] Wicksells föredrag hölls den 19 februari 1880 och upprepades i något utvidgad form på stora Gillesalen den 25 februari. Föredraget trycktes — tillsammans med en del polemik mot vissa tidningsinsändare — på författarens eget förlag under titeln: "Några ord om samhällsolyckornas vigtigaste orsak och botemedel med särskildt afseende på dryckenskapen", Upsala 1880. Den dåvarande uppsalaintelligensen svarade med en skrift: "Granskning af herr kand. K. Wicksells arbete om samhällsolyckornas vigtigaste orsak och botemedel", Upsala 1880, av L. H. Åberg, D. Davidson, A. Nilsson och A. Bendixson, där även den nedan i texten berörda förklaringen från "Upsala läkareförening" och handlingarna i målet inför "mindre akademiska" konsistoriet finnas publicerade, varjämte separat signaturen C. G. H. publicerade: "Några ord med anledning af ett utkommet arbete om fattigdomens vigtigaste orsak och botemedel", Stockholm 1880. Wicksell upptog genast dessa skrifter till genmäle i "Svar till mina granskare", Upsala 1880, och idkade under de följande åren en livlig propagandaverksamhet. De viktigaste av hans föredrag blevo undan för undan publicerade; hit höra: "Om utvandringen, dess betydelse och orsaker", Stockholm 1882, "Om prostitutionen. Huru mildra och motverka detta samhällsonda", Stockholm 1887, och "Om folkökningen i Sverige och de faror den medför för det allmänna välståndet och för sedligheten", Stockholm 1887. Pontus Wikners bekanta skrift "Några drag af kulturens offerväsen", Upsala 1880, hör även i viss mån till denna diskussion; ett mera direkt inlägg är Isidor Flodströms "Den Wicksellska frågan betraktad ur darwinistisk synpunkt", Upsala 1882. Den samtida broschyr- och tidningspolemiken är även i övrigt mycket omfattande, och det skulle vara av ett betydande kulturhistoriskt intresse, ehuru mycket beklämmande, att något närmare redogöra för denna strid. Här måste vi nöja oss med de i texten givna antydningarna.

En docent i filosofi vid namn Åberg — tillhörande den numera utdöda "boströmsfilosofien" — formligen frossade i moraliska förhävelser. Han påstår, att Wicksell förkunnat osedliga och samhällsvådliga läror av så ruskig karaktär, att han blott "med verklig inre motvilja" kan förmå sig att taga till orda emot honom. Wicksell vill förvandla själva äktenskapet till prostitution, säger han. Utifrån vad han kallar "den blifvande människans rätt" och med hänsyn till det förhållandet, "att fruktan för tillkomsten av barn i många fall särskilt hos kvinnor (för mången fattig ungmö, för mången jungfru), utgör ett mäktigt afhållande motiv från förseelser utom äktenskapet", bevisar han med tidens spetsfundiga logik, att Wicksell i själva verket går djävulens ärenden. "Detta neddragande i stoftet af det heliga", så slutar han sin första tidningsinsändare, "det är en ny Baalsdyrkan, hvars tjenare i lustans armar fritt skola ropa sitt: Baal hör oss."

Detta citat anger ungefär andan och tonen hos de skribenter, som i denna strid förde moralens, religionens och den offentliga anständighetens talan. Såsom dessvärre ofta är fallet, var det också denna gång "de goda och gudaktiga", som betjänade sig av de lägsta insinuationerna, den ohederligaste logiken och den absoluta bristen på socialt sinnelag. Och större delen av landet var naturligtvis mycket mörkare än den i kulturellt hänseende dock relativt hyfsade uppsalasocieteten. I vissa borgerliga landsortskretsar slår det upp tjocka moln av dumhet, okunnighet och trång illvilja.

En borgmästare Palmgren i Jönköping, som 1887 förbjudit ett offentligt föredrag av Wicksell, kan tjäna som illustration. I sin förklaring till J. O., hos vilken Wicksell klagat över hans åtgärd att inhibera föredraget, säger den värde borgmästaren, att Wicksell "visat sig vara en apostel i den ambulatoriska kärlekens tjenst" och gör gällande, att dennes föredrag rätteligen "hemfalla under det moment av (visst åberopat lag-

rum), hvilket talar om lekstuga, lindansning, djurförevisning eller andra med dessa jemförliga tillställningar".[1]

Signaturen C. G. H. — varunder döljer sig dåvarande professorn i nationalekonomi vid Uppsala universitet Carl Gustaf Hammarskjöld, som just i samma veva blev kallad att såsom ecklesiastikminister i Posses regering vara den högste vårdaren av kyrka och skola i detta land[2] — förebrår i starka ordalag Wicksell för att han behandlat de fattiga klassernas nöd som ett svårartat socialt ont. "Skildringen är hållen i vanlig socialiststil", säger han. Han påstår visserligen inte rentut, att Wicksells skildring är osann, men att den är samhällsvådlig av ett annat skäl. Genom att fästa din fattiga nästas uppmärksamhet på hans nödställda belägenhet gör du honom "tyngre till sinnes, missnöjdare, olyckligare, än du träffade honom", framhåller han. "Kanske var han till och med förut nöjd med sin lott. Men en sådan målning kan, när det giftiga utsädet hunnit vederbörligt verka, förvandla hans ställning till ett jordiskt helfvete för honom... Gudagtighet och ett förnöjdt sinne är en stor vinning, är en gammal barnalära, som icke blir mindre sann derföre att den är gammal. Och det hör till kristendomens välsignelser, att den kastar ett förklaringens skimmer till och med öfver torftighetens villkor." Wicksells förslag om barnbegränsning stämplar han utan vidare såsom "ett den sjelfviska köttslighetens evangelium", samt inskränker sig därefter till följande: "Att röra i smuts är aldrig behagligt, ofta äfven menligt för allmänna sundheten. Författaren anser

[1] Det åsyftade föredraget är det, som sedermera trycktes under titeln: "Om folkökningen i Sverige och de faror den medför för det allmänna välståndet och för sedligheten", Stockholm 1887, ett ganska torrt och moraliserande opus av väsentligen statistiskt ekonomiskt innehåll, om vilket Wicksell med all rätt kunde betyga: "Jag har såväl i detta som i mina öfriga föredrag sorgfälligt sökt undvika hvarje ord eller uttryck, som kunnat såra äfven den mest ömtåliga åhörares eller åhörarinnas blygsamhet."

[2] I sin vetenskap har han inte efterlämnat några märkbara spår, men han beskrives i Nordisk Familjebok såsom "en varmt religiös man, sanningskär och rättrådig, som ämbetsman insiktsfull och dugande".

sig så mycket hellre kunna undvika att vidare beröra denna vidriga del av herr Wicksells arbete, som vederbörande akademiska myndighet, enligt vad tidningarna upplyst, deröfver uttalat sitt ogillande." — I dessa citat kan man blicka djupt ner i det borgerliga 1800-talets samhällsmoral.

Pontus Wikner, en förnäm och allvarlig man, skiljer sig fördelaktigt från den allmänna akademiska hopens hysteri. Hans berömda broschyr om kulturens offerväsen, som trycktes 1880, har alldeles uppenbart tillkommit under starkt intryck av Wicksell, och han medger det indirekt på tal om studenternas svårigheter, då de inte i unga år kunna ingå äktenskap. Ur hans framställnings sista del kan man utläsa om inte ett gillande av Wicksells förslag till lösning av problemet så i alla fall en kritik av hans kritiker och en personlig öppenhet inför en samhällsmoralisk utveckling i nymalthusiansk riktning. Om han inte tar en klarare ståndpunkt till frågan, ger han dock även ärligt skälet därför. Han säger att det beror på "någonting liknande feghet". "Det är min lefvande öfvertygelse", fortsätter han, "att den menskliga bildningen i fråga om sedlighet... kommit fram till en sådan disproportion mellan de tre faktorerna: den faktiska ställningen, den esthetiskt-konventionella sedligheten och den verkliga sedligheten, att ingen på det området kan verka reformatoriskt utan att blifva rätt grundligt bränd, kanske äfven i den konventionella sedlighetens belysning vanstäld. Jag saknar för min del mod att utsätta mig för sådant, äfven om jag annars fått kallelsen. Sjelfva tanken på denna sak plågar mig outsägligt... Jag vet mycket väl, att äfven jag genom att sålunda draga mig undan väfver in en tråd i det täckelset, som är nog tjockt förut; men jag säger ännu en gång, att jag så gör icke af fruktan att oskära mig utan af fruktan att få lida mer inom ett område, der jag, egoistiskt att tala, lidit nog förut."

Till Wicksells motståndare slöt sig däremot en annan uppsaladocent, den unge, lärde nationalekonomen David David-

son. Han börjar sin kritik med att lovprisa och understryka Wicksells ”gripande skildring av fattigdomen och dess följder, sena äktenskap, superi m. m.”, men invänder, att all fattigdom icke har sin grund i överbefolkning, samt påstår vidare, att överbefolkningen kan tänkas bli övervunnen även utan hjälp av preventivmedel. Davidson pekar i detta samband på socialismen och förebrår Wicksell, att han icke tagit upp denna åsiktsriktning till diskussion, innan han hastigt gripit till de nymalthusianska slutsatserna. Socialismen ”söker häfva samma sociala missförhållanden som Ni”, säger Davidson, ”men... tror sig finna grunden till dessa i helt andra omständigheter än Ni och förordar derför botemedel af annan art... Socialismen anser, såsom bekant, att fattigdomen beror på förmögenhetens nuvarande fördelning och vårt näringslifs organisation. Och det är genom reformer i dessa, som den hufvudsakligen söker bot för det onda.”

Dessa citat härröra från en tidningsinsändare. I en något utförligare uppsats[1] går Davidson närmare in på frågan och har då även blivit i vissa hänseenden försiktigare i sina instämmanden i Wicksells beskrivning av fattigdomen (C. G. H:s broschyr hade tryckts under mellantiden). Han tar även avstånd från socialismen, som han i sin tidningsartikel använt blott för att framhäva en åsiktsriktning, vilken Wicksell underlåtit att kritisera. Men utan att vilja instämma ens med de ”moderata socialisternas fordringar” påyrkar likväl Davidson här allahanda socialpolitiska åtgärder till höjandet av arbetarklassens ekonomiska villkor. Han förordar en kraftig bostadspolitik: om ej den enskilda företagsamheten kan förse arbetarklassen med tillräckligt rymliga och goda bostäder till överkomlig hyra, är det samhällets och i första hand kommunernas plikt att träda emellan. Han tror vidare på fackföreningsrörelsens framtid i Sverige och på dess förmåga att stegra lönesatserna. Han ivrar för en stegring av arbetarklassens sed-

[1] Tryckt i ”Granskning av” etc., se not 1 sid. 30.

liga och intellektuella bildning. I detta syfte påyrkar han en förkortning av arbetstidens längd och en reformerad folkskoleundervisning. Han understryker även betydelsen av en ”anständig arbetarpress”. Framför allt måste emellertid arbetarklassens sedliga bildning höjas. ”Det gäller härvid först och främst att väcka arbetarens självkänsla”, säger Davidson. ”De bättre lottade klasserna se ofta gärna, att de arbetande gentemot dem iakttaga ett servilt och underdånigt sätt. Denna sed är fördärfligare än man tror. Ty af en servil och underdånig arbetarebefolkning kan man ej fordra någon självkänsla, och utan självkänsla är ingen självbeherskning möjlig.” Till självkänslans höjande bidrar kraftigt fackföreningsrörelsen. Men det räcker ej. Man måste ge arbetarklassen delaktighet i de politiska avgörandena, framhåller Davidson.

Efter denna på sin tid synnerligen välbehövliga socialpolitiska predikan kommer så Davidsons slutsats i befolkningsfrågan: ”Lyckas man med dessa medel att höja arbetareklassen till en i alla afseenden mänsklig ställning, torde den önskvärda begränsningen af arbetarnes familjer komma af sig själf” — märk väl: *utan* preventivmedel, blott genom sedlig avhållsamhet — ”så snart arbetarne märka, att denna är ett vilkor, för att de skola få behålla sin goda ställning”. — Här torde Davidson ha gjort ett kraftigt kortslut. Han har låtit sin tanke styras av sina önskningar och sina fördomar.

Davidsons egentliga skäl emot preventivmedlen — utom de direkt moraliska, som han försiktigt söker undvika — äro egentligen två. Under hänvisning till vissa dåtida medicinska auktoriteter ifrågasätter han, att användandet av preventivmedel kan vara fysiologiskt och psykiskt hälsofarligt. Framför allt hävdar han emellertid, att en nymalthusiansk praxis måste leda till en utbredning även av fosterfördrivningen (som ju vid denna tid Wicksell förklarade sig vara en principiell motståndare till). ”Fosterfördrivning skulle komma att blifva de preventiva medlens trogna följeslagare”, påstår Davidson. Och

han hävdar, att fosterfördrivning även skulle kunna komma att försvaras med i stort sett samma argument. I dessa hänseenden har utvecklingen givit honom rätt.

Davidsons båda inlägg äro överhuvudtaget präglade av en mycket stor försiktighet. Hans huvudanmärkning mot Wicksell var också egentligen blott den något skolmästaraktiga, att Wicksell inte studerat de gamla auktoriteterna tillräckligt djupt och inte hade nog praktisk erfarenhet för att ha rättighet att yttra sig i en sådan fråga. Wicksell svarade med all rätt, att dessa gamla åsikter inte blevo oriktigare, därför att de råkat bli förkunnade av honom. Överhuvudtaget visade Wicksell ett mycket lättförklarligt missnöje över att Davidson, som borde ha förstått bättre, med allahanda tunna skäl — varibland en hel del här icke berörda uppenbara svepskäl — gav sin framställning en sådan form, att den faktiskt kom att ge stöd även åt hela skaran av ovederhäftiga kritiker.

Isidor Flodström — den sedermera bekante statistikern — tog upp Wicksells arbete från utvecklingsteoretisk synpunkt.[1] I motsats till flertalet av dennes övriga kritiker godtog Flodström i stort sett hela tankegången om överbefolkning såsom den viktigaste orsaken till fattigdom och därmed till allt slags moraliskt elände och likaledes slutsatsen om födelsebegränsningen såsom det radikala botemedlet. Men han reser den frågan om fattigdomen och överbefolkningen icke fylla ett högre ändamål och om de därför icke böra vidmakthållas. ”Hela utvecklingen har ju ständigt fortgått från det lägre till det högre och gör väl det än i dag.” Denna utveckling äger rum genom ”kampen för tillvaron” och det därur resulterande ”naturliga urvalet”. ”Men om nu barnens antal inom hvarje äktenskap inskränktes till två eller tre, hvarigenom de flesta till mognad ålder komna män och kvinnor sattes i tillfälle att gifta sig och efterlemna afkomlingar, blefve häraf den omedelbara följden, att det

[1] ”Den Wicksellska frågan” etc., se not 1 sid. 30.

naturliga urvalet i fråga om människan i och med detsamma vore upphäfdt."

Flodström utvecklar denna tankegång genom att även ta hänsyn till den olika fruktsamheten hos olika folkslag. Wicksell var icke alldeles oemottaglig för detta argument, som han sedermera ofta skulle möta. Hans ståndpunkt var emellertid, att det då bleve människans uppgift att i stället för det blinda och barbariska urval, som "kampen för tillvaron" verkställer genom nöden och eländet såsom medel, sätta en rationell rashygien. Wicksell ansåg emellertid icke problemet i högre grad aktuellt och misstrodde med goda skäl den dåtida, oftast starkt chauvinistiska rashygienen.

Läkarna i Sverige visade i denna strid mestadels en ingrodd konservatism och en bristande social förståelse. Såsom kår ställde de sig patetiskt på den konventionella moralens sida. Belysande är en "förklaring till allmänheten", som i anledning av Wicksells föredrag avgavs av "Upsala läkareförening", vari föreningen "i läkarekonstens namn" nedlade en allvarlig protest mot varje användning av preventivmedel. För att göra denna tidsbild fylligare skola några satser ur detta märkliga dokument här citeras.

Föreningen talar först om hur fin och vetenskaplig den är: den består icke blott av medicinska studenter utan räknar även såsom sina ledamöter alla medicinska fakultetens lärare och stadens samtliga praktiserande läkare. Den förfasar sig därefter över Wicksells yrkanden — i första hand hans vädjan till läkarna att "äfven i detta fall ställa sin erfarenhet till den lidande mänsklighetens tjänst" genom att "påvisa något medel, hvarigenom äktenskapligt umgänge kan möjliggöras, utan att qvinnan varder befruktad" — vilka påstås "i vårt samhälle och särskildt i de enskilda hemmen i så hög grad ha sårat sedlighetskänslan". Föreningen kan icke "iakttaga tystnad, hvilken möjligen kunde gifva, låt vara äfven i ringaste mon, ett sken af bifall eller samtycke".

En mera ingående behandling av det förfärliga ämnet vore naturligtvis ingalunda lämplig "inför allmänheten", och föreningen inskränker sig därför till "den förklaring, att hon anser användningen af de preventiva åtgärder, kandidat Wicksell rekommenderar, vara läkarekallet ovärdig, och att dessa åtgärder således icke kunna hos qvinnor förordas af läkare, som ännu ha qvar någon aktning för sin konst, dess grundsatser och syftemål ... Det åligger läkaren såsom en helig pligt att skydda och vårda det animala lifvets alla funktioner och således ibland dem icke minst den, i hvilken det skapande lifvet mest omedelbart uppenbarar sin verksamhet och som derföre innehåller hans forskningsområdes djupaste mystèr. I de fall, der slägtlifvets funktioner innebära fara för individernas helsa och lif" — märk väl: frågan om vanlig födelsekontroll av ekonomiska och personliga skäl upptages ej ens — "kan läkarekonsten endast anbefalla återhållsamhet, men icke åtgärder, som, på samma gång de förhindra slägtlifvets fysiologiska ändamål, öppna portarne för en last, om hvilkens vederstyggliga förirringar medicinens historia lemnar upplysning".

Detta var den vetenskapliga medicinens ståndpunkt i preventivmedelsfrågan för bara femtio år sedan. Världen rör sig dock. Såsom en bekräftelse av det borgerliga Sveriges moraliska förtrytelse ådömer så det "mindre akademiska" konsistoriet vid universitetet Wicksell "föreställning och varning". Men Wicksell bara ilsknar till och känner sig förpliktad av sitt samvete att sjunga ut så att det hörs över landet.

Och så ha vi preventivmedelspropagandan på frammarsch även i Sverige. Så småningom började födelsesiffrorna sjunka, först sakta men sedan allt våldsammare. Nu bör man vara försiktig, då man sätter samman orsaksförlopp. Det är mycket sannolikt, att propagandans direkta andel i detta resultat är ganska ringa. Preventivmedlen ha sannolikt vunnit mer publicitet tack vare sina motståndare. Diskussionerna kring den be-

ryktade "preventivlagen" av 1911 voro säkert betydelsefulla, och likaså professor Thyréns sedlighetsaktioner m. m. dylikt. Men i första hand är det väl den rent affärsmässiga reklamen, som betytt mest, understödd av det så småningom mera frigjorda betraktelsesätt i sexuella frågor, som under de sista decennierna i takt med den pågående ekonomiska och sociala omvälvningen börjat göra sig gällande i allt vidare kretsar.

I vilket fall som helst, födelsesiffrorna fortsatte att sjunka. Att detta till större delen berott på en alltmer utbredd användning av preventivmedel, därom kan knappast tvivel råda. Alla tecken tyda även på en oerhörd ökning av de kriminella aborterna. Av förklarliga skäl finns det inga pålitliga siffror, ty fosterfördrivningarna hemlighållas givetvis i största möjliga utsträckning. Då de i alla händelser säkert måste uppskattas i tusental, sannolikt i tiotusental och måhända åtskilliga tiotusental för varje år — vilket inom parentes sagt inte är någon uppskattning alls utan bara ett angivande av företeelsens storleksordning — och då födelserna nu ha kommit ned i ett antal av under 85,000, börjar fosterfördrivningen bli av väsentlig vikt för nativitetens höjd. För folkhälsan är en utbredd och tills vidare i stor utsträckning av osakkunniga kvacksalvare ombesörjd fosterfördrivning ej utan sina konsekvenser: död, sjukliga komplikationer, sterilitet, o. s. v. Såsom tecken på djupgående familjepsykologiska och socialmoraliska strukturförskjutningar är emellertid fosterfördrivningen måhända än viktigare.

De sista nymalthusianska reformkraven: preventivlagens avskaffande och fosterfördrivningens sociala reglering.

Nymalthusianismens sista stridslinje i vårt land gäller vissa lagstiftningskrav: preventivlagens upphävande samt legalisering och reglering av fosterfördrivningar.

Såsom utvecklingen faktiskt har gestaltat sig, äro dessa reformer påkallade för att häva uppenbara missförhållanden och

rena orimligheter. De vinna därför anhängare tämligen oberoende av befolkningspolitisk inställning i övrigt. Vi ha svårt att se hur en fullt redbar och med de faktiska förhållandena någorlunda förtrogen medborgare kan undvika att träda in för dessa lagändringar. Fördämningarna hålla just på att brytas, och för att göra den fortsatta diskussionen av befolkningsfrågan fri från den snart alldeles inaktuella nymalthusianismen, välja vi att behandla dessa båda reformer redan här i det historiska kapitlet såsom tillhörande ett i ideologiskt hänseende redan passerat stadium av den befolkningspolitiska utvecklingen.

Preventivlagen kom till i ett olyckligt ögonblick. Den har aldrig gjort någon nytta men åtskillig skada. Dess tillkomst och dess kvarblivande vittnar icke gott om ärligheten och än mindre om de sociala insikterna inom vår folkrepresentation. Det har gått så långt, att man i riksdagen rentav sökt försvara preventivlagen med påståendet, att den ju i alla händelser inte är effektiv, att den faktiskt inte hindrar vare sig upplysning om eller handel med preventivmedel. Därvid måste man fråga: vilket samhällsintresse kan vara förknippat med en ineffektiv lag? Är det inte tvärtom en allmänt erkänd sanning, att ingenting så sliter på den samhälleliga auktoriteten som vidmakthållandet av en lagstiftning, vilken icke respekteras?

Men vidare och framför allt måste det framhållas, att dess värre preventivlagen verkligen är i viss mån effektiv och detta i förhållande till just de mindre bemedlade och mindre försigkomna i samhället, vilket väl dock inte kan vara meningen. Varje försvårande av upplysningsverksamheten och av handeln måste ha denna verkan, måste fördyra preventivmedlen, hindra det vetenskapligt tekniska intresset av deras förbättrande och stegra förtjänsterna för dem, som ändock syssla med hanteringen.

Det är därför allmän enighet bland de sakförståndiga i landet, att det icke längre får ligga ens skymten av olaglighet över vederhäftig sexuell upplysningsverksamhet. Även handeln

med preventivmedel måste upp i ljuset. Om man vill främja den tanke, som väl för många varit preventivlagens egentliga syfte, nämligen att skydda pubertetsungdomen, är detta i första hand en synpunkt, som bör tillvaratagas i den förståndiga sexualundervisning i skolorna, som vi dessvärre ännu sakna, samt — än viktigare — i den sexualfostran, som i hemmen borde försiggå från den späda ålder, då barnen först börja fråga — en uppgift vartill de flesta föräldrar dock alltjämt sakna förutsättningar, vilket i sin tur reser ett socialpedagogiskt problem, som här i landet ännu knappast börjat angripas ("föräldrauppfostran"). I samma riktning skulle det rent allmänt verka, om samhället genom sina organ — läkarna, barnmorskorna, de särskilda poliklinikerna för sexuell rådgivning och apoteken — i viss utsträckning finge hand om hela preventivmedelshanteringen och därigenom kunde giva den en mera önskvärd inriktning. Att den under lagstiftningens hämsko försiggående skumraskreklamen skulle vara särskilt skonsam i förhållande till den omogna ungdomen, är i alla händelser en farlig villfarelse, som knappast ens kan vara förenad med god tro.

Den allra viktigaste synpunkten är emellertid följande. Vissa mycket fattiga samhällslager, framför allt på landsbygden, ha ännu icke nåtts av födelsekontrollen. Antingen känna de icke alls till kontraception — veta åtminstone icke besked om ekonomiskt överkomliga preventivmedel — eller äro de för slöa och nedslavade av livet för att bry sig om att tillgodogöra sig sin kunskap. Hur orolig man än känner sig inför de sjunkande födelsetalen, borde, tycker man, det sista och omänskligaste medlet vara att låta de stora statarfamiljerna hålla dem uppe åt oss. En omtänksamhet om statarnas "moral" från samhällsklassers sida, vilka i årtionden praktiserat födelsebegränsning, är dock rena hyckleriet. Systematiska aktioner till masspridning av preventivmedel bland statare och andra med

dem socialt jämställda folklager förefalla tvärtom sakligt försvarade, hur man än eljest ser på befolkningsproblemet.

Ett likartat resonemang gäller en del befolkningsgrupper på gränsen mellan sinnesslöa och normala samt andra kroppsligt, själsligt och socialt handikappade individer, över vilkas alltför stora fruktsamhet socialpedagoger och rashygieniker klaga. Utan hänsyn till om deras fruktsamhet verkligen i genomsnitt är relativt högre än andra folklagers, är den för hög så länge de alls sätta en avkomma till världen. Man torde också med all säkerhet kunna påräkna, att dessa individer frivilligt i viss mån skulle inskränka sin barnavling, om de förseddes med preventivmedel, ja redan om de i högre grad nåddes av kunskap om kontraception. De föda nämligen mestadels icke barn därför att de så ivrigt önska ha dem, utan därför att barn falla dem till efter naturens ordning.

Fosterfördrivningsparagrafen i strafflagen betecknar likaså ett i ögonen fallande exempel på en bristande anpassning mellan utvecklingen av faktiska sociala förhållanden och samhällets lagstiftning. I längden kan man naturligtvis inte låta fosterfördrivningarna pågå i väldig utsträckning och samtidigt enligt lagens bokstav hålla dem kriminaliserade. Att ha ett förbud, som egentligen bara hindrar de enda i abortoperationer sakkunniga, nämligen läkarna, att utföra dem; att låta en lagparagraf kvarstå, som endast användes för att statuera exempel någon gång då och då, när aborterna gå illa och leda till dödsfall, det är dock ett tillstånd, som icke är en rätts- och kulturstat värdigt.

Antingen skall lagen upprätthållas, men då skall den också med alla medel genomtvingas. Eller skall den avskaffas. I så fall skall fosterfördrivningen läggas under samhällelig kontroll. Eftersom lagen nu tycks ha förlorat fotfäste i det allmänna rättsmedvetandet, blir det andra alternativet det enda rimliga: lagen måste bort. Ingen har intresse i dess upprätthållande — annat än de ljusskygga individer, som profitera i dess skugga.

För närvarande befinna sig samhällets organ i en faktisk men föga smaklig hemlig komplott med fosterfördrivarna och deras klientel, en komplott mot sig själva. De utnyttja icke alla resurser att komma åt de kriminaliserade handlingarna: de blunda, men kunna eller vilja ibland inte blunda. Eller: somliga organ blunda och andra blunda inte. Detta är ett tillstånd av godtycke och rättslöshet, och det är inte att undra på om situationen vid varje process förnimmes pinsam.

Det är sant, att hela frågan om fosterfördrivningarna i hög grad vore förtjänt av ingående studier, och att man gärna vid sitt praktiska ståndpunktstagande skulle vilja ta hänsyn till sådana studiers resultat. Till en början skulle det vara av största intresse att ha en säkrare uppfattning om de kriminella aborternas faktiska förekomst i vårt samhälle. Detta är den enklaste frågan, men redan här stå vi inför omöjligheter. Av naturliga skäl går det inte att studera en illegal praktik så ingående, att man når vederhäftiga resultat.

Det förhåller sig med fosterfördrivningarna i Sverige ungefär som med den illegala alkoholtrafiken i Amerika under förbudets tid. Resonemang och undersökningsmetoder äro också slående lika. Då man givetvis icke direkt kunde mäta alkoholkonsumtionen sökte man sig fram till uppskattningar på allahanda indirekta vägar: man studerade polisingripanden mot fylleri, frekvensen av alkoholism och vissa följdsjukdomar, man gjorde internationella analogislut o. s. v. Å ena sidan framträdde därvid även i Amerika en hel del mer eller mindre ovederhäftiga hypotesmakare, som på lösa boliner uppskattade alkoholkonsumtionen till mycket små eller mycket stora tal, beroende på om de politiskt stodo för eller mot förbudet. Å andra sidan fanns det naturligtvis mera samvetsgranna statistiker, som med allahanda försök att kritiskt väga dessa indirekta indicier på alkoholtrafiken förödde tid och pengar för att slutligen kunna konstatera, att denna överhuvud icke vederhäftigt kunde uppskattas. Någonstädes mittemellan föllo de flesta, som arbe-

tade på området, d. v. s. de konstaterade, att en mera vederhäftig uppskattning var omöjlig men frestades likväl att göra några slags uppskattningar. Det är mänskligt, ty negativa resultat av en undersökning äro aldrig roliga att redovisa. Striden om konsumtionssiffrorna stod het och lidelserna upprördes. Men till slut blev den rent praktiska situationen så olidlig och de ansvariga medborgarna så trötta på det evinnerliga siffergrälandet, att förbudet hann bli moget att avskaffas innan problemet blivit klarlagt.

Två försök till utredningar av abortproblemet, som på uppdrag av medicinalstyrelsen gjorts av docenten John Naeslund och byråchefen K. A. Edin,[1] lämna dess värre blott en mycket god belysning till det redan sagda. Undersökningarna bygga på de inkomna svaren till en enquête över aborterna i landet år 1930 (och i vissa hänseenden 1922 och 1926) ställd till sjukvårdsinrättningar, läkare och barnmorskor. De tillfrågade skulle därvid ej blott ange antalet aborter — fördelade på gifta och ogifta, först- och omföderskor och med angivande av fall med dödlig utgång, vissa komplikationer etc. — utan därtill uppge antalet fall av abort, varom grundad anledning funnes att antaga att de avsiktligt framkallats. Man fann antalet av samtliga aborter uppgå till över 10,000; svaren på den senare frågan om antalet mera säkert kända kriminella fosterfördrivningar lämnade en så osannolikt låg provokationsprocent, att dessa uppgifter icke av någondera av de båda undersökarna godtogos såsom tillförlitligt underlag för slutsatser.

Intresset i undersökningarna kom därför att inriktas på försök att åtminstone fastställa ett totalantal för alla slags aborter, utan att skilja ut de spontana och på medicinska indikationer

[1] Naeslund, "Undersökningar över aborternas antal, frekvens, mortalitet m. m. i Sverige", Svenska Läkartidningen n:ris 36, 37, 38, Stockholm 1933, samt Edin, "Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år", Malmö 1934.

framkallade från de kriminella.[1] Den fråga, man ställer sig vid studiet av dessa båda undersökningar, är givetvis då, hur pass fullständigt man överhuvudtaget lyckats få in de senare i undersökningsmaterialet. Det ligger nära till hands att antaga, att de kriminella fosterfördrivningarna blott kommit med i de fall, då de lett till komplikationer och krävt sjukvård. I de fall åter, då fosterfördrivningarna förlöpt utan svårare efterverkningar eller då dessa kunnat skötas av abortörerna själva, kunna de icke antagas i nämnvärd utsträckning ha kommit med i materialet.

En annan fråga av väsentligt mindre räckvidd är uppgiftlämnarnas tillförlitlighet beträffande de fall, som verkligen kommit under deras observation. I detta samband måste dessvärre konstateras, att båda de refererade undersökningarna, åtminstone i den form de publicerats, äro metodiskt bristfälliga i så måtto, som de icke innehålla en så ingående kritisk diskussion av materialet och de i materialet inneslutna felkällorna, som skulle ha varit vetenskapligt påkallad, i synnerhet vad gäller uppgifter av här ifrågavarande beskaffenhet. Såsom en kuriositet må omnämnas, att ingendera av de båda undersökarna ens berört den möjligheten, att en del kriminella

[1] Själva termen "abort", som ju omfattar både spontana missfall och framkallade fosterfördrivningar, lider i det populära språkbruket av en viss vaghet, som ofta rentav utnyttjas i vilseledande syfte eller åtminstone på ett sätt som inbjuder till missförstånd. Av försiktighetsskäl vilja vi ha detta påpekande uttalat. Även de uppskattningar av det totala antalet "aborter", som nedan skola diskuteras, ha således oavbrutet anförts på ett sådant sätt, att oförsiktiga läsare kunnat antaga att de gälla framkallade fosterfördrivningar. Ett sådant missförstånd har blivit desto naturligare på grund av en i vida svenska läkarkretsar åtminstone tidigare förhärskande underskattning av de spontana missfallen. Man måste därför beklaga att Naeslunds utredning — som dock i första hand skulle gälla de medicinska problemen — icke alls upptagit till behandling det i synnerhet inom utländsk litteratur mycket vidlyftigt diskuterade problemet om de spontana missfallens frekvens och överhuvudtaget (liksom medicinalstyrelsens enquêteformulär) lämnat hela den för undersökningens genomförande och tolkande grundläggande frågan om definitionerna av "abort", "spontan abort", och "provocerad abort", otillräckligt utredd.

aborter kunna ha företagits av vissa av de tillfrågade läkarna eller barnmorskorna själva och sedan av dem förtegats i enquêtesvaren. Denna felkälla är nu visserligen sannolikt den minsta, men dess förbigående är dock mer kollegialt än vetenskapligt. Det finns därjämte en hel serie av andra i undersökningarna icke tillräckligt diskuterade omständigheter, som gör själva materialet i viss grad otillförlitligt.

Med hänsyn ej blott till själva det statistiska materialets påtagliga otillförlitlighet redan beträffande de fall, som kunnat komma under observation av de tillfrågade, utan framför allt till de nyss anförda allmänna skälen för att de redovisade fallen blott kunna antagas omfatta viss, sannolikt mindre, del av de kriminella aborterna, blir man något betänksam inför det indirekta bevis, som Naeslund vill föra i syfte att göra troligt, att det genom enquêten konstaterade antalet aborter någorlunda motsvarar det verkliga. Detta bevis gives i form av ett specialstudium av visst klientel med avseende å antalet uppgivna tidigare aborter (den anamnestiska abortfrekvensen).

Hela tankegången i detta bevis — som dessutom ej på erforderligt sätt prövats med hänsyn till frågorna om materialets tillräckliga storlek och om dess representativitet ur frågeställningens synpunkt — vilar på en förutsättning, som Naeslund formulerar sålunda: ”En patient, som kommer in på sjukhus, meddelar i regel villigt, om hon aborterat tidigare, varvid även de aborter, som förlöpt utan läkares eller barnmorskas bistånd, torde komma med.” Dylika okontrollerade erfarenhetsinduktioner från praktisk verksamhet ha med all rätt blivit synnerligen illa kända bland alla slags socialforskare och kunna icke godtagas såsom stöd för ett vederhäftigt omdöme i huvudfrågan. Edin framhåller även i rak motsats till detta påstående, att han ofta kunnat konstatera ett fördöljande av tidigare aborter, i all synnerhet om kvinnan i fråga under mellantiden gift sig.

Naeslund kommer emellertid på denna väg till den slutsatsen,

att de aborter, som icke kommit med i undersökningsmaterialet, icke utgöra något större antal och att således "siffran för år 1930 drygt 10,000 (10,445) för landets abortantal torde vara ganska tillförlitlig, om den också icke innefattar alla aborterna". Sammanfattningsvis skriver Naeslund ändå bestämdare: "Av ovanstående framgår alltså att i hela landet icke fullt 10 % av alla graviditeter under 1930 slutade med abort", varvid han utgår från en siffra av 105,852 graviditeter, redan denna beräknad på det antagna antalet aborter plus de officiella födelsesiffrorna.

Edin, som i denna fråga går till verket med en mera öppen vetenskaplig kritik, kommer även till en motsatt ståndpunkt. Han skriver: "Att *utöver* de till medicinalstyrelsen inrapporterade abortfallen, för hela riket inalles något mer än 10,000 eller ej fullt 11 per 100 barnaföderskor, inträffat rätt så många (ej kända) aborter, särskilt provocerade, är tämligen säkert. Det är t. o. m. ej otroligt, att hela det *verkliga* antalet *provocerade* abortfall är åtskilligt större än 10,000." Och han tillägger uttryckligen: "Men att söka uppställa några som helst grundade beräkningar över, huru stort det verkliga abortantalet kan antagas vara, torde vara alldeles omöjligt." Att Edins rent negativa slutsats på denna punkt är den vetenskapligt mera välgrundade och att Naeslunds förhastade uppskattning av det totala antalet aborter måste bestämt avböjas, torde vara uppenbart.

Läser man Edins sammanfattning av hans undersöknings resultat, kan man emellertid lätt få den uppfattningen, att han icke helt ut vidblivit sin välgrundade agnostiska inställning till frågan utan själv gjort en uppskattning, låt vara blott av en översta gräns för totala antalet aborter. Han refererar en beräkning av tyska medicinalstyrelsen utförd 1931, enligt vilken det verkliga antalet aborter i Tyskland skulle uppgå till en tredjedel av födelserna och fortsätter: "Går man ut ifrån den ovan anförda beräkningen för Tyskland, och beaktar, att foster-

fördrivningen i detta land — delvis redan av det skälet att det inrymmer en proportionsvis mycket större storstadsfolkmängd än Sverige — måste anses vara mycket mer utbredd än i Sverige, synes man *under inga förhållanden* för vårt land behöva räkna med mer än 20 *verkliga* aborter på 100 barnsbörder, eller med högst 20,000 aborter".

Då denna Edins utsago faktiskt tolkats såsom en verklig uppskattning, böra följande förhållanden uttryckligen påpekas. Internationella analogier äro som bekant mycket sällan starka bevislänkar i socialvetenskapliga undersökningar. Den tyska undersökning Edin hänvisar till lämnar han vidare odiskuterad och okritiserad. Faktiskt förhåller det sig emellertid så, att aborternas antal icke heller i Tyskland är med större visshet känd. Det har visserligen gjorts ett flertal uppskattningar, men de variera inom mycket vida gränser och äro alla behäftade med stora bristfälligheter. Den särskilda uppskattning, som Edin bygger på, anses på många håll vara en stark underskattning. Vid det vanskliga analogislutet från Tyskland till Sverige har Edin blott haft en klumpsiffra för hela Tyskland. Det är klart att om jämförelsematerialet verkligen varit av den art, att han (vid sidan av det mera obestämda hänsynstagandet till agglomerationsgraden) kunnat utnyttja differenser i abortfrekvensen för olika kvinnokategorier och olika distrikt inom de båda länderna, så skulle analogien ha varit mera värdefull, än den i nu framlagd form är. Den proportion, som bevisningen ledes över — aborter per 100 barnsbörder — är slutligen, vilket i detta samband må påpekas, i synnerhet för en dylik sammanställning icke det mest lämpliga måttet på abortfrekvensen (på grund av fruktsamhetsolikheter mellan och framför allt inom länderna).[1] Men bortsett från alla tekniska svagheter vid ana-

[1] En nedgång av fruktsamheten skulle t. ex. stegra denna proportion, vilket bl. a. betyder att en motsvarande beräkning för 1933 med dess lägre födelsetal, men med bibehållen abortprocent ej skulle komma till 20,000 aborter för hela landet utan en åtskilligt lägre siffra, fastän nativitetsnedgången rentav kan ha berott på en stegrad fosterfördrivning

logiens genomförande, så är den överhuvudtaget ej i högre grad beviskraftig. Det må vidare understrykas, att denna uppskattning, trots att den påträffas i undersökningens sammanfattning, icke står i något närmare samband med det refererade undersökningsmaterialet. Detta har kommit att förbises även i fackkretsar, där den kritiserade siffran på 20,000 ofta antages vara ett *resultat* av nämnda undersökning.

Vi måste därför vidhålla, att Edins första slutsats om omöjligheten att göra några som helst grundade beräkningar är den vetenskapligt riktiga. Naeslunds uppskattning synes redan vara i tysthet avförd från diskussionen, och man har i allmänhet stannat för att, oftast under hänvisning till Edins undersökning, uppge det sannolika antalet ”aborter” till *omkring* 20,000. Av Edins hypotetiska övre gräns har således utan vidare blivit en ungefärlig uppskattning, varigenom den naturligtvis inte blivit vetenskapligt mera välgrundad.

Frågan står således alltjämt lika öppen. Orsaken ligger ytterst i att hela fosterfördrivningspraktiken tvingats in i skumrasket. Så länge vi låta den stanna där, skola vi ej heller med större tillförlitlighet kunna veta något om fosterfördrivningarnas antal i vårt land.

Under tiden mognar emellertid läget fram mot en djupgående rättsmoralisk konflikt som kräver handling. Tillräckligt underlag för reformkravet ligger redan i kännedomen om fosterfördrivningspraktikens möjliga storleksordning och i kännedomen om utvecklingstendensen. Det är med hänsyn härtill uppenbart att fosterfördrivningarna i viss utsträckning *måste* legaliseras och avgörandet läggas i läkarnas hand — eller rentav i blott vissa genom utbildning och tjänsteställning sär-

och i alla händelser ej i och för sig pekar på en minskad fosterfördrivning. Abortfrekvensen bör genomgående angivas på samma sätt som fruktsamheten, d. v. s. i relation till antalet kvinnor (gifta, resp. ogifta) i viss ålder. Äro de för en dylik beräkning erforderliga uppgifterna icke för handen, kan man t. o. m. diskutera, huruvida icke aborterna hellre borde anges i relation till folkmängd (såsom de allmänna födelsetalen).

skilt kvalificerade läkares hand. Dessa handla under ämbetsplikt och yrkesansvar, medan straffhotet nu skjuter över hanteringen till mindre nogräknade personer, för vilka straffet bara blir en affärsrisk.

Det är att hoppas, att preventivlagens avskaffande, en förbättrad sexualupplysning och en organisation av preventivmedelshandeln skall lyckas i viss — och ganska hög — grad nedbringa antalet fall, då kvinnor komma i det läge, att de önska fosterfördrivning. Men denna förhoppning kan icke rimligen vara ett skäl mot reform av abortlagstiftningen, ty *så* goda verkningar av preventivlagens avskaffande äro dock ej att förvänta.

För att ta ståndpunkt till frågan i vad mån och enligt vilka regler en gallring av fallen är önskvärd, skulle vi i första hand behöva veta, vilka kvinnor som söka hjälp. Äro de gifta eller ogifta, gamla eller unga? Till vilka samhällsklasser och inkomstklasser höra de? Hur många barn ha de förut? Hur ter sig deras motivkomplex? Skulle utbredd kunskap om kontraceptiva metoder ha överflödiggjort många fosterfördrivningar? Dessa frågor kunna blott resas; på flertalet av dem saknas varje tillstymmelse till svar.[1]

En mera ingående och tillförlitlig kartläggning av dessa och en del andra viktiga förhållanden kunna vi likaledes blott ernå, sedan fosterfördrivningarna reglerats och hänvändelse till läkare blivit allmän. Först då blir det egentligen möjligt att med större vederhäftighet motivera bestämda sociala indikationer för fosterfördrivningens tillåtlighet, även om redan nu vissa allmänna villkor kunna fastställas.

[1] I medicinalstyrelsens enquête fanns fråga blott om civilstånd. Hade man väntat sig kunna belysa problemet, borde man emellertid framför allt ha sökt kompletterande uppgifter av *social* natur. Det är möjligt, att de nya frekvensdifferenser man därigenom skulle kunnat framlägga — tillsammans med de man redan haft för gifta och ogifta, för olika distrikt, för agglomerationsgrad och för tidsutveckling — skulle i viss mån ha kunnat ge anledning till en del värdefulla slutsatser.

På tal om möjligheten att motivera vissa villkor för fosterfördrivnings tillåtlighet bör vidare understrykas, att fosterfördrivningarna blott kunna på detta vis praktiskt begränsas, därest de legaliseras. Då samhället har dem om hand, kan man urskilja och ta hänsyn till de olika förhållandena i de särskilda fallen. Man kan t. ex. förbjuda fosterfördrivning för friska gifta kvinnor med få barn och viss inkomststandard, och man kan då även sätta in samhällsauktoriteten för att med läkarnas stöd verkligen genomtvinga förbudet i någorlunda rimlig grad.

Vid uppställandet av regler för fosterfördrivnings tillåtlighet erbjuda de medicinska, eugeniska och etiska indikationerna föga svårighet. Ömtåligare ställer sig problemet att bestämma de sociala indikationerna. Det är därvid viktigt att icke förlora känning med rättsmedvetandet i landet men lika viktigt att icke arbeta det sociala hyckleriet i händerna. Fall, där ett barns födelse skulle betyda ekonomisk nöd stå på ett plan för sig tillsammans med de fall, där barnet icke i andra hänseenden skulle få en någorlunda önsklig uppväxtmiljö. På ett annat plan stå de fall, där enda risken är social skam för modern. Då man talar om önskvärdheten att undvika sociala katastrofer för t. ex. den otrogna sjömanshustrun, som råkat i grossess under mannens bortovaro, eller för den ogifta lärarinnan och sjuksköterskan är man ute på gungande mark.

Man frågar sig: är det ointelligenta hyckleriet en så dyrbar beståndsdel av den sociala konventionen, att det t. o. m. behöver skyddas genom operativa ingrepp? Blir den ogifta lärarinnan en bättre människa, därför att hon fördriver sitt foster i stället för att framföda det? Naturligtvis inte: denna ömsinthet är ofta blott det typiska uttrycket för en reaktionär moralitet, som bara hunnit fram till att bli blöt. I denna konflikt — och att den i det enskilda fallet kan vara ödesdiger nog, förnekas ej — är det själva det konventionella hyckleriet, som bör opereras.

Föreställningen, att det är något skamligt att ha barn utom äktenskapet, måste utrotas. Den uppfattningen har även starkt framhävts av justitieministern då reformförslaget diskuterats. De ogifta lärarinnorna och sjuksköterskorna och alla andra böra få ha sina barn i fred.

Och i det hänseendet ha de beslutande myndigheterna i stat och kommun många synder att sona. Det bör skyddslagstiftas för de ogifta mödrarna — då behöva de heller inga undantagsbestämmelser om rätt till abort. Det är något moraliskt sjukt hos ett samhälle, som tillåter social och ekonomisk bojkott av ogifta mödrar, och därigenom bringar sig självt i det läget, att det blir berett att skydda offren för denna bojkott genom att skänka dem möjlighet att fördriva sina foster, även där detta eljest icke vore påkallat av andra skäl.

Vår ståndpunkt är alltså den, att hänsyn till socialt hyckleri icke i och för sig kan få vara ett giltigt skäl för fosterfördrivnings tillåtlighet utan blott för ett effektivt mödraskydd. Detta senare är desto angelägnare. Kan det emellertid icke åstadkommas, blir fosterfördrivning naturligtvis motiverad. Men dess tillåtlighet blir då, som vi se saken, blott en i själva lagstiftningen inskriven samhällelig självanklagelse för intellektuell oredlighet och moraliskt hyckleri.

Djupare sett blottas emellertid en liknande socialmoralisk konflikt vid diskussionen även av de ekonomiska indikationerna. Man frågar sig: är vårt land till den grad fattigt och överbefolkat, att verkligen i så många fall ett barns födelse skall behöva betyda ekonomisk nöd? För vår del svara vi bestämt nej på denna fråga. Själva konstaterandet av ekonomiska indikationer för fosterfördrivnings tillåtlighet i otaliga fall, även där familjen icke redan rymmer ett mycket stort barnantal, blir därför endast ett bevis på att produktionen och fördelningen i vårt samhälle behöver grundligt reformeras. Den saken skola vi ha anledning att mera ingående behandla i de följande kapitlen. Fosterfördrivning av enbart ekonomiska skäl är socialt

och individuellt en nödfallsåtgärd, icke en tillfredsställande socialpolitisk lösning. Det skulle vara intressant att höra den saken bestridas. De av sådana skäl dödade fostren må därför föras upp på den nu existerande produktions- och fördelningsordningens skuldkonto tillsammans med mycket annat. Den pessimistiskt konservativa uppfattningen, att denna ordning icke på ett väsentligt sätt kan förbättras, skall här icke upptagas till bemötande. Det må blott påpekas att utifrån en sådan uppfattning måste en frigivning av fosterfördrivningen te sig desto nödvändigare.

Oavsett hur gränsen för fosterfördrivningens tillåtlighet praktiskt kommer att uppdragas, återstår en viktig sak att här till slut understryka. De, vilkas moraliska medvetande reser sig emot fosterfördrivnings tillåtlighet, ha i själva verket det största intresse av en legalisering och en däri innefattad urskillning. Det måste dock finnas grader i deras förtrytelse. Men för närvarande åtnjuta, tack vare lagens summariska regel, de fall av fosterfördrivning, som för dem äro mest motbjudande, en sorts moralisk värdestegring genom att direkt likställas med fall, som den allmänna opinionen tydligen finner ömmande. Det är mycket möjligt, att man genom att ge upp det helt allmänna förbudet kan uppresa rättsmedvetandet bättre emot ett stort flertal fall, som man särskilt vill förebygga.

Och det finns ingen anledning att idealisera fosterfördrivningen. Även om den utföres sakkunnigt, är den inte utan sina risker för liv och framtida hälsa, och det förhåller sig t. o. m. så, att dessa risker icke äro med större säkerhet vetenskapligt utredda. Därtill kommer som sagt de moraliska betänkligheterna. Även de, som nu måste ivra för en lagstiftningsreform, behöva icke ge avkall på sin personliga uppfattning, att handlingen icke är i normala fall försvarbar. Och själva tillvaron av fall, där fosterfördrivning på sociala indikationer nu måste göras tillåtlig, är socialmoraliskt en fruktansvärd anklagelse

mot vårt samhälle för hyckleri och för bristfällig social organisation av produktionen och fördelningen.

Men i det läge vi nu befinna oss, finns ingen annan lösning än att svälja denna anklagelse och frigiva fosterfördrivningen i stor utsträckning. Vinsten är i första hand att fosterfördrivningarna bli sakkunnigt gjorda. De av icke läkare utförda aborterna böra givetvis fortfarande falla under lagens förbud och ingen undfallenhet längre visas. Ty där riskeras liv och hälsa i långt högre grad än nödvändigt. I samband därmed ter det sig även ganska självklart, att handeln med abortredskap, sonder etc. skall regleras och monopoliseras för apoteken, och att den övriga handeln skall kriminaliseras. Framför allt måste såsom ett viktigt komplement till lagändringen krävas ej blott preventivlagens upphävande utan positiva åtgärder till vidgad sexuell upplysning och till mödraskydd. Dessa synpunkter äro även tillgodosedda i direktiven till de utredningar, som nu förbereda reformen.

Det har förut varit möjligt att ta olika ståndpunkt till frågan om fosterfördrivningens vara eller icke vara. Och det kan stå olika åsikter om villkoren för fosterfördrivningens tillåtlighet. Det är bara en ståndpunkt, som är orimlig, och det är att låta det gå, som det nu går. Så som den allmänna opinionen faktiskt ligger till, synes det också blott vara en tidsfråga när såväl preventivlagen blir avskaffad som fosterfördrivningen legaliserad och lagd under social kontroll. Konventionellt pryderi och moralisk räddhåga kunna fördröja dessa reformer ett par år men icke varaktigt förhindra deras genomdrivande.

Inom justitiedepartementet har man redan utformat ett lagförslag, som sedan varit utsänt till vissa läkare och jurister och diskuterats vid deras sommarkongresser. I allmänhet har man därvid ställt sig långt mer förstående än för blott en mycket kort tid sedan: i synnerhet inom läkarkåren har på sina håll en hastig och glädjande sinnesändring ägt rum. Proposition är att vänta till nästa års riksdag, och om reformen då

faller, så faller den framåt. Sällan är det så lätt att med säkerhet profetera om den framtida lagstiftningen som i just dessa två frågor. Mycket längre bort ligger den tid, då vi verkligen skola ha lyckats öppna det svenska folkets ögon för frågans djupare samhälleliga innebörd: att vi endast genom till grunden gående ekonomiska och sociala reformer kunna undanröja de motiv, som nu driva mångtusende kvinnor att önska sitt foster fördrivet.

Långt dessförinnan står nymalthusianismen segerrik på sin sista stridslinje. Rörelsen har därmed löpt linan ut och sett sina krav förverkligade. Ingen kommer i framtiden att ifrågasätta annat, än att barn skola födas blott efter föräldrarnas fria val. Den nymalthusianska rörelsen tillhör då för Sveriges del historien. Den skall ha sitt äreminne, men positivt har den ingenting mera att ge.

Kvar står emellertid den sociala befolkningsfrågan alltjämt lika brännande eller mera brännande. Till detta problems moderna gestaltning har födelsekontrollens framträngande verksamt bidragit, men ingen födelsekontrollpropaganda i världen erbjuder en rimlig lösning av detta sociala problem.

Ett av de viktigaste skälen för de nyss berörda nymalthusianska reformernas snara genomförande är i själva verket, att vi först därigenom mera slutgiltigt kunna likvidera åttiotalsradikalismen i befolkningsfrågan. Denna radikalism är nu i huvudsak steril och meningslös. Den leder ingen vart. Den är ur kontakt med den faktiska utvecklingen och därför även med de verkliga problemen.

Men så länge det oresonliga och nyttjelösa motståndet emot dessa sista nymalthusianska reformkrav ännu icke är brutet, får denna numera sterila åttiotalsradikalism en viss ursäkt att leva kvar och att ta i anspråk ideella intressen, som egentligen redan borde ha fått en helt annan syftning.

ANDRA KAPITLET.

De allmänna befolkningsteorierna.

Det ter sig mycket svårt för ögonblicket att på det gamla vanliga sättet lägga upp enkla och allmängiltiga "vetenskapliga" lagar för att vinna rationellt motiverade åsikter i befolkningsfrågan. Utvecklingen själv har förlöpt alltför överraskande.

Nativitet och inkomststandard.

Den malthusianska befolkningslagen är till en början alldeles satt ur spelet. Någon befolkningens press emot näringsutrymmet i Malthus' mening existerar uppenbarligen icke i samhällen med utvecklad västerländsk civilisation. Under moderna förhållanden är det nämligen rent faktiskt inte ens så, att stegrad levnadsstandard leder till ökad befolkningsmassa och vice versa. Malthus' misstag var, som redan Marx och dennes än tidigare engelska föregångare påpekade, att han i grunden såg befolkningsfrågan såsom ett problem om biologiska och därför allmängiltiga lagar och ej såsom ett problem om sociologiska, variabla förhållanden. Han kom därför att inrikta hela sitt intresse på dödlighetstalen. Det var genom en höjd eller sänkt dödlighet, som han antog att befolkningen skulle reagera inför en sänkt resp. höjd levnadsstandard. Fruktsamhetstalen fingo i hans teori stå närmast såsom biologiska konstanter.

Nymalthusianismens praxis, födelsekontrollens utbredning, har emellertid i stället gjort fruktsamhetstalen till befolkningsproblemets viktigaste variabler. Därvid har närmast ett alldeles

motsatt samband framträtt mellan levnadsstandard och befolkningsstorlek. Under de sista decennierna ha ju fruktsamhetstalen sjunkit så mycket kraftigare än dödlighetstalen, att födelseöverskottet minskats medan levnadsstandarden varit i starkt stigande.

I dessa färska erfarenheter har man då ofta sökt stöd för en allmän teori rakt motsatt den malthusianska: en stegrad levnadsstandard skulle leda till en minskad befolkningsökning (på grund av att därvid fruktsamhetstalen bringas att falla starkare än dödlighetstalen). Vid sidan av den redan nämnda historiska erfarenheten har man vid denna teoris uppställande även litat till den allmänna erfarenhet man haft om fruktsamhetens höjd i olika inkomstklasser. Det enda de rika inte ha är barn, och det enda de fattiga ha är också barn, som denna antimalthusianska teori en gång tillspetsats.

Genom byråchefen Edins synnerligen märkliga undersökningar rörande socialklassfruktsamheten i vissa svenska storstadssamhällen samt en del likartade undersökningar, som företagits även i utlandet, ha vi emellertid fått anledning att sätta frågetecken även för denna antimalthusianska teori.[1] Åtminstone i samhällen, där en huvudpart av befolkningen för längre tid tillämpat en långtgående födelsekontroll, vill det faktiskt synas, som om fruktsamheten vore relativt högre i de högre social- och inkomstklasserna än i de lägre i stället för tidigare tvärtom. Den negativa korrelationen mellan fruktsamhet samt inkomst och social nivå skulle blott gälla själva den dynamiska process, varunder födelsekontrollen befinner sig i utbredning. Den skulle blott beteckna en verkan av den ”sociala tyngdlagen”: att födelsekontrollen börjar i de högre lagren och därför ännu ej hunnit sjunka ned i de lägre. När rörelsen nått botten — vid väsentligt lägre genomsnittlig fruktsamhet — skulle korrela-

[1] Edin har ett större sammanfattande engelskt arbete under utgivning. Se tills vidare i första hand: ”Födelsekontrollens inträngande hos de breda lagren”, Ekonomisk tidskrift 1929 och ”The fertility of the social classes in Stockholm” i Problems of Population, London 1932.

tionen vara positiv, d. v. s. de högre social- och inkomstklasserna även ha de relativt flera barnen.

Även om man på detta vis skulle våga generalisera denna tendens, skulle man likväl inte vara tillbaka till den malthusianska befolkningsteorien. Ty enligt denna skulle det ju vara fråga om en biologisk press mot näringsutrymmet och därför om varierande dödlighetstal i stället för fruktsamhetstal.

Men nu har man tills vidare ingen rätt att företaga en dylik generalisering, och Edin har även mycket samvetsgrant underlåtit att dra dylika slutsatser. I själva verket är det viktigaste resultatet av de senaste decenniernas forskning på dessa områden, att det ej alls längre finns rum för några enkla, allmängiltiga teorier rörande sambandet mellan inkomsthöjd och fruktsamhet.

Och kan den saken egentligen förvåna? Ligger det inte tvärtom en numera nästan obegriplig, biologisk-mekanistisk vidskepelse i denna föreställning, att en dylik allmängiltig lag skulle kunna existera? Befolkningsfaktorernas reaktion för en välståndsstegring måste ju i verkligheten bestämmas av sociala förhållanden, som växla från samhälle till samhälle och från tid till annan: familje- och klasstruktur, åsikter och levnadsvanor m. m. Sambanden mellan befolkningsfaktorernas rörelser, välståndsstegringen, den tekniska utvecklingen och de nyss berörda rent sociala faktorerna bilda ett *sociologiskt* problem, som överhuvudtaget icke kan gripas i mekanistiska schabloner.

Det var ett genomgående fel hos 1800-talets sociala tänkande, att det alltför lätt fastnade i kvasinaturvetenskapliga tankegångar. Man hade ännu icke på allvar upptäckt människan och samhället. Hela den ekonomiska teorien var således ett enda stort försök att behandla de ekonomiska sambanden utifrån en ytlig hedonistisk psykologi och med nästan totalt bortseende från samhällets och de sociala institutionernas betydelse.

Därmed är det väl nu lyckligtvis slut. Blott för att ytterligare karakterisera dessa enkla, allmängiltiga befolkningslagar, som nu äro på avskrivning, må några rader ägnas åt en

fantastiskt lagd biolog och statistiker, Raymond Pearl, som rentav sökt kvantitativt bestämma den gamla malthusianska befolkningslagen. Utgående från att det här vore fråga om en allmängiltig naturlag sökte han en matematisk formel för befolkningstillväxten. Då denna borde vara giltig även utanför människans område, trodde han sig t. o. m. om att kunna illustrera den genom experiment med bananflugor eller jästsvampar, som stängdes in i ett kontrollerat utrymme där därefter denna "befolkning" fick utveckla sig.

Denna utveckling följer givetvis en "naturlig befolkningslag". Så länge "näringsutrymmet" är praktiskt obegränsat, tillväxer bananflugebefolkningen i geometrisk progression enligt den sammansatta räntans formel, där räntefaktorn bildas av skillnaden mellan de båda biologiska konstanterna: fruktsamhet och dödlighet vid överflöd på näring. Så småningom börjar näringsutrymmet att förnimmas såsom en gräns, visserligen något elastisk; dödligheten stiger och befolkningens tillväxtkvot minskas. Den minskas alltmera ju större befolkningen blir för att så småningom närma sig värdet noll, varvid befolkningen blir konstant. Befolkningsmängden har då beskrivit en s. k. logistisk kurva.

Denna logistiska kurva — som alltså representerar den fysiologiska "befolkningslagen" — tillämpar Pearl emellertid friskt även på det mänskliga materialet. Han tar vissa länder — eller ännu mindre distrikt — med en för längre period någorlunda känd befolkningsutveckling, anpassar sina konstanter så, att denna befolkningsutveckling passar in någonstädes i den logistiska kurvan, gör en serie korrigeringar med hänsyn till olika kända förhållanden och kan sedan antyda var på kurvan olika länder stå, vilken befolkningsstorlek, som för olika länder motsvarar "mättnad" och när ungefär denna konstanta befolkning skall inträda.

En dylik deterministisk kurvmystik på förment "empirisk" grundval bortser från alla verkliga problem. Så är t. ex.

näringsutrymmet i mänskliga samhällen en synnerligen relativ term, underkastad historisk förändring med den tekniska utvecklingen. Dess storlek beror vidare av hur samhället är organiserat i olika hänseenden; det kan med andra ord utvidgas och inskränkas även oberoende av produktionsteknikens höjd. Och befolkningsutvecklingen beror under moderna förhållanden icke direkt av näringsutrymmet. Dödligheten påverkas bl. a. av hygienens utveckling. Men framför allt beror fruktsamheten alltmera på vad människor själva anse önskligt och är således principiellt icke en biologisk konstant som hos bananflugorna. Denna människornas egen viljeinställning till fortplantningen kan förvisso behandlas såsom ett vetenskapligt orsaksproblem, men detta problem är sociologiskt. De primärfaktorer, varav denna viljeinställning till fortplantningen beror, kunna teoretiskt icke på något fullständigt sätt representeras av "näringsutrymmet" (antaget därvid för resonemangets skull, att detta kunde bestämmas).

Pearls teori avböjes vanligen av alla vederhäftiga forskare men fick ett par år en viss publicitet på grund av sin snitsigt naturvetenskapliga uppläggning. Vår Ludvig Nordström råkade t. ex. att använda denna teori i sin bok om Stor-Norrland.

Befolkningsoptimum.

Ännu omöjligare än att finna en allmän befolkningslag ter det sig naturligtvis numera att vinna en enkel vetenskaplig formel för den "nationalekonomiskt riktiga" befolkningsutvecklingen. En del förkrigsekonomer försökte visserligen på grundvalen av John Stuart Mills antydningar bygga upp en teori om "befolkningsoptimum", som skulle ligga vid den befolkningsstorlek, vid vilken den genomsnittliga levnadsstandarden ställde sig högst. (Det finns också andra definitionsförslag med annan relation mellan befolkningsstorlek och levnadsstandard angiven såsom den optimala.) Denna teori spökar för övrigt ännu i det populärvetenskapliga författeriet, som ju av

naturliga skäl ofta kommer att servera förlegade konserver. Men den teorien var dödfödd från början.

Själva föreställningen om ett "befolkningsoptimum" är — för att här bara snudda vid teoriens uppenbara svagheter — alltigenom oklar både med hänsyn till teoretiskt innehåll och politiska värdepremisser.[1] Den är till själva sin uppläggning statisk, och framtida förändringar i fråga om teknik m. m. kunna helt enkelt inte fogas in, fastän man ofta påstått det. Teorien är, allt detta oavsett, omöjlig att tillämpa på ett enstaka land (ty då vore väl optimum en handfull människor, som realiserade landets rörliga förmögenhet och sedan bosatte sig i en vacker gränstrakt och läte sig betjänas av utlänningar; antaget den fridsamma världspolitik m. m., som alltid antages i dessa liberalistiska teorem). Som internationell teori åter, satt i relation till "mänskligheten", blir den än mer dunkel. Och slutligen, bortsett från allt detta och mycket annat, så finns det ju inga möjligheter att räkna ut var detta optimum egentligen skulle ligga. Någon ledning för det praktiska bedömandet av en konkret situation ger teorien således inte alls. Den är en spekulativ skrivbordskonstruktion utan förbindelse med den sociala verkligheten.

Under hela föreställningen om ett befolkningsoptimum ligger ständigt den tanken, att den tekniska utvecklingens tempo i framtiden kan väntas bli allt långsammare. Hela 1800-talet igenom kan man, decennium för decennium, i den ekonomiska litteraturen finna uttalanden, att därefter inga vidare tekniska framsteg av större betydelse kunde göras. De "stora" naturvetenskapliga upptäckterna voro alltid redan gjorda. Hädanefter skulle det blott vara fråga om smärre "förbättringar", som icke i samma höga grad kunde vara produktivitetsstegrande. I huvudsak voro naturkrafterna tagna i anspråk. Det fanns blott en del spillvatten att ytterligare taga vara på.

[1] Se Vetenskap och politik, sid. 68 ff. och nedan sid. 96 ff.

Denna föreställning om den tekniska utvecklingens avtagande tempo stämmer väl både med den liberala ekonomiens i huvudsak rent statiska karaktär och med dess alldeles överdrivna respekt för det privatkapitalistiska företagets utomordentliga effektivitet. Det hörde liksom inte till god ton att tänka sig omfattande förbättringar av produktionen möjliga. — I Amerika, där den industriella utvecklingen oavbrutet följde en ännu hetsigare takt, var emellertid denna statiskt pessimistiska grundsyn på den tekniska utvecklingen icke möjlig att vidmakthålla. Oavbrutet möta vi därför i amerikansk litteratur den alldeles motsatta tesen, nämligen att den tekniska utvecklingen måste väntas förlöpa i ständigt allt hastigare tempo.

William F. Ogburn, den kanske mest kände av Chicago-sociologerna, har i sin bok "Social Change" (New York 1928) utbyggt denna uppfattning, som i hans sociologiska tankevärld är desto betydelsefullare, eftersom han — i tydligen omedveten likhet med Marx och i nära anslutning till Veblen — i tekniken ser den sociala utvecklingens viktigaste oberoende variabel och drivande kraft.

Ogburn pekar på det betydelsefulla förhållandet, att regelbundet uppfinningar och upptäckter så att säga ligga i luften och ofta göras ungefär samtidigt på flera håll.[1] De tekniska framstegen stå med andra ord i ett visst förhållande till samhällets hela samlade kapital av tekniskt vetande, och detta kapital växer oavbrutet med varje nytt framsteg. För personer sysselsatta med vetenskaplig forskning är denna tankegång i själva verket naturlig nog: varje gång ett vetenskapligt problem "löses", betyder det i själva verket närmast att ett otal nya problem ställas. Forskningsarbetet förgrenar sig ständigt. Ser man då bakåt, skönjer man vissa upptäckter varifrån många

[1] Dorothy S. Thomas och Ogburn ha gjort upp en förteckning över betydelsefullare uppfinningar och upptäckter, som illustrerar denna sak. Se Ogburn and Thomas: "Are Inventions Inevitable?" Political Science Quarterly. Vol. XXXVII.

grenar utgått. De te sig "stora", och man kan bli benägen att som de liberala ekonomerna lokalisera de stora framstegen bakåt. Men de nya rönen kunna själva ge anledningar till liknande utgreningar, varefter de bli "stora" i framtiden.

Från denna synpunkt kommer Ogburn till den slutsatsen, att de tekniska framstegen äro kumulativa och normalt måste följa en progressivt stigande linje, måste försiggå desto snabbare, ju mer vårt samlade kapital av tekniskt vetande stiger. Alla veta, med vilken fruktansvärd hastighet den tekniska utvecklingen förlöpt under de sista decennierna. Denna utveckling representerar ett dynamiskt element, som håller på att spränga vårt samhälles institutionella ram. De tekniska framstegen betyda i första hand ökad makt över naturkrafterna, ökade "naturtillgångar" i ekonomisk mening. Framstegens nutida tempo ger oss stark anledning att betvivla, att det numera — n. b. inom för den svenska befolkningsstorleken praktiskt viktiga gränser — överhuvudtaget existerar något mera betydelsefullt samband mellan folkmängd och levnadsstandard.[1] Funnes ett sådant samband, skulle det ju ligga däri, att knappheten på naturtillgångar skulle göra, att en ökad folkmängd skulle få arbeta hårdare och försaka mera för att kunna hålla sig uppe. En minskad folkmängd — ned till "befolkningsoptimum", som ju i allmänhet, åtminstone tidigare, antagits ligga vid en relativt låg folkmängd — skulle på motsvarande sätt möjliggöra en större realinkomst per arbetande

[1] Jämförelsen gäller därvid befolkningar med lika åldersfördelning, innebärande bl. a. ett lika stort relativt barnantal. Man jämför t. ex. en konstant befolkning med därav betingad lika åldersfördelning men vid olika stor folkmängd. I själva verket är det en jämförelse av denna typ, som befolkningspolitiskt i allmänhet är av betydelse (se t. ex. nedan sid. 170—174). Annorlunda ställer sig givetvis saken om man jämför två befolkningar växande i olika hastighetsgrad eller den ena växande och den andra avtagande. En sådan skillnad gäller ej blott folkmängden utan även åldersfördelningen och innebär en olikhet i fråga om proportionen tärande individer (barn och åldringar) och närande, vilket naturligtvis vid given inkomst per närande individ betingar en skillnad i levnadsstandard.

individ, eftersom det då komme mera av naturkrafter per huvud.

Nu är det, som redan sagts, inte precis den synpunkten, som tränger sig på en vid ett studium av våra ekonomiska förhållanden. Världen tycks sannerligen inte lida av någon brist på naturtillgångar. Det har faktiskt tagit onödigt lång tid, innan vi upptäckte den saken: så fast ha vi dock suttit i de liberala ekonomernas statiska tankegångar. Ännu under efterkrigstiden har det skrivits och diskuterats om den inbillade knappheten på naturkrafter. Och den pågående överflöds- och desorganisationskrisen har påståtts vara paradoxal, vilket den också förvisso är från statisk knapphetssynpunkt men alldeles icke med hänsyn till den tekniska utvecklingens oavbrutet stegrade hastighet.

Under tiden råder det i fruktansvärd utsträckning arbetslöshet och nöd mitt i överflödet och den stegrade produktionskapaciteten. Det brister uppenbarligen någonstädes. Men inte felas det naturkrafter, inte är det för litet naturtillgångar per arbetsför och arbetsvillig arbetare. Snarare brister det i efterfrågan, i "köpkraft", som det i populärt tal heter. Eller för att säga det riktigare och fullständigare: vad vi sakna är en förnuftig och planmässig samhällelig organisation av produktionen och av fördelningen av produktionens resultat. Produktionsmedel ha vi gott om och likaså av rent teknisk kunskap om hur de egentligen skola brukas för att uppehålla och höja vår levnadsstandard. Men själva produktions- och samhällsordningen bemästra vi icke: den är alltjämt vår sämst konstruerade maskin.

Detta påpekande har sin vikt även för befolkningsläran. Felen i den välståndsuppehållande sociala organisationen av vårt ekonomiska liv ha nämligen — från vilken synpunkt man än ser dem och hur man än bedömer dem — mycket litet med folkmängdens storlek att göra. Det sociala organisationsproblemet är lika allvarligt och har i huvudsak samma inne-

börd oavsett om vi bli några stycken mer eller mindre. Välståndskurvan skulle med andra ord vara "flat". Genom blott en folkminskning kunna vi icke hoppas varaktigt stegra vår levnadsstandard.

När man därför i den faktiskt bestående arbetslösheten ser ett bevis för att vår befolkning är lika mycket "för stor", resonerar man alltför ytligt. Kunde man trolla bort alla de nu arbetslösa från landet, skulle det föra med sig vissa förändringar i allahanda utbuds- och efterfrågekurvor, men med resultat att vi ändå skulle stå där med en viss arbetslöshet, ehuru måhända icke fullt så stor som före förändringen. Men vidare innebär en sänkt nativitet alldeles icke, att man just får bort de personer som bli arbetslösa. Processen tar slutligen, vilket är det viktigaste, en hel generation. Det finns inga skäl, varför vi efter förloppet av denna tidrymd just på grund av den förändring av den ekonomiska utvecklingen, som orsakats av nativitetsminskningen, skulle ha anledning att vänta en lägre arbetslöshetsprocent.

Det bör kanske här påpekas, att man från vissa håll tvärtom hävdat och hävdar, att den rådande arbetslösheten och krisen bero på de sista decenniernas sjunkande nativitet, som skulle ha minskat "efterfrågan". Det senare påståendet är naturligtvis — och av ungefär likartade allmänna skäl — lika löst och ogrundat som det förra. Men redan möjligheten av dess övervägande illustrerar på ett utmärkt sätt, hur pass föga naturligt det i själva verket är att från tillvaron av en stor arbetslöshet dra den direkta slutsatsen, att vi kunde förbättra vårt ekonomiska läge genom en folkminskning. (Att den nu rådande arbetslösheten såsom motiv för enskilda människors ovillighet att föda barn *orsakar* minskad fruktsamhet, och att den lägre fruktsamheten under själva folk*minskningen* kan stegra levnadsstandarden är en helt annan sak; se sid. 169—172.)

Detta, att det icke tryter oss naturkrafter men att samhället är ineffektivt organiserat, är just vad de socialistiska kritikerna

av den privatkapitalistiska produktionsordningen alltid påstått gentemot de nyliberala ekonomerna. Och nog ser det ut som om de skulle få rätt på den punkten också, liksom deras föregångare tidigare fått rätt, då de gentemot de gammalliberala malthusianerna förnekade den driftsbundna nödvändigheten av den klassiska lönelagen, som ju byggde på antagandet, att högre löner omedelbart betydde stegrade födelseöverskott. Den som lever får se, och tydligen snart nog, så katastrofalt hastigt som hela den ekonomiska organisationen av näringslivet nu håller på att sprängas sönder.

Därmed må emellertid förhålla sig hur som helst. I detta samband räcker det med den rent negativa satsen, som torde vara tillräckligt ådagalagd, att den nationalekonomiska vetenskapen för närvarande icke ser sig i stånd att leverera några enkla patentlösningar av befolkningsfrågan av den generella typ, vi vant oss vid under det nyss förgångna liberala århundradet.

Rasbiologiska värdeskillnader mellan socialklasserna?

På någorlunda samma sätt förhåller det sig nu med andra vetenskapers bidrag till befolkningsfrågans teoretisering. I den mån de lämnat allmänna och enkla "befolkningslagar", verka dessa numera ytterligt suspekta. Detta gäller icke minst rasbiologien, som ju skall ha hand om en viktig del av befolkningsproblemets rent kvalitativa sida.

Detta kvalitetsproblem kan angripas så, att man studerar de individuella olikheterna i en befolkning och söker angiva i vad mån dessa olikheter äro av ärftlig natur eller äro miljöbetingade. Den saken är praktiskt viktig icke minst från socialpolitisk synpunkt. Äro olikheterna miljöbetingade, kan man nämligen förändra befolkningsmassans kvalitet genom att på olika sätt förändra miljöns beskaffenhet för vissa individer. Äro de åter av ärftlig natur äro möjligheterna mera begränsade.

Förändrade miljöbetingelser kunna då visserligen i viss mån ändra de ärftliga egenskapernas roll att gestalta människors personliga och sociala liv — vilket är viktigt nog — men icke i grunden förändra dessa egenskaper själva. När det är fråga om synnerligen oönskliga egenskaper, kan man då ledas till försök att genom sterilisering och på andra vägar förhindra fortplantningen av individer, som bära dessa egenskaper. En positiv eugenik å andra sidan, som alltså har till syfte att främja fortplantning eller åtminstone borttaga de onödiga hindren för fortplantning av individer med särskilt önskliga arvsegenskaper, står också såsom en framtidsdröm, ehuru på rasbiologiens nuvarande ståndpunkt praktiska åtgärder i detta syfte knappast ännu kunna på ett mera rationellt sätt och i större utsträckning handhavas.

I denna fråga om de *individuella* olikheterna och deras natur att vara ärftliga eller icke har den arvsbiologiska forskningen redan lämnat intressanta och praktiskt betydelsefulla bidrag, och man har skäl att vänta mera i fortsättningen. Frågan skall något närmare beröras i ett följande kapitel. Mera suspekta äro däremot de försök, som alltjämt här och var göras, att nå genomsnittliga värdesättningar av sociala *grupper*, såsom raser och samhällsklasser, i synnerhet då dessa värdesättningar skola gälla de socialt betydelsefulla s. k. andliga egenskaperna.

En dylik socialgrupp är nämligen icke på samma sätt som en individ en naturligt given biologisk enhet utan är en på grund av sociala och institutionella faktorer bildad anhopning av högst olikartade individer. Vid djur- och växtavelforskningar arbetar man visserligen med grupper av individer. Men dessa grupper äro då sammansatta av ett antal individer utvalda just med hänsyn till lika egenskaper, och gruppen är biologiskt karakteriserad genom de lika egenskaperna. Man får emellertid noga akta sig för att överföra det betraktelsesätt, som är tillåtet för dessa ”renodlade” grupper, till de faktiskt existerande socialgrupperna, vilka äro långtifrån renodlade.

Rent allmänt måste man härvid minnas att olikheterna *inom* varje socialgrupp regelbundet äro mycket större än de eventuella olikheterna *mellan* genomsnitt för de särskilda grupperna. Vad speciellt gäller de icke direkt biologiskt definierade intellektuella och moraliska egenskaperna, är det vidare att erinra, att det alls icke framstår självgivet, vilka egenskaper, som äro socialt önskliga och än mindre i vad inbördes rangordning och med vilka kvantitativa värdekoefficienter. Även bortsett härifrån är det ju bekant, att hela problemet om vetenskapligt kontrollerad mätning av intellektuella och moraliska egenskaper ingalunda är löst. Och det bör understrykas att dessa egenskaper *måste* ges en kvantitativ definition och kunna mätas för att överhuvudtaget kunna infogas i dylika jämförelser mellan socialgrupper. Icke minst i antropometriska och statistiska undersökningar syndas alltjämt mot denna vetenskapliga princip. Man tror sig kunna införa t. ex. intelligensen på indirekt väg men gör sig därvid skyldig till ett cirkelresonemang, ty man antager då att ståndscirkulationen arbetar selektivt efter intelligensen, vilket är just ett av problemen.

Hela denna vetenskapsgren befinner sig tvärtom blott i sina första ansatser, och tillfredsställande massmätningar, som mera slutgiltigt skulle kunna ligga till grund för vederhäftiga jämförelser mellan sociala grupper, äro icke gjorda. De enstaka undersökningar som gjorts — speciellt intelligensjämförelser, där den vetenskapliga metodiken hunnit längst — ha dock tydligt ådagalagt, att skillnaderna mellan medeltalen äro långt mindre än man tidigare ofta velat tro samt att de äro särskilt små i jämförelse med de individuella skillnaderna inom de jämförda socialgrupperna, vilket, som redan påpekats, manar till stor försiktighet redan vid dessa skillnaders statistiska tolkning och naturligtvis än mer i hög grad inskränker räckvidden av de rashygieniska slutsatser, man möjligen är benägen att draga från dylika skillnader.

Ett exempel bör kanske givas för att illustrera det sist sagda.

Vi välja att anknyta detta exempel till klasskillnader såsom den enda för svenska förhållanden mera betydelsefulla gruppuppdelningen; på motsvarande sätt förhåller det sig emellertid med rasskillnader. Man har således i flera länder gjort relativt väl kontrollerade intelligensundersökningar av barn tillhörande olika socialgrupper och därvid funnit en förhållandevis konstant tendens hos intelligenskvoternas medeltal att variera i korrelation med faderns yrke. Att man för sådana studier helst utväljer barn beror på att barnens intelligens såsom mindre differentierad är i högre grad åtkomlig för kvantitativ mätning och jämförelse, samt vidare på det från här ifrågavarande synpunkt betydelsefulla förhållandet, att mått på barnens intelligens kan antagas mera rent återgiva en ärvd och icke en förvärvad egenskap.

I en studie över tusentals barn i England fann man, att dessa medeltal rörde sig mellan intelligenskvoterna 112,2 och 96. Det förra talet anger medeltalet för intelligenskvoten hos barn till fäder i de s. k. fria yrkena (vetenskapsmän, läkare, advokater, författare o. s. v.), som alltså i genomsnitt skulle vara intelligentast, medan det senare talet avser barn till icke yrkesutbildade daglönare (fabriksarbetares barn ha 100,6). I en liknande studie utförd i Amerika har man kommit till genomsnittstalen 116, 104 och 95 för barn till resp. personer inom de fria yrkena, yrkesutbildade arbetare och grovarbetare.

Dessa siffror te sig ju onekligen vid första påsynen talande nog, men de äro faktiskt mindre utslagsgivande för fackmannen än för lekmannen. Vid tolkningen av dem har man nämligen att ta hänsyn till en hel serie omständigheter. För det första får man inte ta enheterna alltför allvarligt, när det gäller intelligenskvot, lika litet som när det gäller andra indextal. Proven äro så konstruerade att talen omkring 100 beteckna normal begåvning. Men det är svårt att så standardisera proven att de bli rättvisande för alla slags socialgrupper.

Högre värden för viss socialgrupp betyda ofta — så ofullkomlig som mätningstekniken ännu faktiskt är — att proven ligga bättre till för denna grupps vanor, inriktning och träning. De lägre värden man vanligen får för landsbygden vid jämförelser mellan land och stad synas t. ex. närmast peka på att själva proven äro mera tillrättalagda för sådana färdigheter, som stadsbarn lättare uppöva än landsbarn. Proven äro i allmänhet uttagna och standardiserade just bland stadsbarn. De kunna därför icke utan vidare användas till jämförelser och framför allt får man akta sig att ur dem draga någon slutsats om lägre medfödd begåvning hos landsbygdsbefolkningen.

Likadant ligger det till vid andra jämförelser: det är svårt att undvika systematiska felkällor i provens själva konstruktion. Åtminstone ger det här påpekade förhållandet anledning till ett frågetecken, som gör den sakkunnige ytterligt försiktig vid tolkningen av smärre differenser. Man räknar hellre i breda band, som tolkas som "lika begåvning". Från den synpunkten tyda de utförda proven närmast på att det stora flertalet barn inom alla klasser helt enkelt ha medelbegåvning. De stora, verkligt utslagsgivande variationerna från idioti till geni påträffas inom alla socialklasser, även om tendensen att producera överbegåvade barn synes vara något lägre inom den lägsta socialgruppen och vice versa. Genomsnittsskillnaden betyder därför egentligen blott en relativt obetydlig förskjutning av en tämligen bred frekvenskurva; en förskjutning som åtminstone saknar betydelse såsom motiv för eventuella åtgärder att främja eller stäcka en viss socialgrupps fortplantning.

Vidare bör man akta sig att identifiera de intellektuella yrkenas socialgrupp med de "högre klasserna" i största allmänhet, d. v. s. överklassen, vilket dessvärre alltför ofta sker. Tar man som representanter för överklassen i stället bankmän och grosshandlare eller tar man samtliga överklassgrupper under en hatt, blir den genomsnittliga intelligenskvoten för deras barn lägre och därmed mindre uppseendeväckande.

Slutligen bör man göra klart för sig, att, trots alla vetenskapliga försiktighetsmått, fullständigt rena intelligensmått, vilka varken röna inflytande av barnens hälsostandard eller hemmens mer eller mindre intellektualiserade beskaffenhet, icke kunna konstrueras. Intelligenskvoten blir därför nödvändigtvis ett mått på ej blott ärvda utan även i någon mån förvärvade färdigheter.

Prestationsförmågan är således ingalunda okänslig för miljön, även om intelligensmått i detta hänseende äro renare än t. ex. skolbetyg eller personliga intryck av mera okontrollerad natur. Forskarna bruka uppskatta den vinst barnen kunna göra med förbättrad hemmiljö till 6—8 poäng samt med en god träning i barnaåren till 10—15 (kvantitativt olika men dock i denna riktning gående resultat ha vunnits genom studier av enäggiga tvillingar, omplacering av fosterbarn mellan definierbara miljöer och liknande experimentsituationer, vari antingen arv eller miljö kunnat isoleras). Även om man håller sig till en försiktig uppskattning av att 10 poäng äro att hänföra till miljöpåverkningar hellre än medfödda anlag, skulle alltså en god del av de skillnader, som enligt ovan citerade och liknande undersökningar kunnat iakttagas mellan socialklasserna, kunna utplånas genom förändrade miljöbetingelser.

En väsentlig del av skillnaden mellan genomsnitten kan således antagas bero på, att överklassens barn få en bättre fysisk och psykisk vård än arbetarklassen har råd att kosta på sina. Och vad speciellt gäller de höga talen för barn till föräldrar inom de fria yrkena är det tämligen givet, att dessa barn till intellektuellt arbetande människor i sina hem redan från tidig ålder få ut mera av förståndsträning från umgänget med föräldrarna än det oftast är förunnat barnen till grovarbetare eller grosshandlare, vilket emellertid icke alltid blir utslagsgivande för barnens förmåga senare i livet och naturligtvis än mindre påverkar deras egenskaper såsom arvsbärare.

Lägger man samman allt detta och därjämte en hel del

annat, som dessvärre är av alltför teknisk natur att här kunna refereras, så framstå de uppvisade intelligensskillnaderna på intet sätt tillräckliga för att stödja en hypotes om en socialt väsentlig, nedärvd begåvningsskillnad mellan socialklasserna. Tvärtom peka de i riktning mot en långt större homogenitet i detta hänseende, alltså en långt mera likformig spridning inom hela befolkningsmassan av begåvningsanlagen, än man tidigare vanligen föreställt sig. Vi påpeka även, att de undersökningar som hittills gjorts gällt främmande länder och särskilt Amerika, som dock har en även i ras- och kulturhänseende mer heterogen befolkning än Sverige, där en undersökning av intelligensens fördelning på socialklasser ännu helt saknas.

Denna exemplifikation har nu blott gällt själva de begränsade begåvningsskillnader, som — låt vara på ett tills vidare ofullkomligt sätt — kunna gripas genom intelligensmätning hos barn. Vad gäller övriga andliga egenskaper, mod, ambition, uthållighet och framför allt de mera direkt moraliska karaktärsegenskaperna redbarhet, sociala hänsyn av olika slag o. s. v. befinner sig den exakta forskningen på ett ännu mera outvecklat stadium, även om det i synnerhet under efterkrigstiden nedlagts ett avsevärt och i längden måhända fruktbringande arbete på dessa svåra och betydelsefulla problem. Så mycket skall blott här sägas, att dessa forskningar alldeles icke givit stöd åt en hypotes om förekomsten av socialt betydelsefulla karaktärsolikheter mellan socialklasserna av beskaffenhet att vara nedärvda.

Att i ett sådant läge och trots dessa den empiriskt arbetande psykologiens erfarenheter lita till en personlig, mera intuitivt vunnen allmän uppfattning är desto farligare, eftersom även för en forskare med ärligaste vilja till objektivitet särskilt klass-, ras- och könsjämförelserna äro starkt känslobundna. Och för övrigt är det av naturliga skäl i allmänhet forskare av motsatt typ, som känna sig dragna till allmänna uttalanden på detta område.

Ännu någon gång händer det således, att man ser på fruktsamhetstalens olika höjd i olika socialklasser och därvid anser det ligga något *rashygieniskt* ofördelaktigt i det faktum, att överklassen, den s. k. kulturbärande klassen, länge fortplantat sig relativt svagare. Man föreställer sig därvid på mycket lösa grunder — egentligen på en deduktion från en aprioristisk utvecklingshypotes — att överklassen i genomsnitt är rasbiologiskt värdefullare. Klasscirkulationen skulle arbeta såsom någon slags stor social separator, som skummade fram den arvsbiologiska gräddan: överklassen. I "kampen för tillvaron" är det uppenbarligen vissa individer, som lyckats slå sig fram bättre än andra, och man har ibland låtit detta tala för att överklassen, vilken såsom socialgrupp då tänkes bestå av de socialt stigande och av deras avkomlingar, skulle vara bärare av särskilt önskliga arvsegenskaper. I överklassens relativt låga fruktsamhetstal skulle då ligga en kontraselektion.

Bortsett här från alla andra, delvis redan antydda svagheter hos en dylik teori, så blottar den okunnighet om arten av de sociala krafter, som drivit klasscirkulationen, och den sociala friktion, varunder den arbetat. Under teorien ligger till en början den hypotesen, att i viss väsentlig utsträckning de individer, vilka socialt stigit, ha särskilda ärvda egenskaper, vilka förklara deras stigande. Hur vet man något om den kvantitativa proportion, vari detta är fallet? Det existerar i alla sociala rörelsefenomen en faktor av slump, vars storlek här är av primär vikt för slutsatsen, och vidare en hel serie av miljöfaktorer, som bestämma de för det sociala stigandet lika viktiga förvärvade egenskaperna. Med vad rätt påstår man vidare, att de individuella egenskaper, som givit en del personer framgång i livet, verkligen äro socialt önskliga i vidare mening? Mycket tyder ju på att ofta rent antisociala egenskaper varit en viktig förutsättning för större framgång, särskilt inom affärslivet. Hur vet man slutligen något om ärftlighetsgången hos de antaget ärftliga egenskaper, som skulle ha betingat vissa individers

sociala stigande? Är det inte rentav sannolikt, att dessa ofta måste antagas uppstå såsom helt tillfälliga och synnerligen komplicerade kombinationer av ärftlighetsfaktorer? Dessa kombinationer kunna då väntas bli sprängda hos avkomman, medan de primära arvsfaktorerna mycket allmänt kunna vara för handen även hos den stora, ej särskilt framgångsrika massan av människor. Vilka kvantitativa föreställningar har man egentligen gjort sig i dessa och andra hänseenden? Och vilka iakttagelser vill man stödja sig på?

Det bör kanske här påpekas, att de sedvanliga tabellariska sammanställningarna, som i de här kritiserade framställningarna ständigt ges, av skillnader i skolbetyg m. m. icke äro utslagsgivande, lika litet som de vanliga bearbetningarna av biografiska kalendrar, vilka visa att de högre klassernas barn i långt större utsträckning bli framstående män och kvinnor på olika kulturområden. Ty här spelar den sociala friktionen mäktigt in: de högre klassernas barn få bättre föda, bättre utbildning, de vänja sig vid större social säkerhet och kunna utnyttja personliga förbindelser. Det är en sociologisk barnslighet att i detta avseende förutsätta något, som ens avlägset ser ut som lika startmöjligheter. När man "bevisar" de högre klassernas större sociala duglighet med den rika förekomsten av stora män i t. ex. de furstliga dynastierna, blottlägger man ju i själva verket att hela metoden intet annat är än falskspeleri.

Vi ha i denna diskussion av klasscirkulationens arvsbiologiska problem tillsvidare alldeles bortsett från den samhällets bottensats av individer, behäftade med ärvda egenskaper av sjukdoms- eller lyteskaraktär (sinnesslöhet, vissa sinnessjukdomar, vissa kroppssjukdomar), vilka utskilja sig från alla samhällsklasser. Man kan visserligen, som i ett senare sammanhang skall beröras, icke ens om alla dessa individer påstå, att de definitivt äro väsentligt sämre arvsbärare än folk är mest, ty arvsgången för de ifrågavarande egenskaperna är icke alltid så okomplicerad och

ensartat dominant, som man i den populära diskussionen förutsätter. För vissa defekter har man dock vunnit så säker kännedom om arvshotet, att man kan våga avgöra, att sådana egenskaper beteckna ett urval av individer, vilkas fortplantning ej är rashygieniskt önsklig.

Vanligen sjunka dessa individer ner till samhällets botten, alltså under hela den sociala klasstruktur som vi diskutera; ofta falla de det allmänna till last. Denna sociala cirkulationsprocess, varigenom biologiskt degenererade individer på detta vis avskiljas, betecknar verkligen i viss nyss antydd utsträckning en mera varaktig rasbiologisk selektion (framför allt vad gäller sinnesslöa). Men urvalet äger rum från *alla* samhällsklasser: från bönder och arbetare såväl som från överklass. Det har någon gång rentav gjorts gällande, att denna selektion snarast skulle utfalla till överklassens nackdel, eftersom man inom överklassen har större förmåga att med utnyttjande av förmögenhet och personligt inflytande för flera generationer socialt uppehålla individer på gränsen till imbecillitet, vilka mera obarmhärtigt skulle ha avsöndrats i de lägre samhällsklasserna med deras mindre förmåga att skydda sina svaga. Men även den teorien förefaller i sin allmänna form av flera skäl för löst grundad. — Ett observandum är emellertid på sin plats: det är oriktigt att som ofta sker vid jämförelser mellan två stora huvudgrupper kallade över- och underklass, i underklassens totalsiffror inräkna dessa egentligen klasslösa, utsöndrade. De dra ofta ned siffrorna för "underklassen" betänkligt utan att ha någon som helst giltig hemortsrätt i den stora socialgrupp, som huvudsakligen utgöres av bönder och arbetare.

De arvsbiologiska klassteorierna falla således sönder i synnerligen illa genomtänkta och hopfogade hypoteser redan vid en abstrakt metodisk problemkritik. Det ser ut, som om på detta liksom på många andra områden frånvaron av utslagsgivande,

empiriskt verifierbara och kvantitativa data och det därigenom skapade större utrymmet för fri spekulation skulle ha verkat sövande på själva kritikförmågan. Det visar sig också, att forskare, som verkligen sökt driva empiriska studier över dessa sociala förflyttningsproblem, börjat bli alltmer skeptiska mot denna i den darwinistiska utvecklingsläran löst inbyggda teori.

Man bör i detta samband lägga märke till att den moderna, empiriskt och ej spekulativt arbetande socialpsykologien i stället alltmer letts till att följa den alldeles motsatta arbetshypotesen, nämligen att — när det gäller större socialgrupper — olikheter i den *genomsnittliga* nivån av olika psykiska, ärvda anlag t. o. m. alldeles skilda raser emellan spela en relativt liten roll, som i flertalet praktiska problem helt kan försummas vid studiet av de verkliga differenserna, som i stället gälla dels individernas inbördes olikheter av både ärvd och förvärvad natur, dels de sociala och kulturella miljöbetingelserna för grupperna. Vad som framkommit under deras arbete synes, som redan framhållits, allt bestämdare bekräfta denna hypotes. Miljön har åter kommit till heders. Om negrer i Amerika eller judar i Polen ådagalägga vissa genomsnittliga raskarakteristika i sina handlingar, förklaras det framför allt därigenom, att de sedan barndomen stämplats, behandlats och tvungits att reagera just som negrer i Amerika eller judar i Polen.

Naturligtvis finns det ärvda begåvningsolikheter individerna emellan. Det finns t. o. m. födda idioter och antagligen även födda genier. Men de arvsanlagen synas icke fördela sig efter klassgränser — även om, som redan nämnts, de högre (och naturligtvis även de lägre) begåvningsanlagen bli bättre tillvaratagna för barn inom överklassen, vilket är en helt annan sak. Såsom samhället faktiskt för närvarande är beskaffat, kan överklassens oändligt större möjligheter att ta hand om det uppväxande släktet naturligtvis vara ett mycket gott skäl för att anse överklassfamiljerna såsom socialt relativt förmånligare barnavlare.

Men det skälet har ingenting med rasbiologisk överlägsenhet att skaffa; det är socialpedagogiskt och ej rashygieniskt. Och i den mån man genom utvidgad social barnaomvårdnad inriktar sig på att undanröja dessa verkningar av det nu rådande klass-samhället — och åtminstone från socialistisk synpunkt te sig dessa verkningar ej blott oönskliga utan rent skändliga, eftersom ju i alla händelser de nyfödda barnen varken ha förtjänst eller skuld till de existerande egendomsolikheterna — förändras ju hela situationen.

De ras- och klassbiologiska befolkningsdoktrinerna äro således ävenledes på väg att bli sönderskjutna av den moderna kritiska forskningen. Man bör därför sluta att ta populär-författande rasteoretiker alltför allvarligt, då de emellanåt med grova biologiska analogier och på grundvalen av en alldeles otillräcklig socialvetenskaplig insikt om det mänskliga själslivet och de samhälleliga institutionerna ibland ge sig på så ömtåliga socialpsykologiska förhållanden som just t. ex. de sociala värdeskillnaderna mellan samhällsklassernas arvsanlag. Vi få emellertid därvid icke förbise att de blott äro föga representativa undantagsfall. Verkligt tränade naturforskare ha vanligen den vetenskapliga kritiken alltför mycket i blodet för att så lätt rustade ge sig ut i dylika äventyrligheter. Men inför den allmänna publiken, som icke kan studera de otillgängliga specialverken, bli ofta dessa av den vetenskapliga kritiken mera ohämmade utsvävningar över de naturvetenskapliga gränslinjerna observerade.

En kritisk, allsidigt orienterad social forskning över dessa till ytterlighet svåra sociala kvalitetsproblem har länge nästan helt och hållet saknats. En begynnelse har dock efter kriget gjorts framför allt inom den amerikanska sociologien och socialpsykologien. Den som i likhet med författarna till denna skrift dock tror på den kritiska forskningens folkuppfostrande betydelse, kan inte undslippa den tanken, att det till slut

finns ett visst samband mellan det politiska ras- och klassbarbari, som just nu gör sig brett i Tyskland, å ena sidan, och å andra sidan den flathet, som där sedan länge visats för allsköns ovederhäftig, spekulativt biologisk gottköpsvisdom i sociala frågor. Till nazismens förhistoria hör även, att detta olyckliga land under två generationer nära nog saknat en kritisk socialvetenskaplig forskning på internationell standard. I sista hand kunna de biologiska ras- och klassdoktrinerna och med dem ras- och klassfanatismen blott övervinnas genom kritisk social forskning.

De generella teoriernas bankrutt.

Att vetenskapsmännen numera icke se sig i stånd att i befolkningsfrågan lämna enkla och generella vetenskapliga teorier och doktrinära politiska åsikter till allmänhetens bruk, är ingenting att sörja över. Tvärtom. Det vittnar blott om en sunt kritisk självbesinning, som bland annat är den bästa förutsättningen för fruktbara specialstudier.

Viktiga sidor av befolkningsfrågan äro emellertid synnerligen svåråtkomliga för en forskning, som försmår de billiga skenlösningarna. Befolkningsspörsmålet framstår således invecklat redan genom olika socialgruppers skiljaktiga fruktsamhetsutveckling, genom övergångsverkningarna på åldersfördelningen o. s. v. Det är ytterligt svårt att överskåda redan vad som faktiskt sker. Vad den framtid, som ligger längre bort än ett fåtal år, skall bära i sitt sköte, därom veta vi egentligen alls ingenting med större säkerhet.

Då man gör uppskattningar över den framtida befolkningsutvecklingen, måste man nämligen göra vissa antaganden bl. a. om hur den framtida fruktsamheten kommer att ställa sig — men detta är just det stora frågetecknet. Vår kunskap om de sociologiska faktorer, som i sista hand styra detta förlopp, är i många hänseenden otillräcklig. En mycket snart inträdande

och inom kort hastig befolkningsminskning står emellertid av skäl, som mera ingående skola beröras i nästa kapitel, såsom det sannolika för vårt lands del.

Från social synpunkt äro icke blott fruktsamhetstalen i och för sig viktiga utan själva de djupare liggande, genomgripande förändringar av samhällets ekonomiska, psykologiska och moraliska struktur, varom de bära vittne. De sjunkande fruktsamhetstalen äro blott bland de mera påtagliga tecknen på väldiga sociologiskt dynamiska processer, vilka måhända komma att sätta djupare spår i hela vår civilisationsutveckling än någon nu egentligen ens kan ana.

Vad vi således framför allt behövde veta är, vad som egentligen håller på att ske med psykologien och moralen hos vårt folk, de sociala värdeskalorna, själva attityderna till livet, och speciellt till könslivet, familjen och den sociala miljön. Befolkningsfrågan måste i första hand studeras såsom ett socialpsykologiskt och kultursociologiskt problem. Detta problem är utomordentligt invecklat, och här i Sverige har det ju dessutom blivit ett axiom, att vi, som Sundbärg påpekade i sina aforismer, lida av en bristande begåvning, eller låt oss hellre säga: ett bristande intresse för psykologi.

Politiskt sett står saken därför nu så, att det gäller att fatta ståndpunkt till problem, om vilkas innebörd vi äro rätt osäkra; problem, som icke ens äro möjliga att för närvarande fullt klart fixera. Den rådande åsiktsuppluckringen i befolkningsfrågan är därför på sätt och vis en mycket intelligent reaktion. Allmänheten har vunnit en ökad insikt om hur svårt det är redan att fastställa, vad det hela rör sig om.

Vi ha, som redan inledningsvis berördes, kommit mycket långt bort ifrån den klara doktrinära åsiktsklyvningen från åttiotalet och sekelskiftet. De mera djupblickande nymalthusianerna börja med ängslan fråga sig, vad det är för sociala krafter, som här äro i rörelse och som de tidigare i sin oskuld identifierat sitt patos med. Kunna dessa förlopp behärskas och styras

och i så fall hur? Likaså i det andra lägret: de konservativt lagda moralisterna börja finna den traditionellt avvisande inställningen mot födelsebegränsningen rätt ohållbar och i alla händelser otillräcklig såsom förnuftig reaktion emot den faktiska utvecklingen.

Nu är det emellertid alls ingenting speciellt och märkvärdigt med befolkningsfrågan, att vi i stor utsträckning sakna tillförlitlig ledning redan för begripandet av det sakläge, vartill vi ha att ta ståndpunkt. De stora politiska problem, där vi ha en mera fullständig vetenskaplig kunskap om de djupare sammanhangen, äro lätt räknade på fingrarna. Dit hör inte socialiseringsfrågan, ej heller skatteproblemet, ej konjunktur- och arbetslöshetsspörsmålen. Men det skall medgivas, att så dunkelt till sina ytterlinjer som befolkningsfrågan står väl intet av de andra nyss uppräknade samhällsproblemen. Vilket inte hindrar, att vi ändock måste fatta ståndpunkt och egentligen måste göra det oavbrutet, ty befolkningsspörsmålet slingrar sig in överallt.

I full vetskap om uppgiftens svårighet och slutsatsernas osäkerhet skall i de båda följande kapitlen ett försök göras att klara ut tendenserna i fråga om dels befolkningsutvecklingen och dels åsiktsbildningen i befolkningsfrågan. Vi inskränka hela problemställningen till Sverige och till den närmaste generationen. Även om det av skäl, som delvis redan antytts, är orimligt att konstruera allmänna befolkningslagar, är det icke lika ogörligt att under hänsynstagande till konkreta faktiska förhållanden göra sig en föreställning om ett problem, som på detta vis starkt begränsats till tid och rum.

Till slut skall på denna grundval det rent politiska problemet upptagas. Ett försök skall göras att ange linjerna för en progressiv åsiktsbildning i befolkningsfrågan. Framför allt skall därvid framhävas, hur befolkningsfrågan väver sig in i hela det socialpolitiska problemet. Uppgiften är att, sedan den sannolika befolkningsutvecklingen angivits och sedan de bakom-

liggande orsaksfaktorerna analyserats, nå en uppfattning om vad den framtida befolkningspolitiska diskussionen kommer att röra sig om och hur därvid de olika inställningarna komma att gestalta sig.

Även om utrymmet och skriftens art medgåve, skulle denna undersökning helt enkelt inte kunna göras ens i någon mån fullständig, vilket må understrykas. Det enda vi kunna göra är att ge skäl för vissa antaganden, vilka framstå såsom sannolika. Dessa skäl och dessa antaganden ha icke karaktären av mysteriösa principer och generella teorier utan bestå i en viss uppfattning om konkreta faktiska förhållanden och om mänskliga institutioner och värdeskalor. Läsare som betvivla dessa antagandens riktighet och tänka sig den framtida utvecklingen annorlunda, ha därför lätt att överföra de praktiska slutsatserna till annat sak- och åsiktsläge.

En väsentlig del av vårt bidrag till den socialpolitiska diskussionen i befolkningsfrågan rör alls icke aktuell politik, om man därmed menar dagspolitik. Den långsiktiga framtidspolitiken är emellertid i djupare mening just nu än mera aktuell. Vi behöva faktiskt litet mera perspektiv, om vi inte skola snubbla och gå vilse bland de skenbart oviktiga socialpolitiska dagsbekymren. Och icke minst i befolkningsfrågan saknas det dylika riktlinjer.

TREDJE KAPITLET.

Aktuella tendenser i den svenska befolkningsutvecklingen.

De viktigaste förändringarna under de sista decennierna.

Sveriges befolkning har som bekant kraftigt ökats under det sista århundradet. Ungefär för jämnt hundra år sedan uppnådde befolkningstalet de 3 millionerna och överskred för något mer än tio år sedan det dubbla antalet. Under flertalet år ända intill världskriget uppgick den naturliga folkökningen (överskott av födda över döda) till åtskilligt över 10 ‰ om året av hela befolkningen.

Från och med sextiotalet började emigrationen bli av större vikt för den faktiska folkökningen i landet. Under åttiotalet, som betecknar kulmen, emigrerade inemot 40,000 personer om året, vilket, trots en viss immigration och trots att den naturliga folkökningen under detta decennium översteg 12 ‰, tog bort inemot 2/3 av den folkökning, som eljest skulle ha ägt rum. Därefter nedgick emigrationen till omkring 25,000 personer om året i genomsnitt och immigrationen ökade till omkring 8,000 personer, men ända fram till världskriget var dock emigrationen en mäktig broms på folkökningen i Sverige.

Under kriget gick sedermera emigrationen kraftigt ned. Den steg visserligen igen något under fredsåren, men från världskrisens början kan den praktiskt taget sägas ha upphört. Sedan flera år överstiges den nu flerfaldigt av immigrationen, som i stället något ökats.

Hålla vi oss fortfarande till decennierna före världskriget, så stegrades folkmängden med i genomsnitt årligen omkring eller

över 7 ‰. Under det sista årtiondet har folkökningen, trots den minskade emigrationen, nedgått till omkring 3 ‰. Den starka folkökningen från förkrigstiden är ett passerat skede. Om ett fåtal år kommer Sveriges folkmängd att kulminera och börja minska. När denna kulmination skall inträffa, om redan på 40-talet eller senare, beror framförallt på nativitetsutvecklingen.

Den viktigaste förändringsfaktorn bakom hela denna utveckling är naturligtvis den sedan länge pågående nativitetsminskningen. Det allmänna födelsetalet — antalet levande födda barn årligen per 1,000 invånare — har praktiskt taget under hela 1800-talet och ännu längre tillbaka hållit sig över 30 ända fram emot åttiotalet. Under åttiotalet börjar emellertid födelsetalet sakta falla: vid slutet av detta decennium rör det sig kring 28. Vid sekelskiftet är det nere vid 27, om ytterligare tio år 25. Omkring 1910 börjar födelsetalet falla allt hastigare; vid slutet av kriget är födelsetalet redan nere vid 20. Efter en hastig och besynnerlig stegring 1920—21 — avspeglande den exceptionella efterkrigsinflationen och fredsoptimismen — faller födelsetalet allt hastigare. 1928 når det ned till 16, 1931 är det under 15. I fjol, 1933, registrerades siffran 13,69.

Jämsides med födelsetalet har nu visserligen även det allmänna dödstalet fallit. Under hela första hälften av 1800-talet höll sig dödstalet nästan ständigt högt över 20. Ännu i början av åttiotalet översteg det 17, var emellertid redan före världskriget nere vid 14 och håller sig nu omkring 12. 1933 var dödstalet endast 11,22.

Såsom en följd av i första hand nativitetsutvecklingen under denna tid ha vi just för närvarande medelåldrarna överrepresenterade inom befolkningen. I och för sig tenderar denna onormala åldersfördelning att hålla födelsetalet högre, än vad som svarar till den verkliga fruktsamhetsnedgången. Medan födelsetalet sjunkit blott något över 50 % från 1870-talet till 1931, har antalet barn inom äktenskapet i förhållande till 1,000 gifta kvinnor i åldern 15—45 år sjunkit med 70 % (fruktsam-

heten utom äktenskapen har dock sjunkit mindre). Vid antaget oförändrad fruktsamhet skulle därför födelsetalet ytterligare komma att sjunka ett gott stycke, i samma mån de fruktsamma åldrarnas övertalighet försvinner. Då vidare dödsrisken är väsentligt större i de högre åldrarna och likaså i de yngsta, måste vid oförändrade dödlighetsrisker i de särskilda åldersklasserna dödstalet komma att stiga högst väsentligt. Inom en konstant befolkning skulle nuvarande dödstal förutsätta mer än 20 års längre medellivslängd än den nu faktiskt rådande.

Såväl födelse- som dödstalen äro således i viss mening fiktiva: födelsetalet ger en för hög och dödstalet en för låg föreställning om de verkliga nativitets- och mortalitetsförhållandena. Även talet för den naturliga folkökningen, som nu från över 10 fallit till omkring 2,5, är då i samma mening fiktivt. Ett tal för den naturliga folkökningen, som korrigerades till att gälla en befolkning med stationär åldersfördelning men med samma fruktsamhet och dödlighet inom de olika åldersklasserna som nu, skulle bli negativt, vilket betyder att den nuvarande nativiteten icke räcker till att vid rådande dödlighet fullständigt uppehålla befolkningsstocken.

Såsom ett enkelt mått på den grad, vari en befolkning uppehåller sig själv, brukar man använda det s. k. nettoreproduktionstalet, som kan definieras såsom det antal flickebarn, som — under rådande dödlighets- och fruktsamhetsförhållanden — 1,000 nyfödda flickebarn skulle komma att föda under sitt återstående liv. Blir detta antal 1,000 betyder det en på lång sikt uppehållen befolkning, blir det större än 1,000 betyder det folkökning, blir det åter mindre betyder det folkminskning.

Under 1800-talet och fram emot 1910 — alltså under den hastiga folkökningens tid — höll sig reproduktionstalet uppe inemot 1,500. Ännu 1911—15 höll det sig omkring 1,300. För år 1924 med ett födelsetal av 18,11 når emellertid reproduktionstalet blott upp till 1,020. Redan det därpå följande året med ett födelsetal av 17,58 faller under reproduktionsgränsen;

1925 års nettoreproduktionstal har beräknats till 985. 1928 var födelsetalet nere vid 16,05 och reproduktionstalet 876. Redan året därpå är reproduktionstalet nere vid 802. Det stiger år 1930 tillfälligt till 828 men sjunker 1931 till 777. 1933 redovisas ett födelsetal av endast 13,69; reproduktionstalet kan detta år beräknas ha kommit ner emot 725.

Detta tal skulle innebära, att under föregående år i Sverige föddes endast något mer än 70 % av det antal barn, som skulle behöva födas för att på lång sikt befolkningsstocken skulle uppehållas utan ökning och utan minskning. Skulle fruktsamheten stanna vid denna gräns, skulle folkstocken sjunka till hälften av sin storlek på blott något mer än två generationer och till fjärdedelen på något mer än fyra generationer o. s. v. Om vi ändock samma år kunde redovisa en naturlig folkökning av 2,47 %, så var detta möjligt blott på grund av den ojämna åldersfördelningen. Denna, som i sin tur är en följd av i första hand just den sjunkande fruktsamheten, döljer under ett övergångsskede det faktum, att Sveriges befolkning nu ej längre på långa vägar uppehåller sig själv.

Den nuvarande långsamma befolkningsökningen måste därför mycket snart väntas komma att efterträdas av en kraftig folkminskning. Den ojämna åldersfördelningen måste då rentav komma att i stället tillfälligt överdriva denna minskning. Då nämligen de övertaliga åldersklasser, som nu äro medelålders, komma in i de högre åldersklasserna, ger detta — även vid oförändrad fruktsamhet i den då fåtaligare fruktsamma åldersgruppen — upphov till en tendens hos födelsetalet att ytterligare sjunka, medan dödstalet av samma anledning måste komma att stegras.

För en fullständigare redogörelse för här berörda befolkningsstatistiska förhållanden hänvisas till Pensionsförsäkringskommitténs utredningar samt till professor Sven Wicksells skrift ”*Ur befolkningsläran*” (Stockholm 1931).

Tendenserna för den närmaste framtiden.

Den viktigaste förändringen i den svenska befolkningsutvecklingen under de allra senaste decennierna är tydligen den, att barnalstringen allt fullständigare och inom allt flera socialgrupper blivit avkopplad från driften och kommit under viljans kontroll. Barn äro numera icke så ofta som förr en naturlig följd av könsumgänge, då det vill sig så väl eller så illa. Rätt sannolikt är det visserligen, att barn ofta komma till världen på grund av slarv eller ofullkomliga preventivmedel. Men allt vanligare blir det, att de födas, därför att deras föräldrar önskat det.

Människor tyckas tydligen inte önska så många barn, som de tidigare fått. Därför ha födelsetalen fallit. Att nämligen den sjunkande nativiteten står i detta direkta samband med en ungefär i samma takt utsträckt användning av kontraceptiva metoder — och av fosterfördrivning under redan påbörjat havandeskap — därom råder föga tvivel. Den hypotesen har visserligen framkastats, att ett proportionsvis större antal män och kvinnor nu äro sterila än förr, eller att även de icke sterila kvinnornas fysiologiska befruktningsförmåga är mindre; någon har även framkastat det antagandet, att samlagsfrekvensen skulle vara lägre. Vetenskapliga stöd för dessa hypoteser saknas emellertid, och skillnaden mot förr kan i alla händelser icke ha denna storleksordning.

För att bedöma befolkningsfrågans framtida läge i vårt land under, säg, den närmaste generationen vore det till en början av ett synnerligen stort intresse att kunna bilda sig en föreställning om de aktuella tendenserna i fråga om fruktsamhetens utveckling. Befinna vi oss i ett bottenläge? Kommer fruktsamheten härefter att hålla sig någorlunda konstant eller rentav stigande? Eller kommer den att fortsätta att sjunka?

En mera välgrundad prognos av fruktsamhetsutvecklingen måste i första hand bygga på en analys av hela det komplex

av för vederbörande själva mer eller mindre klarlagda *motiv*, som gjort människor mindre benägna att sätta barn till världen. Detta motivkomplex är i varje individuellt fall synnerligen invecklat. Det har en i någon mån växlande innebörd i olika socialgrupper. Det beror av konjunkturens utveckling på kort sikt och än mer på något längre sikt av utvecklingen av ekonomiska och sociala institutioner samt vane- och idealbildande levnadsmönster. Om allt detta vet man faktiskt rätt litet, även om man har en hel del på känn. Att ange fruktsamhetsutvecklingens tendens för den närmaste tiden är därför inte lätt. Om vi nu likväl gå över till att spå därom, göres det under redan angivna mycket uttryckliga reservationer.

Så mycket är till en början klart, att den alltmer utbredda födelsekontrollen har ett alldeles bestämt samband med en utveckling till sekulariserad ”rationalitet” i nutidsmänniskornas hela livsinställning och livsföring, och att denna utveckling i sin tur har ett lika bestämt samband med de förändringar av de materiella levnadsbetingelserna, som åtfölja näringslivets ”industrialisering” och ”urbanisering”. Vi veta, att vi därmed egentligen blott klistrat på företeelsen ett par relativt suddiga associationer. Men dessa kunna dock leda till en del fortsatta iakttagelser av viss vägledande förmåga.

Det nymalthusianska äktenskapet har hittills kommit till ett mera fullständigt genomförande blott i vissa relativt begränsade folklager. Dit höra främst vissa intellektuella och halvintellektuella medelklasskikt och vidare en viss del av industriarbetarklassen i storstäderna. Det är emellertid god grund att anta, att vad som skett i dessa socialgrupper blott förebådar vad som snart kommer att inträffa även på andra håll.

Enahanda psykologiska motiv äro nämligen överallt i verksamhet. Såvitt man kan skönja befinner sig i vårt land dessa socialgruppers levnadsstil och livsåskådning i fortsatt spridning. Detta sker delvis genom direkt psykologisk påverkan, i det att dessa kretsar uppenbarligen allt fortfarande äro i viss

utsträckning socialt mönsterbildande. Framför allt sker det emellertid indirekt och på den grund, att de ekonomiska och sociala miljöfaktorer, som redan bestämma dessa kretsars levnadsvillkor, mer och mer gripa omkring sig i takt med näringslivets rationalisering och industrialisering. Fruktsamheten i de socialgrupper där den ställer sig lägst, skulle således i viss grad förebåda den fruktsamhet, som längre fram kommer att råda i även andra socialgrupper.

Landsbygdsbefolkningen har i genomsnitt fortfarande betydligt högre fruktsamhet än befolkningen i städerna och framför allt i de större städerna. Den saken framträder än tydligare, om man tar hänsyn till den rätt stora skiljaktigheten i åldersfördelning. Städerna och i synnerhet industristäderna ha ju en väsentligt större del av sin befolkning i de fruktsamma åldrarna. Ändock äro där födelsetalen lägre. År 1933, då födelsetalet för hela riket var $13,_{69}$, var födelsetalet för landsbygden $14,_{79}$ men för städerna blott $11,_{49}$. För Stockholm var det $10,_{3}$. Vissa städer ligga ännu lägre.

Särskilt vissa delgrupper av landsbygdsbefolkningen (norrlänningar, statare och torpare samt vissa kategorier inom bonde- och småbrukarklassen m. fl.) ha ju fortfarande en relativt hög fruktsamhet. Ända fram emot kriget hade även industriarbetarklassen på landsbygden en mycket hög fruktsamhet, i själva verket en åtskilligt högre än den jordbrukande befolkningen (även med hänsyn därvid tagen till den skiljaktiga åldersfördelningen). Industrialiseringen verkade, innan den frivilliga födelsebegränsningen inträdde, mest genom att öppna nya arbets- och förtjänstmöjligheter. Folk från landet strömmade till de nya industriplatserna, gifte sig och födde barn i stor myckenhet.[1]

[1] De i texten berörda förhållandena komma att belysas i en ännu icke publicerad undersökning från Socialvetenskapliga institutet vid Stockholms högskola.

Men framför allt industribefolkningen på landsbygden har under och efter kriget visat en starkt fallande fruktsamhet, även om denna icke nått fatt den alltjämt ännu lägre fruktsamheten i städerna. Under denna utveckling har den jordbrukande befolkningen, som före kriget alls icke visade så höga fruktsamhetstal utan tvärtom hade en för dåvarande förhållanden relativt låg fruktsamhet, kommit en smula på efterkälken. Dess fruktsamhetstal följa visserligen ävenledes en fallande linje, men denna linje har — i synnerhet i början — icke stupat så brant.

Det är således landsbygdsbefolkningen och inom denna jordbruksbefolkningen, som faktiskt uppehåller det genomsnittliga födelsetalet för riket i dess helhet. Inom stadsbefolkningen är det framför allt de små och provinsiella städerna, som visa den högre fruktsamheten. Själva industribefolkningen och särskilt befolkningen i storstäderna har en allt lägre fruktsamhet. I Stockholm är ju fruktsamheten mycket låg, där föds nu bara omkring 40 % av det antal barn, som skulle behöva födas för att folkstocken skulle uppehållas vid konstant storlek. Om Stockholm ändock växer, beror det dels på en väldig inflyttning från hela landet och dels på att de fruktsamma åldrarna till följd av denna pågående inflyttning hållas starkt övertaliga.

Det sagda ger anledning till en något närmare granskning av särskilt den jordbrukande befolkningen. Relativt sett har den i modern tid oavbrutet befunnit sig i minskning. Under 1800-talets första hälft och ända fram emot den begynnande industrialiseringen var praktiskt taget största delen av Sveriges befolkning jordbrukande. Ännu vid folkräkningen 1870 beräknas 72,4 % av hela befolkningen ha vunnit sin försörjning från jordbruket och dess binäringar. Vid folkräkningen 1920, som är den sista varifrån siffror äro publicerade, utgjorde motsvarande procenttal blott 44,0. Det finns anledning att förmoda, att det procenttal, som nu skulle ange denna relation,

om det vore känt, skulle gå ned mot 40. Alltsedan 1880-talet har jordbruksbefolkningen därvid avtagit ej blott relativt utan även absolut.

Den ekonomiska kris, vari vi nu befinna oss, betyder med all sannolikhet icke mer än ett tillfälligt avsaktande av den pågående industrialiseringsprocessen. Jordbruksbefolkningens relativa andel i totala befolkningen — och följaktligen även dess betydelse för den genomsnittliga fruktsamheten — måste då även i framtiden komma att minskas.

Många hålla visserligen före att krisen är ett tecken på "överindustrialisering" och att framtiden ligger i ett återvändande till jorden. Utvecklingen kommer emellertid med all säkerhet icke att ge dem rätt. Den svenska jorden kommer i framtiden liksom hittills även vid ett förutsatt intensivare brukningssätt — en förutsättning, som hittills varit giltig men som själv är synnerligen osäker för framtiden — att kunna odlas med ett alltfort sjunkande behov av mänsklig arbetskraft. Det är dock icke möjligt att, även om man till äventyrs skulle vilja det, göra sig urarva i fråga om själva den tekniska utvecklingen, och den tenderar oavbrutet i denna riktning.

I fråga om den världsekonomiska utvecklingen är det vanskligt att göra några mera bestämda förutsägelser. Det är klart och tämligen allmänt medgivet, att om vi skulle återvinna den relativa frihet för den internationella handeln, som rådde före kriget, och än mer om handelns frihet skulle bli större, så skulle vi här i landet ha att så snabbt vi kunde inskränka på vårt jordbruk och ytterligare specialisera oss på industriell produktion. Men man tycks inte i samma grad ha gjort sig reda för att jordbruket ej kan få expandera ens under den dessvärre mycket sannolikare förutsättningen, att vi för den närmaste framtiden i stället skulle ha att anpassa oss efter ett internationellt system av ekonomiskt tämligen slutna nationalstater eller grupper av stater.

Vårt jordbruk producerar nämligen redan nu ungefär vad

vi här i landet behöva av jordbruksprodukter. Vi skulle kunna konsumera åtskilligt mera men skulle även kunna producera mera. Vi exportera en del jordbruksprodukter (framför allt animaliska), men vi importera också en del produkter och produktionsförnödenheter (framför allt vegetabiliska produkter, gödningsmedel och fodermedel). En omställning av jordbruksproduktionen till större nationell självtillräcklighet skulle icke sätta jordbruket i det läget, att det toge i anspråk en större andel av landets arbetskraft än den, som nu är sysselsatt däri — detta inte ens om vi kunde utvidga vår konsumtion. Tvärtom måste denna andel även då med all sannolikhet väntas sjunka, och minskningen måste påskyndas av det tekniska framåtskridandet, som i jordbruket för närvarande har en stark tendens att vara arbetsbesparande.

Under bådadera av dessa utvecklingsalternativ eller under vilket som helst alternativ däremellan måste följaktligen den befolkningsgrupp, som har den högsta fruktsamheten, väntas minska i relativ vikt inom befolkningen såsom helhet. Vidare har man emellertid att samtidigt komma ihåg, att även själva landsbygdsmentaliteten befinner sig i snabb förändring. Denna förändring, som står i intimt samband med kommunikationernas utveckling (tidningar och tryckalster, bilar och bussar, radio) och med skolväsendets sekularisering, organisationsväsendets utbredning, kyrkans andliga sotdöd m. m., försiggår nu med rasande fart och synes minst av allt avmattas. För här närmast ifrågavarande problem är det därvid värt att märka, att födelsetalets relativa fall för jordbruksbefolkningen under tjugu- och trettiotalen varit nästan lika kraftigt som för andra socialgrupper. Även om detta fall för de andra stora socialgrupperna skulle avstanna, vilket i och för sig icke är sannolikt, finns det ett gott stycke att återhämta för jordbruksbefolkningen innan den hunnit fatt stadsbefolkningen, och allt talar för att dess fruktsamhet ytterligare kommer att nedgå.

Landets fortsatta industrialisering skrider nu framåt på två

fronter: jordbruksbefolkningen minskas och industribefolkningen växer, och samtidigt industrialiseras själva jordbruksbefolkningen. Som redan överallt har kunnat iakttagas, följer med industrialiseringen ett försvagande och utplånande av den gamla naturbundna inställningen till familj och fortplantning. Den ersättes snabbt med industribefolkningens motiv och värdeskalor. Landsbygdens psykologi förändras just nu kraftigare på tio år än tidigare på århundraden. Sverige är redan nu utan tvivel Europas mest ”amerikaniserade” land och blir det än mer om tio, tjugu år. Den djupare familjesociologiska innebörden av denna förändring skall mera utförligt beröras i vårt sista kapitel.

Det finns alltså föga anledning att räkna med att födelsekontrollens utbredning skulle hejda sig inför vissa av de stora socialgrupperna. Här och var kan visserligen, som Sven Wicksell understrukit, ett starkt fall i fruktsamhetstalen komma att efterföljas av en viss stegring. En födelsebegränsning, vilken hastigt sätter in i ett nytt folklager, där de redan bestående familjerna äro förhållandevis stora, kan tänkas tillfälligtvis bringa ned fruktsamheten i de äldre äktenskapen (och därmed även det genomsnittliga födelsetalet) under den nivå, som på längre sikt motsvarar uppehållandet av viss — mindre — familjestorlek. Man kan vara benägen att söka ett stöd för en sådan hypotes i det förhållandet, att fruktsamheten faktiskt fallit så mycket kraftigare i de högre åldersklasserna än i de lägre. År 1931 uppgick fruktsamheten för gifta kvinnor i olika åldersklasser till följande andelar av motsvarande tal för 1870-talet: för 15—20 år 99 %, 20—25 år 60 %, 25—30 år 47 %, 30—35 år 38 %, 35—40 år 31 %, 40—45 år 25 % och 45—50 år 20 %. Den utomäktenskapliga fruktsamheten visar en ännu mera accentuerad tendens i samma riktning. Denna utveckling — som inom parentes sagt även visar hur födelsebegränsningen berört hela socialgrupper och ingalunda som man någon gång antagit betecknat en generationsolikhet, i det

att ungdomen skulle vara dess bärare — behöver emellertid alls icke tydas på angivet sätt. Det är faktiskt mera naturligt att i barnafödandets koncentration till de yngre åldersklasserna se en tämligen självgiven och varaktigt bestående tendens hos en befolkning, som genomgående inriktar sig på ett mycket litet barnantal.

En omständighet att i detta samband särskilt observera är den höga andelen av utomäktenskapliga födelser i Sverige. För landsbygdens del har den under de sista åren uppgått till inemot 15 %. I städerna har motsvarande procenttal hållit sig omkring 20 och i Stockholm överskridit 25. Dessa synnerligen höga siffror — som i förbigående anmärkt tillsammans med en del andra data tyda på att familjen som legaliserad fortplantningsinstitution inte precis arbetar särskilt förstklassigt, och som därför i och för sig skulle vara förtjänta av större uppmärksamhet från de personers sida, som politiskt äro ansvariga för de sociala institutionernas anpassning efter de förändrade betingelserna — ha för det här behandlade problemet följande betydelse.

Även om man kan antaga, att en viss del av föräldrarna till dessa utomäktenskapliga barn, som förr i världen kallades ”oäkta”, leva i en varaktig fastän icke legaliserad livsgemenskap av äktenskapstyp, och även om en viss del av de övriga föräldrarna till denna kategori av barn kunna tänkas ha önskat och frivilligt valt att få dem, är det övervägande flertalet av de utomäktenskapliga barnen utan varje tvivel olyckshändelser. I samma mån som upplysningen om preventivmedlen sprider sig och i samma mån dessa tekniskt förbättras, och i all synnerhet om preventivmedelshandeln reformeras, sexualupplysningen förbättras och fosterfördrivningen legaliseras, måste man vänta en relativ tillbakagång av dessa födelser.

De höga talen för utomäktenskapliga födelser är vidare ett av tecknen som tyda på att den rationella födelsekontrollen

ännu ej på långt när nått sin slutpunkt ens inom äktenskapen. Med dessa tal för ögonen måste man nämligen säga sig, att det är ytterst sannolikt, att inte bara utom men även inom familjerna födelsebegränsningen ännu har ett gott stycke åter, innan den kan väntas av egen kraft göra stopp.

Lägger man samman allt det, som här framhållits, synes tillräckligt stöd finnas för det påståendet, att vi för de närmaste decennierna med största sannolikhet ha att i Sverige motse ett fortsatt fall av fruktsamheten och ett av detta skäl orsakat än starkare fall av födelsetalen än det som redan på grund av den nu rådande abnorma åldersfördelningen måste inträda. Barnantalet kommer att minskas, både emedan kvinnornas fruktsamhet sjunker och emedan antalet kvinnor i den fruktsamma åldern minskas.

Skola fruktsamhetstalen stanna i sitt fall och i så fall var?

Om denna förutsättning antages vara hållbar, vilket vi hålla för troligt även av skäl, som i denna boks fortsättning och framför allt i dess avslutningskapitel skola fullständigare beröras på tal om själva arten av familjestrukturens kraftigt pågående förändring, blir nästa fråga, var fruktsamhetstalen komma att stanna i sitt fall, om de nu överhuvudtaget stanna.

Nymalthusianerna på åttiotalet och kring sekelskiftet ha av naturliga skäl icke närmare sysslat med denna fråga. De befunno sig i en situation, där de sågo folk leva uselt och föda orimligt stora barnkullar, och där årligen tiotusentals drevos till emigration. Inför denna aktuella situation bringades de att propagera födelsekontroll. Att denna befolkningspolitiska inställning var behjärtad och riktig, det inses nu av människor långt in i det konservativa lägret. De gamla nymalthusianerna få äntligen i efterhand den upprättelsen efter hätsk och tidvis smutsig förföljelse att finna sina teser försiktigt godtagna av konservativa präster, journalister och moralister, eller i alla

händelser av den stora oartikulerade över- och medelklassopinionen, som förr bittert stod dem emot.[1]

Naturligtvis möttes nymalthusianerna ofta av den invändningen, att en nation, som en gång börjat tillämpa födelsekontroll i stor skala, kunde väntas fortsätta på denna stråt ända intill ren självförintelse. Farhågan var emellertid ej aktuell och avfärdades av Wicksell såsom ett ”hjärnspöke”. ”Skulle ett större antal födelser någonsin visa sig önskvärt ur hela nationens, alltså icke blott ur de härskande klassernas synpunkt, så kunde ju samhället rentav slå sig på att pekuniärt understödja barnrika familjer”, säger Wicksell i den Verdandiskrift, varmed han ersatt befolkningskapitlet från första upplagan av sin lärobok i nationalekonomi; och han tillägger: ”att i sådant fall nativiteten kunde bli hur stor som helst, skall man vara bra litet människokännare för att betvivla”. Detta Wicksells sista yttrande är onekligen något lättsinnigt, men Wicksell var också egentligen allt annat än människokännare. Själv hade han i grunden en religiöst färgad, puritanskt moralisk inställning till tillvaron och han idealiserade sina medmänniskor kraftigt i samma riktning. I födelsekontrollen såg han — vilket han i synnerhet i tidigare år ständigt under-

[1] Unga teologer av den modernistiska skolan börja översätta ”födelsekontroll” med ”ansvarigt föräldraskap” och utveckla hur den kristna etiken godkänner bruket av preventivmedel inom äktenskapen, blott etiskt giltiga skäl bestående i hänsyn till familjen, barnen och samhället äro för handen. Detta ljuder precis, som hörde man Wicksell tala; vad gäller dennes ungdomsskrifter stämmer det t. o. m. i fråga om den kristliga rubriceringen. Man gör ofrivilligt den reflexionen, att ett öppnare understrykande av denna succession skulle göra den nya kristna etikens framträdande mera hederligt och trovärdigt. Man skulle vidare tillönska den teologiska etiken en större vilja och förmåga att inte bara i efterhand acceptera en socialmoralisk förändring, sedan striden redan stått och sedvanan för länge sedan förskjutits, utan även att styra och leda den moraliska utvecklingen. En sådan vilja och förmåga har man inte skådat på århundraden, och det är i sista hand detta, som oavbrutet försvagat och försvagar kristendomen såsom andlig kraft i modern tid. Dessa moralister reagera i bästa fall med ungefär samma hastighet och mottaglighet som den genomsnittströga borgerliga konventionen, vilken genom dem får sin etiskt religiösa sanktion.

stryker — en stor uppoffring från föräldrarnas sida: en försakelse, en ”avhållsamhet” från en socialt skadlig handling. En försakelse är det ju vanligen inte så svårt att få folk att sluta med, menade Wicksell. Dessutom ägnade han aldrig saken allvarligare eftertanke: för honom och på hans tid var ett nedbringande av fruktsamhetstalen det enda viktiga.

Vissa av de mera spekulativt lagda av dessa den gångna generationens nymalthusianer tänkte dock ibland på framtidsproblemet. De anknöto därvid vanligen sina funderingar till de i förra kapitlet berörda statiskt-mekanistiska föreställningarna om ett ”befolkningsoptimum”. Den underliggande tanken, som emellertid blott sällan fick klart uttryck, var då närmast den, att om människorna bara bleve tillräckligt upplysta om de preventiva metoderna och om de så ständigt rationellt bestämde sig för barn eller icke barn, så skulle befolkningens storlek så småningom bringas i ett jämviktsläge, vilket dessutom svarade emot ”befolkningsoptimum”. För att förstå hur de kunde fastna i denna egendomliga tankegång, måste vi erinra oss, att de levde i den liberala epoken. Man var visserligen som bäst i färd med att avskaffa Gud, men alldeles utan ”försyn” kunde man inte leva. Därför trodde man, liksom redan på 1700-talet de mera upplysta hade gjort, på de naturliga krafternas harmoniska spel.

Rent teoretiskt är emellertid denna föreställning så ogrundad, som den överhuvudtaget kan vara. I ett samhälle med nära nog fullt genomförd födelsekontroll, och där äro vi sannolikt om något tiotal år, styres fruktsamheten av de enskilda människornas privata familjeinställning: deras personliga benägenhet att sätta barn till världen, vilket är något helt annat än den samhällspolitiska inställning, som tar sig uttryck i bejakandet av ett visst ”befolkningsoptimum”. Och det finns i och för sig alls ingen anledning, varför fruktsamhetstalen någonsin skulle stanna på en sådan höjd, att ett jämviktsläge

inträder, d. v. s. så att befolkningen icke oavbrutet minskas utan vid viss nivå hålles konstant.

Man måste erinra sig, att det krävs en rätt hög genomsnittlig äktenskaplig fruktsamhet för en konstant befolknings uppehållande (motsvarande en familjestorlek av i medeltal inemot tre barn). Befolkningsstocken uppehålles icke för närvarande; det nettoreproduktionstal som motsvarar 1933 års nativitetstal kan, såsom redan angivits, uppskattas till blott omkring 725, vilket betyder, att det skulle behöva födas nästan 40 % flera barn än i fjol för att uppehålla en stationär befolkningsstock. Än mindre kommer befolkningsstocken att uppehållas efter det ytterligare fall av fruktsamhetstalen, varmed vi av redan antydda skäl anse oss böra räkna. Professor F. J. Linders har i en ännu icke publicerad statistisk utredning för seminariesakkunniga sökt på grundval av de iakttagna tendenserna göra en prognos över barnantalet under de båda närmast följande decennierna. Hans prognos — vilken naturligtvis måste bli osäker, såsom han själv starkt betonar, men likväl är den säkraste vi ha — är helt enkelt skrämmande. Medan vårt folk ända intill kriget årligen födde betydligt över 130,000 barn, år 1926 över 100,000 och i fjol under 85,000, beräknar Linders, att vi redan under femårsperioden 1936—40 skola komma under 73,000, 1941—45 knappt över 60,000, 1946—50 bara en bit över 50,000 om ens det. Antalet barn i skolåldern skall under 50-talet ha sjunkit till omkring hälften. Detta är avfolkning.

En vid *någon* storlek — oavsett här vilken — uppehållen befolkning i vårt land skulle kräva en mycket kraftig stegring av fruktsamheten i efterhand, sedan befolkningen först nedbragts tillräckligt. När uppnås en sådan jämvikt? och varför? och varför just vid "befolkningsoptimum"? (Om den teoretiskt suddiga karaktären av själva begreppet "befolkningsoptimum" ha vi givit några antydningar redan i förra kapitlet.)

Studerar man närmare utvecklingstendensen för de under födelseminskningen liggande personliga motiven och inställ-

ningarna inom den nutida familjen och förutsättas icke mycket genomgripande socialpolitiska ingrepp av den art, som i senare kapitel skall behandlas, tala tvärtom alla skäl för att fruktsamhetstalens botten- och jämviktsläge *icke* betyder ett jämviktsläge för befolkningsstocken utan tvärtom en oavbruten och sannolikt snart en relativt mycket hastig befolkningsminskning. Icke ens om i en given situation varenda medborgare i sin *politiska* värdering skulle önska en konstant eller stigande folkmängd, kommer detta att i och för sig påverka fruktsamhetstalen avsevärt. Ty dessa bestämmas, som redan sagts, icke av folks politiska värdering utan av deras enskilda handlingsberedskap. Och däremellan existerar det föga av omedelbar förbindelse: att önska samhället stigande befolkning verkar sällan till att man förökar sin egen familj.

Detta är en av de punkter, där den liberala filosofi faller samman, som genomgående söker bortförklara skillnaden mellan dessa båda artskilda slag av värderingsmässiga inställningar till livet genom en mer eller mindre klart formulerad och ärligt genomtänkt, metafysisk sammanslagning av de — för övrigt alltför rationalistiskt definierade — begreppen ”privatintresset” och det ”allmänna intresset”. Denna liberala sammanslagning är falsk. Den politiska värderingen kan visserligen påverka den enskilda handlingsberedskapen, men egentligen blott indirekt: medelst *samhällsingripanden*, som skapa eller förinta motiv. Och i detta särskilda hänseende måste dessa ingripanden förvisso gå djupt, om de skola vara effektiva.

Man kommer här icke långt genom att hänvisa till Frankrike, som ju i långa tider haft en befolkning i viss jämvikt. Födelsebegränsningen i Frankrike sträcker sig ju ett århundrade tillbaka. Den sätter där ofta redan från början in i landsbefolkningen i stället för som eljest huvudsakligen i stadsbefolkningen och har överhuvudtaget i denna världens mest urkonservativa nation haft en helt annan karaktär än i vårt land, helt andra sociologiska förutsättningar. Var och en, som tittat sig omkring

bland franska bönder och småborgare begriper den saken. Och skulle det moderna komplex av förändrad familjestruktur och förändrade inställningar och värdeskalor, som i vårt land förknippat sig med industrialiseringen, på allvar gripa även det franska folket, så skall man sannolikt snart finna, att jämviktsläget blott var ett tillfälligt resultat av en relativt egenartad kombination av sociala faktorer och alls icke någon slags allmän naturgiven balans mellan näringsutrymme och befolkningsmassa.

En annan omständighet, vartill man stundom hänvisat för att stödja tron på "naturens självläkande förmåga", visar sig heller inte vidare respektingivande vid närmare granskning. Man har pekat på den "sociala tyngdlagen" och framhållit, hur födelsebegränsningen liksom flertalet andra konventioner och levnadsvanor vanligen först börjat i de övre samhällsskikten och därefter sjunkit ned i de lägre blott så småningom. När den nått botten, skulle det tvärtom bli fint att ha barn, och även den familjeinställningen skulle sjunka nedåt i folklagren. Utan tvivel ligger det något i denna tanke. Men vi få inte förlora blicken för proportionerna. Det finns för det första ingen anledning att förvänta någon väsentlig stegring av fruktsamheten i överklassen, icke ens om patriotiska motiv skulle mobiliseras. Vad vi möjligen i Edins undersökningsresultat kunna skönja, är ju endast en *relativ* stegring i förhållande till de ännu lägre talen för de lägre inkomstskikten.

Och man bör vidare icke lita alltför mycket på den sociala tyngdlagen i framtiden: hela den socialpsykologiska basen för denna lag förskjutes snabbt. De "lägre" klasserna börja skapa sina egna konventioner och värdeskalor. Den sociala tyngdlagen arbetar slutligen blott på basen av mera fundamentala sociologiska förändringar av familjestrukturen. Och den familjesociologiska utvecklingen visar, som vi i sista kapitlet skola ha anledning att beröra, alls icke någon tendens att svänga utan tvärtom att förstärkas.

Slutsatserna bli alltså dessa. Redan för närvarande ha fruktsamhetstalen i Sverige avsevärt underskridit den nivå, där de skulle innebära ett uppehållande av en konstant folkmängd. De komma med största sannolikhet att sjunka än ytterligare. En stegring av fruktsamhetstalen till säkrandet av jämvikt i befolkningstalen vid *någon* höjd, vilken den än skulle vara, inträder icke av några slags naturliga skäl. Hela denna föreställning har även folkpsykologiskt spelat ut sin roll, i den mån den liberala försynstron avskaffas liksom tidigare den religiösa. Vi stå följaktligen inför en allt hastigare avfolkning av vårt land, och det är inför denna framtidsutsikt vi ha att befolkningspolitiskt ta vår ståndpunkt.

Till en början borde man därvid kunna nå omedelbar enighet om att själva det befolkningsstatistiska sakläget och framför allt de sannolika utvecklingstendenserna borde skyndsamt och ingående utredas. Av utrymmesskäl ha vi i detta kapitel blott mycket ytligt kunnat skildra de fruktsamhetstendenser och fruktsamhetsdifferenser, som äro av betydelse för den påbörjade avfolkningens bedömande. Redan på grundvalen av nu bearbetat och tillgängligt material kan man komma mycket djupare. Ännu djupare kan man komma genom en särskilt utifrån denna synpunkt styrd bearbetning av det rikhaltiga primärmaterial, som innehålles i vår folkbokföring. Och detta primärmaterial kan och bör utvidgas i vissa riktningar just för denna viktiga frågas klarläggande.

Detta är emellertid uppgifter som vida överstiga enskilda forskares och även vetenskapliga institutioners resurser. Avfolkningsproblemets undersökning måste upptagas av statsmakterna. Med hänsyn till vissa särdrag i de statistiska ämbetsverkens arbetsmetoder är det därvid troligt, att avfolkningsproblemet liksom på sin tid emigrationsproblemet bör såsom en fristående arbetsuppgift lämnas åt en offentlig utredning, som visserligen bör stå i nära samarbete med statistiska centralbyrån — och bland annat i rätt riktning påverka ej blott plan-

läggningen av 1940 års allmänna folkräkning utan även den fortsatta bearbetningen av 1930 års folkräkning — men i huvudsak självständigt och obunden av den statistiska administrationen upptaga det väldiga problemet på ett intensivt och realistiskt, sociologiskt fördjupat sätt.

En sådan utredning av sakläget i avfolkningsfrågan skulle komma att behöva utvidgas att gälla ej blott de demografiska utan även de socialstatistiska och ekonomiskt statistiska fälten. Blott i belysning av de allmänna försörjnings- och levnadsstandardförhållandena i landet kan detta befolkningsproblem riktigt ställas. Det är möjligt att statsmakterna ännu en tid kunna skjuta ifrån sig detta stora utredningsproblem. Men i samma mån som man mera allmänt får på känn vad som håller på att ske med vår folkstam och i samma mån som den påbörjade avfolkningens konsekvenser bli tydligare på de mest skilda områden — nu senast: ålderdomsförsörjningen, skolpolitiken, jordbrukspolitiken, bostadspolitiken o. s. v. — kommer ett krav på mera ingående kunskap om läget och tendenserna att resas i olika läger. Det skall då bli uppenbart att, på samma sätt som emigrationen i föregående generation var, så är nu avfolkningen vårt stora befolkningsproblem, fastän till omfattningen mycket större och till verkningarna långt ödesdigrare.

FJÄRDE KAPITLET.

Den närmaste framtidens befolkningspolitiska åsiktsläge.

Frågan gäller då härnäst, hur människor i allmänhet politiskt komma att reagera inför avfolkningen.

En kort tid komma de flesta kanske inte att fästa sig stort vid det hela. Folk tänker av gammal vana mest på själva befolkningstalen och mindre på deras rörelsekoefficienter. Och då människan så småningom blivit rätt långlivad, påverka förändringsfaktorerna blott relativt långsamt själva befolkningens storlek. För den allra närmaste tiden ha vi dessutom, som redan påpekats, att räkna med ett tillfälligt uppehållande av själva födelsetalen på grund av den ojämna åldersfördelningen. Men snart kommer befolkningsstorleken att nå sitt höjdläge och börja minska och ungefär samtidigt komma födelsetalen att av den ojämna åldersfördelningen tillfälligt tryckas särskilt långt nedåt. Om då dessutom födelsekontrollen ytterligare kraftigt gripit kring sig, vilket vi här antagit, kommer hela saken snart att diskuteras livligare. Diskussionen kommer att populariseras genom beräkningar av de tidpunkter, då svenska folket kommer att ha minskats så och så mycket.

Folkhushållets sammankrympning och åldringarnas övertalighet.

En av födelsekontrollens verkningar kommer dessutom praktiskt att snart visa sig på ett sätt som är kännbart för envar. Åldersfördelningen är, som redan flerstädes påpekats, kraftigt

förskjuten. I den mån den övertaliga generation, som nu befinner sig i medelåldern, börjar åldras, kommer landet att fyllas av åldringar men inte av barn. Befolkningen växer nu bara i de högre ålderskiasserna. Dessa komma att fortsätta att växa, ännu när befolkningen som helhet börjat minskas.

Ända fram emot åttiotalet fanns det här i landet omkring 12 personer i åldern 15—65 år på varje person över 65 år. Alltsedan nittiotalet har därefter detta relationstal hållit sig över 7 och kommer att göra det ännu kanske ett decennium, varunder de årskullar, som inträda i medelåldern alltjämt äro relativt talrika. Men därefter kommer denna proportion att försämras för varje årtionde till århundradets slut eller ännu längre, om fruktsamheten ytterligare avtager. Även vid relativt optimistiska antaganden i fråga om fruktsamheten kommer redan i slutet av 1970-talet denna kvot att ha sjunkit till 4, vilket betyder att vi därefter ha nästan dubbelt så många åldringar i förhållande till individer i de arbetsföra åldrarna som nu.

Med denna övertalighet av åldringarna följer till en början ett allvarligt försörjningsproblem. En relativt större del av våra inkomster kommer att gå åt för att draga försorg om alla dessa gamla. Kostnaderna för den sociala och den individuella försörjningsplikten komma att trycka allt tyngre.

Det är måhända ett tecken på en djupt i den mänskliga karaktären rotad otacksamhet, men ett faktum är, att såväl i de primitivaste som i de mest högkultiverade samhällen är det ingen kostnad, som förnimmes mera outhärdlig, om den växer. Den framstår så i egentlig mening "improduktiv". Folk försakar ofta med glädje för sina barn — de se till och med däri gärna ett värdigt livsmål — men icke för sina gamla. Naturligtvis äro de humana impulserna tillräckligt starka för att de gamla skola bli försörjda och väl försörjda. Men det kommer att ske under en stigande känsla av olust över landet.

Denna olustkänsla över de onormalt många åldringarna

kommer att bli en icke oviktig beståndsdel i hela den sociala atmosfären i nästa generation. Kommer nu härtill en annan sak. Vi ha under det sista halvseklets industriella utveckling, som gått oss alla i blodet och blivit en del av vår personlighet, haft att räkna med en ständigt expanderande hushållning. Städer ha byggts ut, industrier ha utvidgats: alla kurvor ha pekat uppåt. I själva detta faktum att vi levat i en sig vidgande hushållning har legat ett eggande, utvecklingsdrivande moment.

Det har varit lätt att genomföra rationaliseringar och moderniseringar, så länge man samtidigt kunnat utvidga. Det har funnits personliga möjligheter att komma in, komma fram och komma upp i ett kvantitativt framåtskridande samhälle. Utvidgningen har underlättat den sociala klass- och yrkescirkulationen. Själva produktionskapitalet har måst växa. Nu skulle expansionen mera komma att gälla konsumtionskapitalet, särskilt för de gamla: ålderdomshem i stället för skolor.

Man bör inte underskatta verkningarna på stämningen i landet av den expanderande ekonomiens efterföljande av den sammankrympande. Den tekniska utvecklingen och kapitalbildningen må aldrig så starkt verka till att möjliggöra en förbättrad försörjning för oss alla, och den politiska organisationen av samhället må omgestaltas så, att dessa möjligheter bättre än nu tillvaratagas. Få vi emellertid blott planlägga för en hopskrumpnande, sig själv avvecklande samhällsekonomi, kommer en väsentlig social eggelse att saknas.

Närvaron av alla de för många gamla — och de bli som redan sagts särskilt många, när vi, som nu befinna oss i medelåldrarna, börja komma upp i de högre åren — verkar i samma riktning. Även bortsett från den del av vår generation, som behöver försörjas av det allmänna eller av enskilda närstående, komma vi att verka i hög grad tryckande på livslusten i landet. När läkarna och det allmänt sundare levnadssättet numera lyckats stegra de gamlas livslängd och hålla dem fysiskt spänstiga upp i ålderns sena höst, ha de likväl kunnat göra föga

åt den naturligt framskridande senilitetsprocessen. Denna flodvåg av intellektuell senilitet i det sociala livet, vilken såsom en följd av den förändrade åldersfördelningen om ett par decennier måste börja stiga i landet, kommer att kännas outhärdlig för den generation, som då står i sin krafts dagar, detta allra helst som vi gamla då, såsom de gamla alltid gjort, komma att segt häfta vid de sociala maktpositionerna och vid förmögenhetsinnehavet. (Vid 1920 års folkräkning innehades 63 % av förmögenheten av personer över 50 år samt 37 % av personer över 60 år, trots att den relativa storleken av dessa åldersgrupper samtidigt blott var respektive 21 och 12 %.) Dessa härav utlösta stämningar komma att ge sin färgton ej blott åt den befolkningspolitiska diskussionen utan åt hela den sociala utvecklingen under detta framtida skede.

Befolkningstrycket utifrån.

Trots den stigande kvoten av åldringar att försörja kommer vårt välstånd med all sannolikhet att — inom praktiskt betydelsefulla gränser alldeles oberoende av själva befolkningsutvecklingen — på längre sikt ställa sig allt högre i jämförelse med vad fallet blir i andra länder. För vår del hålla vi även före, att landets välstånd kommer att kraftigt stegras även absolut taget, d. v. s. i förhållande till dess nuvarande nivå. De skäl som trots krisen och allting annat göra, att vi räkna så optimistiskt, äro av alltför vidlyftig och invecklad art att här kunna redovisas. Vi be våra läsare antaga detta påstående såsom en förutsättning för det fortsatta resonemanget och understryka därvid, att den förutsättning vi ha bruk för egentligen blott gäller välståndet i förhållande till andra länder. Även de som till äventyrs äro pessimister i fråga om den absoluta välståndsutvecklingen, torde — bl. a. med hänsyn till folkets politiska kultur i detta gamla rättssamhälle — medgiva troligheten av vår förutsättning beträffande utvecklingen av välståndsrelationen till andra länder.

Det internationella folkomflyttningsspörsmålet kommer då att stiga fram som en allt allvarligare sak i svensk politik. Det kommer icke att saknas andra länder med lägre levnadsstandard, varifrån folk vill flytta över. Vi ha bestämt på känn, att den svenska arbetarklassen i detta spörsmål kommer att reagera såsom den amerikanska. I den mån saken redan varit aktuell, har detta även faktiskt varit fallet. Både genom sitt stöd åt efterkrigstidens lagstiftningsspärr mot immigrationen och genom vissa direkta aktioner på arbetsplatserna har den svenska arbetarklassen redan visat klar färg i denna fråga.

Lägg märke till att de enda länder, som med större sannolikhet i framtiden skulle kunna bjuda svenska arbetare bättre levnadsmöjligheter, såsom Förenta staterna och vissa av de brittiska dominierna och kolonierna, efter allt att döma själva komma att tillämpa allt strängare immigrationsspärrar. Det kommer således knappast att av några slags ömsesidighetshänsyn föreligga skäl till att hålla landets gränser öppna för utlänningar. (Vi räkna här icke med de andra skandinaviska länderna. Det är möjligt att mellan oss och dem av andra skäl en större rörelsefrihet kommer att kunna tillämpas. Det fortsatta resonemanget kan lika gärna gälla de nordiska länderna som enhet.)

Hur ser en arbetarimmigration till Sverige ut i det konkreta fallet? Jo, helt enkelt som ett försök av arbetsgivarna — eller ett tillfälle för arbetsgivarna — att genom utsugning av främmande arbetskraft pressa ned avtalslönerna inom landet. Detta är viktigt. Ty även om man i det abstrakta lagstiftningsarbetet eljest möjligen kunde vinna gehör för mera internationella ideal, så komma därefter oundgängligen de konkreta fallen, och i förhållande till dem reagerar man inte idealistiskt.

Härtill kommer att vi av olika skäl — som likaledes äro för vidlyftiga att närmare skildra — även efter krisens övervinnande med all sannolikhet ha att räkna med en kanske mycket avsevärd arbetslöshet. Den permanenta arbetslöshetens

fruktansvärda problem kommer, enligt vår mening, inte att kunna lösas utom genom mycket djupgripande reformer av fördelningen och produktionen. Och då sådana även i lyckligaste fall icke genomföras i brådrasket, böra vi räkna med permanentarbetslöshetens varaktighet för en avsevärd tid framåt.

Framför allt under sådana förhållanden ter sig givetvis en främmande invandring oläglig. Den framstår då ej blott såsom ett tryck på lönerna utan rentav såsom en stegring av arbetslösheten. Den får en desto mera förhatlig karaktär även på grund av det förhållandet, att immigranterna till följd av själva den lägre levnadsstandard, som gör det önskligt för dem att flytta över, komma att te sig såsom i förhållande till svenska arbetare mindervärdigt folkmaterial.

Ett jämförande studium av hur arbetarklassen i Amerika och i det brittiska väldet reagerat i en liknande situation är här mycket intressant. Att speciellt i Amerika arbetarna icke förrän relativt sent förmådde genomdriva immigrationsrestriktioner. berodde dels på att man under sekler hunnit vänja sig vid invandringen såsom ett normalt inslag i de sociala förhållandena, vilket vi i Sverige icke gjort, och berodde dessutom på att arbetarklassen där, vilket icke är fallet här, var svagt organiserad både fackligt och politiskt.

Man får heller icke glömma, att ett nationellt utbyggt, tämligen stelt lönesystem och en omfattande socialpolitik ställer landet i vad som inifrån betraktat ter sig som en svag ställning gentemot invandringstrycket utifrån. Själva det socialpolitiska systemet kommer så att "kräva" ett immigrationsskydd.

Men om vi då stå i den situationen, att vårt land börjar bli ett alltmera eftersträvansvärt invandringsland, så kommer den låga fruktsamheten att framstå såsom en nationell fara och detta just ur arbetarklassens synpunkt. Denna inställning är desto naturligare på grund av den vagt nationalistiska inställning, som just odlas av immigrationskonflikten. Men låt oss lämna detta senare spörsmål öppet. Ett misstag är här icke

utom möjligheternas gräns. Mycket beror bland annat på den utveckling arbetarinternationalerna samt hela den internationella byråkratien i Genève och det internationella förhandlingsväsendet kunna förläna åt den internationalistiska ideologien. Man skall vara försiktig med att spå om hopplöshet för denna rörelse, hur svarta konjunkturer den nu än genomlever. Men vi skulle vilja våga den förutsägelsen, att utvecklingen i första rummet kommer att gå ut på en konsolidering inåt av staterna (och eventuellt smärre statsgrupper). Utvecklingen går visserligen i "planhushållningens" tecken, men det är ännu egentligen blott de enskilda staterna, som erbjuda en tillräckligt homogen kulturbas och som äga den behövliga lagstiftningsmakten för dess genomtvingande.

Vi måste tro, att på längre sikt på denna grundval en internationell samverkan kommer att kunna grundas. Motsatsen skulle betyda kulturell och ekonomisk undergång åtminstone för Europa. Men vi skola bara inte föreställa oss, att den internationalisering, varpå den västerländska kultureliten icke kan sluta att hoppas, nödvändigtvis kommer att innebära någon slags, i högre grad än nu genomförd fri och atomistisk rörlighet utan väl snarare, i många hänseenden åtminstone, en större fasthet och rentav stelhet. Det ligger i all organisations väsen. Icke minst måste den fria internationella folkomflyttningen sannolikt anses tillhöra ett förgånget skede.

Vi understryka här, att det i denna fråga mycket litet gäller, vad vi i och för sig skulle vilja, om vi finge göra om hela världen efter vår önskan. Författarna till denna skrift hata uppriktigt alla slags nationella skrankor och ha sannolikt i det hänseendet ovanligt många meningsfränder i just detta land. Men vi kunna icke ljuga om verkligheten vid skildringen av faktiska förhållanden och sannolika utvecklingstendenser.

Internationella arbetsbyrån i Genève har visserligen i högst seriösa direktörsrapporter diskuterat en friare arbetarmigration (och det till på köpet inte bara som ett långtidsprogram utan

såsom en aktuell krishjälp!). Även andra instanser i det internationella livet ha någon gång gjort läpptjänst inför denna idé. Men i den hårda verklighetens värld är den på avskrivning. I vårt problem betyder det redan sagda framför allt och huvudsakligen, att det i och för sig finns fullt fog för att — som vi här göra — behandla den svenska befolkningsfrågan såsom ett relativt internt problem. Emigration och immigration kunna antagas inom överskådbar framtid icke störa problemställningen på ett för slutsatserna väsentligt sätt. En tämligen hård immigrationspolitik kommer sannolikt att föras även från svensk sida. Att dock — om avfolkningen blir mycket kraftig — befolkningstrycket utifrån kan bli så starkt att det spränger denna fördämning och att då i vidrigt fall även vår fred kan bringas i fara, är en allvarlig följdsats, som här utan kommentarer må understrykas.

Det önskemålet må likväl till slut frambäras, att en friare omflyttning möjliggöres åtminstone mellan de tre i kulturellt hänseende närastående skandinaviska länderna inbördes. Sverige skulle därvid med all sannolikhet för den närmaste tiden komma att stå som den mottagande staten och bär därför huvudansvaret för hur denna fråga kommer att utveckla sig. Med hänsyn till tendenserna på världsmarknaden för jordbruksprodukter — särskilt i England och Tyskland — kan nämligen Danmark tänkas komma att befinna sig i ett väsentligt mycket sämre försörjningsläge än Sverige, och en viss utflyttning från Danmark kan tillfälligtvis komma att te sig önsklig. Även det norska folket kan genom världshandelns rubbningar befaras komma i svårare försörjningsläge än vi själva.

Förutsatt att vi i Sverige med våra rikare och fullständigare naturtillgångar kunna organisera vår produktion någorlunda förnuftigt, kan en immigration från dessa båda länder knappast från någon synpunkt te sig oönsklig. En någorlunda fri omflyttning mellan de tre skandinaviska länderna är också den fastaste grundvalen — och sannolikt den första och nödvändiga

förutsättningen — för en ekonomisk och politisk skandinavism, vilken i sin tur är starkt motiverad icke minst av allmänt kulturella skäl. I längden kommer det med nuvarande tendens till specialisering och differentiering på alla livsområden icke att visa sig möjligt att uppehålla fullvärdiga nationella kulturer på en så smal befolknings- och hushållningsbas, som de tre små skandinaviska staterna var för sig erbjuda. Då världen nu — åtminstone för den närmaste epoken — spaltas upp i ekonomiskt och politiskt relativt avgränsade områden, gäller det att hamna inom ett område av rörelsefrihet, som är möjligast större än nationen själv och som likväl icke är på det vis stämplat av kulturellt och politiskt barbari och därmed åtföljande höggradig risk för instabilitet, som fallet överallt är i Mellaneuropa.

Att landets gränser därtill i möjligaste grad böra hållas öppna för våra trängda landsmän i Finland, i den mån den finska nationalismen gör dem livet så surt, att de önska flytta över, är lyckligtvis ett krav, som man i vårt land även i detta avstängningens tidevarv kan driva såsom praktisk politik. Helst skulle vi vilja se hela den finska nationen innesluten i denna nya skandinavism, men utsikterna för Finlands inbegripande i en nordisk gemenskap äro med rådande utveckling i detta land synnerligen små.

Ett annat krav är att vi i möjligaste mån och med tacksamhet böra taga emot — om inte hela flyktingströmmen från diktaturländerna, vilket är orimligt — så likväl den fåtaliga och från genomsnittssynpunkt individuellt övervärdiga krets av vetenskapsmän och kulturarbetare, som nu på grund av sin ras, sin religion eller sin politiska övertygelse drivas ut och i sin nöd söka sig hit. Vi säga att detta är krav, som ännu praktiskt kunna resas och försvaras i detta land, men måste med sorg och skam bekänna, att det är mycket ovisst, i vad utsträckning de faktiskt kunna genomdrivas. Icke minst de ”akademiskt bildade” samhällsgruppernas fackföreningar — ända ned från

studentföreningarna — äro ivrigt verksamma i motsatt riktning, och de ha redan producerat högar av arkivalier, ur vilka det mörkaste trångsinne talar.

Den framtida befolkningspolitiska inställningen.

Kvar står emellertid alltjämt den betydelsefullare frågan: hur kommer det svenska folket att befolkningspolitiskt ställa sig inför den fallande fruktsamheten, den allt hastigare sjunkande befolkningsmängden och den hotande relativa avfolkningen av landet?

Det är möjligt och kanske rentav troligt, att det stämningsläge, som åtföljer både den förändrade åldersfördelningen och den internationella migrationskonflikten, i och för sig och i sin mån kommer att verka till ett mera positivt intresse för de egna befolkningstalens vidmakthållande. Säkert är det emellertid inte, och dessa båda faktorer, viktiga i och för sig, äro i alla händelser icke utslagsgivande vid besvarandet av den fråga, som det nu gäller att utreda.

Rent allmänt kan man som svar på huvudfrågan väl till en början våga påstå, att personer av den allmänna politiska inställning, att de redan tidigare känslomässigt motsatt sig nymalthusianismen, även i fortsättningen bli benägna att se en landsfara i den sjunkande fruktsamheten (åtminstone tills de mera klart se de socialpolitiska konsekvenser av en sådan politisk inställning, som det är denna boks uppgift att utreda).

Men den långt intressantare frågan är: hur kommer det andra lägret att reagera? Hur kommer man att ställa sig i de folkgrupper, som tidigare åsiktsmässigt mer eller mindre bestämt stött den nymalthusianska propagandan och som överhuvudtaget vant sig att lägga en radikal syn på samhällsföreteelserna? Framför allt: hur kommer den socialistiska arbetarklassen att se på frågan?

En lång tid komma de socialt radikala att i stor utsträckning reda sig med den möjligtvis begripliga men också absolut negativa satsen, att en stor befolkning i och för sig icke kan vara ett samhällsvärde att eftersträva. Detta är den gamla kampsignalen mot befolkningschauvinisterna vid tiden för nymalthusianismens egentliga genombrott. Allting är dock relativt, och när befolkningstalen ordentligt börja dala, kommer hela den förkunnelsen att låta bra ihålig. För vår del hålla vi för sannolikt, att opinionen kommer att svänga, och att man icke minst i de politiskt radikala socialgrupperna kommer att bli intresserad av att finna medel att hålla fruktsamheten uppe. Vi tro så av många skäl. Men det är i första hand ett, som här till en början skall framdragas.

Ett faktum är, att de enda verkligt effektiva medlen att hålla fruktsamheten uppe bestå i genomgripande fördelningspolitiska, socialpolitiska och produktionspolitiska reformer. Det läger, som redan av andra skäl har hela sin strävan inriktad på en utveckling i denna riktning, kommer icke att kunna undgå en stigande förståelse för ett syftemål, som däri måste söka sitt enda medel.

I det motsatta lägret kommer heller inte i fortsättningen att saknas personer, som grubbla över hur fruktsamhetstalen skola kunna bringas upp. Deras uppgift är emellertid inte den lättaste, såvida de inte grundligt förändra hela sin socialfilosofi. Att hjälpa upp födelsesiffrorna med preventivlagar och annan strafflagsexercis, kommer att visa sig mer och mer orimligt. Själva tanken att dylika metoder skulle vara resultatbringande har blottat en förvånande okunnighet om hur djupt de sociologiska orsakerna till det man vill ändra äro rotade.

Orsakerna till att födelsetalen sjunka ligga nämligen närmast i familjeinstitutionens förändrade sociala struktur och förändrade socialmoraliska innehåll. Agitationen för och emot barnbegränsning har här kunnat spela rollen av utlösande moment. Men i det väsentliga svarar, som redan i föregående

kapitel antytts, denna förändrade inställning till än djupare liggande förändringar av själva den sociala och ekonomiska grundvalen för familjebildningen, förändringar som i vårt land följt industrialiseringen i spåren. De sjunkande fruktsamhetstalen beteckna egentligen ingenting annat än svårigheterna att anpassa den gamla, från tidigare produktionsperioder nedärvda familjeinstitutionen till dess nuvarande miljö, som är det moderna ekonomiska och sociala livet. Och om man icke ser till att man bättre anpassar denna sociala och ekonomiska bas till familjebildningen, så kan det mycket väl hända, att rasen går det självmord till mötes, varom man profeterat.

Låt oss titta ett ögonblick på dessa nya motiv och inställningar, sådana de, uttryckta i åsikter och talesätt, kunna studeras var som helst. Barn betyder utgifter i långt högre grad nu än förr under självhushållets dagar. Utrymmet är dyrbarare än förr, kraven på uppfostran äro större, utsikterna för arbetsanställning framstå ovissare, liksom givetvis även det nyttiga arbete barnen förr utförde i hemmet nu är mindre påkallat. Och utgifter väger man dessutom mera än förr, vilket är ännu viktigare.

Förr hade vi ett stabilt ståndssamhälle med tämligen stel social lagring och föga kommunikation mellan de olika skikten. Ståndssamhället var vidare moraliskt bejakat såsom traditionellt. Man levde sitt liv bland likar, och detta liv förlöpte tämligen oförändrat från generation till generation. Industrialiseringen har nu rört om i det gamla ståndssamhället. Man befinner sig i livlig kommunikation både uppåt och nedåt. Man strävar allmänt att höja (och ej blott upprätthålla) sin relativa levnadsstandard, och barn äro därvid en börda. Gör man månne i allmänhet klart för sig, att denna strävan till alltjämt stegrad levnadsstandard egentligen är ganska ny? Den existerade icke mera utpräglat i det gamla bonde- och hantverkssamhället; den existerar fortfarande knappast i statarklassen.

Det är denna strävan efter stegrad standard, som ger grundackordet i vår tids sociala mentalitet. Inom detta av industrialiseringen framdrivna utvecklingsförlopp ha vi att lägga märke till, hur framför allt kvinnorna berövats större delen av sina ekonomiska funktioner från det förkapitalistiska samhället. De ha i stor utsträckning numera att söka dessa sina funktioner i näringslivet. Och om de stanna i hemmet, så göra de det *trots* en dragning ut. Hemmet binder dem i så fall mest genom barnen och traditionen, men icke såsom tidigare genom vissa direkt ekonomiska funktioner. Dessa ha nämligen fråntagits kvinnorna i samma mån naturahushållningen avlösts av modern arbetsfördelning och arbetsspecialisering.

Det föreligger alltså här ett nytt motiv för kvinnorna, ett motiv som psykiskt är i verksamhet, vare sig det faktiskt förmår driva dem ut i näringslivet eller icke. I rationaliserad form kan man ge uttryck åt detta motiv genom att säga, att det nu förnimmes långt "hindersammare" för kvinnorna att föda och uppfostra barn; hindersammare nämligen från synpunkten av denna nya, i sista hand tekniskt och ekonomiskt betingade viljekomponent. Med urbaniseringen, bosättningen i stadslika samhällen, blir möjligheten att lämna barnen att sköta sig själva dessutom mindre, vilket i och för sig ökar deras hindersamhet. I de något högre samhällslagren ha kvinnorna vidare "emanciperats": stegrat sina krav på självständigt socialt liv i än vidare mening. Denna inställning griper snabbt omkring sig. Den löper i takt med förändringen av kvinnornas roll i det ekonomiska livet.

Om man vill stoppa födelsetalens fall, finns det därför intet annat medel än att söka förskjuta hela detta nya komplex av psykologiska motiv för en nästan till barnlöshet driven födelsebegränsning. Man måste nedbringa den extra *kostnaden* att ha barn för att minska det hinder barnen nu utgöra i familjernas ständiga strävan att förbättra sin standard. Och man måste göra barnen möjligast föga *hindersamma* för kvinnorna i deras

nya sociala liv. Detta är en avsiktligt krass formulering av det socialpolitiska problem, som den hotande avfolkningen reser. Det gäller helt enkelt att systematiskt förändra familjeinstitutionens sociala och ekonomiska basis och därmed även dess struktur och innebörd. Vi må därvid dra oss till minnes, att familjen redan *har* förändrats på grund av industrialiseringen; därpå äro bland annat de sjunkande fruktsamhetstalen ett tecken. Här är blott spörsmålet, om man skall låta familjen stanna i denna halva kompromiss mellan nedärvd tradition och förändrade ekonomiska villkor.

Detta är en sak, som våra konservativa moralister alltför ofta glömma. Det är nämligen fullkomligt omöjligt att gå tillbaka — lika omöjligt och av enahanda skäl, som det är omöjligt att backa den kapitalistiska produktionsordningen till bonde- och hantverksstadiet. På ett eller annat sätt anpassa sig de sociala institutionerna ständigt efter de förändrade ekonomiska betingelserna. Men det finns många slag av anpassningar, och vissa benämna vi felanpassningar.

Lyckligtvis kunna vi inom vissa gränser styra anpassningsförändringarna. Man låter icke ett brutet ben läka ihop hur det vill; man spjälar det. All förnuftig politik är nu djupare sett ingenting annat än en oavbruten strävan att lappa ihop och intelligent anpassa de sociala institutionerna till förändrade tekniska och ekonomiska förutsättningar. Inriktningen av denna strävan bestämmes av de politiska inställningarna. Det är därför dessa måste studeras för att kunna tas till utgångspunkt. Men har man dem så givna, kan man komma tämligen långt genom att resonera i termerna mål och medel.

Vill man stoppa fruktsamhetstalens fall, finns det ingen annan väg än en mycket radikal fördelnings- och socialpolitik, och denna kan i sin tur icke genomföras annat än på basen av en radikal produktionspolitik, som stegrar produktionens effektivitet till nivå med de tekniska möjligheterna. Problemet skall mera ingående upptagas i de följande kapitlen. Här må blott

påpekas, att den stigande politiska och sociala upplysningen bland de breda massorna och den förbättrade ekonomiska grundvalen för nationens gemensamma liv i alla händelser och helt oavsett det befolkningspolitiska motivet kommer att stegra fordringarna på en effektiv och därför kostsam socialpolitik, samtidigt som de tekniska och organisatoriska förändringarna komma att driva fram kraven på en radikal omläggning av produktionen i socialistisk riktning. Här kommer utan tvivel en sammankoppling av politiska motiv och intressen att äga rum.

Problemet om familjens nygestaltning kommer med andra ord att vävas in i den fördelningspolitiska, socialpolitiska och produktionspolitiska diskussionen. Hela befolkningsfrågan kommer att ställa sig alldeles annorlunda, när man mera allmänt gjort klart för sig, att den mycket långt drivna barnbegränsningen, varemot utvecklingen bestämt pekar — det barnlösa äktenskapet eller enbarnsäktenskapet — egentligen omöjligt kan te sig såsom ett mera allmänt omfattat ideal för ett fritt folk, som lever under lyckliga sociala och ekonomiska förhållanden, ett folk, som har klokhet och kraft nog att så bestämma över sitt ekonomiska liv, att ingen redlig medborgare behöver leva i godtyckligt, klassbetingat beroende och i otrygghet för sin materiella existens. Denna tendens till ständig och hastig befolkningsminskning kommer då för allt flera medborgare att framstå såsom en del av den allmänna disharmoni i den mänskliga samlevnaden, som råder under själva det dynamiska övergångsläget från patriarkalisk förkapitalistisk tradition över liberalkapitalistisk individualism till en mera planmässigt uppbyggd socialistisk folkgemenskap på bredaste demokratiska grundval.

Och sedan nymalthusianismen så löpt linan ut skall det visa sig, att befolkningsfrågan förvandlats till det slagkraftigaste argumentet för en djupgående och radikal, socialistisk omgestaltning av samhället. Befolkningsfrågan kommer att mäktigt resa det politiska kravet, att de sociala förhållandena i vårt

land skola förändras därhän, att medborgarna på nytt vilja sätta tillräckligt många barn till världen, för att vårt folk icke skall dö ut.

Vi erinra om att Malthus, då han för ungefär ett och ett halvt sekel sedan skickligt upprullade hela denna fråga, som sedan dess burit hans namn, tvärtom avsåg och för en tid verkligen lyckades att smida ett dödligt vapen emot den socialistiska radikalismen och till försvar för de borgerliga institutionerna familj, klasskillnader och egendomsolikheter. — Sådana öden ha understundom de stora politiska stridsfrågorna.

FEMTE KAPITLET.

Det svenska folkets levnadsstandard.

Barnbegränsningens utbredning står således i närmaste samband med en ständig strävan inom alla folklager att nå en stegrad levnadsstandard. Det är denna strävan, som mer än kanske något annat utmärker det samhällstillstånd av alltjämt pågående industrialisering och rationalisering vari vi befinna oss, och som skiljer det från tidigare historiska perioder. För att kunna förstå och socialpolitiskt värdesätta denna strävan måste man till en början äga någon kunskap om den levnadsstandard, varå de breda lagren av det svenska folket för närvarande faktiskt ha att leva.

Löner och inkomster.

I första hand skulle det därvid vara av intresse att närmare kunna ange familjeinkomstens storlek för olika samhällsklasser. De statistiska möjligheterna äro emellertid mycket begränsade. Vår inkomststatistik grundar sig som bekant på de för beskattningsändamål föreskrivna självdeklarations- och taxeringsförfarandena. Detta statistiska material är icke det allra bästa. I allmänhet kan man utgå från att inkomstuppgifterna av olika skäl bli något för låga. I stort sett torde resultatet dock vara någorlunda rättvisande. Vid bedömandet av alla inkomstuppgifter har man emellertid att å andra sidan komma ihåg, att i vårt land till skillnad från t. ex. de anglosaxiska länderna, både den statliga och framför allt den kommunala inkomstbeskattningen lägger beslag på en avsevärd del av även de mycket små inkomsterna.

Den sista tillgängliga fullständiga analysen av inkomststatistiken finnes i 1920 års folkräkning. Detta år var dock i inkomsthänseende föga normalt, och dessutom ligger det nu snart ett och ett halvt decennium tillbaka i tiden. En liknande bearbetning gjordes visserligen även vid folkräkningen 1930, men ännu finnas dessvärre blott inkomstuppgifterna bearbetade och publicerade för tolv län och Stockholms stad.[1] I brist på annat material få vi emellertid tills vidare hålla oss till resultaten av denna begränsade bearbetning, vilken för övrigt även den börjar bli föråldrad. Det är — detta anmärkt inom parentes — ett genomgående fel med den svenska officiella statistiken, att i den mån den överhuvudtaget ger sig in på en någorlunda omfattande och intensiv analys av sociala förhållanden — och vår befolkningsstatistik är verkligen sedan nära två århundraden förebildlig för hela världen — så färdigställas resultaten i regel så långsamt, att de hinna bli föråldrade, innan de göras tillgängliga för praktiskt bruk. Till någon del ligger denna långsamhet i sakens natur: ingående undersökningar göras icke över en natt. Men till väsentlig del är orsaken en bristande tidskoncentration, vilken dock i hög grad skulle kunna genomföras utan stort ökade kostnader (och ofta rentav till lägre kostnader beroende på att de högre kvalificerade tjänstemännen kunde utnyttjas att på en gång leda mer underordnad arbetskraft), låt vara att då dessa kostnader icke lika lätt skulle kunna utspridas på flera år.

Av hela folkmängden i denna del av riket, som uppgick till 2,852,289, voro 1,006,750 män och 533,156 kvinnor redovisade såsom ”yrkesutövare”. Den sammanlagda inkomsten var 2,625,678 tusen kronor, medan förmögenheten uppgick till 8,422,851 tusen kronor. Detta betyder, att inkomsten per person i genomsnitt skulle ha varit över 900 kronor, varemot svarar en genomsnittlig förmögenhet av ej fullt 3,000 kronor.

[1] I Statistisk årsbok 1934.

Detta urval av Stockholms stad och tolv län ger dock i så måtto en skev bild, som de fattigare delarna av landet äro starkt underrepresenterade. I 1920 års fullständigare analys visar det sig även, att den genomsnittliga inkomsten per person ligger 9 och den genomsnittliga förmögenheten hela 12 % lägre för riket än för de tolv bearbetade länen och Stockholm. Utgå vi från att relationen skulle vara densamma 1930 som 1920, skulle år 1930 den genomsnittliga inkomsten i hela landet blott ha varit omkring 840 och förmögenheten 2,600 kronor per person. De i fortsättningen anförda inkomst- och förmögenhetstalen äro erhållna genom en liknande extrapolering. Det bör påpekas, att den procentuella förändringen blir betydligt mindre, då den beräknas för särskilda yrkesgrupper. Stockholm och de tolv länens högre inkomst- och förmögenhetsläge beror nämligen till väsentlig del därpå, att deras befolkning innehåller betydligt fler personer i yrken med genomsnittligt högre inkomster och förmögenheter och färre personer i yrken med lägre inkomster och förmögenheter. Naturligtvis utgör emellertid den omständigheten, att ej fullt halva materialet är bearbetat en ytterligare anledning till alla de övriga att taga dessa inkomst- och förmögenhetsuppgifter med mycket stor reservation.

Antaga vi nu, att befolkningen kunde uppdelas på familjehushåll bestående av man, hustru och två barn, skulle 1930 på varje sådan normalfamilj ha kommit en inkomst av omkring 3,350 kronor och en förmögenhet av inemot 10,400 kronor. En sådan beräkning är emellertid i och för sig alldeles fiktiv. Den motsvarar icke den genomsnittliga familjestorleken. Av de personer, som detta år förtjänade inkomster eller hade förmögenhet, voro vidare ett avsevärt antal ogifta, ett annat antal voro visserligen gifta men hade intet eller bara ett barn, medan samtidigt några hade flera barn än två.

Genomsnittsberäkningen är emellertid föga upplysande även av ett annat och viktigare skäl. Både inkomst- och förmögenhetsfördelningen i samhället är synnerligen ojämn, i det att ett

fåtal personer ha mycket stora inkomster och förmögenheter. Den stora mängden av medborgare få nöja sig med desto mindre inkomster. Och blott en mindre del av dem ha överhuvudtaget någon förmögenhet. Av förmögenhetsägarna ha i sin tur det stora flertalet blott en mycket liten förmögenhet. Från den här anlagda befolknings- och socialpolitiska synpunkten äro icke de personer av intresse, som sitta med de stora förmögenheterna och de stora inkomsterna, utan tvärtom den stora mängden av medborgare i små omständigheter.

Se vi därför till de särskilda yrkesgrupperna av folket, där inkomster och förmögenheter icke kunna väntas vara så höga, få vi också fram en helt annan bild. Till en början skulle det då vara av intresse att studera bondeklassens ekonomiska ställning. I den nu publicerade statistiken för 1930 äro emellertid hemmansägarna sammanslagna med godsägarna, varjämte böndernas hemmavarande barn och anhöriga över 15 år blott redovisas tillsammans med en mängd andra kategorier. För år 1920 ha vi visserligen mer differentierade uppgifter, men särskilt för bondeklassen ha de ekonomiska förhållandena ändrats så väsentligt, att dessa gamla uppgifter icke äro av större värde för frågans belysande. Då därtill den på taxeringsuppgifter grundade inkomststatistiken särskilt för bondeklassen av andra skäl måste antagas mindre rättvisande än för löntagare, måste vi dessvärre lämna denna viktiga socialklass åt sidan i denna inkomstöversikt. Vi påpeka blott, att det är allmänt känt, att bondeklassen trots alla statliga stödåtgärder fått sin levnadsstandard mycket hårt pressad genom den allmänna jordbrukskris, vilken nu synes bli permanent för så lång tid som man överhuvudtaget kan överskåda.

Inom jordbruksgruppen uttaga vi därför blott den stora gruppen "övriga jordbruksarbetare", som omfattar hela mängden av icke särskilt kvalificerade statare, drängar och pigor, lösarbetare o. s. v. Denna folkgrupp uppgick 1930 inom de undersökta tolv länen till ett antal av 227,506 personer, varav

101,804 män och 11,219 kvinnor redovisades såsom "yrkesutövare". Den sammanlagda taxerade inkomsten för denna folkgrupp var 79,663 tusen kronor och förmögenheten 25,405 tusen kronor, vilket i avrundade tal gör 350 kronor inkomst och något över 100 kronor förmögenhet per person och år. Siffrorna förändras blott mycket litet genom en extrapolation, som tar hänsyn till inkomstnivån i de uteslutna länen. Kunde vi tänka oss gruppen uppdelad i familjehushåll om fyra personer, skulle den årliga familjeinkomsten bli omkring 1,400 kronor. Uppenbarligen är det här fråga om en samhällsklass på existensminimum.

Göra vi motsvarande sammanställning för fiskare och deras familjemedlemmar, komma vi för hela riket till en årsinkomst per person av blott omkring 300 kronor och en förmögenhet av något över 1,000 kronor. För yrkesgruppen skogs-, flottnings- och milkolningsarbetare blir efter en på motsvarande sätt gjord utslagning den årliga medelinkomsten per person omkring 350 kronor och förmögenheten 100 kronor. Inkomststandarden för bägge dessa grupper överensstämmer således i stort sett med lantarbetarnas. Till komplettering av dessa uppgifter må omnämnas, att i den Pettersson-Stéenhoffska bostadsundersökningen för landsbygden år 1926, som längre fram skall beröras på tal om bostadsstandarden, omfattande 5,671 hushåll i 19 utvalda socknar, karakteriseras nära en tredjedel av samtliga familjer såsom fattiga. Fattigstrecket hade därvid dock satts så lågt som till en inkomst av i allmänhet 300 kronor per personenhet, varvid två minderåriga barn räknades lika med en vuxen person. För att komma över detta fattigstreck skulle således en familj bestående av man, hustru och fyra minderåriga barn ha behövt en inkomst av 1,200 kronor, medan en familj med endast två barn skulle ha behövt blott 900 kronor. Denna undersökning gällde en blandad landsbygdsbefolkning bestående av jordbrukare-, lantarbetare-, fiskare-, skogsarbetare-, tjänstemanna-, näringsidkare- och industriarbetarklasserna. Av den i

undersökningen ingående gruppen av lantarbetarfamiljer angives betydligt över halva antalet falla under fattigstrecket, av fiskarfamiljerna vid pass en fjärdedel.

Den stora gruppen industriarbetare omfattade i Stockholm och de bearbetade tolv länen 1930 en folkmängd av 700,391 personer, varav 287,295 män och 63,878 kvinnor vilka redovisades såsom yrkesutövande. Deras sammanlagda taxerade inkomst uppgick till 639,895 tusen kronor och deras förmögenhet till 207,526 tusen kronor. Detta gör en årsinkomst av över 900 kronor per person och en förmögenhet av nära 300 kronor. Per yrkesutövare blir den genomsnittliga inkomsten över 1,800 kronor. Verkställa vi en omräkning, som tar hänsyn till inkomstnivån i de övriga länen, blir den genomsnittliga inkomsten per person omkring 850 kronor och förmögenheten omkring 290 kronor. Per yrkesutövare blir genomsnittsinkomsten för hela riket 1,780 kronor. Industriarbetarna stå således på en betydligt högre inkomststandard än lantarbetarna. Vid jämförelse med lantarbetarna bör man emellertid ta hänsyn till att industriarbetarnas levnadskostnader ligga något högre och även till att totalinkomsten för lantarbetarna av olika skäl i högre grad kommit i underkant. Barnantalet i industriarbetarklassen är vidare nedbringat långt kraftigare, och gruppen har ett färre antal mindre arbetsföra åldringar, två omständigheter som likaledes bidraga till deras högre inkomststandard, vare sig denna beräknas per person eller inkomsttagare.

Dessa beräkningar gälla som sagt år 1930, som i synnerhet för industriarbetarna var topp- och avslutningsåret på vår sista högkonjunktur. Sedan dess ha ju penninginkomsterna sjunkit åtskilligt. Själva beräkningarna äro dessutom behäftade med många både statistiska och principiella svagheter. Ett säkrare stöd för bedömandet av de breda folklagrens inkomststandard får man i lönestatistiken.

I lönestatistisk årsbok för år 1932 redovisas lönenivån inom jordbruket under tjänsteåret 1932—33. Statavlönade körkarlars

kontanta årslön beräknas under angivna år ha uppgått till i genomsnitt 617 kronor per år, vilket jämte värdet av stat och övriga naturaförmåner tillsammans gör en årsinkomst av 1,213 kronor. Tjänare i husbondens kost och logi ha regelbundet något lägre lön. Tillfälliga daglönare i egen kost hade en genomsnittlig daglön av 4,43 kronor för sommardagsverke och 3,47 för vinterdagsverke. En beräknad genomsnittlig totalavlöning per år för samtliga manliga lantarbetare ger 1,083 kronor. Ur samma källa kan inhämtas, att medelförtjänsten för skogsarbetare (huggare) vintern 1932—33 uppgått till omkring 4,40 kronor per dag. Genomsnittliga timförtjänsten för vägarbetare år 1933 beräknas till 77 öre. På grund av den oregelbundna sysselsättningen kan en årslön för dessa yrkeskategorier näppeligen beräknas på grundval av dessa uppgifter.

För hela den stora kategorien av arbetare inom industri och hantverk, handel och transportväsen, allmän tjänst m. m. har totala löneinkomsten per år för vuxen (över 18 år) manlig arbetare år 1932 beräknats till 2,597 kronor. En preliminär beräkning för år 1933 ger 2,612 kronor. För kvinnlig arbetare äro motsvarande tal 1,583 och 1,556 kronor.

Men dessa kalla inkomst- och lönesiffror säga inte så mycket. Den viktigaste frågan återstår: hur mycket kan man för dessa inkomster köpa av de tjänster och förnödenheter, en familj behöver för att leva? I synnerhet personer inom den kvantitativt fåtaliga men politiskt alltjämt betydelsefulla över- och medelklassen, vilka själva ha ofta mångdubbelt högre inkomster och därför kunna leva ett relativt bekymmersfritt liv, göra sig ofta alldeles fantastiska föreställningar om de faktiska möjligheterna att dra sig fram på de låga inkomster, vartill huvudmassan av vårt folk är hänvisat för täckandet av sina konsumtionsbehov. I det följande skola vi därför något närmare studera, hur man har att leva för att få dessa inkomster att räcka. Vi upptaga därvid blott de båda livsviktiga konsumtionerna: försörjningen med bostäder och med födoämnen, men

skola även beröra arbetslöshetsrisken och jordbrukskrisens tryck. Huvudvikten kommer att läggas vid bostadsstandarden på grund av dess särskilt stora vikt ur befolkningssynpunkt.

Bostadsstandarden.

Genom att så spörja efter den konkreta innebörden av den levnadsstandard, varpå vårt folk har att leva, vända vi oss till själva grundvalen för hela socialstatistiken och därmed för all rationell socialpolitik. Denna statistiska grundval är dessvärre för närvarande mycket svag.

Svagast är kanske bostadsstatistiken, som under efterkrigstiden oavbrutet fått förfalla, ett resultat av missriktad sparsamhet. Situationen har under de sista åren rentav varit den, att vi lagt ner förhållandevis mycket stora kostnader på en hyresstatistik, upplagd blott för att tjäna den s. k. dyrortsgrupperingen — en i Sverige nära nog till löjlighet uppdriven administrativ sysselsättning, vars nedskärande till rimliga proportioner är ett livsvillkor för att socialstatistiken skall få växtrum och icke helt förkvävas. Bostadsstatistiken har inom denna ram alltmera fullständigt inriktats på de i och för sig ytliga marknadsfenomenen hyra och ledighetsprocent. Varje analys av hur folk med olika stora familjer och i olika social- och inkomstklasser faktiskt bo har så småningom fallit bort.

När vi därför under de sista årens svåra ekonomiska kris haft att söka med lykta efter möjligast produktiva sysselsättningar för de krisarbetslösa i landet, har — vid sidan av de delvis anarkiska förhållandena på byggnadsarbetsmarknaden — den viktigaste anledningen, varför denna arbetskraft icke kunnat i högre grad och på ett mera rationellt sätt inriktas på den för folkets hälsa och lycka livsviktiga bostadsproduktionen, faktiskt varit att vi inte haft den nödiga kunskapen om bostadsförsörjningen i landet.

Denna brist håller nu på att bli botad, åtminstone för städers och stadsliknande samhällens del. Inom bostadssociala

utredningen företages för närvarande en omfattande bostadsstatistisk undersökning, som icke stannar vid de ytliga marknadsfenomenen hyra och ledighetsprocent. Men till dess denna undersökning är färdig, äro vi för en skildring av de faktiska bostadsförhållandena hänvisade till ett mycket svagt och delvis redan föråldrat statistiskt material. I den efterföljande skildringen av den i vårt land rådande bostadsnöden behandla vi först stadssamhällena och därefter landsbygden och skilja vidare den art av bostadsnöd, som består i överbefolkning av lägenheter (trångboddhet) från den, som beror av lägenheternas otillfredsställande kvalitet (bofällighet).

Trångboddheten i svenska städer är mycket större än i andra länder med jämförligt välstånd och allmän levnadskultur. Den vanligaste familjebostaden är ett rum och kök eller en ännu mindre lägenhet. För städer med över 10,000 invånare utgjorde vid slutet av 1928 dylika miniatyrlägenheter åtskilligt över 50 % av alla uthyrda lägenheter. Denna genomsnittliga proportion blir icke väsentligt annorlunda, om man tar med även de detta år ej undersökta mindre orterna. I en stad som Norrköping voro nästan tre fjärdedelar av alla hyreslägenheter av denna litenhet; i Eskilstuna till och med något mer än tre fjärdedelar. Även Gävle visar över 70 % i denna storlekskategori. I Västerås och Trollhättan närmar sig också procenttalet 70, i Göteborg och Södertälje är det över 60, i Örebro, Borås och Uppsala över 50. Stockholm och Malmö hålla sig i underkant av 50 %. Detta gäller uthyrda lägenheter; tas hela lägenhetsbeståndet med blir i allmänhet proportionen något mindre.

Emot detta förhållande, att omkring hälften av alla bostadslägenheter i städer och industrisamhällen äro blott ett rum och kök eller mindre, svarar det faktum att en ungefär lika stor del av motsvarande befolkning bor i sådana lägenheter. Det genomsnittliga antalet boende i speciellt lägenheter om ett rum och kök, som är den största gruppen bland smålägenheterna, utgjorde 1926 i 55 undersökta städer — varibland alla större

utom Stockholm — 3,4 personer. Vid detta tillfälle utgjorde ensamt dessa lägenheter om ett rum och kök nära 40 % av hela lägenhetsbeståndet i dessa städer, och i dem bodde även nära 40 % av hela befolkningen.

Det genomsnittstal för boendetätheten i dessa lägenheter om ett rum och kök, som därvid framkommer, åskådliggör emellertid blott ytligt den i dem rådande faktiska trångboddheten. En del dylika lägenheter bebos nämligen av ensamma personer och av unga makar utan barn eller med blott ett barn, vilket trycker ned genomsnittstalet. Det visar sig också att av lägenheterna om två rumsenheter — en kategori som praktiskt betyder ett rum och kök — voro 1926 23,2 % bebodda av 5 eller flera personer, vilket betyder att 41,3 % av hela den befolkning, som bor i dessa slags lägenheter, var i denna grad trångbodd. En väsentlig del av dessa lägenheter var i än högre grad överbefolkad, och eftersom de överbefolkade lägenheterna inhysa relativt flera människor, bodde en proportionsvis ännu större del av befolkningen i dessa särskilt överbefolkade lägenheter.

För att få en uppfattning härom måste vi gå tillbaka till 1924 års hyresräkning, som gäller 220 orter, varibland alla städer och industriorter över 5,000 invånare (utom Stockholm) uppgående till ett antal av 72, jämte nära 150 mindre städer, köpingar och municipalsamhällen (i huvudsak de som hade ett invånarantal över 2,000). Man finner av denna undersökning, att av samtliga lägenheter om ett rum och kök, som i detta material ävenledes utgjorde inemot 40 % av hela lägenhetsbeståndet inhysande nära 40 % av hela befolkningen, voro över 7 % bebodda av hushåll med 7 eller flera personer, och nära 17 % av befolkningen i denna lägenhetskategori (86,503 av 518,314) var i denna extremt höga grad trångbodd. Gör man motsvarande beräkning för den nästan otroliga grad av överbefolkning, som ligger i inhysandet av 9 eller flera personer i en lägenhet om ett rum och kök, finner man att likväl nära 2 % av lägenheterna voro överbefolkade i denna grad;

storleken av den befolkning, som bodde på detta sätt var över 5 % (26,498) av hela den befolkning, som bebodde lägenheter om ett rum och kök.

För att riktigt kunna se det förfärliga i dessa tal, måste man göra klart för sig, att den genomsnittliga familjestorleken på grund av fruktsamhetens nedgång ju starkt minskats, och att därför så stora familjer i och för sig äro relativt sällsynta inom befolkningen. Vid 1924 års hyresräkning befunnos 72,3 % av alla bostadshushåll omfatta högst 4 personer; för smålägenheter (upp till och med två rum och kök) voro 76,5 % så små. Hushåll om 7 eller flera medlemmar äro ännu sällsyntare; vid 1920 års folkräkning beräknades antalet hushåll över 7 personer i städerna uppgå till blott något över 7 % av samtliga. Dessa uppgifter äro visserligen ej fullt jämförliga, men de äro dock tillräckligt rättvisande för att illustrera det påståendet, att mängden av särskilt stora familjer med nästan ofelbar nödvändighet tryckes ned i en från socialhygienisk synpunkt absolut fördömlig trångboddhet.

Vi ha här tills vidare hållit oss till lägenhetskategorien ett rum och kök såsom den i Sverige vanligaste familjebostaden. Vi ha emellertid att lägga märke till, att särskilt i norra Sverige även enrumslägenheterna (vanligen ett rum med spis) i betydande omfattning användas såsom familjebostad. 1926 räknade i Skönsmon 41,6 % och i Kiruna rentav 44,5 % av enkelrummen 3 eller flera boende, och respektive 65,2 och 66,8 % av deras invånare bodde i så starkt befolkade rum. Förhållandena äro bättre i södra Sverige, där på ett flertal orter blott en tiondel eller mindre av dessa lägenheter voro på detta sätt överbefolkade. För de 1926 undersökta 55 städerna visar det sig dock, att 19,7 % av enkelrummen voro belagda med 3 eller flera personer, varvid 42,8 % av den befolkning, som bor i dylika lägenheter, var i denna grad trångbodd. Gå vi tillbaka till 1924 års mera omfattande undersökning, vari ju medtagits även ett flertal smärre orter med särskilt stort ettrumsklientel, ställde sig

motsvarande procenttal 21,5 respektive 45,8. Göra vi vissa beräkningar för att nå mera specificerade uppgifter, finna vi att detta år över 10 % av enrumslägenheterna rentav hyste 4 personer eller flera samt nära 5 % 5 eller flera personer, vilket betyder att respektive 29 % och 16 % av ifrågavarande befolkning var i denna ytterligt förstärkta grad trångbodd.

Näst lägenhetstypen ett rum och kök utgör typen två rum och kök den vanligaste. Det vore ett första och blygsamt bostadssocialt önskemål att göra den förhärskande som hem för familjer, vilka man väntar skola föda barn på normalt sätt. Medan i de 55 städerna som undersöktes 1926, 12,2 % av lägenheterna voro enkelrum, enkelkök m. m. och 38,9 % ett rum och kök, omfattade emellertid två rum och kök blott 25,9 %, varjämte 23 % voro tre rum och kök och större. I tvårumslägenheterna bodde då 27,8 % av befolkningen.

Men även i dessa lägenheter om två rum och kök förekom trångboddhet. I nära 9 % av dem bodde 7 eller flera personer, och av hela befolkningen i dessa lägenheter var 18,4 % så trångbodd. En ännu högre trångboddhet är emellertid mycket sällsynt i denna lägenhetskategori, eftersom så stora familjer lyckligtvis börja försvinna. I 1924 års undersökning beräknas dock nära 1 % av dessa lägenheter rentav ha hyst 10 personer eller flera, motsvarande nära 3 % av hela den ifrågavarande befolkningen.

Vi ha hittills blott mätt lägenheternas överbefolkning i förhållande till rumsantalet. Beträffande golvyta och luftvolym stå vi nästan utan all statistik. Ett par intensivundersökningar för Göteborg och Lund ställa det emellertid sannolikt, att om rummens dimensioner kunde medtagas i kalkylen överbefolkningen skulle framträda än fruktansvärdare. De små lägenheterna ha nämligen i allmänhet även små rum, och allra minst äro oftast rummen i just de överbefolkade lägenheterna. I lägenheter om två rum och kök eller mindre, som bebobbes av mer än två personer per rumsenhet (= rum eller kök), var således

i Göteborg det utrymme som kom på varje person mestadels mindre än 7 kvm. I motsvarande lägenheter om ett rum och kök hade varje familjemedlem i regel bara 5 kvm. Uppställer man som absolut fysiologiskt minimikrav, att det skall komma 10 kbm. luftvolym per vuxen person eller per två barn under 15 år — ett krav som överhuvudtaget blott är något så när tillräckligt, om lägenheten är fuktfri och ventilationen god — så skulle enligt denna norm 60 % av alla dessa lägenheter om två rum och kök och därunder vara mycket starkt överbefolkade redan ur denna rent fysiologiska synpunkt.

Den bild, som härigenom erhållits av den trångboddhet, som förhärskar bland våra städers och industriorters mindre bemedlade befolkning — den befolkning, som i huvudsak haft att uppbära och intill senaste tid också faktiskt uppburit dessa orters barnafödande — bekräftas i stort sett av de uppgifter, som innehållas i levnadskostnadsundersökningarna. 1923 års levnadskostnadsundersökning för städer och industriorter grundar sig å räkenskaper från 1,400 hushåll spridda över hela landet, varav något över hälften hörde till industriarbetarklassen och resten till respektive lägre tjänstemanna- och medelklasserna. I flertalet fall voro hushållen uttagna så, att de omfattade man, hustru och några minderåriga barn. Familjestorleken rörde sig för de utsedda arbetar- och lägre tjänstemannafamiljerna kring ett medeltal av omkring 4,5 personer. Inkomsterna växlade högst väsentligt men höllo sig alldeles bestämt i överkant av vad som är vanligt i respektive socialklasser. I genomsnitt uppgick således familjeinkomsten för arbetare till över 3,500 kronor och för lägre tjänstemän till inemot 4,500 kronor. Själva urvalet har dessutom nödvändigtvis den karaktären, att i huvudsak blott en övernormalt skötsam och förhållandevis välmående grupp av hushåll uttagas, vilka äro i stånd att över ett helt år föra för statistiskt bruk användbara hushållsräkenskaper. Dessa hushåll äro icke typiska för de mindre bemedlades stora massa.

Det visar sig likväl, att även för dessa utvalda industriarbetarfamiljer den vanligaste bostaden var ett rum och kök. Av 747 hushåll bodde 436 i dylika lägenheter (medan blott 18 bodde i enkelrum och enkelkök; den ringa utbredningen av sistnämnda lägenhetskategori betecknar urvalet). Blott 252 hade lägenheter om två rum och kök (varjämte 39 och 2 hade respektive tre och fyra rum och kök). Bland tjänstemännen ligger förhållandet omkastat. Av 445 lägre tjänstemannafamiljer hade 208 lägenheter om två rum och kök (54, 3 och 1 respektive tre, fyra och fem rum och kök), medan likväl 176 hade endast ett rum och kök (och blott 3 enkelrum). Denna skillnad är tämligen typisk, ehuru, som redan anmärkts, båda kategorierna och i synnerhet industriarbetargruppen ligga för högt i förhållande till sina respektive socialklasser.

Av undersökningen framgår likaledes, att såväl de lägre tjänstemännen som i synnerhet arbetarna ej blott bebodde lägenheter, som i fråga om rumsantal understeg medelklassens. Även rummens dimensioner voro betydligt mindre. Den genomsnittliga luftrymden per rum var för industriarbetarbostäder 42,3, för tjänstemannabostäder 44,4 men för medelklassbostäder 51,4 kbm. Det lägre rumsantalet kompenseras därför icke av större rumsstorlek. Av det i denna undersökning bearbetade materialet framgår, att 41,6 % av industriarbetarfamiljerna och 40,2 % av tjänstemannafamiljerna bodde i lägenheter, som med avseende å de enskilda rummens dimensionsförhållanden voro att beteckna såsom mycket små eller små. För medelklassfamiljerna var motsvarande procenttal 13,5.

Beträffande förekomsten av trångboddhet gör sig en markant skillnad gällande mellan de tre socialklasserna. Antalet rumsenheter (även kök räknat som rum) per familj var i genomsnitt för industriarbetarhushåll 2,13, för tjänstemannahushåll 2,73 och för medelklasshushåll 4,16. Däremot svarar en boendetäthet per 100 rum eller kök av respektive 187, 164 och 109. Av arbetarhushållen bodde 55 % med en boendetäthet av 2 per-

soner eller flera, 32 % med 3 personer eller flera och 17 % med 4 eller flera personer per rumsenhet. Motsvarande procenttal för tjänstemannahushåll voro: 39, 17, 8 och för medelklasshushåll: 8, 2, 1. Det relativa antalet personer i dessa tre grader trångbodda satta i relation till hela de undersökta befolkningarna voro inom industriarbetargruppen: 64, 42, 24 %; inom tjänstemannagruppen: 46, 24, 13 %; inom medelklassgruppen: 9, 3, 2 %. Räkna vi en lägenhet överbefolkad om den hyser mer än två personer per rum eller kök (vilket betyder 3 eller flera i enkelrum, 5 eller flera i ett rum och kök, 7 eller flera i två rum och kök o. s. v.) voro bland industriarbetarna och de lägre tjänstemännen samtliga enkelkökslägenheter överbefolkade, 40,8 % av lägenheterna på ett rum och kök och 9,1 % av lägenheterna på två rum och kök. I undersökningen lämnas några exempel på trångboddheten särskilt i lägenheterna om ett rum och kök, som måste verka otroliga för den, som tidigare icke råkat syssla med bostadsproblemet.

I denna undersökning lämnas också några belysande uppgifter rörande sambandet mellan trångboddhet och inkomstnivå. Bestämmes trångboddhetskriteriet på samma sätt som nyss, finna vi att medan för industriarbetargruppen 49,9 % av bostäderna äro överbefolkade och 57,4 % av personerna trångbodda inom den lägsta inkomstklassen (intill 1,100 kronor i inkomst per konsumtionsenhet[1]), så voro motsvarande procenttal inom den högsta inkomstklassen (1,650 kronor och däröver per konsumtionsenhet) blott 2,8 och 3,2. För gruppen lägre tjänstemän är förhållandet ungefär likadant. Dessa procenttal äro värda begrundande framför allt ur befolkningssynpunkt, då den högre inkomststandarden till följd av beräkningsmetoden huvudsakligen bestämmes just av barnantalet, vilket ju även bestämmer trångboddhetsgraden. Luftrymden per konsumtionsenhet är i genomsnitt nästan dubbelt så stor för den högre in-

[1] Se om konsumtionsenhet not. sid. 155.

komstgruppen som för den lägre, detta såväl vad gäller industriarbetarfamiljer som tjänstemannafamiljer.

Vid diskussionen av dessa förfärande förhållanden har man ofta framhållit den tendens till oavbrutet sjunkande boendetäthet, som man kunnat förspörja vid de tid efter annan företagna undersökningarna. För 53 jämförelseorter, som varit med vid olika räkningar — inneslutande flertalet större städer — var antalet i lägenheter upp till och med två rum och kök boende per 100 rum eller kök 1912—15 166, 1920 164, 1924 154 och 1926 151. Denna stadigt sjunkande sifferserie, som är genomgående för alla stadssamhällen, har bedragit till och med sakkunniga statistiker till en alldeles ogrundad optimism.

För förståendet av denna utveckling har man nämligen att ihågkomma ett par förhållanden, som äro ägnade att väsentligt avkyla tillfredsställelsen med utvecklingens tendens. För det första har man att minnas det minskade barnantalet i familjerna. De högre åldersklasserna ha oavbrutet ökats på bekostnad av barnaåldrarna. Antalet barn under 15 år per 100 hushåll i smålägenheter var i Göteborg 1911 135, 1921 113 och 1931 endast 77. Däri ligger en felkälla, om man räknar boendetätheten i "boende" per 100 rumsenheter. De "boende" utgöras nämligen till en väsentligt större del nu än förr av vuxna personer med ett kvantitativt större bostadsbehov.

Antager man nu, att ett barn under 15 år blott behöver hälften så stort bostadsutrymme som en vuxen och räknar man därför ett sådant barn såsom blott en halv personenhet, tager detta beräkningssätt bort en väsentlig del av förbättringen i boendetäthet. Hålla vi oss fortfarande till Göteborg, där fullt jämförliga beräkningar existera för en lång tidrymd, finna vi att boendetätheten i lägenheter upp till och med två rum och kök mätt i personer per 100 eldstäder 1911, 1921 och 1931 voro respektive 186, 179 och 149, vilket betyder en sänkning med 20 %. Räknar man emellertid i personenheter bli talen blott 154, 153 och 132, och minskningen är reducerad till 14 %.

Hur man än räknar — och alla genomsnittstal för boendetätheten äro mycket ofullkomliga — är det emellertid givet, att den kvantitativa bostadsstandarden faktiskt förbättrats avsevärt i synnerhet efter kriget. Men den viktigaste erinringen återstår, ett påpekande som är särskilt viktigt ur befolkningspolitisk synpunkt. *Bostadsstandarden har icke stigit genom att hushållen fått större bostäder utan nästan helt och hållet genom att hushållen blivit mindre, genom att barnantalet avtagit.* Den minskade boendetäthet vi ofta oreflekterat glädja oss åt, är bara andra sidan av den i synnerhet från och med krigstiden inträdande kraftiga nativitetsnedgången. Och fortsätter den i verkligheten redan nu påbörjade avfolkningen i Sverige, komma vi att få se boendetäthetstalen sjunka än kraftigare.

I riktning att stödja detta påstående talar redan det kända förhållandet, att större delen av den livliga byggnadsverksamhet, som pågått under efterkrigstiden, faktiskt varit inriktad på produktion av smålägenheter, och framför allt lägenheter om ett rum och kök. Denna byggnadsverksamhet har i själva verket inte betytt en mera väsentlig stegring av den genomsnittliga familjebostadens storlek. Den har bara ungefär räckt till för att förse det på grund av inflyttningen och den onormala åldersfördelningen kraftigt växande antalet nya familjer med bostäder ungefär lika stora eller rättare sagt lika små, som de gamla familjernas tidigare varit. Om boendetätheten samtidigt minskats, beror det inte på att byggnadsverksamheten ställt större bostäder till familjernas förfogande, utan beror på att de nya familjerna kraftigt inskränkt sin barnavling och därigenom minskat sitt bostadsbehov.[1]

Och vem kan förtänka dem? Liksom inskränkt barnafödande faktiskt minskat trångboddheten, så skulle ett uppehållande av fruktsamhetstalen även ha hållit uppe trångboddheten ungefär

[1] Vi stödja oss här på en av docent Alf Johansson över detta problem gjord mycket intressant undersökning, som ännu blott föreligger i manuskript, men som inom den närmaste framtiden skall publiceras såsom en bilaga till bostadssociala utredningens första betänkande.

på förkrigsnivå. Födelsekontrollen är faktiskt de enskilda familjernas metod att försöka "lösa" trångboddhetens sociala problem (och samtidigt en hel del andra standardproblem, som vi i fortsättningen återkomma till). Den är en liberalekonomisk lösning av problemet, där det "enskilda initiativet" fått träda i de offentliga regleringarnas ställe. Och i bostadshänseende är den på lång sikt faktiskt rätt effektiv — åtminstone om den får fortsätta en bit till, som det ju efter vad vi visat också finns goda utsikter till att den gör.

Det är klart, att noll- och ettbarnsfamiljer kunna leva skapligt även i lägenheter om blott ett rum och kök. Men det är väl ingen som tänker sig, att ett hyggligt familjeliv med flera barn skall kunna ordnas i sådana lägenheter. De alltjämt talrika överbefolkade lägenheterna och de trångbodda gammaldags familjerna lämna åskådningsundervisning. Flertalet unga människor, som nu bilda familj, härstamma själva från dylika fullstoppade matlagnings- och sovhålor. De ha socialhygienikernas ord på att denna trångboddhet är socialt och individuellt skadlig. De veta själva att den är olustig och personlighetshämmande. Slutsatsen är klar: i flertalet av de lägenheter, som nu finnas och som byggas, skola barn överhuvudtaget icke födas eller i alla händelser icke födas mer än mycket sparsamt. Och vårt begåvade svenska folk är inte sent att fatta lärdomen. I tio år och mer ha vi haft världens lägsta nativitetstal, och vi skola med all sannolikhet förvåna världen med ännu lägre.

Det kommer i framtiden att intressera socialhistorikerna att se, hurusom många eljest klartänkta och behjärtade människor under denna tid gått och glatt sig åt den sjunkande boendetätheten, som de i sin okunnighet trodde i huvudsak ha berott på en livlig bostadsproduktion och en stegrad real familjeinkomststandard, medan den i verkligheten nästan helt och hållet varit blott en avspegling av den sjunkande fruktsamheten. Det var under den tid, då till och med eljest socialt ansvarskännande personer åter började tro, att den enskilda företag-

samheten skulle lösa bostadsfrågan. (Icke menade de väl med den enskilda företagsamheten abortörerna och preventivmedelsaffärerna? Men rätt skall vara rätt. Det är likväl framför allt den "företagsamheten", som löst bostadsfrågan, i den mån den lösts.) Det var också under den tiden, som de alltför snåla och ofta illa planlagda och administrerade offentliga ingreppen på bostadsområdet inriktades på att gynna produktionen av just smålägenheter, och i synnerhet byggandet av lägenheter om ett rum och kök. Och denna produktion av miniatyrlägenheter motiverades rentav ofta trohjärtat med att man måste bygga bostäder åt de ekonomiskt trängda barnrika familjerna, stundom till och med för att uppmuntra till familjebildning och stegrad fruktsamhet.

Det skulle från dessa synpunkter vara av ett mycket stort intresse att närmare studera familje- och boendeförhållandena i de s. k. moderna lägenheterna. Blott två allmänna påpekanden skola här göras. Alla tecken tyda på att framför allt i de större städerna särskilt lägenhetstypen ett rum med kokvrå befinner sig i utbredning såsom familjebostad. Detta kan givetvis betraktas såsom en — låt vara mycket blygsam — standardförbättring i de fall då denna lägenhetstyp fått ersätta enkelköket. I det sannolikt övervägande antalet fall då den fått ersätta ett rum och kökslägenheten betecknar utvecklingen däremot en alldeles bestämd försämring ur utrymmessynpunkt. Rent allmänt må vidare framhållas, att de nyproducerade smålägenheterna på grund av de höga byggnadskostnaderna och av andra orsaker betinga så höga hyror, att folk bara kunna flytta in där mot villkoret av en ytterligare sammanträngning. Vi påträffa därför mycket ofta den största trångboddheten just i dessa nybyggda fastigheter, vilka på grund därav trots den nya putsen och det modernistiska byggnadssättet hastigt sjunka även i kvalitet. Detta gäller vanliga hyreshus men naturligtvis i synnerhet de bostadshus, som med subvention uppförts för mindre bemedlade barnrika familjers räkning.

I Stockholms s. k. billiga hus, vilka med understöd från kommunen uppförts under åren 1929—33 och som motsvara omkring en fjärdedel av alla de bostäder som under dessa år uppfördes i Stockholm, var enligt en nyligen av fastighetskontoret verkställd undersökning boendetätheten i lägenheterna om ett rum och kokvrå 209 och i ett rum och kök 177 boende per 100 eldstäder (i stadens provisoriska bostadshus voro motsvarande tal ännu mycket högre). Större delen av dessa lägenheter äro av denna miniatyrtyp. Bakom dessa genomsnittstal dölja sig fullkomligt förfärande förhållanden för den mera trångbodda delen av de barnrika familjerna. I trots av subventionen och trots familjernas visade redobogenhet att tränga ihop sig till det yttersta, har man likväl icke lyckats nå ned till de ekonomiskt mest behövande samhällslager, för vilkas räkning husen egentligen byggdes och subventionen lämnades. Hyrorna ha ställt sig för höga och den prövning av hyresgästernas hjälpbehov, som kommunen förbehållit sig, har aldrig på avsett sätt kunnat förverkligas. Dessa bostäder bebos tvärtom av en relativt välbeställd befolkning. I synnerhet det fåtal något större lägenheter, som även inrymmas i dessa "billiga hus", ha måst betinga hyror som ställt dem alldeles oåtkomliga för just de barnrika fattiga familjerna. Subventionsplanen stoppades slutligen sommaren 1933, vilket motiverades med "det förändrade läget på bostadsmarknaden" men också med en i och för sig alldeles riktig uppfattning om att man icke ernått precis vad man eftersträvat. Stockholms stad har även som bekant drivit en småstugerörelse i ganska stor omfattning, vilken likaledes varit inriktad på barnrika familjer. Då trots allt kostnaden hållit sig hög, har man emellertid blott i mindre — och med åren sjunkande — utsträckning verkligen lyckats nå det åsyftade klientelet. Det genomsnittliga barnantalet per familj i under året nyuppförda småstugor, som år 1927 var 1,5, hade 1933 gått ned till 0,8 och siffran närmar sig alltmera den för

Stockholm såsom helhet genomsnittliga, som nu är ett halvt barn per lägenhet.

Det här sagda gäller nu en mycket stor del av all subventionerad byggnadsverksamhet i svenska städer under efterkrigstiden. Man har icke lyckats komma ned till en bostadskostnad, som gjort det möjligt att hjälpa de mest behövande. Trots att man fått hålla sig till en de fattigas "medelklass", har man ofta måst tränga ihop familjerna på ett sätt som stundom till och med efter gammalmodiga statistiska och hygieniska normer måste karakteriseras såsom svårartad trångboddhet. I de fall då kommunerna — genom fattigvården eller i förbindelse med fattigvården och mestadels med utnyttjande av vissa äldre hus i kommunernas ägo eller genom byggande av baracker — verkligen försett de fattigaste barnrika familjerna med bostäder, har vanligen bostädernas kvalitet hållits under all kritik och trångboddheten tillåtits överskrida alla gränser.

Ett både sakligt och politiskt hinder bland alla de andra för en mera rationell bostadssubvention har givetvis varit, att även de något bättre ställda familjernas bostäder varit mycket trånga. Den nu pågående bostadsstatistiska undersökningens preliminära resultat synas visserligen i allmänhet tyda på en till rumsantalet genomsnittligt något ökad familjebostad, utom i Stockholm samt i södra Sverige där tendensen är mera oenhetlig. Den visar vidare en väsentligt minskad boendetäthet, vilken emellertid huvudsakligen beror på minskade barnkullar (samt en alltjämt pågående hushållsklyvning, varvid dock "inneboendesystemets" gradvisa avveckling numera synes spela en mindre roll än tidigare). Men i det stora flertalet städer, där den vanligaste familjebostaden alltjämt är ett rum och kök eller en än mindre lägenhet, är fortfarande ett rum och kök den speciella barnlägenheten, i den meningen att där procentuellt sett påträffas det största barnantalet.

En allvarlig fråga reser sig här. I vad mån är den mycket låga utrymmesstandard, som förhärskar inom den svenska ar-

betarbefolkningen, direkt orsakad av ett hårt ekonomiskt tvång och i vad mån är bostadsnöden i stället självförvållad, d. v. s. beroende icke på fattigdom utan på bristande intresse för bostadshygien och på dåliga bostadsvanor överhuvudtaget. Trångboddheten är i båda fallen ett lika allvarligt socialt ont, framför allt i den mån dessa familjer ha barn. Men särskiljandet av de två arterna av bostadsnöd efter deras orsak är lika fullt viktig, icke minst ur socialpolitisk synpunkt. För att råda bot på bostadsnöden måste nämligen samhället i förra fallet träda emellan även genom en (tillräckligt stor) bostadssubvention, medan i senare fallet bostadsnöden måste mötas genom upplysning och genom hälsovårds- och barnavårdsregler, vilka förändra och i nödfall för barnens skull tvångsvis bryta de socialt skadliga vanorna.

Mellan dessa båda slag av orsaker till bostadsnöd har nu särskilt under efterkrigstiden rått en ödesdiger växelverkan beroende på hyresutvecklingen. Hyrorna ha oavbrutet stegrats ända intill världskrisen, varunder en svag tendens till sänkning kunnat skönjas. Om hyresnivån just vid ingången till kriget sättes till 100, skulle den 1923 ha stegrats till 169 (ett liknande indextal för samtliga levnadskostnader visar då 177 och för livsmedel 163). Därefter ha levnadskostnaderna oavbrutet befunnit sig i fallande och nådde i fjol ned till 154 (för livsmedel blott 121), medan samtidigt hyrorna fortsatt att stiga till 206 år 1932, varefter de dock fallit ehuru blott till 203 år 1933. Fram till 1923 var nu byggnadsverksamheten mycket liten, och en förbättrad bostadsstandard var redan av hänsyn till den s. k. bostadsbristen omöjlig att förverkliga. Därefter kom visserligen byggnadsverksamheten i gång, men de stadigt stigande hyrorna ställde sig hindrande i vägen för de tendenser, som även i arbetarklassen gjorde sig gällande att låta den stegrade reallönen till dels ta sig uttryck i en förbättrad utrymmesstandard.

I takt med hyrorna stego fastighetsvärdena. Trots det på-

gående prisfallet ha dessa värden även hållit sig i krisen, delvis beroende på räntesänkningen. Fastighetsägarna, som vanligen sutto blott med toppvärdena i sina hus, gjorde fabelaktiga vinster, då fastighetsvärdena stego medan inteckningsskulderna stodo oförändrade. Ofta gjordes vinsterna icke av de mera stadiga fastighetsägarna utan av spekulationshajar på fastighetsmarknaden som utnyttjade konjunkturerna. Åtskilliga av de nuvarande ägarna till fastigheterna ha således köpt dessa för höga pris och ha själva inga vinster gjort. Det hör till de skändligaste kapitlen i svensk socialhistoria, att samhället lät dessa i egentligaste mening "oförtjänta" vinster gå i fastighetsspekulanternas fickor. Men propagandan var skicklig. Ur den liberala nationalekonomiens arsenal hämtades som vanligt vetenskapliga argument för att vad som låg i kapitalisternas intresse också var nationalekonomiskt riktigt. Hyresstegringslagen lämnade redan under sin tillvaro utrymme för oerhörda vinster. 1923 avskaffades den helt och hållet utan att ens då de breda lagrens intressen på något sätt tillvaratogs, trots de redan intjänta och alldeles påtagliga spekulationsvinsterna. Med dessa hundratals och tusentals millioner skulle eljest hela bostadsfrågan kunnat vara i ett annat läge i dag. Till byggnadskostnadernas — och därmed hyres- och fastighetsvärdenas — stegring bidrogo monopolistiska organisationer bland materialleverantörerna, misstag och oförstånd i städernas (och i Stockholm därtill statens) tomtpolitik, byggnadsindustriens spekulativa organisation och finansiering, byggnadsarbetarnas lönepressningsmetoder (i storstäderna) o. s. v. Allt som stegrade byggnadskostnaderna höjde även hyror och värden i hela mängden av gamla hus. Samhällsorganen gjorde i Sverige inga anspråk på vare sig andel i de oförtjänta vinsterna eller på rationell kontroll över produktion och marknader. Under hela denna svindeltid odlades i stället en liberalekonomisk ideologi om att "lagen om utbud och efterfrågan" skulle reglera bostadsmarknaden. Om någonsin den klassiska termen utsugning har

full tillämpning, har den det å bostadsmarknaden i de stora städerna. Detta anmärkt i förbigående.

De stadigt stigande hyrorna ha således till stor del hejdat ansatserna till en stegrad utrymmesstandard för arbetarklassens familjer. De ha därvid haft en psykologisk verkan även utöver den reellt motiverade: det är alltid svårt att få konsumtionen att utvidgas av en vara som stiger i pris, även om inkomsterna skulle räcka till. Bostadsvanorna höra dessutom till de mest konservativa. Vissa undersökningar i Göteborg och Lund[1] ha ställt det sannolikt att visserligen icke all men en väsentlig del av trångboddheten är självförvållad, d. v. s. bottnar i ett från social synpunkt felaktigt konsumtionsval och icke i fattigdom. Bostadssociala utredningens statistiska undersökning är upplagd i syfte att mera allmänt belysa detta viktiga problem. De preliminärt bearbetade uppgifterna från vissa städer synas bekräfta hypotesen.

I göteborgsutredningen framhålles såsom en förklaring till den även i förhållande till familjeinkomsten låga bostadsstandard, som utmärker den självförvållade trångboddheten, framför allt arbetslöshetsrisken och överhuvudtaget den brist på ekonomisk trygghet, som trycker en stor del av arbetarklassen. Men där göres även ett annat påpekande av stor vikt för just det här avhandlade problemet. De relativt goda inkomster, som i och för sig skulle medgiva en förbättrad bostadsstandard fastän så icke blir fallet, tillhöra i regel familjer med många i föräldrahemmet boende vuxna barn, som ha egna inkomster. Dessa vuxna barn med egna inkomster bruka väl vanligen betala något för sig i hemmet, men dessa bidrag till den gemensamma hushållningen i föräldrahemmet synas vara otillräckliga. Det skulle i dylika fall icke blott vara de dåliga hemförhållandena som driva ungdomen ut i ett kostsamt och ofta nedbrytande uteliv, utan på samma gång det dyrbara utelivet, som förhindrar uppehållandet av ett tillfredsställande hem- och

[1] Se nedan noterna sid. 230 och 236.

familjeliv. Det föreliggande materialet, säges det, "kastar ett bjärt ljus på en av de allvarligaste svagheterna hos familjeorganisationens funktionsduglighet inom det moderna samhället".

Helt annorlunda ställer sig bostadsproblemet för arbetarfamiljerna med de många små barnen. Som vi strax skola visa ligger för dessa familjer vanligen den del av hela inkomsten, som slukas av livsmedelskostnaden, så högt — trots att den absolut taget sammanpressats till det yttersta — att inkomsten helt enkelt icke tillåter förhyrandet av en tillräckligt rymlig och hygienisk familjebostad. Ett ungt par utan barn eller med blott ett eller t. o. m. två barn har visserligen inga extrainkomster utöver föräldrarnas inkomster, men ha de råd till en bättre bostad nu så skulle de i alla händelser icke ha det efter ett fortsatt barnavlande. Äro de försiktigt kalkylerande människor blir det heller inga fler barn utan *i stället* möjligtvis en bättre bostad. Skönjer man sammanhanget?

Vi ha hittills behandlat den rådande bostadsnöden blott ur trångboddhetssynpunkt. Och detta är även sakligt motiverat: vår bostadsfråga är i huvudsak en trångboddhetsfråga. Men det får icke glömmas, att en icke alldeles oväsentlig del av bostadsbeståndet även är kvalitativt undermåligt. Hur stor del är omöjligt att med större säkerhet avgöra; i fråga om bofälligheten är nämligen statistik nästan obefintlig.

Man vet emellertid, att i nästan alla städer hälsovårdsnämnderna räkna ett antal bostäder, som på grund av fukt, kyla, brist på dager eller dylikt äro utdömningsbara, fastän de likväl av olika orsaker få bebos. I Göteborg har vid en beräkning boråt 6 % av alla smålägenheter klassificerats såsom allmänt bofälliga. I vissa andra städer ligger procenten högre, i åter andra väsentligt lägre. På grundval av vissa enquèter kan den genomsnittliga bofällighetsprocenten i svenska städer antagas hålla sig mellan 4 och 8 % av hela beståndet smålägenheter.

I fråga om bekvämligheter ha stora framsteg gjorts på senare tid. Hälften av smålägenheterna i vissa distrikt av Göteborg sakna dock tambur och i Lund finns tambur blott till var tredje lägenhet i det undersökta beståndet. Den bostadsstatistiska undersökning som nu genomföres synes bekräfta, att i flertalet städer mellan hälften och tredjedelen av alla bostäder sakna denna viktiga beståndsdel. Ännu sämre är det alltjämt med garderober och klädskåp. I vissa städer sakna upp till två femtedelar av lägenheterna vatten och avlopp. Ofta saknas även eget avträde. I Göteborg hade 1931 blott 30 % av arbetarlägenheterna vattenklosett. Flertalet av avträdena voro gemensamma för flera hushåll: 85,8 % av avträdena delades av 3 eller flera hushåll, 21,5 % av 4 eller flera hushåll.

Man brukar säga att Sverige saknar ”slums” i den mening termen flerstädes har tillämpning i utlandet — detta beroende dels på att de bofälliga eller eljest dåliga bostäderna i Sverige äro kringspridda i hela bostadsbeståndet och således ej koncentrerade på det sätt, som ger slumkaraktär, och dels på att svenska familjer vanligen i det längsta uppehålla en viss bostadskultur även under ytterligt svåra förhållanden. Detta är sant, ehuru blott i viss grad. En hel mängd svenska städer ha faktiskt utpräglade slumdistrikt, t. ex. Jönköping och Malmö för att inte beröra de två största städerna. Som en kuriositet må nämnas, att våra båda universitetsstäder, som på grund av den myckna där församlade över- och medelklassen eljest ståta med fina genomsnittstal, ävenledes ha utpräglade slumkvarter — Uppsala t. o. m. i det inre av staden, där i bakgårdarna ofta inretts ruckliga bostäder i gamla uthus och dylikt, och Lund i bl. a. den gamla s. k. judestaden. Vi äro övertygade om att flertalet professorer, studenter och andra hyggliga människor kunnat promenera i åratal i dessa traditionsmättade, vackra städer utan att märka detta förhållande. Den svenska fattigdomen och nöden är ju också ofta så förtjusande pittoresk — betraktad utifrån.

Ha vi inte heller statistik, så kunna vi faktiskt inte märka den. Dessa nära till hands liggande slumdistrikt rekommenderas emellertid till politiskt och socialt intresserade studenter för studier. För Lunds del kunna de ta utgångspunkten i en nyligen av andre stadsläkaren Olof Johnsson utförd intensivundersökning, som inom kort kommer att publiceras i Nordisk Hygienisk Tidskrift. I Uppsala har hyresgästföreningen gjort en intressant undersökning, där de bland annat visat upp, att just de uslaste bostäderna, dit de fattiga och mycket barnrika familjerna ofta samlas, ha de högsta hyrorna per kbm. Det finns ju så många fattiga, som behöva bo där, och priset bestämmes som bekant av tillgång och efterfrågan, om samhället icke störande ingriper i prisbildningsprocessen.

Hela kvalitetssidan, vi upprepa det, är emellertid trots allt en mindre väsentlig detalj i bostadsnödens problem. Bofälligheten i svenska stadssamhällen skulle helt kunna avskaffas med en extra bostadsproduktion motsvarande på sin höjd ett par års normal byggnadsproduktion. Svårare ligger kvantitetssidan till. Trångboddheten är vårt stora bostadspolitiska problem. I trångboddhetshänseende ligger Sverige mycket värre till än nästan alla andra jämförliga länder, och som vi redan antytt har det nog sitt samband med att vi också äro före andra folk i fråga om födelsebegränsning.

Emot vårt antagande, att nativitetsminskningen skulle ha något att göra med bostadsnöden, talar skenbart det förhållandet, att familjerna med de många barnen ofta påträffas just i de små och de dåliga bostäderna. Gör man åter en rundvandring i de hyggliga och rymliga bostäderna, skall man tvärtom finna, att de mycket ofta bebos av mera välställda arbetarfamiljer, som varit synnerligen försiktiga i sin fortplantning. Men denna motsägelse är endast skenbar. De familjer, som fått de många barnen och som skulle behöva de bättre bostäderna, tvingas just genom de många barnens krav i andra hänseenden att söka sig de sämre, mindre och därför även

billigare bostäderna. De familjer åter, som bebo de goda bostäderna, göra det oftast just tack vare att de säkrat sin inkomststandard genom att låta bli att föda barn. Man kan tycka, att detta är upp- och nedvända världen. Men sådan är livets lag i ett på det "individuella självansvaret" uppbyggt kapitalistiskt samhälle.

Till försämrandet av de barnrika familjernas bostadsförsörjning bidraga också fastighetsägarna på ett mycket effektivt ehuru alltjämt föga observerat sätt. Det är mycket svårt för en fattig barnrik familj att få hyra en hygglig bostad, även om den är beredd att med försakelser betala den. För fastighetsägarna med deras typiskt privatkapitalistiska rentierinställning till sin ekonomiska uppgift äro barnrika familjer blott förbundna med obehag, ökade reparationer, spring i trapporna o. s. v. Med fullkomlig uppriktighet konstatera de, att barn äro besvärliga inte bara för sina föräldrar utan även för de kringboende och inte minst för fastighetskapitalet. Hela bostadsproduktionen och bostadsförvaltningen inriktas därför till förmån för de barnlösa familjerna eller fåbarnsfamiljerna och till bestämd nackdel för de barnrika familjerna.

Ingen klandrar fastighetsägarna. Deras handlingssätt är från deras synpunkt fullt naturligt: vad ansvar ha de för fattiga familjers många små barn? Vi stå här bara inför ett av de talrika exemplen på hur under nuvarande samhällsförhållanden i och för sig hyggliga och rättskaffens människor av sitt eget välförstådda intresse drivas att handla på ett utpräglat asocialt sätt.

Allt det hittills sagda avser städer och stadsliknande samhällen. Vad åter gäller den egentliga landsbygdens bostäder har det länge varit känt, att deras kvalitet mycket allmänt varit undermålig. I allmänhet har man emellertid inte gjort klart för sig, att flertalet bostäder även på landsbygden äro synnerligen trånga, och att trångboddheten på landet rentav är mera förhärskande än i stadssamhällena.

Den offentliga statistiken lämnar oss för landsbygdens del nästan helt och hållet i sticket.[1] Vi få gå tillbaka till den allra första bostadsräkningen 1912—14 för att finna något material fullt jämförligt med det, som trots alla inskränkningar dock finns för stadssamhällenas del. Av de 230 orter, som därvid blevo föremål för undersökning, voro 108 landskommuner, fördelade över hela landet och inrymmande omkring en tiondel av landsbygdens hela befolkning. Fem landsbygdskommuner blevo därvid föremål för särskilt ingående studier, publicerade i lokalmonografier.

I fråga om lägenheternas storlek voro skiljaktigheterna mellan land och stad mindre stora. För de båda viktigaste lägenhetstyperna ställde sig proportionerna nästan lika. Omkring 40 % av bostäderna utgjordes även på landsbygden av lägenheter om ett rum och kök och omkring 25 % av lägenheter om två rum och kök. Även i fråga om de enskilda rummens dimensioner voro genomsnittligt sett förhållandena på landsbygden i stort sett överensstämmande med stadsförhållandena.

Trångboddheten var emellertid på grund av den redan då mindre genomsnittliga hushållsstorleken i stadssamhällena betydligt högre på landsbygden. Anses en lägenhet överbefolkad, om det går mer än två personer per rum (eller kök), så voro vid detta tillfälle nära en tredjedel av alla lägenheter överbefolkade på landsbygden, men endast omkring en femtedel i stadssamhällena.

Sedan dess har såsom visats, i huvudsak på grund av det minskade barnantalet, boendetätheten sjunkit avsevärt i städerna. Familjestorleken har även börjat minskas på landsbygden, men processen har icke gått så långt. Då även av alla

[1] För en utmärkt sammanställning av förefintligt material hänvisas till "Betänkande med förslag rörande ändringar i vissa delar av hälsovårdsstadgan etc. avgivet den 15 december 1933 av Bostadsutredningen för landsbygden", Statens off. utr. 1933: 37, sid. 13 ff.

tecken att döma byggnadsverksamheten varit relativt svagare — även med hänsyn taget till den mindre starka folk- och hushållsökningen — så kan den slutsatsen med stor trygghet dragas, att trångboddheten för närvarande är väsentligt större på den svenska landsbygden än i städerna. Då därtill kommer att den genomsnittliga bostadskvaliteten är mycket lägre, måste landsbygdens bostadsförhållanden från socialhygienisk och socialpolitisk synpunkt anses högst otillfredsställande.

I synnerhet lantarbetarnas bostadsnöd har varit så skriande, att frågan gång på gång tvingat sig på det allmänna intresset. I 1920 års levnadskostnadsundersökning för landsbygden, som gällde 372 hushåll inom olika lantarbetare- samt förmans- och yrkesarbetargrupper i olika delar av landet, ges en del uppgifter av vägledande art. Antalet familjemedlemmar håller sig här i genomsnitt över 5 personer; förmän och yrkesmän ha något mindre familjer men i synnerhet torpare och arbetarsmåbrukare ha i stället desto större familjer.

Det alldeles övervägande antalet av dessa familjer, 62 %, bor i lägenheter om ett rum och kök, 30 % bor i två rum och kök. Denna proportion håller sig någorlunda likadan för de olika kategorierna. Egentligen komma blott arbetarsmåbrukare litet bättre med blott 42 % av familjerna i lägenheter om ett rum och kök och 40 % i två rum och kök samt 18 % i tre eller fyra rum och kök. I gengäld bo 69 % av statarfamiljerna i lägenheter om ett rum och kök och blott 30 % i två rum och kök. Det genomsnittliga antalet rumsenheter per familj blir för alla kategorier 2,4 (kök räknat som rum).

Det bör här anmärkas, att lägenheter om två rum och kök huvudsakligen påträffas i södra Sverige, där dock lägenhetskvaliteten ofta är usel och rumsdimensionerna särskilt små, så att antingen köket eller det andra rummet och stundom bägge knappast äro värda sitt namn. I mellersta och norra Sverige dominera de allra minsta lägenheterna än fullständigare, men där äro dimensionerna i genomsnitt något större. Av de under-

sökta lägenheterna hade blott inemot 60 % skafferi och blott något över 40 % matkällare. Endast i 4 lägenheter var vattenledning indragen, medan övriga hushåll voro hänvisade till brunnar, vilka i omkring en tredjedel av fallen lågo på över 100 meters avstånd. Andra mera talande kvalitetsuppgifter saknas i denna undersökning.

I dessa lägenheter bodde nu i genomsnitt 5,12 personer per lägenhet. Mer än 2 personer per rumsenhet (kök därvid räknat som rum) bodde i 47 % av alla lägenheter i mellersta Sverige, i 60 % i norra Sverige och endast i 18 % i södra Sverige (se dock om södra Sverige ovan). Mer än 3 personer per rum bodde i 14 % av lägenheterna i mellersta Sverige, i 32 % i norra Sverige och i 2 % i södra Sverige. Detta betyder att av den undersökta befolkningen bodde i mellersta Sverige 60 %, i norra Sverige 73 % och i södra Sverige 28 % i minst den förstnämnda trångboddhetsgraden och respektive 22, 45 och 3 % i minst den andra trångboddhetsgraden. Den genomsnittliga luftrymden per person var blott 18 kbm. 16 % av den undersökta befolkningen hade mindre än 10 kbm. luftrymd per person, 49 % mindre än 15 kbm., vilket brukar räknas som fysiologisk minimistandard.

På enskilt initiativ gjordes 1926 en undersökning över bostadsförhållandena på landsbygden i Sverige av Alfred Pettersson och G. Stéenhoff, varvid byråchefen Bertil Nyström var behjälplig vid den statistiska planläggningen och bearbetningen. Hela bostadsbeståndet i 19 såsom representativa utvalda socknar undersöktes så långt möjligheter funnos. 5,671 lägenhetshushåll med 22,497 personer och 17,857 boningsrum utgjorde materialet. Det undersökta familjebeståndet räknas med 33,1 % till gruppen jordbrukare, arrendatorer och jordbrukstjänstemän, med 7,6 % till fiskare, med 15,8 % till jordbruksarbetare och torpare, med 11,9 % till näringsidkare och tjänstemän, med 15,6 % till industriarbetare och med 16 % till pensionärer och understödstagare. Undersökningen omfattar således en någor-

lunda normal landsbygdsbefolkning, och urvalet har icke gjorts så, att en stor del hör till de ekonomiskt sämst ställda socialgrupperna. Undersökningen är en intensiv bostadshygienisk beskrivning av mycket stort värde. Den skall här icke närmare refereras, blott rekommenderas för studium. Endast ett fåtal uppgifter må utdragas ur dess resultat.

Av familjebostäderna voro 35 % ett rum och kök eller mindre. Nära 6 % av bostäderna hade en total golvyta mindre än 20 kvm.; för lantarbetarbostäder var detta fallet i nära 10 %. Nära 7 % hade en rumshöjd under 2 m., 17 % under 2,10 m. Endast en tredjedel av bostäderna hade en takhöjd av 2,50 m. eller mer. Den totala volymen var i 9 % av bostäderna under 50 kbm. (I 45,6 % var den utnyttjade sovluftvolymen under 50 kbm.) För 21,5 % av de boende var totala luftrymden per person mindre än 15 kbm., i lantarbetarhushållen var detta fallet med nära hälften av alla boende.

Tambur eller förstuga fanns endast till omkring 60 % av lägenheterna. Lantarbetarnas lägenheter saknade tambur i över 54 %. Bostädernas dagsbelysning befanns i stor utsträckning otillfredsställande; i endast 40 % av bostäderna uppgick fönsterytan till åtminstone 12 % av golvytan. I endast 24 % av lägenheterna låg golvet tillräckligt högt över marken för att säkert utesluta fukt. Nära en tredjedel av bostäderna voro fuktiga, kalla eller dragiga; i fråga om lantarbetarnas bostäder var så fallet med drygt hälften. Inemot 5 % av alla bostäder betecknades såsom förfallna. För att bedöma bostädernas värde sinsemellan användes en för ändamålet särskilt konstruerad poängskala, varvid en viss poäng — som av försiktighet sattes synnerligen lågt — fick beteckna gränsen för undermålighet. 14,5 % av samtliga de undersökta lägenheterna hörde trots den låga gränsen till kategorien undermåliga och i dem bodde 17,8 % av hela den undersökta befolkningen.

Lunds studenters Clartésektion gjorde år 1928 en undersökning av statarbostäder och drängkammare i vissa skånska

bygder. Stockholms Clartésektion och Stockholms socialistiska studentklubb företogo 1930 en liknande men mera socialstatistisk undersökning rörande statarklassen i Södermanland. Dessa båda undersökningar ha haft stor betydelse genom att bringa till offentligheten en förnyad påminnelse om den genomusla bostadsstandarden särskilt för lantarbetare. Ur den sistnämnda undersökningen må här endast ett par siffror åberopas. 47 % av de undersökta lägenheterna hade en golvyta, som understeg 35 kvm. Den genomsnittliga boendetätheten var 191 boende på 100 eldstäder. Antalet lägenheter med mer än 2 boende per rumsenhet uppgick till 30 % av samtliga, inhysande nära hälften av hela den undersökta befolkningen.

Vi skola icke trötta med flera siffror. Sammanfattningsvis må blott understrykas, att bostäderna på landsbygden äro av en väsentligt lägre genomsnittskvalitet än i städerna. Även trångboddheten är större. För lantarbetarna är bostadssituationen under det människovärdiga. Detta gäller även efter krismillionernas användning; en relativt ringa del har gått till de allra sämst ställdas, statarnas, bostäder. Men vi kunna samtidigt konstatera, att även landsbygdens befolkning är på god väg att på egen hand börja lösa sin bostadsfråga efter stadsbornas metod, d. v. s. genom att sluta upp att föda barn. Börja vi göra mera regelbundna och allmänna bostadsräkningar även på landsbygden, skola vi också få se hur trångboddheten kommer att sjunka. Och underligt vore det annars.[1]

"Det ligger ingenting fantastiskt i tanken, att ett folk och en kultur kan gå under på oförmågan att lösa sin bostadsfråga", säger en av de främsta kännarna i vårt land av det här diskuterade problemet, docenten Alf Johansson, i en artikel i tidskriften Tiden för år 1930. Frågan är om vi här i Sverige inte befinna oss just i den situationen. Bostädernas storlek och beskaffenhet är nämligen en av de väsentligaste betingel-

[1] Det bostadspolitiska problemet skall återupptagas i sjunde kapitlet.

serna för allt samhällsliv. Just för närvarande harmonierar icke vanliga, något så när förnuftiga och ansvarskännande människors anpassning till de yttre livsmöjligheterna med intresset av folkets eget fortbestånd. Den som har panna därtill, må beskärma sig över den moderna tidens materialism, som bl. a. skulle yttra sig i att människor som bo i trånga, dåliga lägenheter "icke med samma precision som i äldre, mera förandligade tider följa skriftens bud att föröka sig och uppfylla jorden och i synnerhet kyrkogårdarna". I alla händelser skall det visa sig praktiskt omöjligt "att moralisera folk från vettet".

Näringsstandarden.

Jämsides med behovet av en ändamålsenlig familjebostad står behovet av sund och tillräcklig föda såsom ett livsviktigt krav. Bland de mera välbärgade är det väl vanligen en fast trossats, att detta krav är fullt tillfredsställt i vårt land. Ingen behöver svälta i våra dagars Sverige, säges det. Hungersnöd är en rent historisk företeelse.

Denna uppfattning är desto naturligare i de samhällsklasser, där man oftast har all möda att till efterföljd av moderna levnadsmönster hålla sig mager och spänstig. Tidningarna ge råd om svältkurer och om olika slags medel, varigenom födan mindre fullständigt skall komma kroppen till godo. Att döma av pressen skulle detta vara det viktigaste problemet på tal om folkets näringsstandard. Men svält är ett mycket relativt begrepp, och vi ha i den socialvetenskapliga forskningen fått anledning att misstro alla slags allmänna omdömen. Det skulle vara intressant att verkligen få siffror på i vad omfattning olika samhällslager faktiskt konsumera födoämnen. Därvid får man från början hålla klart för sig, att de kroppsarbetande klasserna, särskilt vid tungt arbete utomhus, ha en väsentligt större kaloriförbrukning och behöva mera föda.

Vända vi oss till den offentliga statistiken för att få upplysning om näringsstandarden, finns åtskilligt att hämta ur socialstyrelsens levnadskostnadsundersökningar. Dylika ha utförts åren 1913—14, 1920 och 1923. För närvarande är en mycket stor levnadskostnadsundersökning under genomförande. Ettåriga hushållsböcker ha insamlats för omkring 2,500 familjer inom industriarbetare- och lägre tjänstemannaklasserna, medelklassen, lantarbetare-, skogsarbetare- och bondeklasserna.

Det ligger ett väsentligt samhälleligt intresse i att socialstyrelsen får det stöd av den socialpolitiska opinionen och av statsmakterna, som behövs för att denna viktiga undersökning icke skall förfuskas. Frågorna om den nationella konsumtionens storlek och dess inriktning inom olika socialgrupper äro av grundläggande betydelse för ej blott socialpolitiken utan även för näringspolitiken, särskilt jordbrukspolitiken. Med hänsyn därtill framstår det såsom ett viktigt önskemål, att det värdefulla och för det allmänna redan mycket dyrbara primärmaterial, som föreligger i de insamlade hushållsböckerna, utnyttjas så fullständigt och ingående som möjligt. Bearbetningen behöver därvid framför allt fördjupas genom ett rationellare anläggande av näringsfysiologiska och socialhygieniska synpunkter och vidare genom ett mera intensivt studium av sambandet mellan konsumtion, familjestorlek och familjeinkomst och mellan konsumtionsinriktning och prisrörelser. Bearbetningen bör dessutom icke dragas ut i det oändliga, så att resultaten, när de en gång komma, gälla delvis redan inaktuella förhållanden.

Dessa hushållskostnadsundersökningar äro emellertid i så måtto mindre talande, som de med nödvändighet gälla en utvald krets av familjer på hög karaktärs- och intelligensnivå och med en förhållandevis god och välordnad ekonomi. Framför allt vid ett studium av näringsstandarden, som även beror av varornas kvalitet och sammansättning samt hushållningens rationalitet i det hela, är denna undersökningarnas bristande representativitet synnerligen oläglig. Av detta skäl och emedan

dessutom det utvalda familjeantalet i dessa undersökningar måste vara mycket litet, borde man för att kunna få en mera fullständig kunskap om levnadsstandarden i landet egentligen komplettera dem genom en allmän konsumtionsstatistik och framför allt genom intensiva enquêtestudier mera av fältnatur. Sådana kompletterande undersökningar om den konsumtion av födoämnen, som svarar till viss inkomst, och om konsumtionens samband med hälsostandarden saknas nästan helt och hållet i vårt land. Man kan inte låta bli att tänka, att hela vår diskussion om understödspolitiken skulle ha blivit mindre abstrakt och sakligt vilseledd, om vi till grundval för frågans behandling haft mera ingående kunskaper av detta slag. Detta har man förstått i utlandet men inte i Sverige. En nyligen av medicinalstyrelsen genomförd socialhygienisk undersökning i Västerbottens och Norrbottens län (den s. k. norrlandsundersökningen) kan emellertid tjäna såsom tankeställare rörande behovet av mera ingående kunskap i fråga om näringsstandarden. Men den undersökningen skulle i sin tur ha varit långt mera resultatgivande om de socialstatistiska synpunkterna blivit bättre tillgodosedda.

En större förståelse på politiskt ansvarigt håll för de här antydda socialstatistiska undersökningsuppgifterna har tidigare icke varit för handen. Den förhoppningen må uttalas, att de resultat som norrlandsundersökningen givit och framför allt de praktiska behov, som under de senaste åren oavbrutet trätt fram vid planläggandet av vår sociala och ekonomiska politik, må utgöra en anledning att ej blott på ett snabbt och intensivt sätt genomföra de redan pågående levnadskostnadsundersökningarna utan även att ånyo på allvar taga upp de viktiga problemen om uppläggandet av en allmän löpande konsumtionsstatistik och framför allt genomförandet av extensiva enquêtestudier av levnadsstandarden i olika socialgrupper. Vid sidan av en förbättring av bostadsstatistiken betrakta vi dessa önskemål såsom den viktigaste syftlinjen för den genomgripande re-

form av hela socialstatistiken, vars förberedande icke utan våda kan uppskjutas.

Önskemål om reformer förbättra emellertid icke det närvarande läget. När vi nu gå att uttala oss om näringsstandarden i de mindre bemedlade familjerna i vårt land, äro vi därför icke så väl rustade som önskligt vore. Så mycket är dock säkert, att den bekväma föreställningen om att svält icke förekommer i vårt land är oriktig, i synnerhet för barnens del. Provinsialläkarnas rapporter bruka understundom vara rätt vältaliga i detta hänseende. Socialt insiktsfulla skolmän ha även en bestämd uppfattning om de ofta förekommande bristerna i barnens näringsstandard. På sistone har, som redan sagts, norrlandsundersökningen givit frågan en bjärt belysning. I nämnda undersökning framhålles det uttryckligen, att de konstaterade oegentligheterna icke äro utmärkande blott för norrländska förhållanden utan tämligen typiska för stora socialgrupper överallt i landet.

Brister i fråga om näringsstandarden äro desto svårare att avhjälpa för de enskilda fattiga familjerna, eftersom utgifterna för föda äro en så väsentlig del av hela budgeten i alla mindre bemedlade hushåll och i allmänhet en desto större del, ju mindre inkomsten är. Det finns med andra ord inte så mycket annat att spara på om näringsstandarden är otillräcklig. Den s. k. livsmedelsprocenten brukar rentav användas såsom ett av de bästa måtten på levnadsstandardens höjd, varvid ett högt procenttal för livsmedelskostnadernas andel av totala inkomsten betecknar låg levnadsstandard och tvärtom.

För de i 1923 års levnadskostnadsundersökning studerade utvalda och relativt välställda hushållen utgjorde den genomsnittliga livsmedelsprocenten för arbetare 45,5, för lägre tjänstemän (varibland ett flertal icke kroppsarbetande) 39,5, medan motsvarande tal för medelklasshushåll blott var 26,9.[1] Ännu in-

[1] Den genomsnittliga livsmedelsprocenten för industriarbetar- och lägre tjänstemannaklasserna ihopslagna var 1923 42,6. Enligt preliminära

tressantare är emellertid en uppdelning efter inkomstklass. För arbetarhushåll i den lägsta inkomstklassen (intill 825 kronor per konsumtionsenhet[1]) är livsmedelsprocenten 52,7. Den sjunker därefter i varje högre inkomstklass och är i den högsta (över 1,925 kronor per konsumtionsenhet) blott 35,5; för tjänstemannahushåll ställa sig motsvarande yttergränser vid 50,2 och 32,5.

En hög livsmedelsprocent är därvid beroende på dels låg inkomst och dels stort barnantal. För arbetarfamiljer med en livsmedelsprocent under 30 är genomsnittliga antalet konsumtionsenheter per familj blott något över 2 (noll- och ettbarns-

uppgifter från socialstyrelsen ge de till ungefär hälften bearbetade hushållsböckerna för 1932—33 följande livsmedelsprocenttal: för industriarbetar- och lägre tjänstemannaklasserna tillsammantagna 35,3 och för medelklassen 23,4. Livsmedelsprocenten för de förstnämnda skulle alltså nedgått mycket kraftigt under det sista decenniet. Den reala levnadsstandardstegringen såsom helhet uppgår till omkring 13 %, vilket motsvarar den allmänna uppfattning man får från löne- och levnadskostnadsstatistiken. På grund av nedgången i levnadskostnader skulle den 1923 till 3,810: 90 kronor uppgående sammanlagda familjeinkomsten per normalhushåll inom de båda socialklasserna sammanslagna blott ha behövt uppgå till 3,292: 60 kronor 1933 för uppehållandet av en levnadsstandard motsvarande 1923 års genomsnittliga konsumtionsbudget. Då inom levnadskostnaderna livsmedelsprisen fallit starkt (medan i synnerhet hyrorna kraftigt stegrats) skulle inom en dylik oförändrad realinkomst livsmedelsprocenten ha sjunkit till 36,9. Nedgången av livsmedelsprocenten från 42,6 till (den fiktiva) 36,9 skulle därför direkt sammanhänga med livsmedelsprisens fall och icke i och för sig indicera en stegrad real standard. Nu har den genomsnittliga familjeinkomsten i stället faktiskt varit 3,711: 70 kronor. Av denna realinkomststegring på 419: 10 kronor har blott drygt en femtedel använts för ökade livsmedelsutgifter medan resten använts för andra utgifter, varigenom livsmedelsprocenten nedbringats ända till 35,3. Skillnaden mellan 36,9 och 35,3 (plus verkningarna av vissa omläggningar i livsmedelskonsumtionen även utöver de som bero på den ökade reala livsmedelsutgiften) skulle alltså representera själva standardstegringen. — Uppgifter särskilda för industriarbetar- och lägre tjänstemannaklasserna var för sig och för olika inkomstgrupper inom dessa ha ännu icke kalkylerats.

[1] Konsumtionsenhet är ett statistiskt mått på konsumtionsbehovet. En konsumtionsenhet är därvid definierad som konsumtionsbehovet hos en man över 15 år. En kvinna räknas såsom 0,9 konsumtionsenhet och barn i olika åldrar i olika bråkdelar: i åldrarna 0—3 år 0,15, 4—6 år 0,40, 7—10 år 0,75, 11—14 år 0,90.

familjerna); för arbetarfamiljer med en livsmedelsprocent av över 60 är antalet konsumtionsenheter i genomsnitt över dubbelt så stort, vilket, då barn blott räknas som bråkdelar av konsumtionsenheter, betyder familjer med relativt stora barnkullar. Medan således livsmedelsprocenten kraftigt stiger, i den mån barnantalet ökas och inkomsten minskas, så sjunker däremot den per konsumtionsenhet för livsmedel utgivna absoluta utgiftssumman, som motsvarar denna procent. Denna utgiftssumma sjunker till genomsnittligt mycket mindre än hälften, om man går från arbetarfamiljer i högsta inkomstklassen till familjer i den lägsta: från 791 kronor per konsumtionsenhet i den högsta till 372 kronor i den lägsta. I dessa tal kan man tydligt utläsa både de försakelser av annan konsumtion, vartill barnalstring föranleder, och kanske även få en föreställning om hur svårt och ofta hur omöjligt det måste vara att upprätthålla en tillfredsställande näringsstandard, när barnantalet växer och familjen blir stor, allra helst om inkomsten är liten. Från den nu pågående levnadskostnadsundersökningen äro icke ens preliminära siffror beräknade för livsmedelsutgifternas förhållande till barnantal och familjeinkomst, men det uppgives att de allmänna relationer, som här påvisats, fortfarande synas gälla.

För landsbygdens arbetarbefolkning ställer sig livsmedelsprocenten i allmänhet än högre. Enligt 1920 års undersökning utgjorde den för de däri undersökta familjerna i genomsnitt 62 och steg rentav för torparfamiljerna till 66,6, en oerhört hög procentsiffra. Även här kunna vi iakttaga samma förhållande, att ju fattigare en familj är och ju större dess barnantal är, desto sämre blir näringsbehovet tillfredsställt, trots att en större del av inkomsten då användes till livsmedel. Från högsta inkomstklass till lägsta stiger livsmedelsprocenten från 48,7 till 66,9, samtidigt som livsmedelsutgifterna per konsumtionsenhet sjunka med 45 %. Grupperas familjerna efter storlek med i genomsnitt 2,06 och 5,42 konsumtionsenheter i yttergrupperna

blir livsmedelsprocenten respektive 52,4 i de små familjerna och 63,0 i de stora. Livsmedelsutgifterna per konsumtionsenhet äro emellertid genomsnittligt 58 % högre i de förra familjerna än i de senare. — Samtliga dessa uppgifter gälla blott arbetarfamiljer. För bondeklassen finns tills vidare ingen statistik; den pågående levnadskostnadsundersökningen kommer emellertid att omfatta även bondeklassen. Det framstår sannolikt, att en icke obetydlig del av vår bondebefolkning befinner sig på en levnadsstandard, som blott föga överstiger lantarbetarnas.

Ännu intressantare är emellertid att studera konsumtionen av vissa viktigare varor. Kvantiteterna visa därvid en nästan förvånande ökning i takt med inkomststegringen. Inom industriarbetar- och lägre tjänstemannahushåll konsumerades 1923 per konsumtionsenhet inom lägsta inkomstklassen: 31,8 kg. fläsk och kött, 240 l. mjölk och grädde, 7,5 kg. smör, 117 st. ägg, och inom den högsta inkomstklassen: 54 kg. fläsk och kött, 352 l. mjölk och grädde, 18 kg. smör och 288 st. ägg. Motsvarande uppgifter angående livsmedelsförbrukningen å landsbygden ge i stort sett samma utslag. Den lägsta inkomstklassen konsumerade sålunda per konsumtionsenhet: 21,7 kg. fläsk och kött, 338 l. mjölk och grädde, 5,7 kg. smör och 59 st. ägg; den högsta inkomstklassen: 41,2 kg. fläsk och kött, 488 l. mjölk och grädde, 11,9 kg. smör samt 142 st. ägg.

Enligt uppgifter från socialstyrelsen — vilka äro att betrakta som mycket preliminära — skulle den nu pågående levnadskostnadsundersökningen för städer och industriorter visa en viss förskjutning av den genomsnittliga livsmedelskonsumtionen inom de i dessa preliminära beräkningar sammanslagna industriarbetar- och lägre tjänstemannaklasserna. Medan konsumtionen av bröd och andra spannmålsprodukter avsevärt minskats och likaså konsumtionen av mjölk, synes konsumtionen av kött, fläsk, ägg, ost, smör och i synnerhet margarin ha ökat (margarinkonsumtionen var lika stor som smörkonsumtionen). Likaså

synes konsumtionen av grönsaker och frukt ha ökats: ett genomsnittligt normalhushåll (två vuxna och två barn) skulle nu årligen konsumera omkring 4 kg. tomater, 10 kg. morötter, 4 kg. andra färska grönsaker, 3 kg. bananer, 21 kg. apelsiner, 44 kg. äpplen och päron o. s. v. Även om skillnaden i förhållande till medelklassen fortfarande synes vara stor, skulle kosthållet i de båda lägre samhällsklasserna genomsnittligt sett ha fått en något mindre ensidig sammansättning och även ha inriktats på något högre varukvaliteter. Den sedan 1923 inträffade stegringen av reallöner har ju även till icke ringa del orsakats just genom lägre pris å livsmedel medan ju hyrorna i stället stegrats. Härvid får emellertid ihågkommas, att de hittills undersökta hushållen äro sådana, som icke berörts av arbetslöshet och att de även detta oavsett i levnadsstandardhänseende genomsnittligt icke äro representativa för de båda socialklasserna utan sannolikt ligga åtskilligt i överkant. De anförda uppgifterna ha vidare blott medeltalskaraktär. Beträffande de nyss diskuterade konsumtionsskillnaderna mellan de båda socialgrupperna inbördes och mellan olika inkomstklasser inom dessa är bearbetningen ej genomförd så långt, att mera bestämda slutsatser kunna dragas. Det förefaller dock, som om skillnader av ungefär eller nära nog samma storleksordning mellan de fattiga barnrika familjerna och de mera välställda och mindre barnrika familjerna även nu skulle bestå, låt vara att hela konsumtionsnivån i viss grad förskjutits uppåt.

Inom finansdepartementet har en bearbetning gjorts av de båda här omnämnda levnadskostnadsundersökningarna av 1920 och 1923 i syfte att få fram löpande serier av konsumtionsstorlek vid växlande inkomsthöjd.[1] Resultatet sammanfattas i nedanstående tablå.

Av dessa tal framgår med all önskvärd tydlighet, vilket utrymme som faktiskt finns för en stegrad konsumtion av de viktiga animaliska produkterna. Skillnaderna äro i själva verket

[1] Bearbetningen är gjord av fil. lic. E. Lundberg.

Konsumtion per normalhushåll (3,3 konsumtionsenheter) av animaliska produkter.

Inkomst pr hushåll (kr.)	Kött o. fläsk (kg.)	Mjölk o. grädde (l.)	Smör (kg.)	Ägg (st.)
1 000— 2 000	88	700	19	210
2 000— 3 000	108	810	26	400
3 000— 4 000	126	905	31	540
4 000— 5 000	140	975	36	660
5 000— 6 000	152	1 040	41	755
6 000— 7 000	162	1 085	45	840
7 000— 8 000	169	1 105	49	910
8 000— 9 000	174	1 125	51	970
9 000—10 000	178	1 140	52	1 020
10 000—11 000	181	1 145	53	1 060
11 000—12 000	183	1 150	53	1 085
12 000—13 000	184	1 150	53	1 200

rent förbluffande. Gör man en jämförelse mellan hushåll med en inkomst av endast 1,000—2,000 kronor och hushåll med över 10,000 kronors inkomst, finner man, att de ekonomiskt bättre ställda familjerna äta dubbelt så mycket fläsk och kött, 60 % mera mjölk och grädde, två och en halv gånger så mycket smör och fem gånger så mycket ägg. Dessa skillnader skulle nu ställa sig något mindre. Men även med hänsynstagande därtill måste dessa konsumtionssiffror sägas vara talande nog. Tillsammans med kännedomen om hur lågt inkomsterna faktiskt ligga för de allra flesta familjer i vårt land kunna de måhända bidraga till ökad förståelse för de oerhörda och ofta oöverstigliga svårigheter det måste möta för husmodern i en stor och fattig familj att upprätthålla en sund och tillräcklig näringsstandard. Vid studiet av dessa tal har man därvid att komma ihåg, att de alla ha karaktären av genomsnittssiffror, vilket

visserligen å ena sidan betyder, att somliga konsumera mera även i de lägre inkomstklasserna men å andra sidan att andra konsumera ännu mindre. Dessvärre är det därvid just de barnrika familjerna som bli mest utan.

Man har vidare att ta i betraktande, att varornas kvalitet, sammansättning och beredning ofta är allt annat än rationell i de lägre inkomstklasserna. Detta gör den effektiva konsumtionsskillnaden betydligt större än här redovisats. Man kan därför näppeligen bortförklara den konstaterade konsumtionsskillnaden genom att antaga en större misshushållning i de högre inkomstskikten. I den mån man känner förhållandena, har man dessvärre tvärtom anledning att förmoda en lägre förmåga av rationell hushållning hos de fattiga barnrika familjerna och i alla händelser icke en högre. Man kan heller knappast söka en större del av orsakerna till konsumtionsskillnaden i en ohälsosam överkonsumtion i de högre inkomstklasserna. Även om en sådan skulle förekomma, så motväges dess betydelse för den här genomförda jämförelsen sannolikt mer än väl genom dels det större näringsbehov, som de kroppsarbetande klasserna i och för sig ha, och dels den naturliga tendensen till sporadisk överkonsumtion då tillfälle yppar sig (avlöningsdagen!), som utmärker just de fattigaste klassernas livsmedelsförbrukning.

Knappheten på födoämnen är uppenbarligen fortfarande en ganska fruktansvärd realitet för fattiga barnrika familjer. Härvid ha vi dock blott kunnat studera konsumtionen av vissa prisbilliga standardvaror av grundläggande betydelse för folknäringen. Ingen tvekan råder om att skulle vi ha liknande tal för fisk och grönsaker, kolonialvaror och viktualier etc. skulle bilden blott ha blivit mera skarptecknad. Att rena lyxvaror av olika slag nästan helt få försakas i de fattiga barnrika familjerna, är däremot socialt mindre betydelsefullt. Det må vidare ånyo påminnas om att hela detta material härstammar från hushåll, som äro så pass väl organiserade att en dylik hus-

hållsbokföring kan genomföras. Man kan med trygghet utgå ifrån att hushåll på motsvarande låga inkomststandard men med en mindre välskött ekonomi få pengarna att räcka blott till än mindre kvantiteter av dessa födoämnen, varjämte även födans kvalitet, sammansättning och beredning kan antagas vara i genomsnitt än sämre.

Fasta utgångspunkter för en näringsfysiologisk bedömning av det svenska folkets kosthåll saknas i vårt land, där överhuvudtaget socialhygienen såsom forskningsgren är blott föga utvecklad. I andra länder, särskilt i England, ha dessa förhållanden studerats rätt ingående, och resultaten ha även utnyttjats i den praktiska socialpolitiken. I Sverige har föga intresse ägnats åt dessa konkreta frågor: diskussionen om understödspolitiken har därför ofta förts på ett komprometterande abstrakt, ointelligent och sakligt oinformerat sätt. Det är emellertid att hoppas, att den redan omnämnda norrlandsundersökningen skall förmå i någon mån uppfostra och omrikta den socialpolitiska opinionen i vårt land.

Dess huvudresultat styrka tyvärr en ganska pessimistisk uppfattning beträffande näringsstandarden i Sverige. Man har nämligen i de studerade distrikten ofta funnit både en starkt undernormal kaloriförbrukning och en hälsovådlig ensidighet i kosthållet. Det har därvid visat sig att särskilt kvinnorna samt barnen i uppväxtåldern bli lidande och utsättas för stora hälsorisker. Sambandet med barnrikedom och inkomststandard har i denna undersökning icke närmare beaktats. Det framgår emellertid av undersökningens detaljupplysningar, sammanställda med vad man eljest vet om barnantal och inkomststandard i dessa båda län, att — även om man med full trygghet kunde påräkna ett väsentligt bättre utnyttjande av matkostnaden, ifall isoleringen och den skadliga traditionen brötes genom vidgad upplysning i kostfrågor och en ordnad hälsokontroll — så går det likväl icke att hålla uppe en fullt betryggande närings-

standard med de inkomster som stå till förfogande i många av de barnrika familjerna.

Ständigt framhålles i denna undersökning, att en otillräcklig och ofördelaktigt sammansatt födoämnesstandard ingalunda är att finna blott i Norrland. Uppmärksamheten måste emellertid därvid fästas på en viktig säregenhet för Norrland, nämligen dess alltjämt mycket höga fruktsamhetstal. Ännu i fjol 1933 stod födelsetalet i Västerbottens län vid 19,9 och i Norrbottens län rentav vid 22,1, alltså nästan på den nivå, som för riket i dess helhet bestod före kriget. För riket var födelsetalet 1933 blott 13,7. Om vi för flertalet övriga delar av landet kunna antaga en bättre uppehållen näringsstandard, är huvudorsaken följaktligen det lägre barnantalet i familjerna. Men även den fattiga norrlandsbefolkningen är på god väg att börja lösa sitt näringsproblem på stadsmaner, d. v. s. genom preventivmedel och fosterfördrivningar. Ännu 1932 voro födelsetalen för de båda norrlandslänen 20,6 och 23,9 1922 voro de 26,7 och 29,2, medan de under perioden 1911—15 voro 29,0 och 32,4. En nativitetssänkning med en tredjedel på två decennier, det är raskt marscherat. Man kan ju vara glad över att om ingenting annat göres för att trygga barnens försörjning, så lagar nu vårt folk allt fullständigare att de aldrig komma till världen.

I Norrland är det framför allt kvinnorna och även barnen, som ofta lida av en otillräcklig näringsstandard. I andra delar av riket kan man som sagt redan på grund av det mindre barnantalet utgå från väsentligt bättre förhållanden. Mera omfattande undersökningar saknas emellertid: norrlandsundersökningen är i mycket hög grad en pioniärundersökning.

Den allmänna omsvängning av levnadsstandard och levnadsvanor, som industrialiseringen för med sig, kan man få en viss uppfattning om från en nyligen publicerad, synnerligen värdefull intensiv socialhygienisk undersökning över ett norskt industridistrikt i närheten av Bergen.[1] Som vanligt visar först även

[1] Gerhard Hertzberg, "Ernæring, helse, miljø", Bergen 1934.

denna undersöknings resultat, att det råder ett bestämt samband mellan inkomst- och näringsstandard. Samtidigt påvisas emellertid det dynamiska i detta läge: vilken variation av konsumtionen av olika livsmedel, som blir första resultatet vid en standardstegring, samt vad den socialhygieniska propagandan betyder för omriktningen av konsumtionsvanorna. En detalj av alldeles speciellt intresse för att belysa familjens omdaning i industrialiseringsprocessen skymtar även fram: männen äro i allmänhet lagom närda, medan kvinnorna ofta äro övernärda fastän barnen tendera mot undervikt (detta antagligen ofta mer beroende på kvalitativ felnäring än på kvantitativ undernäring). Hertzberg skriver sammanfattningsvis: "Kvinnene hadde, uansett yrkesklasse, for det meste overvekt. Mennene var mest middelsvektige med en tendens til overvekt hos funksjonærklassens menn. Barna var for det meste middelsvektige med en tendens mot undervekt. Barn fra relativt dårlig hygienisk familiemiljø og med relativt mangelfull ernæring var i nogen grad mere undervektige og reagerte fremfor alt mere tregt i riktig retning på socialhygieniske impulser enn gjennemsnittet, og spesielt i forhold til barn med relativt god familiehygiene og kvalitativt riktigere kosthold."

I de norrländska småbrukarfamiljerna äro kvinnorna de sämst närda, därtill ofta överansträngda av arbete ute och inne och av barnsbörder. I Hertzbergs undersökning få vi för första gången ett visst belägg — om än byggande på ett alltför ringa och ej tillräckligt representativt urval för att tillåta bestämda allmängiltiga slutsatser — för ett vardagligt erfarenhetsomdöme, som på senare tid tvingat sig på även kritiska iakttagare av levnadsstandarden inom olika sociala grupper: att det finns olikheter inte bara mellan inkomstklasser utan även mellan kön. Hustrurna ha i den industrialiserade familjen vunnit i ledighet från produktivt arbete och detta synes ha till resultat, att deras "levnadsstandard" stegrats relativt kraftigare än männens och barnens.

Vi tangera här ett ömtåligt men betydelsefullt problem sammanhängande med hela familjestrukturens gestaltning i det mera fullständigt industrialiserade samhället, där den gifta kvinnan, berövad sina funktioner i produktionslivet, stänges in i sin miniatyrlägenhet och då ofta fetmar och blir slö och egoistisk. Att barnens näringsstandard därvid kan bli lidande t. o. m. i familjer, där inkomsten är skaplig och barnantalet litet, beror på oförstånd och okunnighet om elementära näringshygieniska förhållanden.

Det kan således icke förnekas utan må hellre starkt understrykas, att en rationellare matordning inom arbetarklassen och en förnuftigare inkomstanvändning överhuvudtaget i och för sig skulle innebära en avsevärd reell stegring av levnadsstandarden. Detta sakförhållande betecknar i själva verket en mycket viktig socialpedagogisk uppgift, och statsmakterna borde icke töva att snarast möjligt göra hela frågan till föremål för en ingående utredning. Men det måste fasthållas, att, även om en dylik rationalisering vore möjlig att i viss mån åvägabringa, skulle ändock födoämnesstandarden i de fattiga barnrika familjerna bliva mycket låg. Och intill dess denna mycket svåra socialpedagogiska uppgift verkligen fyllts, är det helt enkelt fråga om en barnens undernäring inom relativt mycket breda folklager.[1]

Arbetslösheten och jordbrukskrisen.

För att denna bild av de mindre bemedlade klassernas levnadsstandard, som vi ernått genom ett studium av deras bostads- och livsmedelskonsumtion, skall vara fullständig, måste nu därtill arbetslöshetsrisken beaktas.

I flera år ha de svenska fackföreningarna nu i genomsnitt redovisat en arbetslöshet, som håller sig kring och överskridit 20 %. Under hela den period av god ekonomisk högkonjunktur

[1] Frågan om barnens näringsstandard skall återupptagas från socialpolitisk synpunkt i sjunde kapitlet.

från omkring 1924 till 1930, som föregick de sista årens ekonomiska världskris, höll sig arbetslösheten kring 10—12 %. Dessa års relativt låga arbetslöshetstal, som i sin tur överstego förkrigstidens betydligt,[1] stå nu för oss såsom ett eftersträvansvärt ideal, men det är av olika skäl tämligen klart, att även om den pågående konjunkturförbättringen ytterligare skulle fortskrida, ha vi mycket små utsikter att ens för en kortare period av ett par år komma ner till en så låg arbetslöshet, såvida icke en kraftig produktionspolitik inledes. Det är här vidare att märka, att fackföreningstalen i så måtto äro minimital, som en hel del arbetare just på grund av ihållande allmän arbetslöshet aldrig bli medlemmar av fackförening. Detta gäller i synnerhet ungdomen — den arbetarungdom, som nu skulle sätta bo och föda barn.

Många unga arbetare komma aldrig in i ordnat förvärvsarbete. Enligt en undersökning av arbetslöshetskommissionens klientel i slutet av november 1933, som då uppgick till sammanlagt 170,203 arbetslösa personer, voro av dessa 4,560 i åldrarna 16—17 år, 17,731 18—20 år och 35,121 21—25 år eller sammanlagt 57,412 arbetslösa i ungdomsåldern, vilket motsvarar 33,8 % av hela antalet.[2] Dessa tal äro dock för små, då ett relativt mycket större antal unga arbetare i synnerhet i åldern 16—18 år icke bli anmälda hos arbetslöshetskommissionen. Under mera normala tider brukar procentuellt sett ungdomsarbetslösheten vara än större. Vid en liknande ehuru ej fullt jämförlig arbetslöshetsräkning 1927 befunnos 40,8 % av de arbetslösa vara 25 år eller därunder. 1934 års ungdomsarbetslöshetskommitté skriver på tal härom: ”Förhållandet torde sammanhänga därmed, att de yngre och sist anställda arbetarna i regel först avskedas (vid en uppkommande kris). Ju längre en period av arbetslöshet varar, dess mer drabbas även äldre

[1] Se Arbetslöshetsutredningens betänkande I, Stockholm 1929.

[2] Se 1934 års ungdomsarbetslöshetssakkunnigas betänkande, Statens off. utr. 1934: 11.

arbetare därav. Den relativa ungdomsarbetslösheten torde därför vara mindre, ju mer omfattande den totala arbetslösheten är och tvärtom. Att det absoluta antalet arbetslösa, även vad de unga beträffar, därvid ökas, ligger i sakens natur."

Vid uppåtgående konjunktur ställa sig dock förhållandena något annorlunda. Då intagas vanligen i första hand yrkesutbildade äldre arbetare. Därnäst intagas ofta de mycket unga arbetarna. Ungdomsarbetslöshetsprocenten kan därvid — såsom uppenbarligen nu under våren och sommaren 1934 — rentav gå ned. De som däremot trots uppgången lätt bli ställda alldeles utanför äro de något äldre ungdomsarbetslösa eller de arbetare, som just överskrida 25-årsstrecket, de arbetare alltså som en gång tidigare under närmast föregående uppgångsperiod kanske just kommit in och fått påbörja sin yrkesutbildning men som vid depressionens början återigen kastats ut.

Det är genom denna fruktansvärda konjunkturpumpningsprocess, som tiotusenden av unga arbetare få sin yrkesutbildning sönderbruten, och det är därigenom som de i etapper göras mogna att rekrytera den industriella reservarmén av mer eller mindre permanent arbetslösa. Hur de därvid så småningom i många fall fysiskt, psykiskt och moraliskt brytas ned, bli desperata och asociala, är ett problem som skall beröras i sjunde kapitlet. Även om de mycket unga arbetarna nu under en kort tid återigen ha relativt lätt att komma in i produktionen, så har den närmast högre konjunkturgenerationen uppenbarligen svårare, och deras anställning är vidare av det allra osäkraste slaget. I nästa kris kastas de ut igen, och i den därefter följande uppgången har en ännu yngre generation lättare än de att få börja från början. Dessa förhållanden böra hållas i minnet inför den korttänkta optimism i fråga om ungdomsarbetslöshetens problem, som nu åter håller på att sprida sig även i socialpolitiskt insiktsfulla kretsar.

Från synpunkten av de omedelbara verkningarna på levnadsstandarden äro emellertid de äldre arbetarnas arbetslöshet än

viktigare. Då en familjeförsörjare blir arbetslös, sjunker nämligen familjens levnadsstandard med nödvändighet. Är då barnantalet stort och levnadsstandarden redan förut låg, inträder nöd. Vi ha här i landet icke gjort några tillförlitliga undersökningar över arbetslöshetens verkningar på levnadsstandarden, trots att en kunskap därom borde framstå oundgänglig för en riktig anordning av samhällets hjälpåtgärder. Av de till den nu pågående levnadskostnadsundersökningen insamlade, slutförda och fullt bearbetningsbara hushållsböckerna, som enligt uppgift från socialstyrelsen omfatta 1,685 böcker från städer och industriorter, härstamma inalles 218 från hushåll, där familjeförsörjaren varit helt eller delvis arbetslös. Ett väsentligt intresse är då förbundet vid att dessa — och *särskilt* dessa — hushållsböcker bli underkastade en djupgående analys. Antalet hushåll av denna typ är visserligen inte stort men uppgifternas statistiska noggrannhet och detaljrikedom är i stället desto större. Då detta material blivit bearbetat, skola vi i alla fall veta mera än nu om det här diskuterade problemet, som är av vikt även vid bedömandet av arbetslöshetspolitikens köpkraftsökande verkningar.

Från vissa undersökningar, som vid olika tillfällen gjorts i Tyskland, England och på andra håll vill det synas som om arbetslöshetens verkningar å levnadsstandarden — sedan först praktiskt taget alla utgifter för nöjen och förströelser, kläder, föreningsavgifter och skatter m. m. slopats — framför allt gå ut över familjens livsmedelskonsumtion, som först kvalitativt försämras under bibehållandet såvitt möjligt av kalorimängden men därefter även kvantitativt nedskäres. Framför allt nedpressas därvid konsumtionen av animaliska livsmedel såsom smör, mjölk, ägg, ost och fläsk. Och man har där fastslagit, att en på medicinska grunder uppställd minimistandard för kosthållet ej kan ekonomiskt uppnås på de vanliga arbetslöshetsunderstöden. En systematisk försämring av folkhälsan är då resultatet för de arbetslösa och deras familjer. De ovan redo-

visade konsumtionssiffrorna för även de lägsta inkomsttagarna äro därför dock för höga, om de skulle tillämpas på hela mängden av de arbetslösa. I andra hand går arbetslösheten ut över bostadsstandarden. Den är i vanliga fall låg nog förut, men pressas nu ner ytterligare. Fattigvårdsmyndigheterna och arbetslöshetskommittéerna hjälpa härvid ofta till genom att föreskriva en sänkning av bostadsstandarden såsom villkor för hjälp.

Från levnadsstandardsynpunkt är emellertid arbetslösheten av betydelse ej blott såsom en faktisk standardpress, då den inträder. Arbetslösheten är kanske än mer betydelsefull såsom arbetslöshetsrisk. I denna sin egenskap träffar den alla arbetarfamiljer nästan utan undantag. Denna risk att bli fråntagen de ekonomiska förutsättningarna för fortsatt existens å viss levnadsstandard försvårar en mera långsiktig och rationell konsumtionsplanläggning. Den skapar ett psykologiskt tryck och en allmän osäkerhetskänsla, som verkar förlamande. Och att den höga arbetslöshetsrisken inte precis kan verka befordrande på villigheten att sätta barn till världen är ganska givet. Man har i detta samband att särskilt komma ihåg den tendens som alltmer synes göra sig gällande till stegrad arbetslöshetsrisk i slutet av medelåldern, alltså vid den tid då barnförsörjningsbördan vanligen är störst.

I bondeklassen motsvaras denna arbetslöshetsrisk av de enorma prisrisker, som åtfölja den fortskridande och nu med all sannolikhet för överskådbar framtid permanenta jordbrukskrisen. Upprätthållandet av denna ovisshet om de pris, till vilka bönderna kunna avsätta produkterna av sitt arbete, tjänar i landets produktion och konsumtion icke något förnuftigt intresse. Den omständigheten att bönderna tvingas att uppträda såsom spekulanter på en marknad, som de i alla händelser icke kunna överskåda, kan icke ha till följd att de i något hänseende inrikta sin produktion på ett rationellare sätt.

Det är i detta avseende en grundläggande skillnad mellan prisriskerna och produktionsriskerna. Bonden löper även risker

för att det produktiva utbytet av hans jord och hans djur skall bliva kvantitativt eller kvalitativt sämre. Den risken finns det viss anledning att låta honom själv löpa, ty den sporrar honom att odla sin jord bättre och vårda sina djur rationellare; han kommer på grund av produktionsriskerna att i sin kamp med naturen förfara på ett skickligare sätt. Men något motsvarande gäller icke prisriskerna. Om han är oviss när han sår och när han planlägger, hur produkterna skola komma att betalas när han fått skörda, kan den omständigheten i intet hänseende göra honom till en bättre lantbrukare.

Från levnadsstandardsynpunkt har den rådande jordbrukskrisen betytt en mycket väsentlig nedpressning för landets bondeklass; hur stor är omöjligt att för närvarande angiva. Stödåtgärderna ha av naturliga skäl icke kunnat giva full kompensation: prisen ha i stort sett alltjämt fallit. Och vid genomförandet av dessa stödåtgärder ha de politiska partierna velat binda sig så litet som möjligt. De ha därvid även lekt med tron på normala förhållandens återinträde. Jordbrukspolitiken har förts såsom en krispolitik på kort sikt. Ovissheten har vidmakthållits. Utom standardpressningen bär därför vår jordbrukarbefolkning en ständig inkomstrisk, som måhända rentav är mer tryckande än själva standardnedskruvningen och som i sin mån är jämförlig med arbetarnas arbetslöshetsrisk.

Sambandet med fruktsamhetsutvecklingen.

De uppgifter, som i detta kapitel lämnats om den bostads- och födoämnesstandard, vartill de mindre bemedlade klasserna i vårt land äro hänvisade, torde göra strävandena att stegra levnadsstandarden både förståeliga och i och för sig fullt försvarade. Beaktas dessutom arbetslösheten och arbetslöshetsrisken, den permanenta jordbrukskrisen och jordbruksinkomstrisken, torde det framstå ännu mera förklarligt, varför under

rådande förhållanden nativiteten fått och i framtiden i ännu högre grad kan väntas få sitta emellan.

Det är naturligtvis alldeles riktigt, att vårt folk förr fött upp mycket stora barnkullar under ännu mycket svårare ekonomiska förhållanden. En undersökning över bostads- och näringsstandard på mitten av 1800-talet skulle ha visat, att en mycket stor del av hela befolkningen levde under förhållanden som vi nu skulle kalla ren nöd. Ändå var då födelsetalet mycket mer än dubbelt så högt som nu och fruktsamheten omkring tre gånger så stor. En låg levnadsstandard har i historien icke visat sig förhindra en hög fruktsamhet; den har bara på malthusianskt sätt förhindrat en alltför stor folkökning genom att hålla uppe dödstalen, framför allt för spädbarnen.

Detta påpekande är som sagt alldeles riktigt, men det rubbar inte ett tecken i den nyss dragna slutsatsen. Det visar bara hur man inte får dra lärdomar ur historien. Vi få minnas, att hela befolkningens psykologi starkt förändrats på de båda sista generationerna. Fruktsamheten har faktiskt minskats till stor del på grund av de enskilda familjernas strävan att stegra sin levnadsstandard. Och levnadsstandarden har stegrats till stor del på grund av den minskade fruktsamheten. Sambandet mellan en familjs levnadsstandard och dess barnantal har rätt ingående belysts i det föregående.

Vi uppehålla för närvarande vår relativa levnadsstandard endast tack vare en nedsättning av fruktsamheten långt under reproduktionsgränsen. Skulle vi ha en fruktsamhet, som verkligen vidmakthölle befolkningsstocken vid på lång sikt oförändrad storlek, skulle också levnadsstandarden ställa sig lägre. Vi skulle nämligen då behöva föda omkring 40 % flera barn än i fjol och dessa barn skulle därefter behöva underhållas. Skulle vi ha en fruktsamhet, som till och med medgåve en folkökning, behövde fruktsamhetsökningen vara än större och levnadsstandarden skulle tryckas nedåt ytterligare ett stycke.

Det sagda kan tyckas motsäga ett påstående, som tidigare

gjorts i denna bok, nämligen att tillräckliga skäl icke finnas att (inom för svenska förhållanden relevanta gränser) antaga ett mera betydelsefullt samband mellan befolkningens storlek och levnadsstandardens höjd. Men jämförelsen är därvid tänkt mellan två olika stora befolkningar, vilka båda äro konstanta eller båda i samma grad växande eller minskande, d. v. s. befolkningar med lika fruktsamhet och lika åldersfördelning. Helt annorlunda ligger problemet till vid dynamiska övergångslägen. Jämförelsen kommer ju då i stället att gälla befolkningar med olika åldersfördelning: vid en på lång sikt och vid viss höjd konstant befolkning är i första rummet barnantalet större både i genomsnitt per familj och i procent av hela befolkningen än vid en minskande befolkning (och mindre än vid en växande befolkning). Då barnen måste försörjas av de vuxna betyder således själva befolkningsminskningen såsom sådan (och alltså alldeles oavsett befolkningens storlek) en omedelbart förverkligad levnadsstandardstegring. Denna levnadsstandardstegring är vunnen blott genom själva minskningsprocessen. Den är tillfällig, i den meningen att den måste bortfalla om minskningen upphör och befolkningen blir konstant, eftersom då det genomsnittliga barnantalet måste stiga. Från befolkningssynpunkt utgör den därför en ren kapitalförtäring av engångsnatur.

Då fruktsamhetsnedgången till stor del framdrivits just av familjernas strävan att stegra sin levnadsstandard torde det vara praktiskt taget alldeles omöjligt att förmå vårt folk till en stegrad eller ens uppehållen fruktsamhet, om detta skall ske *på bekostnad av levnadsstandarden.* En sådan utveckling skulle inte ens kunna kommenderas fram genom en politisk diktatur, även om denna till det yttersta utnyttjade en tekniskt fullkomnad massuggestion. Man kan inte ”predika folk från vettet”, åtminstone inte vad gäller fortplantningen, även om det är möjligt i andra hänseenden — det kommer erfarenheterna i Tyskland att visa. Flyttar man då spörsmålet från vad som är möjligt till vad som vore önskligt, vilja vi klart ha sagt ifrån att

en på bekostnad av de fattigas levnadsstandard uppehållen fruktsamhet heller icke framstår såsom eftersträvansvärd. Vi hoppas att vår analys av dessa klassers faktiska levnadsstandard och framför allt av denna levnadsstandards samband med barnantalet i familjerna gör denna befolkningspolitiska inställning förståelig.

Men alldeles bortsett från vad som vore önskligt — en fråga som i detta samband må lämnas därhän — är det i alla händelser klart att så länge arbetares och bönders ekonomiska existens är så osäker, så länge deras levnadsstandard är så låg och därvid särskilt barnantalet en så väsentligt neddragande faktor, så länge kommer också barnbegränsningen att fortsätta. Man har nämligen lärt sig kalkylera. En arbetarhustru i Finspång skriver i Morgonbris: ”Det största och naturligaste målet är nog hur arbetarklassen skall få behålla och förbättra den levnadsstandard den nu besitter. Med många barn följer för arbetarfamiljen fattigdom och sorg mer än glädje. Det är min erfarenhet från hela min uppväxttid. Den arbetarfamilj, som endast har ett eller två barn klagar sällan . . . Jag tycker mycket om barn, men jag fruktar oerhört för fattigdomen. En arbetare med en årsförtjänst på mellan 2,500 och 3,000 kronor kan leva skapligt endast om han har högst 2 barn, en årshyra på 300 kronor och en skatt på ungefär 6—7 kronor per bevillningskrona. Det är min erfarenhet.” Allt oftare dras konsekvensen ut mycket längre.

Unga, intelligenta, moderna människor fyllda av vår tids ideal, uppfostrade i en demokratisk anda, i kontakt med bildningsrörelsen och de politiska och sociala folkrörelserna, gifta sig visserligen, ehuru icke så ofta som utomlands. Även vår äktenskapsfrekvens är och har alltid varit mycket låg. Men de vilja i alla händelser inte ha barn. — Vem klandrar dem?

SJÄTTE KAPITLET.

Socialpolitiken och det ekonomiska produktions- och fördelningsproblemet.

Genom sista kapitlets analys av det svenska folkets faktiska levnadsstandard ha vi vunnit en bakgrund till förståelse av den alltjämt sjunkande fruktsamheten i Sverige. För att ha en utgångspunkt för den fortsatta diskussionen av vissa centrala socialpolitiska problem välja vi nu den arbetshypotes, som vi i fjärde kapitlet redan sökt underbygga: att medborgarna i framtiden mera allmänt icke vilja motse en minskning av befolkningen under en viss gräns.

Denna nedre gräns för befolkningens storlek kan utan fara för resonemanget lämnas helt obestämd. Hur denna gräns än bestämmes, är innebörden av ett sådant befolkningspolitiskt önskemål nämligen det, att vi på längre sikt vilja inrikta oss på ett barnantal av i genomsnitt upp emot tre barn per familj. En konstant befolkning — hur liten eller hur stor den än är — kräver nämligen en så hög genomsnittlig äktenskaplig fruktsamhet. Då en del familjer på grund av endera eller båda makarnas sterilitet och av andra orsaker alltid komma att ha ett mindre antal barn, betyder detta, att vissa familjer måste ha mer än tre barn. Denna genomsnittliga fruktsamhet är inemot 40 % större än den nu rådande. Om vår analys i tredje kapitlet av fruktsamhetens utvecklingstendens är riktig, kommer den fruktsamhet, som skulle kunna stoppa avfolkningen, att ligga ännu mycket högre i förhållande till den lägre faktiska

fruktsamhet, som vi ha att räkna med inom en mycket nära framtid.[1]

Utifrån den så valda befolkningspolitiska värdepremissen framstår det då såsom en social livsfråga: vilka sanktioner — i psykologisk, sociologisk mening — har barnafödandet? Vi måste liksom börja inventera själva motiven till att äkta makar frivilligt underkasta sig barnavling, trots att den är förbunden med obehag och risker för den kvinnliga parten, trots att den vållar avbräck i hennes arbete och övriga livsföring, trots att den är tillfälligt hindrande för ett tillfredsställande sexualliv och medför fara för trohetsförhållandet inom äktenskapet, och trots att den innebär en mycket betydande kostnadsökning i familjebudgeten samt allahanda uppfostringsbekymmer i framtiden.

Äro vi befolkningspolitiskt intresserade av att barn födas i större antal, bli vi även tvungna att söka förstärka de motiv, som kunna övervinna alla dessa svårigheter, samt att försvaga vissa av de avhållande motiven. Detta kan blott ske genom en omgestaltning av de sociala och ekonomiska grundvalarna för familjeinstitutionen, reformer vilka emellertid äro starkt påkallade även av andra och direktare skäl.

En befolkningspolitisk inställning med nyss antydd målsättning leder således, då den är klarsynt och ärlig, rakt fram till

[1] För fullständighetens skull vilja vi vidare erinra om att därest man önskar en konstant befolkningsstorlek, som *överstiger* den som så småningom skulle inställa sig sedan fruktsamheten åter nått upp till reproduktionsgränsen, så skulle därefter ytterligare en fruktsamhetsstegring vara påfordrad till dess att denna högre konstanta folkmängd säkrats. Den som dessutom till äventyrs rentav skulle önska ej blott en konstant befolkning vid viss storlek utan en så småningom i viss grad stigande folkmängd skulle i motsvarande grad behöva eftersträva att en dylik extra fruktsamhet över reproduktionsnivån hölle i sig även på längre sikt.

Det skulle i hög grad öka klarheten i den befolkningspolitiska diskussionen, om de här och på andra ställen i texten angivna kvantitativa relationerna i möjligaste mån fasthölles. Allmänna kvalitativa omdömen förvirra lätt denna diskussion, och erfarenheten visar även att de bidraga till att vidmakthålla sådana onödiga skiljaktigheter i befolkningspolitiska åsikter, som icke äro av real karaktär utan bortfalla vid en kvantitativ precisering av dessa åsikter och deras kunskapsunderlag.

krav på radikala samhällsreformer. Man må moralisera hur mycket man vill (men med kännedom om de förhållanden, som i sista kapitlet blottlades, förefaller det i och för sig mera besvärligt att moralisera): tillfredsställer man icke dessa reformkrav, kommer man förgäves att söka övertyga människor att de skola sätta flera barn till världen.

Tryggandet av folkets försörjning.

Det primära reformkravet går därvid ut på, att familjernas ekonomiska tillvaro måste tryggas. De fattiga familjernas nu övermåttan stora risk för sin materiella existens måste minskas till en bråkdel, och deras allmänna levnadsstandard måste stegras.

Detta krav tillfredsställes icke på långa vägar genom arbetslöshetsförsäkring, fattigvård och understöd av olika slag, reservarbeten o. s. v., hur nödvändiga än dylika åtgärder kunna te sig i ett samhällets nödläge. Vad gäller familjernas förmåga och vilja att föda barn, komma de nämligen praktiskt taget varken att göra från eller till. Vilja vi nå befolkningspolitiska resultat är första villkoret att vi lägga upp och därefter genomföra en ekonomisk försörjningsplan, som ger arbetarna produktiv sysselsättning och som garanterar även bönderna en rimlig och någorlunda säker inkomst. Endast om vi få hela folket i arbete kan trygghet och höjd levnadsstandard uppnås i den grad, som från befolkningspolitisk synpunkt är nödvändig. — Att lägga upp ytterkonturerna för en dylik svensk försörjningsplan skulle kräva en bok för sig självt, och problemet måste här lämnas öppet. Endast vissa anmärkningar skola göras, närmast blott för att ge de praktiska frågeställningarna.

En väsentligt försvårande omständighet är att vi ställas inför detta försörjningsproblem just i en tid, då den internationella handeln och arbetsfördelningen är starkt desorganiserad. Och det är dessvärre ytterst sannolikt, att så kommer att vara

fallet för en praktiskt överskådbar framtid. Våra möjligheter att påverka den internationella utvecklingen äro starkt begränsade. Vi äro emellertid i vårt land allmänt eniga om att i den mindre mån sådana möjligheter existera, böra vi i vårt eget och hela världens intresse utnyttja dem för att främja det internationella samarbetets återuppbyggande. En tur i oturen är i alla händelser, att våra viktigaste exportvaror äro förhållandevis nödvändiga och begärliga utomlands.

Utrikeshandeln står såsom den givna ramen för en svensk försörjningsplan. Ju större vårt utbyte med främmande länder — och närmast vår export — blir, desto lättare blir det även att lösa försörjningsproblemet i landet. Desto större utkomstmöjligheter erbjuda nämligen då exportnäringarna. Även vid en förhållandevis kraftig expansion av dessa näringar — och tyvärr är det sannolikt att en dylik expansion skall möta hinder — måste emellertid, i synnerhet med nuvarande snabba produktionsrationalisering, hemmamarknadsnäringarna ävenledes undergå en mycket betydande produktionsutvidgning, därest vi nämligen vilja bringa ned arbetslösheten inom landet och fullt utnyttja det produktionskapital som blir tillgängligt.

Denna produktionsutvidgning inom hemmamarknadsnäringarna förutsätter en motsvarande konsumtionsstegring. Att en konsumtionsstegring icke är omöjlig av hänsyn till en real ”mättnad”, torde framgå av sista kapitlets analys av svenska folkets faktiska levnadsstandard. Däremot är den för närvarande omöjlig på grund av inkomsternas begränsning. Genom en produktionsstegring ökas emellertid dessa inkomster i den grad som erfordras. Liksom en stegrad konsumtion är en nödvändig förutsättning för en ökad produktion, så skapar just produktionsstegringen själv förutsättningarna för den erforderliga konsumtionsökningen. Svårigheten ligger helt i genomförandet av denna likmässiga stegring av produktion och konsumtion. Från en annan synpunkt sett kan man säga, att den nuvarande produktionsordningens väsentliga brist är, att den icke garanterar

en jämvikt mellan produktionen och konsumtionen. Därav komma kriserna och den allmänna otryggheten, därav den permanenta massarbetslösheten. Den uppväxande generationens stora ekonomiskt organisatoriska uppgift är att med bibehållande av den genom industrialismen möjliggjorda, produktionsstegrande arbetsfördelningen dock göra produktionen till en samhällelig behovshushållning, där en maximal produktion är basen för en maximal konsumtion och vice versa.

Se vi till de särskilda näringarna och vända vi oss därvid först till jordbruket, så kunna vi till en början konstatera, att jordbruket för närvarande håller på att bli nationellt balanserat. Import av jordbruksprodukter blir mer och mer överflödig; även import av produktionsvaror för jordbruket och den med jordbruket konkurrerande margarinindustrien har börjat nedskäras. Några ökade exportmöjligheter i framtiden göra vi å andra sidan klokt i att inte räkna med; en hel del av den export av smör, ägg och fläsk vi nu uppehålla är i hög grad oekonomisk, och kan blott försvaras med att vi ha ett överskott av dessa jordbruksprodukter, som vi måste avföra från den inhemska marknaden, om prisen där icke skola bli för lantbruket ruinerande. Såsom långsiktig jordbrukspolitik är denna ”dumping” oförsvarlig. Det gäller att i stället driva upp den inhemska konsumtionen av smör, mjölk och andra animaliska produkter och av frukt och grönsaker.

Som vi visat i föregående kapitel existerar även en mycket stor outnyttjad konsumtionsreserv just av dessa varor. De breda massorna ha för närvarande icke på långa vägar råd att äta så mycket kött och fläsk, mjölk och smör, ost, ägg och i synnerhet grönsaker, som de skulle vilja och behöva. Särskilt barnen i uppväxtåldern få underkasta sig försakelser, som äro omöjliga att senare gottgöra; vi återkomma längre fram till detta viktiga problem om barnens näringsstandard.

För en vidgad konsumtion av potatis och brödspannmål finns däremot ingen konsumtionsreserv. Den nu pågående levnads-

kostnadsundersökningen synes visa en fullkomligt förvånande nedgång i konsumtionen av i synnerhet spannmålsprodukter inom alla samhällslager. Enligt preliminära uppgifter från statens spannmålsnämnd skulle den sammanlagda förbrukningen av bröd och mjöl per konsumtionsenhet och år för lantarbetarklassen ha minskat med omkring 7 % från 1920 till 1933.[1] Lantarbetarklassens levnadsvillkor ha emellertid under det sista decenniet undergått en relativt mindre förbättring än andra arbetargruppers. Det visar sig även att en motsvarande beräkning för industriarbetar- och tjänstemannaklasserna från 1923 till 1933 ger till resultat en med hela 21 % minskad förbrukning av bröd och mjöl. För medelklassen, som redan 1923 hade en mindre förbrukning av bröd och mjöl, är minskningsprocenten likaledes 21 %. Härtill är vidare att anmärka, att dessa tal äro beräknade på familjebestånd med i stort sett oförändrad familjestorlek. Befolkningen såsom helhet har emellertid kraftigt minskat sitt barnantal, vilket i sin mån bör göra nedgången av den verkliga konsumtionen större än den kalkylerade utvisar. Av vissa andra skäl är det antagligt, att denna stora konsumtionsnedgång framför allt inträffat just under de sista åren.

Man kan inför dessa siffror icke underlåta den reflexionen att hela vår spannmålspolitik under de gångna åren skulle ha framstått i helt annan belysning, om vi redan tidigare haft bättre kunskap om de faktiska konsumtionstendenserna. Vi stå här inför ett av exemplen på hur en näringspolitik är blind, om den inte kan grundas på en rationellt upplagd och analyserad, fortlöpande konsumtionsstatistik. Trots de goda skördarna och arealutvidgningarna skulle spannmålspolitiken icke nu digna

[1] Vid bedömandet av denna siffra måste man erinra sig, att 1920 från lönesynpunkt betecknade ett relativt gynnsamt år för just lantarbetarklassen. Särskilt kontantlönen var hög och en något lägre förbrukning av spannmålsprodukter än vanligt torde ha varit följden. Procenttalet 7 torde därför ligga i underkant såsom uttryck för den verkliga utvecklingstendensen.

under orimliga överskott, såvida 1920 och 1923 års konsumtionssiffror fortfarande voro riktiga. Det är framför allt konsumtionsomläggningen, som fört spannmålspolitiken till sammanbrott.

Spannmålspolitiken är vidare ett exempel på hur — utan direkta produktionsregleringar, som svårligen låta sig genomföra inom jordbruket — en prispolitik måste vara planmässigt allsidig och innefatta en för jordbruksproduktionens alla produkter så väl avvägd inbördes prissättning, att resultatet verkligen kan väntas ge den produktionsutveckling man önskar vid den konsumtionsutveckling man har att räkna med. Detta ekonomiska avvägningsproblem har icke kommit till sin rätt i de politiska kompromisserna. Men en ”planhushållning” utan en rationellt ordnad information och utan en därå grundad planmässighet leder nödvändigtvis till misslyckande.

Det är hög tid att kriskompromisserna avlösas av ett genomtänkt stödsystem, vari spannmålspolitiken infogas såsom en del. Inmalningen får därvid bibehållas och ett visst prisstöd likaså, helst givet i sådan form att prisens stadga om ej deras höjd blir bättre säkrad. Men framför allt måste impulser ges till en produktionsomläggning, som går i riktning från odlandet av brödsäd och till ökad produktion av produkter, för vilka utrymme fortfarande i viss mån kan beredas genom importregleringar (fodermedel) och för vilka konsumtionen inom landet kan ökas (animaliska produkter och grönsaker). Och man bör söka finna avsättning för de animaliska slutprodukterna inom landet och om möjligt ej fördärva jordbrukets ekonomi och våra utomlandsmarknader genom fortsatt planlös dumping.

Den andra slutsatsen är: vilja vi söka utnyttja konsumtionsreserven inom landet, är en jordbrukspolitik, som huvudsakligen arbetar på att hålla uppe prisen, på lång sikt ytterligt oändamålsenlig. Det gäller tvärtom att få ner prisen för att stegra konsumtionen. Den nödvändiga jordbrukssubventionen får då i möjligaste grad ges i andra former, bl. a. förbilligad

fastighets- och driftskredit och kanske genom skuldnedskrivning. Överhuvudtaget är det ett gemensamt intresse för såväl jordbrukarna som livsmedelskonsumenterna att så stor del av den nödvändiga jordbrukssubventionen som möjligt lägges in i nedsatta produktionskostnader i stället för i uppehållna produktpris. Då livsmedelsprocentens storlek inom konsumtionsbudgeten stiger med fallande inkomst, ligger däri även ett fördelningspolitiskt intresse. Tryggar man därtill genom en rationaliserad marknadsorganisation jordbrukarnas pris- och avsättningsförhållanden mot häftiga och ändamålslösa förändringar, kan krediten även hållas väsentligt billigare t. o. m. utan räntesubvention, samtidigt som genom en dylik marknadsrationalisering jordbrukets salupris kunna hållas relativt högre utan i motsvarande mån stegrade inköpspris för konsumenterna.

Även vid en kraftigt utökad avsättning för animaliska jordbruksprodukter samt frukt och grönsaker kommer ändock jordbruksnäringen icke att i framtiden kunna sysselsätta den arbetskraft, som nu är bunden till jordbruket (förutsatt att man inte räknar med nu oanade exportmöjligheter). Det är för övrigt bekant, att redan nu ej blott en viss redovisad öppen arbetslöshet utan därjämte en mycket större oredovisad "latent" arbetslöshet finns i jordbruket. Jordbruket har nämligen nu kommit in i en väldig teknisk utveckling, som motsvarar den industriella revolutionen. Den nya tekniken är kraftigt arbetsbesparande. Denna tekniska rationalisering är i och för sig ingenting att sörja över. I sista hand är den en nödvändig förutsättning för ernåendet av en högre levnadsstandard för bonde- och lantarbetarklassen och likaså för möjliggörandet av låga pris på jordbruksprodukter utan alltför stora subventioner. Men för landets försörjningsproblem är konsekvensen, att stadsmannanäringarna måste uppsuga ej blott hela den nu rådande arbetslösheten och den stora ökning av arbetare i arbetsför ålder, som inom den närmaste tiden alltjämt kommer att äga rum, utan även från jordbruket så småningom frigjord arbetskraft.

För en kortare tid kan visserligen en del av detta överskott tagas i bruk för de kapitalinvesteringar i jordbruket, som just på grund av dess tekniska omläggning äro erforderliga, och för vägarbeten m. m., vilket vid en klok jordbrukspolitik uppskjuter den tidpunkt, då industrien har att upptaga stora mängder av från jordbruket frigjord arbetskraft. Strömmen av arbetskraft från jordbruket blir då emellertid desto kraftigare, när den efter detta uppskov en gång kommer. På längre sikt måste denna arbetskraft upptagas i industrien och därvid — som världshandeln utvecklar sig — framför allt i hemmamarknadsindustrien. Vi ha vidare att ihågkomma, att denna industri själv kommer att fortsätta att rationaliseras, vilket betyder att en desto kraftigare produktionsökning blir erforderlig, om vi verkligen vilja utnyttja våra resurser. Såsom ett livsvillkor kommer då att framstå en starkt stegrad konsumtion av en hel mängd industrivaror, som vi kunna tillverka här i landet. Någon "mättnad" är det som redan sagts inte frågan om på något område, så från den synpunkten råder det inga svårigheter. Svårigheterna äro helt av organisatoriskt ekonomisk och politisk beskaffenhet, vilket dock icke betyder att de äro mindre.

Framför allt behöva vi bättre och rymligare bostäder. Gäller det att utvidga vår hemmamarknadsindustri, bör bostadsproduktionen få komma i första rummet. Detta av flera skäl. Ett skäl, som vidlyftigare skall utvecklas i fortsättningen, är det rent bostadshygieniska. Ett annat skäl är det handelspolitiska. Bostadsproduktionen är i särskilt hög grad en i sig själv skyddad hemmamarknadsindustri. Man kan inte importera hus. Vilja vi utvidga bostadskonsumtionen, behöva vi inga tullar eller andra importrestriktioner för att förbehålla oss själva den därmed följande produktions- och sysselsättningsökningen. Vi dra full nytta av sysselsättningsökningen utan att därvid riskera att komma i krångel med andra stater och eventuellt försämra våra exportmöjligheter.

Men det viktigaste skälet har att göra med själva bostads-

produktionens egen natur. Utmärkande för bostadsproduktionen är nämligen för det första att den direkt bereder arbete i så relativt hög grad. Ungefär hälften av de totala byggnadskostnaderna representerar arbetslöner. Indirekt beredes ännu mera arbete. Återstoden av byggnadskostnaden utgör nämligen efterfrågan på byggnadsmaterial av olika slag, och dessa äro i sin tur nästan genomgående av beskaffenhet att tillverkas i Sverige. I sista hand utgör en stegrad byggnadsproduktion nästan helt och hållet blott ett ökat ianspråkstagande av svensk arbetskraft, svenskt trä, svenskt järn o. s. v.

Härtill kommer, att byggnadsproduktionen såsom en typisk realinvesteringsindustri i särskilt hög grad bestämmer hela växlingen mellan allmänna uppgångs- och nedgångstider. Vilja vi få i gång näringslivet på alla områden, finnes ingen säkrare metod än att stimulera byggnadsproduktionen. Detta blir särskilt viktigt nu, om vi, såsom av alla tecken att döma är fallet, gå emot en period av undernormal investeringsverksamhet på många andra områden. Fabriker och anläggningar äro i stor utsträckning uppbyggda för en större kapacitet, än den som inom den närmaste framtiden kan komma till användning. Och så särskilt mycket mer ämna vi väl heller inte kosta på våra vägar och övriga kommunikationsmedel. Det är då viktigt att få i gång byggnadsindustrien, om vi inte vilja se hela näringslivet stagnera. Här ha vi att erinra oss byggnadsindustriens karaktär att vara en ”nyckelindustri”, med verkningar långt över dess eget område. Och eftersom det är fråga om varaktiga investeringar, där den årliga konsumtionskostnaden för de nya byggnadernas användande blott uppgår till en bråkdel av hela produktionskostnaden och en än mindre bråkdel av totala inkomststegringen i samhället, utvidga sig dessa produktionsstegrande, sysselsättningsökande och inkomsthöjande verkningar särskilt kraftigt till alla områden av näringslivet.

En viktig beståndsdel av en svensk försörjningsplan är en förbättrad organisation av alla slags marknader, ej blott varu-

marknaderna utan även kredit- och arbetsmarknaden. Detta problem sammanhänger i hög grad med frågan om produktionens stabilisering i tiden, d. v. s. utslätandet av de konjunktur- och i vissa fall säsongväxlingar, som för närvarande utgöra en svår effektivitetsläcka i vår ekonomiska organisation. För att här blott ta ett exempel anknytande till den sist berörda byggnadsproduktionen, är det klart, att *om* vi kunde stabilisera denna produktion i tiden och tillförsäkra byggnadsarbetarna en stadigare sysselsättning, så finge arbetsmarknaden ett helt annat utseende. Vi kunde då tänka oss en väsentlig sänkning av de ackords- och timlönesatser, vilka bestämma arbetskostnaden, medan byggnadsarbetarnas samlade årslön, deras arbetsinkomst, i alla fall stegrades. En dylik utjämning av säsong- och konjunkturfluktuationerna inom byggnadsindustrien är tekniskt fullt möjlig, och vi ha blott att på allvar börja undersöka vägarna att även organisatoriskt skapa förutsättningar för denna utjämnings genomförande. Även inom andra industrier finnas dylika reformer att göra.

Vid genomtänkandet av detta stora försörjningspolitiska probelm, vars ytterlinjer här blott kunnat antydas, gäller det att göra en klar skillnad mellan å ena sidan krisåtgärder och å andra sidan den långsiktiga produktionsplanläggningen. Vi ha redan understrukit, att arbetslöshetsförsäkring, fattigvård och understöd av olika slag, reservarbeten o. s. v. enbart äro motiverade såsom medel att överbrygga ekonomiska kriser för individerna och samhället. De lösa däremot på intet sätt det stora produktionspolitiska problemet. De skapa på sin höjd ett rådrum för dettas utredning och för mera grundläggande reformers påbörjande.

På samma sätt ligger den aktuella frågan om arbetstidens förkortning. Genomförandet av lagstadgad åttatimmarsdag var visserligen på sin tid påkallat ej blott av arbetarnas behov av större fritid för personligt liv utan i stort sett även av rent produktionstekniska effektivitetsskäl. På vissa områden kunna

ytterligare arbetstidsnedsättningar vara av motsvarande skäl motiverade. Framför allt är det naturligtvis ett önskemål att lantarbetarna, hembiträdena och andra arbetarkategorier utom arbetstidslagstiftningens ram få sin arbetstid reglerad. I huvudsak gå emellertid reformkraven ut på införandet av ordnade semesterförhållanden även för arbetare och lägre tjänstemän i det enskilda näringslivet och eventuellt på en lämpligare fördelning av helgdagarna över året och en bättre lokalisering av arbetstiden under veckans sex arbetsdagar i syfte att göra lördagen mera fri o. s. v.

Allmänna krav på en ytterligare förkortad arbetstid — t. ex. ned till en 40- eller 36-timmars arbetsvecka — böra däremot just från arbetarsynpunkt mötas med stor misstänksamhet (därest de icke kunna motiveras ur effektivitetssynpunkt; dessa frågor borde då göras till föremål för mera ingående och för olika yrken differentierade psykotekniska studier). Så låg som vår levnadsstandard faktiskt är, göra vi med all säkerhet klokt i att inrikta oss på att verkligen alla få arbeta just upp till effektivitetsgränsen. Det ligger därvid mera vikt på att söka förändra själva arbetsförhållandena därhän, att arbetet blir vad det naturligt bör vara för friska och lyckliga människor, nämligen en källa till glädje och en väsentlig del av vårt livsinnehåll. I det hänseendet återstår ännu mycket att reformera särskilt inom vår industriella produktion. Men göra vi bara klart för oss, att arbetet alls icke behöver vara och ofta ej heller är ointressant och glädjedödande, och få vi därtill upp ögonen för hur viktig — både med hänsyn till personlig lycka och till produktionens effektivitet — arbetsglädjens bevarande inom näringslivet faktiskt är, böra strävandena i denna riktning icke te sig hopplösa.

En förkortad arbetstid är visserligen en mycket förnuftig krisåtgärd i syfte att fördela en uppkommande eller bestående arbetslöshet, vilket är en helt annan sak. Den ingår därför i en förbättrad krisberedskap. Men vi få därur icke dra den slut-

satsen, att den skulle vara önsklig eller nödvändig i en långsiktig försörjningsplan, som ju åsyftar icke att fördela arbetslösheten utan att utrota den och att just därigenom stegra vår produktion såsom underlag för en stegrad levnadsstandard.

Något motsvarande gäller de aktuella kraven på en genom understöd från det allmänna möjliggjord tidigare pensionering av arbetare, till och med mot deras önskan. I en tid med stor arbetslöshet kan en sådan åtgärd vara lämplig i syfte att öka arbetstillfällena för de unga på de gamlas bekostnad. Men i en planmässig produktionspolitik på längre sikt motsvarar den icke ett samhälleligt intresse. I synnerhet med den växande övertalighet av personer i de äldre årgångarna, som vi under återstoden av detta århundrade ha att räkna med, skulle en dylik förtidspensionering av de gamla vara oss alltför kostsam. Här som i fråga om arbetstiden blir med rådande mycket låga levnadsstandard vårt huvudintresse att med fullt utnyttjande av våra resurser kunna stegra produktionen så mycket som möjligt. De gamla bli så många och den allmänna levnadsstandarden är så låg, att vi icke utan att i möjligaste mån utnyttja även våra gamlas arbete kunna försörja oss och dem på den standard som vi eftersträva.

En annan sak är att i offentlig tjänst de högre befattningshavarna lyckats tillskansa sig en så sen avgångsålder, att de i många fall komma att kvarstå i tjänst, även sedan deras arbetskapacitet sjunkit så mycket att de faktiskt äro hinderliga för arbetets effektivitet. Just de egenskaper som äro mest värdefulla i den ledande ställning, vartill det förhärskande på anciennitet byggda befordringssystemet då ofta fört dem, nämligen intellektuell rörlighet och kraft till inlevelse, framåtblick och initiativ, drabbas tyvärr också allra mest av senilitetsprocessen och göra dessa mäns kvarstannande i tjänsten dubbelt skadligt. För lägre tjänstemän har en tidigare avgångsålder alltid motiverats med att dessa behöva bibehållen fysisk vigör. De högre, bättre betalda tjänstemännen åter skulle utan fara

kunna kvarstanna längre, då de blott ha "skrivbordsarbete". Men för just detta slags skrivbordsarbete behövs inte bara kraft att sitta plus stor administrativ erfarenhet. En nedskärning av de högre befattningshavarnas avgångsålder är nog påkallad — årets reform är blott en början — men detta är motiverat ur arbetseffektivitetssynpunkt.

Framför allt skulle det emellertid vara fördelaktigt, om en någorlunda strängt tillämpad förtidspensionering kunde genomföras för ämbetsmän, som på grund av förtidssenilitet eller andra orsaker uppenbarligen borde i arbetets intresse avkopplas från sin tjänst. En sådan reform är emellertid särskilt svår att genomföra i vårt land, där just tjänstemännen vetat att till det yttersta omgärda sina intressen och där en allmän tjänst i första hand betraktas såsom en enskild persons ekonomiska rättighet. Var och en som känner svensk förvaltning vet att knappast någon verksamhetsgren saknar en eller flera tjänstemän, som det faktiskt skulle löna sig mycket väl att avkoppla från arbete, t. o. m. om villkoret vore bibehållandet för honom av full avlöning, vilket ju inte är nödvändigt, åtminstone om vi få ändra grundlagen en smula. Å andra sidan är det lika uppenbart, att mången äldre tjänsteman är fullt arbetsför även över sin pensionsålder och att han med fördel för det allmänna skulle kunna utnyttjas ännu i åtskilliga år. Det fallet är kanske till och med betydelsefullare. Men då en i båda riktningarna ökad individuell smidighet vid reglerandet av avgångsåldern näppeligen torde kunna infogas i svenskt förvaltningsväsen, och då vidare med hänsyn till de ökade effektivitetsanspråken även de nu gällande avgångsåldrarna ligga högt ur genomsnittssynpunkt, finnas starka skäl för en ytterligare nedsättning.

Men detta är en alldeles speciell fråga. Och det är en mycket liten grupp som på grund av sin ställning och sitt inflytande lyckats tillskansa sig en för hög avgångsålder. Så är icke förhållandet med den stora mängden av lägre tjänstemän. I det enskilda näringslivet regleras även vanligen denna fråga enklare

och med direktare hänsyn just till effektiviteten. För arbetarna är det praktiska problemet rentav det alldeles motsatta: hur skall man kunna förhindra ett för tidigt ratande av de arbetare som hunnit över medelåldern? Till det problemet skola vi återkomma i samband med den allmänna frågan om de skärpta kvalitetskraven i det moderna näringslivet och de praktiska svårigheterna att försvara även de icke toppvärdiga arbetarnas rätt till delaktighet i nationens arbetsliv. Här ha vi blott velat understryka, att en förtidspensionering icke är ett önskemål ur långsiktig försörjningssynpunkt fastän möjligen en lämplig krisåtgärd mot en arbetslöshet, som man icke genom produktionspolitiska reformer tror sig om att tillräckligt kraftigt eller snabbt kunna bemästra.

Det produktionspolitiska problemet måste efter dessa korta antydningar i detta samband lämnas outrett. Det skall blott ånyo understrykas, att tekniskt och ekonomiskt föreligga inga oöverstigliga hinder för en sådan politik. Vi ha arbetslösa i stora massor, vi ha överflöd av naturtillgångar att utnyttja. Tekniken står på en ännu för en generation sedan oanad höjd. Och nog finns det behov att fylla. Svårigheterna äro uteslutande av organisatorisk och politisk art. De äro stora men de måste övervinnas. Ur befolkningspolitisk synpunkt är detta nödvändigt. De som ställa sig pessimistiska i fråga om möjligheten av en produktions- och konsumtionsstegrande ekonomisk politik ha att minnas, att de i så fall icke kunna ange någon möjlighet att hindra landets avfolkning. Ty den saken är viss: *stegras icke realinkomsterna i landet väsentligt och minskas icke arbetslöshets- och existensriskerna till en bråkdel av vad de i dag äro, komma alla andra åtgärder för att uppehålla den äktenskapliga fruktsamheten att vara gagnlösa.*

I det följande tages såsom en vald förutsättning att folkets realinkomst kraftigt stegras och existensriskerna nedskäras, så att icke samhällets fattigdom står såsom ett allt annat överskuggande motiv för extrem barnbegränsning och såsom ett

hinder för en radikal fördelnings- och socialpolitik. Den som till äventyrs finner författarnas fördelnings- och socialpolitiska analys i fortsättningen väl optimistisk i fråga om de ekonomiska möjligheterna i landet, har att minnas denna grundläggande reservation.

Utjämning av de individuella inkomsterna efter barnförsörjningsbördan.

Det räcker emellertid alls icke med produktionspolitik, det räcker inte ens om den åtföljes av en viss allmän inkomstutjämning mellan samhällsklasserna. Inkomstutjämningen måste ta sikte på själva barnförsörjningsbördan.

I den psykologiska motivmekanism, som kan skönjas bakom den kring sig gripande födelsebegränsningen, står själva den med barnafödandet förenade familjeindividuella extrakostnaden såsom främsta avhållande motiv. Det måste därför gälla att minska familjernas extra kostnader att ha barn. I synnerhet för familjer på en relativt låg inkomststandard men även för familjer på en högre — den må vara aldrig så tryggad — står för närvarande tillvaron av mycket stora dylika extrakostnader såsom huvudmotivet för födelsebegränsning. Man kan rentav påstå, att det nu rådande inkomst- och fördelningssystemet, som nästan helt och hållet överlåter åt de enskilda familjerna att bära de med barnafödandet och barnavården förbundna kostnaderna, är såsom skapat för att i en tid som vår med dess alltmer rationaliserade psykologi driva födelsebegränsningen fram emot det barnlösa äktenskapet.

Vi ha alla skrattat åt förslag om ungkarlsskatter och fruktsamhetspremieringar. Men löjliga ha dessa förslag mest varit på grund av beloppens obetydlighet (och stundom på grund av motiveringarna). Frågan är emellertid, om vi icke gå fram emot en tid, då man mera allmänt kommer att finna det alldeles oriktigt och i grunden onaturligt, att var och en

skall så fullständigt bära den ekonomiska bördan för sina egna barn.

Vissa kostnader komma alltid att kvarstå och än mera vissa bekymmer och ett visst ansvar. Men behöva de verkligen vara så stora? De individuella lönerna och inkomsterna utgå ju vanligen utan hänsyn till barnförsörjningsbördan. Vore det inte då naturligt, att det allmänna trädde in och övertoge åtminstone en väsentlig del av den direkta kostnadsbördan? Borde inte dessa kostnader fördelas på hela folket efter vars och ens bärkraft? Blir man intresserad av att uppehålla födelsetalen, kommer man även att känna en förpliktelse att ekonomiskt stödja de familjer, som uppföda folkets nästa generation.

Men inte endast hänsynen till den eljest hotande oavbrutna folkminskningen kommer att driva fram intresse för reformer i denna riktning. Ännu viktigare är den omedelbara omsorgen att trygga barnens existens och ställa denna i viss mån oberoende av familjeförsörjarnas inkomstöde. När barnen bli sällsyntare, bli vi kanske mera benägna att känna ett solidariskt ansvar för att ta vård om den lyckosamma utvecklingen av de barn vi få.

Det framstår således icke rimligt och heller icke nödvändigt, att barnen skola helt följa familjen i dess ekonomiska berg- och dalbana. Risken för att familjefadern skall bli arbetslös eller sjuk och familjeinkomsten därför sina eller att han med samma resultat skall bli alkoholist och familjetyrann, skall begå brott och komma i fängelse eller helt enkelt överge de av honom beroende, får inte riskera även barnens livsuppehälle. Samhället måste ansvara för att den stora sociala felanpassning, som ligger i den ojämna och otrygga inkomstfördelningen, inte alltför dyrt får umgällas av de dock mest oskyldiga: barnen.

Frågan är på vilka vägar och i vilken utsträckning en sådan utjämning av de individuella inkomsterna efter barnförsörjningsbördan skall kunna vinnas. Innan vi ge oss in på detta

problem vilja vi emellertid upptaga till bemötande en allmän invändning, som man vid diskussionen av dessa spörsmål nästan alltid möter.

Man brukar framhålla, att familjerna med de mycket stora barnkullarna icke äro socialt önskliga. Det stora barnantalet säges i och för sig ådagalägga en lättsinnig disposition hos föräldrarna. Dessa familjer, framhåller man, bli ej blott fattiga, de äro i stor utsträckning misskötsamma eller rentav asociala. Ofta anlägger man även en rashygienisk synpunkt och påstår, att dessa föräldrar till stora barnkullar äro mindervärdiga arvsbärare. Från dessa premisser drar man då ofta den slutsatsen att alla ekonomiska åtgärder att lätta barnförsörjningsbördan för barnrika familjer äro betänkliga. De lägga hyende under lasten, de uppmuntra till en socialt skadlig fortplantning.

I själva premisserna till denna slutsats finns det en kärna av riktighet. Mycket stora barnkullar äro förvisso vanligen icke önskliga. Även om vi i hög grad underlätta barnförsörjningen skulle dessa barns vård och fostran ofta bli försummad. En positiv befolkningspolitik bör icke inriktas på att få enstaka fattiga familjer att föda ett mycket stort antal barn utan att förmå det stora flertalet att föda låt oss säga t. ex. 3 barn. Det må också vara medgivet att ett mycket stort barnantal ofta tyder på bristande förutseende och social ambition hos föräldrarna. I all synnerhet kommer detta omdöme att vara befogat, när preventivlagen avskaffats och en ansvarig och omfattande sexuell upplysning och rådgivning kommit till stånd. Vi vilja emellertid påpeka, att om de mycket stora familjernas hem te sig slarviga och om barnen verka försummade och illa uppfostrade, är detta i första hand blott ett direkt resultat av just det stora barnantalet och den vanligen därav orsakade fattigdomen, trångboddheten och nöden. Den rashygieniska synpunkten kan vara befogad i fråga om sinnesslöa föräldrar, vilka även utom äktenskapet stundom avla stora barnkullar. Den frågan skall beröras i nästa kapitel. En vederhäftigt grun-

dad bevisning för att flertalet föräldrar till stora barnkullar skulle vara mindervärdiga arvsbärare föreligger däremot icke. Av skäl motsvarande dem som anförts på tal om de förmenta arvsbiologiska skillnaderna mellan socialklasserna har man all anledning att ställa sig skeptisk (naturligtvis i all synnerhet så länge icke födelsekontrollpropagandan helt trängt igenom och endast lämnat de "lättsinniga" oberörda). De alltför tvärsäkra påståendena om dessa föräldrars mindervärdighet som arvsbärare höra blott till uttrycken för de ytliga och okritiska rasbiologiska föreställningar som överallt göra sig gällande och som på senare tid fått nya politiska impulser. Socialvetenskapligt beteckna de en art av bekväm tankelättja: från otillfredsställande familjeförhållanden sluter man sig — utan djupare social analys — till en ursprunglig värdeskillnad mellan människorna. Detta ytliga betraktelsesätt påträffar man tyvärr ofta både hos läkare och andra i socialpolitiken verksamma personer, vilka ju med sin vanligen otillfredsställande sociala utbildning och med sin benägenhet till statistiskt okontrollerade allmänna erfarenhetsomdömen stundom visa den speciella yrkessvagheten att på synnerligen komplicerade sociologiska problem långt utöver vad som är vetenskapligt tillåtligt anlägga ett förenklat biologiskt betraktelsesätt.

Det kan nu i och för sig vara likgiltigt av vilka skäl man anser de mycket stora barnkullarna oönskliga. Är man bara överens om den saken borde man även kunna bli överens om åtgärder att i möjligaste mån förhindra deras tillkomst. Såsom effektiva åtgärder äro i första hand att rekommendera en vidgad sexuell upplysning och rådgivning, kostnadsfritt tillhandahållande av preventivmedel och i vissa fall åstadkommandet av (frivillig) abort och sterilisering.

Den fråga vi här ha att diskutera är emellertid denna: har man anledning att räkna med att åtgärder till lättandet av barnförsörjningsbördan skall uppmuntra tillkomsten av speciellt dessa ur hälso- och fostringssynpunkt alltför stora barnkullar.

Enligt vår uppfattning är detta icke utan vidare givet. Man har ju just framhållit att det är de förtänksamma och försiktiga, de ekonomiskt kalkylerande föräldrarna, som nu inskränka sitt barnafödande, medan de barnrika föräldrarna karakteriserats såsom lättsinniga, slarviga etc. Är det då så säkert att det just är det sistnämnda slaget av föräldrar, som i första hand komma att förändra sin inställning till fortplantningen på grund av en minskad barnkostnad? Är det inte sannolikare att de andra, de rationellt kalkylerande, skulle vara lättare att påverka genom en åtgärd av denna ekonomiska beskaffenhet?

Framför allt bero emellertid verkningarna i detta hänseende på den form vari denna fördelningspolitiska omläggning företages. Det är möjligt, att kontanta bidrag skulle i viss utsträckning kunna uppmuntra till ett oansvarigt föräldraskap. Göres emellertid denna omfördelning av barnförsörjningsbördan i form av konkreta socialpolitiska insatser, direkt inriktade på barnens eget bästa och omöjliga att ekonomiskt utnyttja för föräldrarna, är det än osannolikare att en dylik icke önskvärd verkan skulle följa. Detta är för övrigt ett extra skäl till alla de i slutet av detta kapitel angivna för att göra omfördelningen just genom profylaktisk, direkt på barnavården inriktad socialpolitik.

I sista hand måste man dessutom framhålla en huvudsak, som besynnerligt nog ofta glömmes bort vid frågans diskussion, nämligen barnens och samhällets intressen. Här ha vi dessa många barn i de mycket barnrika familjerna. Lämna vi försörjningsbördan helt åt föräldrarna, så blir följden oftast ytterlig fattigdom, trångboddhet och alla slags fysiska och psykiska umbäranden. Barnen bli då kanske även undervärdiga, ibland rentav asociala. I synnerhet i det senare fallet bli de framdeles mycket skadliga och kostsamma för samhället. Även om man skulle helt bortse från dessa barns egna krav på en lycklig, socialt anpassad tillvaro — vilket man naturligtvis icke får göra — skulle det ändå löna sig att förbättra deras

uppväxtmiljö. Till och med i de fall då man skulle vara benägen att tala om arvsbiologisk mindervärdighet är det ett stort socialt intresse att dessa därigenom handikappade barns utveckling icke ytterligare nedpressas och snedvrides av de med ekonomisk nöd följande försämrade uppväxtvillkoren. Redan av detta skäl är det givet, att ej ens de mycket stora familjerna — och de kanske allra minst — få uteslutas från försöken att nå en jämnare fördelning inom nationen av barnförsörjningen.

Nu har en dylik inkomst- och kostnadsutjämning för barnförsörjningens tryggande ofta föreslagits och på sina håll även i mindre skala praktiserats. Men eftersom man vanligen inte haft tillräcklig insikt om den ekonomiska och sociala verklighet, som man sökt reformera, har man sällan förmått spänna in problemet i hela dess sociala räckvidd. Man har stannat vid kravet på en direkt kontantöverföring av vissa utjämningsbelopp, vanligen inom en mindre, i inkomsthänseende homogen yrkesgrupp.

Vid behandlingen av detta problem har det nämligen legat närmast till hands att uppmärksamma själva lönesystemets ofullkomligheter i detta avseende och att med reformförslag söka gripa tillbaka till principen om behovslön. Detta lönesystem är ingalunda oprövat. Under gamla patriarkaliska förhållanden, då företagen i stor utsträckning kunde räkna med att arbetarna föddes och dogo på platsen, plägade ofta våra bruk genom "barntillägg" gradera lönen efter barnantalet. De gjorde det i viss grad även i eget intresse, eftersom eljest lätt de barnrika familjerna skulle falla fattigvården och i sista hand de stora bruksföretagen till last.

Vi veta även, att lönerna för arbetare och tjänstemän i statens och kommunernas tjänst i viss utsträckning äro graderade efter barnantalet. På sätt och vis kan behovssynpunkten rent allmänt sägas vara tillvaratagen i de "högre" intellektuella yrkena, där arbetsgivarna känna sig mer som samma slags människor som de anställda, och där — i viss mån på trots emot

konkurrensprisbildningens tendenser — en mängd mänskliga hänsyn få spela in, fastslagna i allmänt respekterade konventioner och institutionella villkor av olika slag. Sålunda stiger i dessa yrken oftast lönen med ålder och tjänsteår, och eftersom barnförsörjningsbördan åtminstone till en tid följer samma kurva, ha vi här i viss mån behovsprincipen tillvaratagen.

Särskilt för kroppsarbetarna ställer sig saken alldeles annorlunda. Näringslivet är icke längre, och kan icke vara, patriarkaliskt ordnat. Arbetarna ha för övrigt själva genom organiserade ansträngningar bekämpat det patriarkaliska momentet i arbetsavtalen, vari de med full rätt sett en delvis frihetshämmande och för lönekampen hindrande faktor. De inslag av "familjelön" vi även i Sverige hade under krigs- och krisåren, voro närmast ett försök från arbetsgivarnas sida att möta de stigande levnadskostnaderna utan att behöva höja lönerna allmänt, och så tolkades de även av arbetarna.

Arbetslönen har så alltmer blivit en ren marknadsföreteelse, och resultatet är, att arbetaren hastigt kommer upp i hög lön. Oftast får han rentav sin högsta löneinkomst, innan han ännu har några barn att försörja, medan vissa svårigheter att uppehålla full arbetskapacitet och kräva full arbetslön kunna uppenbara sig redan då han står med den största försörjningsbördan. Och så måste det nog vara. Ville man införa behovslön i ökad utsträckning, ginge det mycket lätt för sig i stat och kommun. I ett socialiserat samhälle vore det även en rätt naturlig sak att lägga in hela industriens lönesystem under sociala synpunkter. Men i det enskilda näringslivet går det icke. Där måste arbetet betalas efter sitt produktionskostnadsmässiga värde.

Bestämmer man nämligen högre lönesatser för arbetare med barn (genom en minimilönelagstiftning eller direkt i kollektivavtalen), skapar man ett direkt ekonomiskt intresse för varje företagare att blott anställa ungkarlar eller arbetare med ett eller två barn. Familjeförsörjare med flera barn skulle bli

handikappade i konkurrensen om arbetstillfällen. Denna verkan skulle drabba desto hårdare just nu, eftersom den tekniska utvecklingen, som vi i annat samband skola beröra, ökat effektivitetsanspråken oerhört och stegrat arbetslöshetsrisken för arbetare i slutet av medelåldern. Genom att försöka återgå till behovsprincipen kunde man råka förvärra i stället för bättra och verkligen göra barn till en faktiskt outhärdlig ekonomisk börda.

Reformatorer, som fått denna sak klar för sig, ha måst fundera över möjliga metoder att förena inkomst efter försörjningsbehov med konkurrensbestämda marknadslöner på ett sådant sätt, att dessa följder icke inträda. Dylika metoder — mer eller mindre väl genomtänkta — ha även tid efter annan framlagts i form av förslag om familjetillägg, ”barnförsäkring” eller ”barnkompensation”. På sina håll och särskilt i Frankrike har även ett dylikt system i ganska stor utsträckning praktiserats inom vissa industridistrikt.

Den gemensamma innebörden av dylika förslag är i korthet följande. För en yrkesgrupp, för ett större företag eller för en sammanslutning av företag organiseras en barnförsörjningskassa. Till denna kassa avsättes en del av samtliga anställdas lön, oavsett om de äro ogifta eller gifta och oavsett barnantalet. Premieinbetalningen göres av arbetsgivaren, arbetarna eller av båda i viss proportion — detta är emellertid blott en bokföringsteknisk angelägenhet utan ekonomisk betydelse. Kassan gör sedan i sin tur utbetalningar till de arbetare, som ha barn, och dessa utbetalningar stå i viss proportion till barnantalet.

Såsom en mera rent organisatorisk svårighet vid detta systems genomförande står det förhållandet, att — även om man tar lagstiftningen till hjälp — det är svårt att få in alla företag inom systemets ram. Framförallt gäller som huvudinvändning att alla ”självständiga” yrkesutövare, som icke åtnjuta sin inkomst i form av lön, äro ställda utanför och deras barn äro

ohulpna. Det finns så hela områden av näringslivet, som icke kunna tänkas inordnade i systemet. Dit hör jordbruket, en stor del av handeln och hantverket.

En från barnförsörjningssynpunkt synnerligen väsentlig brist — eller i alla händelser en ytterligt svår organisatorisk nöt att knäcka — är vidare, att barntilläggets (liksom lönens) utbetalande måste bli beroende av de ekonomiska konjunkturerna och av individuella växlingar inom familjeförsörjarens yrkesliv. Man måste ju överhuvudtaget ha arbete och åtnjuta lön för att kunna tillgodoräkna sina barn dessa barntillägg. Och även om för iråkad arbetslöshet en viss överskjutande tid stipulerades, varunder barntillägget skulle utgå fastän en löneinkomst icke intjänades, så kunde denna tid i alla händelser icke göras tillräckligt lång, utan att detta i sin tur skulle riskera hela systemets effektivitet för alla de andra delägarna i kassan. Barntilläggen skulle därför nödgas upphöra, när de som bäst behövdes.

Den nyss berörda omständigheten, att stora områden av näringslivet skulle komma att stå utanför, har emellertid en annan och för hela systemet synnerligen farlig konsekvens. Ju mindre del av näringslivet det omsluter, i desto lägre grad har man nämligen verkligen undgått lönekonkurrensen. Systemet kan av detta skäl inte tänkas först genomfört i mindre skala för att sedan växa ut — annat än möjligtvis för vissa filantropiskt lagda företag med monopolvinster, som de välja att fördela på detta sätt. Företagen respektive yrkesgrenarna utom systemet kunna nämligen av naturliga skäl erbjuda ungkarlar och likaså familjeförsörjare, som bestämt sig för mer än genomsnittlig återhållsamhet i barnavlingen, en högre behållen inkomst än dessa personer ha att påräkna, om de taga anställning hos företag eller yrkesgrenar inom systemet. De företag och näringar, som befinna sig inom systemet, måste därför antagas dra till sig barnrika försörjare och stöta ifrån sig ungkarlar

och barnlösa, varvid i samma mån barntilläggens storlek och hela systemets effektivitet skulle betänkligt minskas.

Men bortsett från dessa och andra svagheter, så är den stora och ofrånkomliga bristen från socialpolitisk synpunkt, att inkomst- och levnadsstandardutjämningen blott är horisontell. Den är tänkt blott mellan familjer med olika barnantal *inom samma yrkesgrupp och på samma inkomstnivå.*

Denna invändning är desto viktigare, eftersom det genomsnittliga barnantalet växlar betydligt från grupp till grupp. Medan t. ex. statarna år 1920 hade mer än 2 barn per familjeförsörjare, så hade textilarbetarna med sin lägre fruktsamhet och flera kvinnliga yrkesutövare knappt 1/3 barn; murarna hade ungefär jämnt 1 barn per yrkesutövare. Det finns alltså betydligt flera löntagare per barn inom textilindustrien än inom lantbruket, vilket i praktiken betyder, att barntillägget inom det förra området men ej inom det senare skulle kunna göras relativt stort utan att likväl vara alltför tyngande och därför komma även de små familjerna till godo. Ett räkneexempel: om man ville ge varje barn 150 kronor per år och sloge ut denna kostnad på alla löntagare inom den särskilda gruppen genom ett lika stort avdrag, skulle en barnlös textilarbetare få ett årligt löneavdrag på 50 kronor, en barnlös statare däremot på 300 kronor. Inkomstnettoökningen för en textilarbetare med 2 barn skulle bli 250 kronor, men för en statare med 2 barn jämnt ingenting. En textilarbetare med 1 barn finge en inkomstökning av 100 kronor men en statare med 1 barn en inkomstsänkning med 150 kronor. Man kan givetvis fördela kostnaderna annorlunda: exemplet avser endast att visa, hur verkningarna bli alldeles skiljaktiga för grupper med olika barnantal.

Men framför allt är det givetvis de olika gruppernas skiljaktiga inkomstnivå, som gör hela det inkrånglade systemet socialpolitiskt tämligen nyttjelöst. Ett utjämningssystem, som icke ger de fattiga och barnrika samhällsklasserna ett starkare stöd i barnförsörjningen, än det som kan åvägabringas genom

deras uppsplittring i smågrupper och genom en därefter genomförd omfördelning av löneinkomsterna inom varje sådan grupp i förhållande till varje arbetares större eller mindre försörjningsplikt, är icke värt att vidare diskutera, åtminstone icke i detta samband och mot bakgrunden av de uppgifter som lämnades i föregående kapitel. Det är också fullt förståeligt, att man aldrig lyckats politiskt intressera arbetarklassen för experiment i denna riktning.

Slutsatsen skulle då bli, att den önskade barnförsörjningsutjämningen för att bli av socialpolitisk betydelse icke kan uppnås genom tekniska tricks med lönesystemet utan att reformen måste avkopplas från direkt förbindelse med arbetsmarknaden och anställningsförhållandena och göras fullt allmän och obligatorisk samt framför allt kombineras med ett väsentligt moment av inkomstutjämning mellan de olika inkomstklasserna.

Sättet för finansieringen av en dylik offentlig barnpensionering kan tänkas växla, beroende på om statsmakterna föredra att betala barnpremierna direkt ur den allmänna budgeten eller genom särskilda premieinbetalningar påförda medborgarna. Finansierades barntilläggen genom en särskild beskattning av ungkarlar och personer med liten försörjningsplikt, kunde de barntillägg som sedan utbetalades givetvis göras i motsvarande mån mindre. I samma riktning skulle verka en stegring av de skattefria inkomstavdragen för hemmavarande barn.

Det naturligaste vid ett dylikt system av statsgaranterad barnförsörjning vore att tänka sig lika stora barnpensioner för alla barn oavsett familjeförsörjarens yrke och kön och oavsett, om han är arbetslös eller blott har ringa inkomst, ja, oavsett om det finns någon familjeförsörjare alls (änkor med många barn, hustrur till män, som äro sjuka, intagna på anstalter o. dyl.). Där familjeförsörjaren har viss högre inkomst kan man givetvis inbespara barnbidraget. Vill man emellertid nå en mera allmän stimulans till stegrad fruktsamhet i äktenskapen, bör man akta sig att sätta denna maximiinkomst för lågt. Det per barn ut-

gående barnbidraget kan vidare intill en viss gräns stegras i den mån inkomsten per konsumtionsenhet sjunker.

Ett dylikt system för barnpensionering saknar alla de brister, som angåvos vidlåda det nyss diskuterade lönetilläggssystemet, och är således klart att föredraga framför detta.[1] Givet är, att det förverkligat skulle innebära ett synnerligen betydelsefullt framsteg framför det nuvarande tillståndet. För att vara fullt effektivt skulle det emellertid kräva mycket pengar, och frågan är om de pengarna, använda på annat sätt, inte skulle kunna tjäna samma syfte än bättre.

Ett stort flertal barnrika familjer i små omständigheter komme otvivelaktigt att vinna en viss standardhöjning. Men man har å andra sidan inga garantier för att dessa bidrag verkligen i mera väsentlig grad skulle komma barnen till godo. Här får man nöja sig med en förmodan, att kvaliteten på barnens vård och fostran förbättras i viss takt med den allmänna höjningen av familjens standard. Barnen blevo fortfarande utlämnade åt föräldrarnas växlande grad av förstånd och omtanke. Eftersom barnbidraget knappast under några förhållanden kunde bli ett kraftigare tillägg till levnadsstandarden, som ju är bestämd av den övriga inkomsten (utom för familjer med mycket låg inkomst, såsom statare och med dem ekonomiskt jämställda arbetarlager), bleve bostadens beskaffenhet, barnavårdens ändamålsenlighet, barnens utbildningsmöjligheter o. s. v. fortfarande i huvudsak beroende av föräldrarnas ekonomiska klasstillhörighet och levnadsvanor.

[1] 1926 genomfördes ett dylikt system i New Zealand, där ett visst belopp tillförsäkrades varje barn fr. o. m. det tredje att utbetalas till modern under förutsättning, att familjeinkomsten understiger visst maximibelopp. — För litteratur i principfrågan hänvisas särskilt till en bok av professor Paul Douglas, ”Wages and the Family”, Chicago 1925, samt till en utredning av internationella arbetsbyrån i Genève, ”Family Allowances” (serie D, nr. 13, 1924). En god framställning ger även Eleanor Rathbone, ”The Ethics and Economics of Family Endowments”, London 1927. På svenska föreligger en liten klargörande skrift av Eva Wigforss, ”Arbetsinkomst och familjeförsörjning”, Stockholm 1929.

Vi böra vidare hålla alldeles klart för oss, att det, som redan antytts, rör sig om en överflyttning av mycket stora penningsummor, och detta även om bidragsbeloppen skulle göras mycket anspråkslösa. Antaga vi, att vi i Sverige skulle nöja oss med att betala 3 kronor per vecka till alla barn under 15 år (156 kronor per år), skulle dock för att finansiera dessa bidrag krävas en summa av nära 235 millioner kronor årligen. Skulle barnbidragen sättas så högt, att de kommo närmare den verkliga försörjningskostnaden, stegrades den finansiella kostnaden flerdubbelt.

Visserligen är det härvidlag egentligen blott fråga om en omfördelning av inkomster. Barnen underhållas ju även nu, fastän med nästan hela kostnaden lagd på dem som råkat få dem. Men uppbringandet av så höga belopp möter förvisso stora svårigheter och man kan påräkna ett hätskt motstånd. Ställda inför dylika konsekvenser skulle måhända en hel del samhällsbevarande personer ta sig för huvudet och allvarligt ifrågasätta, om verkligen det svenska folket har råd att hålla sig med så många barn, som vi trots den pågående avfolkningen dock föda upp med ianspråkstagande till största delen av mycket fattiga föräldrars försakelser.

Utjämning av barnförsörjningskostnaden genom socialpolitik.

Vore man nu säker att verkligen vinna en maximal socialpolitisk verkan, borde emellertid icke dessa finansieringssvårigheter få stå hindrande i vägen. Men inför beloppens storlek vinner den frågan givetvis ökad vikt, om man inte kan nå längre genom att mera direkt inrikta anslagen på ett sådant sätt, att de med full säkerhet och i högsta grad verkligen komma barnen till godo. Man kan söka vinna den behövliga utjämningen via en utvidgad socialpolitik. Själva utjämningen kan då även göras mera effektiv.

Så mycket bör dock vidmakthållas av barnpensioneringstanken, att man med barnpensioner bisträcker ensamma mödrar, som på ett eller annat sätt förlorat sina familjeförsörjare och som av någon anledning icke själva kunna träda in som familjeförsörjare. Överhuvudtaget bör den offentliga understödsverksamhet, som för närvarande rent faktiskt är motiverad av att barnförsörjningsbördan överstiger inkomsten, avlyftas från fattigvården. Skälet är det vanliga: det föreligger här ett objektivt fastställbart socialt förhållande, som kan regleras genom lagstiftning och vanlig förvaltning och som icke erfordrar den deklasserande och ambitionskvävande art av kontinuerlig behovsprövning, som ligger i fattigvårdens väsen. Regeringen har nyligen tillsatt en kommitté för att utreda denna fråga och framlägga förslag till reform i denna riktning.

Vidare bör moderskapsunderstödet på ett rationellt sätt utbyggas. Detta utgår nu med ett alltför litet och otillräckligt belopp (i allmänhet netto 28 kronor) samt utbetalas endast till mycket små inkomsttagare. För att vara mera effektivt måste det utökas så, att det täcker alla kostnader för själva förlossningen samt dessutom ersätter moderns kostnader för livsuppehälle under den tid hon på grund av barnafödandet står utan arbetsinkomst. Detta kan ju i viss mån sägas ske genom den till sjukkassorna knutna moderskapshjälpen, men den behöver utökas både till belopp och verkningsområde. I samband därmed — ehuru på sidan om den kostnadsutjämning vi just nu diskutera — borde åtgärder vidtagas för tillförsäkrande av tillräcklig, frivillig arbetsledighet för barnaföderskor samt tryggad rätt till återanställning i arbetet.

Vidare finns det naturligtvis, som ofta framhållits, mycket goda skäl för kraftigt utvidgade skattefria avdrag för hemmavarande oförsörjda barn. Men något vidlyftigare överförande av kontanta penningbelopp i stil med en allmän barnförsäkring kan knappast ifrågasättas, så länge vi inte hunnit längre på den egentliga socialpolitikens väg.

De socialpolitiska åtgärder, som i stället skulle komma i fråga, måste för att fylla sitt ändamål vara vittsyftande reformer med kraftiga verkningar att nedbringa den familjeindividuella kostnaden för barnen och måste då samtidigt åstadkomma en viss klassutjämning åtminstone för just barnens vidkommande. Det kommer att gälla till exempel:

bostadssubvention för barnrika familjer;

allmän och kostnadsfri hälsovård för alla barn (inklusive psykisk hälsovård, tandvård och medikamenter);

fri skollunch åt alla barn;

prisrabatter å nödvändiga födoämnen för hemmavarande barn;

alla kostnader för skolgång avlägsnade: fria skolböcker och fri skolmaterial, skolskjutsar och skolhem där så behövas o. s. v.;

fria offentliga barnkammarskolor, barnkrubbor, kindergarten, eftermiddagshem, arbetsstugor, sommarkolonier etc. av hög kvalitet för att ge barnen en ändamålsenlig tillvaro de tider, då föräldrarna behöva avbryta bundenheten eller då barnen för sitt eget bästa behöva en annan livsform;

utbildningsstipendier för ungdom med begåvning och lämplighet för särskild utbildning, tillräckligt många för att möta behovet och tillräckligt stora för att verkligen betala livsuppehället under studieåren.

En viktig synpunkt i samtliga dessa hänseenden är, att det allmännas tillskott till barnavården ej bör ges i sådana former, att de få en nedsättande karaktär av fattigvård. Dessa samhälleligt bekostade barnavårdsnyttigheter böra därför i möjligaste mån komma alla barn till godo, oavsett föräldrarnas ekonomiska villkor, alltså utan behovsprövning. Eljest mista nyttigheterna psykologiskt i värde, och de kunna då ej heller väntas ha de åsyftade verkningarna på villigheten att föda barn. Här kommer den nya ideologien om nationens gemensamma ansvar

för barnen att behöva påkopplas. — Även rent tekniska barnavårdssynpunkter tala i denna riktning. Ett flertal av de här föreslagna utvidgningarna av det allmännas vårdnadsplikt — t. ex. hela hälsovården, skollunchen, skolmaterialen, småbarnsskolorna — äro av natur att ej heller böra förmenas de mera välsituerades barn.

Socialpolitiken ger ej bara en möjlighet att stå såsom medel till en radikal inkomstutjämning i syfte att fördela inkomsterna mera efter de verkliga behoven i samhället. Inkomstutjämningsresultatet är faktiskt mera en biprodukt. Socialpolitikens viktigaste uppgift, dess omedelbara syftemål är att organisera och styra den nationella konsumtionen efter andra linjer än dem, som det s. k. fria konsumtionsvalet inom de konsumtionstekniskt ofta alltför små hushållsenheterna och under suggestionens och massreklamens tryck eljest följa. Och den saken kommer att framstå desto viktigare i samma mån standarden likväl stiger, ty i samma mån utvidgas de individuella valmöjligheterna vad gäller inkomstanvändningen.

Det kommer i framtiden icke att framstå socialt likgiltigt vad människor göra av sina pengar: vilken bostadsstandard de hålla, vad slags föda och kläder de köpa och framför allt i vad mån barnens konsumtion blir tillgodosedd. Tendensen kommer i alla fall att gå emot en socialpolitisk organisation och kontroll, ej blott av inkomsternas fördelning i samhället utan även av konsumtionens inriktning inom familjerna. Och det är endast genom att söka förstärka denna tendens och genom att styra den i en viss riktning, som även de för fruktsamhetstalen bestämmande inställningarna till familjebildning och fortplantning kunna förändras.

Denna utvidgning av socialpolitiken och dess inriktning på barnavård är framtidslinjen. Nästan hela vår socialpolitik är ju hitintills inställd på att bota symtom — hjälpa fattiga, arbetslösa och sjuka, sätta brottslingar i fängelse, sinnessjuka på hospital, alkoholister och lösdrivare på vårdanstalter o. s. v.

— i stället för att vara *profylaktisk* och gå till de sociala missförhållandenas orsaker. Vi kunna emellertid förebygga — tekniskt är det möjligt i ganska hög grad — sjukdom, brottslighet och asociala tendenser av olika slag. All socialteknisk expertis är inställd på en dylik utveckling av socialpolitiken.

Denna nya profylaktiska socialpolitik måste i första hand innebära en mycket utvidgad social omvårdnad om barnen och de unga. Och i den mån den blir genomförd, innebär den icke blott en väsentlig kvalitativ stegring av det uppväxande släktets levnads- och utvecklingsmöjligheter — vilket i och för sig är en social investering, som från samhällets synpunkt är räntabel — utan samtidigt ett avlyftande av kostnader och ansvar från de enskilda familjeförsörjarna till hela nationen. Icke minst ur befolkningssynpunkt ter sig en dylik socialpolitisk utveckling som en nödvändig förutsättning för att vårt folk skall leva.

SJUNDE KAPITLET.

Socialpolitiken och folkets kvalitet.

Den profylaktiska socialpolitikens direkta uppgift är att framskapa ett bättre människomaterial.

Kvalitetssynpunkten vinner ökad vikt redan av den grund, att befolkningen stagnerar och börjar allt hastigare avtaga. Så länge en befolkning kraftigt tillväxer blir kvalitetssynpunkten lätt tillbakaträngd. Det ligger då nära till hands att i människomaterialet närmast se blott bränsle för produktionen, som man inte behöver vara så sparsam med, eftersom det väller fram så rikligt: "kanonföda". Men när befolkningsstocken reagerar emot de yttre levnadsvillkoren genom att sluta upp att förnya sig själv, ledes man till ingående studier av frågan i vad mån dessa levnadsförhållanden även kunna bero på folkmaterialets beskaffenhet, och i vad mån folkmaterialet kan förbättras.

Det finns ett par andra faktorer i samhällsutvecklingen, som för närvarande tendera att även ledes starkt öka intresset för det befolkningspolitiska kvalitetsspörsmålet. Dit hör först den stegrade vikt, som de rent humanitära kraven fått i takt med utvecklingen till politisk och social demokrati. Vi kunna inte hantera de ekonomiskt svaga och socialt förkomna på samma hårdhänta sätt som tidigare. Problemet om samhällets ansvar i deras individualöden reser sig som en social samvetsfråga.

De skärpta kvalitetskraven i det moderna livet.

Till ett kraftigt förstärkande av kvalitetssynpunkten på befolkningsstocken verkar emellertid framför allt själva den tekniska utvecklingen. Produktionen kräver allt mindre av rå

kraftutveckling i arbetet; elektrotekniken har givit oss oändligt mycket billigare och effektivare kraftkällor än den mänskliga energien. Maskinerna bli alltmer "automatiska". Det anspråk produktionen ställer på det mänskliga produktionsmedlet är i stället mera inriktat på de intellektuella och moraliska kvalitetsegenskaperna: omtanke och plikttrohet, förmåga av snabb uppfattning, personlig behärskning och teknisk insikt — alltså allmänt uttryckt: karaktär och intelligens.

Hela det moderna samhällets livsrytm har intensifierats och komplicerats; duglighetskraven ha skärpts. Detta gäller i stort sett alla områden, men den relativa skillnaden är rentav större vad gäller kroppsarbetet än det intellektuella arbetet. Särskilt behöver det kanske framhållas, att jordbruket icke betecknar ett undantag. Den som nuförtiden vill dra sig fram på ett litet jordbruk måste vara en kvalitetsmänniska på ett helt annat sätt än för blott några decennier sedan, då ju fortfarande större delen av bondebefolkningen under hårt slit kunde vegetera sig fram efter vanestämplade, mycket primitiva arbetslinjer. Han måste ha huvudet på skaft, göra noggranna kalkyler, ha kännedom om kringvärldens förhållanden i en mängd hänseenden, ha fast fot i yrkesorganisationerna o. s. v.

Hela denna utveckling ligger alldeles i linje med tidens levande ideal. Alla sträva vi medvetet och omedvetet i samma riktning: att rationalisera, komplicera produktionen och hela människolivet och därmed att stegra kvalitetskraven på oss själva och våra medmänniskor. Icke minst fackföreningsrörelsen har verksamt bidragit till denna kvalitetsuppskruvning.

Det var en viktig beståndsdel av den s. k. fackföreningsteorien redan på den tiden, då fackföreningsrörelsen ännu var i sitt framväxande, att den kollektiva sammanhållningen och det kollektiva avtalsslutandet skulle förvandla arbetarnas inbördes lönesänkningskonkurrens till en prestationsstegringskonkurrens. Lönerna skulle fixeras höga så att de motsvarade en maximal arbetsinsats, och så finge arbetsinsatsen stegras.

I stort sett har fackföreningsrörelsen — i mer eller mindre klar vetskap därom — fullföljt denna linje. Arbetsintensiteten och arbetseffektiviteten är våldsamt uppdriven på flertalet av våra arbetsplatser inom industrien. I takt med den begynnande industriella revolutionen inom lantbruket och under trycket av räntabilitetssvårigheterna håller samma effektiviseringsprocess på att tränga sig fram även på jordbrukets arbetsmarknad. Det är svårt att uppleta ett enda område av näringslivet, där kraven på arbetstakt och arbetskvalitet icke stegrats under den sista generationen.

Denna utveckling, som är ett med tidens egen anda och som är innerligt bejakad av alla fullvärdiga människor, måste emellertid lämna en oavbrutet stegrad procent av befolkningen såsom mer eller mindre arbetsoförmögen. Den alltmer genomförda standardiseringen av arbetsvillkoren och förstärkningen av företagandets rationellt-ekonomiska inställning — bortdöendet av det patriarkaliska inslaget i anställningsförhållandet — berövar då dessa olyckliga överblivna mer och mer varje möjlighet att, låt vara till en lägre lön, göra en insats, som moraliskt försvarar deras liv och som skänker dem livets nödtorft.

På en lantgård i gamla tider fanns det mycket ofta en eller flera mindre arbetsföra personer. Ibland voro de litet mindre vetande än folk är mest; ibland voro de sjukliga, lytta eller inte över sig arbetshurtiga. De fingo bo i någon överloppsstuga och hanka sig med i arbetet så gott de kunde mot en undernormal arbetslön. De voro i alla fall inordnade i det mänskliga produktionslivet; den allra värsta nöden hölls på avstånd — eventuellt genom något mindre tillskott från enskilda eller sockneen — och de förföllo sällan till mera påtaglig och skadlig asocialitet.

I ett modernt, avpatriarkaliserat, industriellt lantbruk finns ingen plats för dylika ”hjon” av olika slag. Bonden behöver numera ett helt annat slags arbete. Detta oavsett, så skulle fackföreningen och arbetskamraterna med oblida ögon se på

underbetalningen; den vore i alla händelser svår att placera in i avtalssystemet. Få vi på landsbygden äntligen en ordnad bostadsinspektion, så kommer den kanske att döma ut överloppsstugan som fått vara bostad, och arbetsgivaren har intet intresse att reparera upp den, åtminstone icke för detta bruk. Likadant är det på andra håll i näringslivet. Det fanns även en art av patriarkalism i hantverket och i bruksindustrien, som nu med liknande verkningar håller på att försvinna. Arbetsintensitetens uppdrivande och lönevillkorens standardisering undanrycker den ekonomiska grundvalen för de mindre väl utrustade individernas materiella existens och deras inordning i nationens arbetsliv — driver dem därigenom ut i nöd och asocialitet.

I gamla tider voro ibland rentav hela yrkesgrenar inom den sociala arbetsfördelningen i högre eller lägre grad förbehållna dessa mindre väl utrustade individer (såsom t. ex. ofta visst kommunalt arbete, en del mera oregelbundet grovarbete vid hamnar och arbetsplatser o. s. v.). Därmed är nu slut. Dessa yrken ha fackligt upporganiserats på vanligt sätt, och det har icke blott varit ett ekonomiskt intresse utan även en social ambition för dessa arbetargrupper att stegra löneanspråken, arbetsintensiteten och arbetsanspråken i nivå med eller över annat industriellt arbete. Även av produktionstekniska skäl kunna för övrigt numera dylika osanerade led i produktionen icke längre tillåtas i den högkapitalistiska epoken.

Men allt flera människor bli över och bli utanför produktionslivet. Ännu för ett par decennier sedan kunde en arbetaränka förmå fastighetsägaren att göra om ett fönster till en dörr och så i en liten lägenhet på nedre botten öppna en speceri-handel eller mjölkbutik. Våra arbetarkvarter voro fyllda av dylika ”magasin”, där traktens arbetarkvinnor under flitigt skvallrande inköpte sina förnödenheter. Även denna idyll håller på att försvinna: den konsument-kooperativa rörelsen rationaliserar, industrialiserar och förbilligar varudistributionen, och

den privata handelsverksamhet, som försöker hålla stånd i konkurrensen, måste rationalisera i samma riktning. På den arbetskraft, som kan finna användning i denna industrialiserade varudistribution, ställas numera allt större anspråk i fråga om utbildning, effektivitet, karaktär och allmän intelligens.

Vad gäller kvinnorna har visserligen denna allmänna utveckling tills vidare gått mindre långt, och antalet kvinnor under preventiv samhällsvård är också märkbart mindre än antalet män. Det finns tydligen inom det husliga arbetet — både såsom husmor och såsom tjänare — fortfarande möjligheter för klena, imbecilla, indolenta och ambitionslösa eller i övrigt mindre väl utrustade individer att stanna kvar och dra sig fram. Dessutom ger hel- och framför allt halvprostitutionen en alltid öppen tillflykt. Överhuvudtaget har det hårda ekonomiska konkurrenslivet ännu ej så allmänt drabbat merparten av kvinnorna, som befunnit sig på dessa skyddade livsområden. Effektivitetskravet har icke i samma grad uppdrivits. Framför allt har icke en prestationsstandardisering i samma höga grad gjort sig gällande, utsorterande de mindre dugliga. Så länge det konkurrensfriaste av alla försörjningsförhållanden, nämligen äktenskapet utan yrkesprestation, står såsom idealskapande i alla samhällslager, förlamas även kvinnornas egen strävan att bli yrkeseffektiva, skaffa sig yrkesutbildning och vinna yrkesbefordran. De undvika därför i stor utsträckning att träda in i en duglighetskonkurrens liknande den som i männens värld framdrivits. Äktenskapet såsom lockande riktpunkt för strävanden har därigenom psykologiska verkningar långt utöver de faktiska möjligheterna till giftermål som verkligen äro av den idealbildande typen.

Men många tecken tyda på en begynnande hastig utveckling härutinnan. I viss mån håller den sociala vanan av livsvaraktiga äktenskap på att avtrubbas och äktenskapsskillnadsfrekvensen stiger, varför äktenskapet icke längre med säkerhet betyder varaktig försörjning. Viktigare är att även hushållsarbetet alltmer

rationaliseras. För tjänarnas del håller hushållsarbetet vidare på att bringas in under facklig organisation, en faktor som kommer att på vanligt sätt stegra och standardisera effektivitetskraven. I visst samband med rationaliseringen av hushållsarbetet (och industriens övertagande av förut väsentliga hushållsuppgifter) minskas det även rent kvantitativt, och en allt större del av de gifta kvinnorna inordnas i produktionslivet. Därmed försvagas ytterligare grundvalen för den sociala konvention, som fortfarande i alla klasser ställer mannen såsom den, vilken ensam bär hela försörjningsbördan. Med det öppnare och mer ömsesidiga sexuallivet blir prostitutionen överflödigare. Samtliga dessa pågående förändringar, framdrivna av starka och ensriktade sociala krafter, som i nästa kapitel något mera ingående skola beskrivas, verka alla till att minska omfånget av de skyddade områdena och samtidigt till att göra dessa områden själva mindre skyddade.

I denna riktning går otvivelaktigt tendensen. När den fått verka ut kommer den positivt att ådagalägga en stegrad produktions- och livsduglighet för ett flertal kvinnor, vilkas krafter vuxit i samma mån som de måst spännas hårdare. Men utan tvivel kommer då även en väsentligt ökad befolkningskvot av kvinnor att framträda såsom i olika grad undermålig i förhållande till en konkurrensbetingad, i det praktiska livet alltjämt skärpt kvalitetsstandard. Med arbetslösheten kommer nöden och asocialiteten att framträda. Kvinnornas förmånligare ställning i kriminal- och annan asocialitetsstatistik skall då med all sannolikhet visa sig ha berott, ej på fastare socialmoraliska normer i och för sig, utan på att deras asocialitet förut tagit former, som icke lika fullständigt bokförts i statistiken, och i övrigt legat latent beroende på mindre tillfälle och mindre anledning.

Tendensen till stegrade effektivitetsanspråk synes således vara helt allmän. Det är svårt att finna ett enda livsområde, där den icke håller på att tränga sig fram eller står såsom

en sannolik framtidsutsikt. Den är bejakad av oss alla. Och även oavsett vårt gillande bestämmer den i alla händelser utvecklingslinjen. De sociala orsaker, som bilda drivkraften, äro nämligen starkare än våra individuella önskningar: de springa fram ur tekniken och ur de av tekniken bestämda produktions- och levnadsformerna.

Hur har då människomaterialet reagerat inför dessa skärpta kvalitetskrav? Utan varje tvivel i stort sett sunt och positivt: den mänskliga dugligheten har stegrats i takt med de ökade anspråken. Vid varje ritbord, bakom varje spak står nu en man eller kvinna, som — alla individuella undantag till trots — genomsnittligt är dugligare, arbetar intensivare och effektivare än sin företrädare. Detta gäller i alla yrken och alla samhällsklasser, gäller både de intellektuella yrkena och de manuella.

Den förkortade arbetsdag, som undan för undan genomföres nästan överallt — även utomkring åttatimmarsdagens egentliga område — ger arbetaren en kompensation för den stegrade arbetsintensiteten i en ökad fritid, vars bästa möjliga gestaltning håller på att bli ett av de viktigaste individuella och sociala problemen i vår tid. För att bidraga till lösandet av detta sista problem har framvuxit en bildningsrörelse på grundvalen av nygrundade eller utvecklade folkbibliotek, ett idrotts- och friluftsliv och ett socialt nöjesliv, vilket allt det allmänna redan starkt känt förpliktelsen att styra och leda i socialpedagogiskt ändamålsenliga banor. Även det politiska livets utveckling efter demokratiska linjer bildar en mäktig och sund kraftutlösning för de av tekniken frigjorda personliga krafterna.

Men denna utveckling har även sin avigsida. De våldsamt uppdrivna kvalitetskraven på det mänskliga materialet inom produktionslivet bortsöndrar från möjligheter till arbete och försörjning en allt större avfallsprocent av individer, som icke

orka hålla takten. Vad blir det av dessa? Vad skola de ta sig till?

Hjälpbehovet stiger helt naturligt. Så länge samhället icke i större utsträckning ger sig in på verkligt uppbyggande åtgärder av natur att nå själva orsakerna till den för låga människokvaliteten, stiger i alla händelser utgifterna för den samhälleliga hjälpverksamheten. Att därvid den s. k. understödstagarandan breder omkring sig är sannerligen inte att undra över. Mot nyss tecknade bakgrund ter sig denna understödstagaranda även i sina någon gång förekommande svårartade former såsom en i själva verket mycket mild form av asocialitet. Det är kanske mer att förvåna sig över, att dessa "förkastade", de utsorterade, ej visa farligare ressentiment och större desperation, än de faktiskt i allmänhet göra.

Kvalitetssynpunkten i arbetslöshetsproblemet.

Det stora sociala problemet ligger i själva verket långt bortom den mestadels — för övrigt även i vissa officiella undersökningar — synnerligen ovederhäftiga diskussionen av "understödstagarandan". Problemet gäller i sista hand: hur skola vi kunna höja människomaterialets kvalitet i takt med det moderna livets anspråk? Helt kunna vi säkert icke lyckas, och det tar sin rundliga tid innan några som helst frukter av ett sådant uppbyggande arbete kunna väntas visa sig. Det andra och för ögonblicket lika viktiga problemet är därför: hur skola vi på ett någorlunda tillfredsställande sätt kunna infoga flertalet av även de mindre arbetsdugliga i ett arbetsliv, som — även om vi andra skulle ha råd att försörja dem i sysslolöshet, vilket vi icke ha om vi vilja nå en stegring av levnadsstandarden — likväl är oundgängligen nödvändigt för att de själva skola kunna föra en socialt lycklig, mänskligt värdig tillvaro.

En allmän anmärkning av alldeles grundläggande vikt skall därvid göras. Det är icke bara så, att de mindre arbetsdugliga

nu ha svårare att finna arbete och då lätt av naturliga skäl bli asociala. Det är även tvärtom så, att de som av en eller annan yttre anledning råka bli arbetslösa, just därigenom bli mindre arbetsdugliga också för framtiden. En längre arbetslöshetsperiod försämrar arbetskvaliteten hos människomaterialet. Även en individ med prima livsförutsättningar utgår ofta såsom delvis asocial ur en dylik pers. Naturligtvis är det härigenom, som den för närvarande starkt utbredda ungdomsarbetslösheten har så fruktansvärda sociala skadeverkningar. Det är här icke blott och icke i första rummet fråga om ett möjligt produktionsresultat, som icke kommer till stånd på grund av arbetskraftens tvungna sysslolöshet, utan om en definitiv kvalitetsnedsättning av människomaterialet. Och det just i fråga om de unga och i vår tid med dess skärpta kvalitetskrav.

Det viktigaste medlet i vår hand att höja människomaterialets kvalitet är därför arbetslöshetens och i första hand ungdomsarbetslöshetens avskaffande. Därmed reses ånyo det allmänna försörjningspolitiska problem, vars ytterlinjer tecknades i början av föregående kapitel och som efter detta förnyade understrykande i detta samband måste lämnas därhän. Det gäller att få hela folket i arbete, bl. a. även för att folkmaterialet icke skall taga obotlig skada. Den bästa terapien är här som ofta arbetsterapien.

När vi diskutera arbetslöshetsproblemet äro vi alla benägna för en viss slags ytlighet, fastän denna tar olika riktning beroende på politisk grundinställning. De politiskt radikala äro benägna att resonera, som om de arbetslösa nästan helt och hållet äro alldeles vanliga människor, vilka på grund av en väldig desorganisationskris i den kapitalistiska ekonomien råkat bli utan arbete. De arbetslösa framstå då lätt till hundra procent såsom "outnyttjade produktionskrafter". De politiskt konservativa åter äro lika benägna att i de arbetslösa till större delen se "arbetsovilliga" individer. Orsaken till att det numera finns så ovanligt många arbetsovilliga förlägges av dem gärna

till samhällets större frikostighet emot de hjälpsökande och till den på grund därav kring sig gripande ”understödstagarandan”.

Mot bakgrunden av den bild som nyss tecknats framstår ytligheten av dessa båda uppfattningar klar. Det är verkligen i viss mån fråga om ett kvalitetsproblem; det kan icke förnekas. Tekniken och den moderna tidens livstakt ha nämligen stegrat kvalitetskraven. Det är alltså en större kvotdel av landets totala arbetskraft, som är av den lägre kvalitet att den icke helt uppfyller de stegrade produktionskraven, och som därför vid arbetslöshet har svårt att vinna anställning. Denna utveckling är utan tvivel *en* av de underliggande, mera permanent verkande tendenserna i den process, varigenom massarbetslösheten framvuxit.

I huvudsak är emellertid den rådande massarbetslösheten och naturligtvis framför allt ungdomsarbetslösheten sammansatt av i och för sig fullt arbetsdugliga personer, som haft förutsättningar att fylla även de stegrade kraven på arbetsduglighet. Till denna väsentligare del är alltså arbetslösheten orsakad av den ekonomiska desorganisationen. Här består emellertid det djupt tragiska sambandet, att en längre tids arbetslöshet själv orsakar framtida lägre arbetskvalitet och därigenom stegrar i första hand risken för alltjämt fortsatt arbetslöshet men även möjligheterna till en rent asocial utveckling.

Oavsett om arbetslösheten ursprungligen orsakats av eller själv orsakat lägre kvalitet hos arbetskraften, ligger emellertid det centrala orsaksförloppet bakom den lägre kvaliteten alls icke på ”viljans” område. Än mindre kan förloppet på ett för företeelsens förklaring väsentligt sätt ledas ned till att denna ”vilja” skulle vara snedvriden genom en så näraliggande orsaksfaktor som de offentliga understöden och ”understödstagarandan”. Utan understöd eller med lägre understöd skulle under nu rådande förhållanden den personliga nedbrytningsprocessen vanligen försiggå än snabbare och mera förödande. Det är

emellertid i sista hand själva sysslolösheten såsom sådan, som är socialt och moraliskt nedbrytande. Människomaterialets kvalitet kan därför blott upprätthållas och stegras genom att massarbetslösheten själv övervinnes, vilket i sin tur förutsätter samhälleligt organiserande ingrepp i näringslivet av nyss antydd art.

Hur framgångsrikt vi än lyckas utvidga produktionen och sysselsättningsvolymen, och hur intensivt vi än fullfölja alla de senare i detta kapitel berörda kurativa åtgärderna, komma vi dock alltid att få räkna med en betydande kvot av från synpunkten av de skärpta kvalitetskraven lågvärdiga individer. Problemet är då, vad vi skola taga oss till med dem.

Lämnade åt sig själva måste de i stor utsträckning utveckla sig till asociala existenser. Att blott genom olika slags understöd lämna dem medel till uppehället hjälper därvid vanligen ej långt; därom torde den senaste tidens socialpolitik lämna god upplysning. Understöd äro både från individuell och social synpunkt ingenting annat än en hjälp för stunden i en kritisk situation, som i bästa fall uppskjuter och neddämpar den personliga nedbrytningsprocessen. (Det ligger vikt uppå att de politiskt radikala, som i den dagspolitiska situationen ha att kämpa hårt för ekonomiskt bistånd åt de nödlidande, icke i stridens hetta ledas att överdriva och idealisera de socialpolitiska verkningarna av understödspolitiken.) Att isolera alla icke toppvärdiga individer i särskilda anstalter blir för dyrbart och är alldeles onödigt grymt. För att försvara deras egen levnadslycka och lika mycket för att försvara samhället mot deras eljest hotande asocialitet, med de konsekvenser bland annat i kostnadshänseende en sådan skulle medföra, måste då även dessa människor i största möjliga utsträckning inordnas i folkets gemensamma arbetsliv. På ett sätt, som svarar till deras mindre förmåga, måste de bli produktivt sysselsatta och ges möjlighet att förtjäna en arbetslön, som kan vara ett visst underlag för deras konsumtion.

Detta gäller både de lindrigt sinnesslöa och sinnessjuka, de kroppsdefekta och klena, t. ex. tuberkulösa, kategorier vilka alla nu tvingas till ofta onödig sysslolöshet. Samtidigt måste övergångssysselsättningar kunna beredas dem, som efter en gång ådagalagd asocialitet ha svårt att — trots att arbetsförmågan kanske är hundraprocentig och den sociala prognosen god — åter vinna anställning på arbetsmarknaden: t. ex. frigivna fångar och lösdrivare, alkoholister och prostituerade. Samma problem reses för de i framtiden allt talrikare åldringarna.

Och frågan är: hur? De gamla tillflyktsvrårna bli alltmera fullständigt stängda. För närvarande är det ju till och med svårt att finna en nyttig sysselsättning för de i anstalter intagna. När produkterna skola avsättas, klaga både företagare och arbetare över illojal konkurrens.

Men detta problem *måste* på ett eller annat sätt lösas. Vi kunna ej längre uppehålla fiktionen att arbetskraften är antingen hundraprocentig eller ingen alls — alla de mellanliggande graderna måste även få komma till sin rätt. Vissa områden av produktionen måste lösgöras, varinom en kvantitativt och, i vissa fall men ej alltid, även kvalitativt icke fullt toppvärdig arbetskraft skall kunna beredas utrymme. Då näringslivet ej längre självt sörjer för tillvaron av sådana områden, måste vi efter rationella överväganden medvetet tillskapa dem. Denna speciella produktion måste därför i högre grad än vanlig produktion samhälleligt organiseras och kontrolleras — detta redan av det skälet att enskilda företagare icke, åtminstone icke utan särskild stimulans, kunna tänkas intressera sig därför.

Fackföreningsrörelsen får här icke stå hindrande i vägen. Gör den det, riskerar den sitt djupaste socialpolitiska ideal att värna det arbetande folkets intressen. Ty dit hör, eller åtminstone: dit borde höra även dessa individer av icke toppkvalitet. En fackföreningsrörelse som i detta och andra hänseenden ut-

vecklade sig i riktning att utstöta de svagare och värna de starkare skulle ha förlorat sin själ — den skulle bära sin egen undergång innesluten just i sin största maktutveckling. För vår del skulle vi helst av allt önska, att fackföreningsrörelsen själv, medveten om frågans allvar, upptoge detta viktiga socialpolitiska problem till grundlig utredning.

Steriliseringsfrågan.

Vad kan då samhället ytterligare göra för att möta den nya tidens skärpta kvalitetskrav? Vad är den närmare innebörden av den profylaktiska socialpolitik, vars nödvändighet vi antytt i föregående kapitel?

Vid besvarandet av denna fråga gäller det att ta fasta på hela den mängd av socialpolitiska ansatser, som överallt föreligga eller hålla på att tvinga sig fram. Det praktiska problemet är att ge dem ändamålsenlig gestaltning och samordning. Den djupare sociologiska innebörden av den genom den profylaktiska socialpolitikens utbyggande framskapade samhällsutvecklingen skall något närmare utföras i nästa kapitel. Det gäller att se denna socialpolitik som organisatoriska led i en enda stor sociologisk anpassningsprocess, och det gäller därför även att inte för de små och enstaka möjligheterna glömma de stora och gemensamma syftlinjerna för dessa samhällsåtgärder. I detta kapitel är vår uppgift närmast att mera i formen av valda exempel ge en konkretare föreställning om de socialpolitiska åtgärder, som i första rummet kunna tillgripas för att tjäna ett kvalitativt uppehållande och höjande av människomaterialet.

I närmaste planet ligger då givetvis den radikala utsovring av höggradigt livsodugliga individer, som kan åstadkommas genom sterilisering. Denna korrektiva socialreform har i vårt land redan hunnit mogna fram till ett lagstiftningsbeslut vid årets riksdag.

Det är två syftlinjer, som korsa varandra i steriliseringsfrågan, en rashygienisk och en socialpedagogisk.

Den rashygieniska frågan är svår: Vilka individer skola anses som så otvetydigt dåliga arvsbärare, att de ej böra tillåtas fortplanta sig? Helst skulle man väl på den vägen vilja utrota all slags fysisk och psykisk mindervärdighet inom befolkningen, både sinnesslöhet och sinnessjukdom, kroppsliga sjukdomar och dåliga karaktärsanlag. Men ärftlighetsforskningen ställer oss alltmer försiktiga. Det är svårt att veta, i vilken utsträckning en sjuk eller asocial individs avkomma verkligen är utsatt för arvshotet. Även där man vet att det är fråga om ärftliga anlag, har man ännu svårt att skönja ärftlighetssammanhangen och framför allt svårt att igenkänna bärarna av de oönskliga anlagen. Det är nämligen icke alltid mot just dem, där defekten framtonat, som en steriliseringsåtgärd skulle behöva rikta sig. En del psykiska sjukdomstillstånd äro å andra sidan alldeles påtagligen i hög grad miljöbetingade. Även om därvid en ärftlig disposition i många fall är sannolik, är det dock ofta miljöorsaker som på denna grundval framskapat en sjukdomsfas. De flesta kroppsliga sjukdomar och än mer de moraliska karaktärsdragen äro ännu svårare att arvsmässigt komma åt.

Vid diskussion av den praktiska frågan om sterilisering utgår man fortfarande vanligen från att denna är en rashygieniskt motiverad åtgärd blott om sannolikheten för allvarlig sjukdom eller defekt gränsar nästan till säkerhet. Bakom denna grundsats ligger ett erkännande av samhällets medskuld i miljöbetingelserna och av samhällets plikt att — där felet ligger på miljösidan — inskrida genom andra slags åtgärder. Upprätthåller man denna grundsats, blir området för steriliseringsingrepp i själva verket mycket trångt.

Två omständigheter kunna emellertid komma att verka i riktning mot ett utvidgande av området för steriliseringsingrepp. Man har först att räkna med att ärftlighetsforskningen skall göra framsteg och säkrare kunna klarlägga ärftlighetsreglerna

för olika defekter och sjukdomsanlag. Därigenom lägges måhända fast mark för ett fortsatt framskridande på den inslagna vägen. Vidare är det väl sannolikt, att den allmänna rättsuppfattningen skall förändras att godtaga ingrepp, även där sjukdomsrisken icke är fullt så allvarlig.

Mycket längre kommer man emellertid, då även den andra huvudsynpunkten på steriliseringsfrågan, den socialpedagogiska, tas med i beaktande. Denna synpunkt har på sistone ryckt alltmer i förgrunden. I det nu godtagna förslaget till svensk steriliseringslag har den även givits en framskjuten plats; detta i intressant motsättning till de sakkunnigas förslag så sent som 1929. Dessa socialpedagogiska skäl för sterilisering tala i och för sig för en utvidgning av ingreppsområdet och för att även en mindre ärftlighetsrisk skall godtagas såsom steriliseringsförutsättning. De individer, mot vilka ett tvångsmässigt steriliseringsförfarande skulle behöva vidtagas (och den frivilliga steriliseringen av rättskapabla individer är lämnad utanför lagbestämmelserna), erbjuda vanligen sina barn en uppenbart olämplig uppfostringsmiljö och kunna därför mindre räkna med att samhället skall ha försyn för deras "rätt" att ha dessa barn.

Under beaktande av dessa båda huvudsynpunkter, den eugeniska (rashygieniska, sjukdomsutrotande) och den socialpedagogiska (hänsyn till uppfostringsmiljöns olämplighet), har den nya lagen om sterilisering kommit att få följande avfattning: "Kan med skäl antagas att någon, som lider av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten, är på den grund för framtiden ur stånd att handhava vårdnaden om sina barn eller kommer att genom arvsanlag på avkomlingar överföra sinnessjukdom eller sinnesslöhet, må utan hans samtycke sterilisering enligt denna lag å honom företagas, där han på grund av sin rubbade själsverksamhet varaktigt saknar förmåga att lämna giltigt samtycke till åtgärden."

Hur långtgående verkningar på befolkningsstockens egenskaper denna lag kommer att få, är givetvis svårt att förutspå. Det beror ju först och främst på hur strängt den tillämpas, det vill säga hur ofta steriliseringsmöjligheten tillvaratas. Ett önskemål både från socialpedagogisk och arvsbiologisk synpunkt är därför till en början en så sträng lagtillämpning som möjligt. I de fall där rättskapacitet icke kan förnekas, trots att eljest förutsättningarna för sterilisering äro för handen, böra läkare och sociala myndigheter vara verksamma för att förmå vederbörande att frivilligt underkasta sig sterilisering. Visar sig denna påtryckning i alltför många fall ineffektiv, så bör en skärpning av steriliseringslagen övervägas, innebärande rätt för samhällets organ att också emot deras vilja sterilisera även rättskapabla. Vidare bör steriliseringsförfarandet för ett helt skikt av individer, som man icke anser sig kunna sterilisera, kompletteras genom en effektiv kostnadsfri spridning av preventivmedel och — där likväl havandeskap kommer till stånd — genom abort på eugeniska och sociala indikationer.

Även om man så småningom kan komma rätt långt på dessa vägar är det tämligen givet, att förväntningarna om resultat icke få överdrivas. Vad först gäller bortrensningen av de olämpliga barnuppfostrarna genom inskränkning av deras fortplantningsfrihet, kommer denna med all säkerhet icke att bli fullständig i den grad man skulle önska. Samhället kommer även i framtiden att få nöja sig med att i ett flertal fall skilja barnen från olämpliga föräldrar och därmed från skadliga miljöinflytelser. Det stora problemet om en reform av samhällets barnavårdsåtgärder kvarstår därför som alltjämt lika aktuellt.

Verkningarna på befolkningsstockens ärftlighetskvalitet äro ännu svårare att överskåda. Alla sakkunniga framhålla emellertid, att man ej skall göra sig överdrivna föreställningar om steriliseringens förmåga att rensa ut oönskliga arvsanlag från befolkningsmassan. Även en relativt utsträckt sterilisering

har i detta hänseende en mycket svagare effekt än man i allmänhet antar.

Detta har sitt samband med en hel mängd av för olika sjukdomar och defekter växlande rent ärftlighetstekniska förhållanden. Vissa ärftliga sinnessjukdomar gå i arv efter så invecklade och svårberäkneliga regler, att det ännu i flertalet fall är omöjligt att tillräckligt noggrant beräkna avkommans sjukdomsrisk. Vad speciellt gäller den stora huvudgruppen schizofreni synes den rashygieniska effekten bli ringa, därför att anlaget till denna sjukdom är mycket allmänt utspritt bland befolkningen, ehuru det ligger latent, och man givetvis ej kan tänka sig att sterilisera stora delar av vårt folk blott för att komma åt anlag, som i olyckliga kombinationer *kunna* ge upphov till sjukdom. Den andra stora huvudgruppen bland sinnessjukdomarna, den mano-depressiva, är visserligen lättåtkomligare för sterilisering, i det att anlagen äro dominanta och arvsbärarna därför i större utsträckning själva sjuka. Men mot denna sjukdomsform kommer man med all säkerhet ej att kunna gå alltför strängt fram. Sjukdomen är nämligen i och för sig ganska godartad, med god prognos och långa friskhetsperioder. Dessutom anses anlaget så ofta vara förenat med värdefulla egenskaper, att de sociala skälen för sterilisering sällan komma att synas tillräckligt starka.[1]

Vid försök att gissningsvis beräkna verkningarna å sjukdomsanlagens förekomst i befolkningsmassan och därmed sinnessjukdomarnas framtida frekvens kommer man därför till en ganska pessimistisk uppfattning. Man har härvid att beakta den olika fruktsamhet, som redan hittills gjort sig gällande hos friska och sinnessjuka. Docent Gunnar Dahlberg har gjort vissa mycket intressanta undersökningar till just detta spörsmål. Han

[1] En utmärkt kortfattad framställning av hithörande sakförhållanden finns i "Steriliseringsfrågan från rasbiologisk synpunkt" av Nils von Hofsten (N:r 5 i Svenska Föreningens för Psykisk Hälsovård Småskrifter), Stockholm 1933. Utförligare behandlas problemen i "Betänkande med förslag till steriliseringslag". Stat. off. utredn. 1929: 14.

har studerat fruktsamheten hos ett antal sinnessjuka kvinnor och funnit, att denna ligger avsevärt lägre än medeltalet för befolkningen i dess helhet.[1]

Någon "degenerationsfara" — åtminstone i avseende å sinnessjukdomar — är befolkningen därför knappast utsatt för ens nu, fastän vi icke ha sterilisering av sinnessjuka. Det ökade antal sinnessjuka, som registreras i statistiken, beror sannolikt på dels att vi nu ha reda på våra sinnessjuka i helt annan omfattning än tidigare och dels — möjligen men mera tvivelaktigt — på att det moderna livet är mera ägnat att utlösa latenta anlag. Men av de skäl som nyss antytts kan man ej heller såsom verkan av steriliseringen förvänta någon väsentlig nedgång av sinnessjukdomarnas vanlighet inom överskådbar framtid.

I viss mån annorlunda ligger det rashygieniska problemet till vad gäller sinnesslöhet. Ärftlighetsgången för sinnesslöhet är visserligen mycket osäkert känd. Man vet inte ens med större bestämdhet vilka former av sinnesslöhet, som verkligen äro arvsbetingade. I viss utsträckning är sinnesslöheten emellertid tydligen ärftlig; uppgifterna växla mellan en femtedel och fyra femtedelar. De arvsbiologiska utsikterna sammanfattas av von Hofsten i allmänna ordalag sålunda: "sterilisering, om den företas i sådan omfattning, att den överhuvud kan tänkas ha någon verkan, måste väntas ha en gynnsam effekt och medföra en verklig tillbakagång av den ärftliga sinnesslöheten, ehuru man knappast kan hoppas att denna skall kunna utrotas". Dessa anlag äro så regelbundet av odisputabelt negativt värde och förekomma så sällan, ja, väl aldrig, i kombination med värdefulla arvsanlag, att en skonsamhet ej heller av dessa skäl kommer att te sig påkallad.

Steriliseringsförfarandet kommer därför med all sannolikhet att mycket oftare tas i bruk mot sinnesslöa. De socialpedagogiska skälen för sterilisering äro ju här även särskilt starka.

[1] "Sinnessjukas fruktsamhet" i Nordisk Medicinsk Tidskrift, 1933.

Det kan knappast från någon synpunkt försvaras, att barn få födas och växa upp hos sinnesslöa föräldrar. "Varje fall är ett fall för mycket." Ett ytterligare skäl för ett ganska skoningslöst steriliseringsförfarande har man i det av forskarna framdragna förhållandet, att just de ärftliga fallen av sinnesslöhet oftast torde finnas, ej bland idioterna och de svårast imbecilla, utan bland dem som befinna sig utanför anstalterna och därför nu ha en av varken förnuftet eller samhället reglerad fortplantningsfrihet.

Samhället är dessutom rent ekonomiskt intresserat i en inskränkning i dessa de lindrigt sinnesslöas fortplantningsfrihet. Åter och åter träffa vi t. ex. på stora kullar av barn till ogifta imbecilla mödrar, där hela skaran måste underhållas av det allmänna och där deras ofta förekommande asocialitet och brottslighet i framtiden kommer att vålla ytterligare bekymmer. Att ett antal dylika individer hindras att komma till världen medför alltså i och för sig en betydande social lättnad, alldeles oavsett vilken verkan på befolkningsstockens framtida kvalitet en sådan inskränkning kan tänkas medföra.

Ett uppresande av hinder för de mindervärdigas fortplantning brukar kallas den negativa eugeniken. Den positiva eugeniken, som i första rummet skulle innebära ett främjande av övervärdiga individers fortplantning, bildar ett ännu svårare kapitel. Rent allmänt kan det sägas, att ärftlighetsforskningen ännu icke givit en säker grundval för praktiska åtgärder i detta syfte, även om den kan komma att göra det i en framtid.

Medan det är relativt lätt att ange vissa personliga egenskaper som bestämt oönskliga (sjukdom, idioti etc.), är det betydligt svårare att gradera de önskliga egenskaperna. Och om det redan är svårt att ange ärftlighetsgången av de förra egenskaperna, så äro de senare egenskaperna — vilka redan i och för sig äro mera komplicerade, för en biologisk definition svårgripbarare, psykologiska företeelser — alltjämt nästan oåtkomliga för ärftlighetsforskningen. Det viktigaste, som på den

positiva eugenikens område är att framhålla, är därför tills vidare framför allt en negativ sats, en varning. Man får av skäl, som redan i andra kapitlet utvecklades, noga akta sig för det vanliga och synnerligen lättsinniga försöket att utan empiriskt stöd och på rent spekulativ bas anknyta rashygieniska rekommendationer till påstådda skillnader i ärftlighetshänseende mellan sociala grupper och speciellt samhällsklasser.

Bortser man nämligen från den bottensats av psykiskt undermåliga individer, vars fortplantning det är ett samhällsintresse att förebygga ur de synpunkter som nyss angivits, sakna vi helt och hållet tillförlitlig anledning att draga upp arvsbiologiska värdeskillnader mellan samhällsklasserna i vårt land. Från rasbiologisk synpunkt framstå de olika folkgrupperna — tills skäl givits för ett motsatt antagande — såsom ett likvärdigt arvsmaterial. Inskränkning eller eventuellt i framtiden utvidgning av fortplantningsmöjligheterna i rashygieniskt syfte måste ta sikte på de enstaka individerna och deras egenskaper. Ingen socialgrupp äger den enhetlighet, den biologiska över- eller undervärdighet, som man ibland i sitt folkförbättringsnit velat antaga.

Även efter införandet av steriliseringsförfarandet och till och med efter en i framtiden genomförd utvidgning av området för detta förfarande samt dess komplettering i de hänseenden som angivits, måste man således kanske under generationer räkna med en nära nog konstant proportion av imbecilla, moraliskt defekta eller i annat hänseende ärftligt svårt belastade individer i befolkningen. Ett stort antal av dessa individer måste hållas på anstalter. Även de övriga kräva mycket omfattande samhälleliga omsorger för att deras liv skall förflyta på ett för dem själva så lyckligt och för samhället så oskadligt sätt som möjligt. På motsvarande sätt ligger problemet för hela den mängd av individer, som utan ärftlig belastning blivit varaktigt arbetsoförmögna eller asociala. I detta hänseende återstår ännu mycket att göra. Samhällsvården både

inom och utom anstalterna uppfyller ej på långa vägar rationella krav, och tiden synes ha mognat för kraftiga reformer. Socialpolitiskt helt hopplösa äro ej ens alla de ärftligt belastade individerna, eftersom man genom metodiskt avpassade miljöimpulser faktiskt kan länka deras liv i önskligare banor.

Men det större socialpolitiska problemet gäller ej dessa svårartade fall av defekta individer. Problemet gäller, som här flera gånger framhävts, alla de icke fullt toppvärdiga individer, som under moderna förhållanden ha svårt att klara sin existens, denna tiondel eller rentav femtedel av befolkningen, som riskerar att gå under i den hårda konkurrenskampen. Vid behandlingen av detta större problem ha vi att minnas, vad redan tidigare starkt understrukits, nämligen att den tekniska utvecklingen och den därmed likriktade samhälleliga organisationen oavbrutet tenderar att stegra intelligens- och karaktärskraven. Av praktisk betydelse är vidare, att en väsentlig del av dessa undervärdiga individer måste antagas ha i och för sig tillräckligt goda arvsanlag att icke behöva duka under ens inför dessa skärpta kvalitetskrav, fastän olyckligt verkande yttre omständigheter — varibland även hör olämpligt inriktade eller oskickligt genomförda samhälleliga motåtgärder: ”skyddsuppfostran”, fängelsestraff, förödmjukande fattigvård etc. — fysiskt, psykiskt och moraliskt brutit ned dem. Såsom ett rent preventivt samhällsintresse i deras höjande må vidare erinras om den stora risk till en asocial utveckling, som för dessa individer ständigt föreligger.

Genom att blott nödtorftigt sörja för deras uppehälle medelst ekonomiska understöd vinna vi ej stort; därom torde nu alla vara ense. Mycket viktigare är det då att genom olika metoder bringa dem in i lämpligt produktivt arbete. Se vi problemet från profylaktisk synpunkt ha vi emellertid i första hand att lita till en förbättrad hälsovård och uppfostran. I samma mån de rent tekniska möjligheterna inom dessa båda områden verkligen komma att socialt utnyttjas, kunna vi framdeles skörda

betydande vinster i höjd kvalitet hos folkmaterialet. Det gäller här att dels utsträcka de hygieniska och pedagogiska tjänsterna allt vidare i folklagren, så att ingen lämnas ohulpen av ekonomiska skäl. Framför allt gäller det att kasta in utvecklingen på mera målmedvetet utstakade förebyggande banor. Detta sista innebär bl. a. en än bestämdare inriktning av dessa ansträngningar på barnen och de unga.

Barnens näringsstandard.

Det elementära socialhygieniska kravet är därvid, att barnen skola, oavsett föräldrarnas inkomststandard, tillförsäkras en tillräcklig och hälsosam föda samt en sund och utvecklingsbefrämjande bostad. Det bostadshygieniska problemet skall strax upptagas. Vad gäller barnens näringsstandard må här ånyo understrykas, att den för närvarande icke är tryggad. Vissa slutsatser i denna riktning kunna dragas av de uppgifter, som lämnades i femte kapitlet.

Barnens otillfredsställande näringsstandard beror av två intimt samverkande orsaker: å ena sidan föräldrarnas och i första hand husmödrarnas bristande förstånd och omtanke, å andra sidan de otillräckliga familjeinkomsterna. Den förstnämnda orsaken är förvisso icke den oviktigaste. Men därav får icke den slutsatsen dragas, att samhället är utan ansvar. Dåliga vanor måste vridas rätt, de oförståndiga måste upplysas, de ansvarslösa väckas. Det är här utrymme för en omfattande, samhälleligt organiserad folkuppfostrings- och propagandaaktion, vilken, om den skall komma till nytta där den bäst behövs, måste vara intensiv och pockande och söka utnyttja alla slags kanaler till föräldrar, vilka eljest kanske blott ha trånga förbindelseleder med den sociala yttervärlden. Bland annat måste skolan utnyttjas som propagandamedel: detta ej blott för att skapa mera kunniga och ansvarsmedvetna föräldrar i nästa generation, vilket är viktigt nog, utan även för att omedelbart låta barnen

uppfostra sina egna föräldrar, en metod som faktiskt ofta visat sig rätt effektiv.

Men vad gäller barnens näringsstandard räcker det ej med enbart forskning, upplysning och propaganda. Hindret är ofta av ekonomisk art, och då måste hjälpen även vara det. Barnbespisning i skolorna är ett trängande önskemål. Genom en fri skollunch för alla barn — som skulle vara verklig ”hälsomat”, sammansatt med utnyttjande av vår näringsfysiologiska expertis — kan i väsentlig grad barnens näringsstandard tryggas, även om födan i hemmet på grund av föräldrarnas fattigdom eller oförstånd skulle vara otillräcklig eller olämplig. Genom sin sammansättning skulle denna skollunch dessutom vara en det bästa slagets åskådningsundervisning för barnens och föräldrarnas hygieniska uppfostran i detta hänseende och i viss grad verka vanebildande i rätt riktning. Hela denna fråga har haft besynnerligt svårt att arbeta sig fram till en lösning i detta land. I våra grannländer både till öster och väster är reformen i högre grad förverkligad.

Barnen före skolåldern kunna emellertid icke nås på denna väg. I den mån skolan, som sedermera i denna bok skall diskuteras, kommer att utbyggas nedåt genom barnkammarskolor av olika slag, bör systemet emellertid kunna komma att hjälpa en allt större del av alla barn. För att trygga näringsstandarden för barn, som varken på den ena eller andra vägen kunna direkt förses med ett mål hälsomat, har man att lita till upplysning och därjämte förmedling av och prisrabatter å livsnödvändiga födoämnen. En dylik prisdifferentiering är i själva verket rätt enkel att administrera, om man bara en gång övervunnit sin tanketröghet och kommit till förståelse av det trängande socialpolitiska behovet därav.

Den socialhygieniska expertisen börjar bli allt enigare om nödvändigheten av radikala reformer i denna riktning. I den redan omnämnda norrlandsundersökningen framhålles: ”Ej minst med hänsyn till att denna undersökning ådagalagt vissa

typiska brister i fråga om både mängden och sammansättningen av norrlandsbefolkningens kost måste jämväl uppmärksamheten fästas på den möjlighet till förändring och förbättring av kosthållet, som kan vinnas genom skolorna. På sina håll har man redan gått in för en viss form av barnbespisning i skolorna, närmast då med sikte på de fattigaste barnen. Då det emellertid framgår av de utförda kostundersökningarna, att brister i kosthållet förefinnas ej blott inom de fattigaste befolkningslagren, bjuder sig ur hälsovårdssynpunkt osökt den frågan, om det icke vore tillrådligt att åtminstone under en följd av år framåt, till dess vikten av ett ändamålsenligare kosthåll blivit allmänt insedd och hemmen inrättat sig därefter, *genom skolbespisning av samtliga barn*, framför allt i landsbygdens skolor, medverka till rationaliseringen av barnens koststandard och därmed indirekt även åtminstone i någon mån av hemmens."

I detta yttrande liksom i vår diskussion här ovan har reformen motiverats uteslutande från socialhygienisk synpunkt. I samma riktning tala emellertid starkt de grundläggande fördelningspolitiska och befolkningspolitiska synpunkterna: man kan avlasta en icke betydelselös kostnad från den enskilda familjen. Även en fjärde synpunkt, den försörjningspolitiska, förstärker motiveringen. Det har nämligen visat sig, att vad barnen i första hand ha behov av är vissa inhemska lantbruksprodukter: mjölk, smör, ägg, kött och icke minst frukt och grönsaker.

Nu befinner sig som vi redan understrukit det svenska jordbruket i den situationen, att det i en med den snabbt framåtskridande jordbrukstekniska utvecklingen stegrad grad är i stånd att producera alltmer av just dessa produkter. En förbättrad avsättning är i själva verket ett livsvillkor för jordbruket, allra helst svårigheterna äro mycket stora att inom den industriella produktionen bereda sysselsättning för den arbetskraft, som i alla fall kommer att bli överflödig i jordbruket. Läget är ju faktiskt det, att för närvarande jordbruksprodukter

lagras eller slumpas bort på främmande marknader till pris. som kraftigt understiga de inhemska prisen.

Dessa utländska marknader för svenska jordbruksprodukter äro likväl för framtiden synnerligen osäkra. Vårt intresse att behålla dessa marknader är självklart, men våra möjligheter att verkligen lyckas härutinnan genom just dessa metoder äro synnerligen tvivelaktiga. I detta läge låter man landets egna barn i stor utsträckning vara i avsaknad av de nödvändigaste livsmedlen! Skulle vi verkligen icke kunna administrativt bemästra de åtgärder, varigenom barnen i första hand skulle få äta sig mätta på dessa "överflödiga" jordbruksalster, innan de vräktes bort eller genom snäva produktionsbegränsningar motades undan från marknaden?

Det bostadshygieniska problemet.

Lika viktigt är önskemålet om en höjd bostadsstandard. Sunda och tillräckliga bostäder åt hela folket bilda en nödvändig grundförutsättning för kroppslig och andlig hälsa. Om ej denna förutsättning uppfylles, komma alla våra ansträngningar att intellektuellt och moraliskt, socialt och ekonomiskt höja vårt folks standard att bli i stor utsträckning vanmäktiga. Bostadspolitiken ligger därför som ett bottenkrav i all profylaktisk socialpolitik, i varje strävan att höja befolkningens kvalitet. Liksom vid alla de andra socialpolitiska reformkraven blir därvid även i bostadsfrågan barnavårdssynpunkten den utslagsgivande. Bostadsfrågan gäller främst sundheten hos de bostäder, vari nationens barn skola ha sina hem.

Vår redogörelse i femte kapitlet för de breda lagrens bostadsstandard i vårt land ger en sorglig bild av efterblivenhet på detta viktiga område, och tillståndet utgör en maning till skyndsamma och kraftiga samhällsinsatser i syfte att nå en verklig bostadshygienisk uppryckning. Statsmakterna ha även tid efter annan uppmärksammat detta problem.

När man studerar den rådande bostadsstandarden i vårt land och därvid speciellt fäster uppmärksamheten på vissa stundom förekommande alldeles skriande missförhållanden, måste man fråga sig hur det är möjligt, att något dylikt överhuvudtaget kan få förekomma. I nästan alla de fall, då en enkel sanitär kontroll kan förebygga uppenbara hälsovådor, ha vi dock vanligen eljest kommit rätt långt i Sverige. Vår födoämneskontroll, vår kontroll av dricksvatten, yttre renhållning, vår epidemikontroll o. s. v. är god. Och vi ha ju en bostadslagstiftning inskriven i vår hälsovårdsstadga; våra hälsovårdsnämnder äro ålagda inspektionsplikt av bostäderna i sina kommuner.

Bostadslagstiftningen är emellertid vag, mångtydig och till mycket litet förbindande.[1] I händerna på en kraftfull hälsovårdsmyndighet visar den sig dock här och var i landet fullt användbar för de värsta missförhållandenas utrotande. Den svåraste bristen ligger emellertid i bostadsinspektionens ineffektivitet. På landsbygden finns för närvarande överhuvudtaget ingen ordnad bostadsinspektion värd detta namn. Kontroll över bostadsförhållandena skall visserligen åligga hälsovårdsnämnden. Landskommunerna äro emellertid icke förpliktade att hålla sig med hälsovårdsnämnder; i så fall fungerar kommunalnämnden såsom övervakande instans. Det torde med viss trygghet kunna påstås, att flertalet av ledamöterna i dessa nämnder överhuvudtaget knappast äro medvetna om att de fungera såsom bostadsövervakande myndighet (åtminstone voro de det icke före den millionhjälp, som lämnats under krisen

[1] Se härtill och för det följande Myrdal och Åhrén, "Undersökning rörande behovet av en utvidgning av bostadsstatistiken jämte vissa därmed förbundna bostadspolitiska frågor", Statens off. utr. 1933: 14, sid. 55—65 (även utgiven i distribution genom Kooperativa förbundets förlag under titeln "Bostadsfrågan såsom socialt planläggningsproblem"; här kallad "göteborgsutredningen") samt "Betänkande med förslag rörande ändringar i vissa delar av hälsovårdsstadgan, anordnande av bostadsinspektion på landsbygden m. m. avgivet den 15 december 1933 av Bostadsutredningen för landsbygden", Statens off. utr. 1933: 37. I övrigt hänvisas till bostadssociala utredningens första betänkande, som förväntas inom årets lopp.

och som i vissa trakter verkligen lyckats effektivisera dem). På landsbygden äro ju som vi visat bostadsförhållandena särskilt usla för statare och andra lantarbetare. I socknar med stor lantarbetarbefolkning utgöres emellertid ofta kommunalnämnden av godsägare och storbönder: det vore omänskligt att begära att de av sig själva skulle stimuleras att kontrollera egna eller varandras arbetarbostäder. Blott i ett par län finnas ansatser till en länsvis ordnad överinspektion.

I städerna finnas åtminstone regelbundet hälsovårdsnämnder och stadsläkare. I ett trettiotal städer har bostadsövervakningen fått en mera speciell organisation (bostadsinspektion). Men inte heller där fungerar bostadsövervakningen effektivt. Framför allt göres praktiskt taget aldrig inskridanden mot lägenheters överbefolkning, även om trångboddheten går över alla rimliga gränser (utom stundom, då trångboddheten beror på "inneboende"). För sådant ingripande kräves nämligen i gällande hälsovårdsstadga ej blott såsom vanligt "fara för hälsan" utan "större fara för hälsan", ett uttryck som i synnerhet med alltjämt rådande fysiologisk-materialistiska uppfattning om vad "hälsa" är, tolkats såsom praktiskt innebärande förbud för ingrepp mot trångboende.

Vill man förstå det djupare orsakskomplexet under denna tolerans och vaghet hos lagstiftningen och denna praktiska ineffektivitet hos bostadsinspektionen, har man att ta hänsyn till ett flertal olika omständigheter. På botten ligger som vanligt den 1800-talsliberalistiska föreställningen, att var och en skall få göra som han kan och vill med sina inkomster, så långt de räcka. Vill han själv bo — och låta sin familj bo — på ett uselt sätt, så bör det vara hans ensak. Var och en lever på sin egen risk. Denna falska individualism har emellertid redan måst vika på område efter område, och den kommer även att få göra det i fråga om bostadsförsörjningen. Det är ingalunda socialt likgiltigt, vad folk gör av sina inkomster — framför allt icke om de ha barn. Barnen ha dock icke gjort

detta dåliga val (om nu orsaken till den låga bostadsstandarden verkligen skulle ligga i ett socialhygieniskt felaktigt konsumtionsval). Och det är ganska naturligt, att de förslag om skärpt bostadslagstiftning och effektiviserad bostadsinspektion, som nu framlagts och som väntas bli framlagda under närmaste tiden, i första hand komma att bedömas såsom barnavårdsfrågor.

Bidragande till bostadsövervakningens ineffektivitet har vidare på många håll varit en för liten och otillräckligt utbildad personal. På sina håll brister det även betydligt i ledningens kompetens och framför allt i dess intresse och tid för uppgiften. Ledningen av bostadsinspektionen är ofta såsom en biförtjänst anförtrodd åt en person, som icke kan ägna över sig av intresse för saken, eller ingår såsom en bland många andra plikter för en tjänsteläkare, som på grund av anställningsform och tjänstelön stundom är tvungen att betrakta samtliga sina tjänsteplikter som en börda, vilken ej får beröva honom mer än nödvändigt av den tid han behöver för den privatpraktik, som han till stor del skall leva på. En annan betydelsefull omständighet som verkar i samma riktning är det underhaltiga sätt, varpå stadskommunerna själva mycket ofta sköta sina egna fastigheter och den trångboddhet de tillåta eller rentav föreskriva för de fattigunderstödda. Städerna följa i dessa båda hänseenden mestadels trångt ekonomiska hänsyn, och den kommunala bostadsinspektionen kan näppeligen gå hårdare fram emot enskilda fastighetsägare och icke hjälpsökande familjer än emot stadsförvaltningen själv och de av denna beroende familjerna. Såsom en bidragande orsak i synnerhet i vissa mindre samhällen framträder även överdrivet stora hänsyn till ägarna av de underhaltiga bostäderna.

Men huvudorsaken ligger dock på ett helt annat plan, nämligen i det förhållandet, att en stor del av de familjer, som bo i dåliga bostäder eller som bo för trångt, äro därtill tvingade av ekonomiskt nödläge. De ha icke inkomster till-

räckligt stora att hyra bättre och rymligare bostäder. Då bostadsövervakningen icke kan hänvisa de fattiga barnrika familjerna till bostäder, som fylla de hygieniska måtten och som samtidigt äro tillräckligt prisbilliga, hämmas härigenom hela dess verksamhet. En skärpning av bostadslagstiftningen och en effektivisering av bostadsövervakningen kräver därför med nödvändighet ekonomiskt stöd från det allmännas sida i syfte att bereda dessa familjer möjligheter att skaffa sig bättre bostäder. Och skall detta stöd verkligen bli effektivt, måste det vara tillräckligt stort. I det hänseendet har den hittills bedrivna kommunala subventionspolitiken givit oss lärdomar, som böra tillvaratagas.

En grundläggande synpunkt vid de förestående reformerna av bostadslagstiftningen måste bliva den socialpolitiskt profylaktiska och särskilt den mentalhygieniska. Intet hem- och familjeliv kan på ett lyckligt sätt gestaltas i en osund eller en överbefolkad lägenhet. Det icke minst skadliga från synpunkten av den psykiska hälsan och den själsliga harmonien är lägenheternas överbefolkning. Det finns ett samband mellan trångboddhet å ena sidan och psykisk ohälsa, allmän mindervärdighet och asociala tendenser å andra sidan. Trångboddheten förkväver eller snedvrider det äktenskapliga samlivet mellan makarna och fördärvar förhållandet mellan föräldrar och barn och mellan syskon inbördes.

Trötthet och irritation uppkommer på grund av bristen på ensamhet. Barnen få ej tillräckligt med sömn; ofta klaga de på trötthet och rentav kroppsliga smärtor på grund av trängseln i den säng de dela med andra. Barnens lekar, de vuxnas fritidssysselsättning, framför allt studier och intellektuellt liv omöjliggöras. Särskilt har man kunnat konstatera hur oförmånlig trångboddheten är för skolbarn, som helt enkelt av hemförhållandena hindras att utföra det arbete skolan ålägger dem eller att fullt utnyttja bildningsmöjligheterna.

Mest påtagligt framträda de olägenheter, som äro förenade

med det s. k. könssamboendet. Det är psykiskt i hög grad påfrestande för halvvuxna barn att dela sovrum med föräldrarna eller med syskon av motsatt kön (för att inte tala om "inneboende"). (I norrlandsutredningens skolbarnsundersökningar hade endast 27 % av barnen egen bädd; hälften sovo därtill i rum med 4 eller flera personer. I doktor C. A. Ljunggrens undersökning av 12,000 skolbarn sovo i städerna icke hälften och på landsbygden icke ens en tredjedel i egen säng.) Man kan härvid hänvisa till det allbekanta sakförhållandet, att incestuösa händelser mellan syskon och mellan föräldrar och barn äro talrika i trångbodda familjer. Även homosexuella handlingar befrämjas av trångboddheten. Från moderna, mindre dogmatiskt bundna könsmoraliska synpunkter behövde man kanske inte ta alla dylika företeelser alltför allvarligt. Men farliga bli de bland annat på grund av de faktiska följdverkningarna: straffrädsla, skuldmedvetande, psykiska spänningar och hämningar av stundom svårartad beskaffenhet.

Vad trångboddheten betyder för uppkomsten av alkoholism, prostitution och andra familjedesorganiserande levnadsvanor, för deras utbredning och deras sociala verkningar på omgivningen, är dessvärre ännu föga utrett, men att ett påtagligt samband består är välkänt av experterna. Överhuvudtaget har man att göra klart för sig, att en mycket trång, överbefolkad bostad nästan med nödvändighet är ett smutsigt, oordnat, otrevligt hem, varifrån ungdomen flyr. Barnen i lek- och skolåldern hamna på gator och bakgårdar, där en alltför stor del av deras lediga dag förflyter utan vård och övervakning. De vuxna barnen drivas till kaféer och dansbanor. Den borgerliga föreställningen om "hemmet" som en plats för uppfostran, umgänge, vila och återhämtning saknar för närvarande varje tillämpning för en mycket stor del av svenska folket.

Överhuvudtaget bör man vid diskussionen av bostadsnöden i högre grad än tidigare skett beakta de psykiska och moraliska verkningarna av trångboddheten och ej blott de fysiologiska,

hur viktiga dessa sistnämnda än äro. De psykiska skadeverkningarna redovisas i allmänhet blott såsom "otrevnad" och denna anses så naturligt förbunden med fattigdom att det utan vidare antas att fattiga människor både kunna och böra fördraga den. Med denna svepande term har man lyckats täcka över de djupgående psykiska och moraliska vådorna av fattigdomen i allmänhet och bostadsnöden i synnerhet.

På samhällets ansvar falla nu framför allt de vådor, som på grund av trångboddheten uppstå för barnen och de unga. För psykiskt labila barn betyder trångboddhet regelbundet en väsentlig fara. För det stora flertalet barn betyder den lika regelbundet om inte en uppenbar hälsofara så åtminstone en onaturlig, psykiskt och moraliskt snedvridande uppväxtmiljö, som särskilt ofta yttrar sig i sexuell brådmognad. Riskerna för det uppväxande släktets psykiska och moraliska kvalitet äro så stora, att det icke är socialt försvarligt att tillåta trångboddhet över en viss gräns. Och denna gräns får icke sättas alltför lågt.

Såsom ett bostadspolitiskt mål framstår från dessa synpunkter, att vi kunde tillförsäkra varje familj en lägenhet, som utom kök och ett rum för föräldrarna inrymde ett rum för pojkarna och ett för flickorna. Detta betyder, att en familjelägenhet skall vara minst tre rum och kök. I England, där, i trots av de ohyggliga slumkvarteren, den genomsnittliga lägenhetsstorleken är mycket större än i Sverige, har den bostadspolitiska syftlinjen inriktats på en minimilägenhet om fyra rum och kök.

Det ligger ännu långt utom möjligheternas ram att inom en närmare framtid förverkliga ett dylikt bostadspolitiskt ideal, även om vi ständigt måste hålla det levande. Såsom praktiskt minimiprogram måste vi inrikta oss på den allra värsta bostadsnödens avhjälpande. Detta skulle innebära dels utdömning av de hälsovådliga bostäderna, dels utrotandet av de svårare formerna av trångboddheten. Enkelrum eller enkelkök böra således icke längre tillåtas såsom familjebostäder. För familjer

med tre eller flera hemmavarande barn, böra tvårumslägenheter föreskrivas. Genomförandet av ett dylikt minimiprogram kommer att hålla oss sysselsatta åtminstone de närmaste tio åren.

Men då komma vi tillbaka till frågan: hur skall det ekonomiskt kunna genomföras? Flertalet av de familjer, som leva i uppenbar bostadsnöd, ha icke inkomster nog stora och nog säkra att betala de erforderliga hyrorna för bättre och rymligare lägenheter, om de icke skola försaka föda. Det är som redan sagts alldeles givet, att det allmänna här måste träda emellan och i en eller annan form giva bostadssubvention.

Denna hjälpaktion bör helt inriktas på familjer med barn. Äldre ensamma personer äro av naturliga skäl mera sällan trångbodda. De leva visserligen ofta i osunda lägenheter, men under den övergångstid, varunder sådana lägenheter ännu måste bebos, måste åldringarna vika i konkurrensen med barnen. Åldringarna äro färdiga; de äro som de äro. Barnen danas däremot i viss riktning, och riktningen bestämmes i mycket av hemmiljön. Barnen skola bygga upp det framtida samhället medan åldringarna enligt naturens ordning skola dö. Därför är bostadsfrågan inte närmast ett försörjningsproblem utan just ett problem om folkets framtida kvalitet.

Det räcker emellertid icke med reformerad bostadslagstiftning, effektiviserad bostadsinspektion och bostadssubvention från det allmännas sida för fattiga familjer med barn. Samhället måste därjämte genom sina organ träda in för en energisk bostadsupplysning. Gjorda undersökningar[1] ha klart ådagalagt, att en väsentlig del av slumbostadsklientelet icke är tvingat till bostadsnöd av ekonomiska skäl, utan bo trångt och uselt på grund av dålig bostadskultur. Och för kanske större delen av

[1] Den förut omnämnda offentliga utredningen, som bearbetat materialet från Göteborg (se särskilt dess kap. 3), samt en liknande undersökning för Lund av andre stadsläkaren, med. d:r Olof Johnsson, som inom kort kommer att publiceras i Nordisk Hygienisk Tidskrift.

alla familjer i vårt land gäller det, att de med mera insikter och omtanke dock skulle kunna få mycket mera ut av sin bostad.

18 % av rummen i de undersökta lägenheterna i Lund hade t. ex. alldeles igenklistrade fönster; de familjer, som bebodde dessa lägenheter, hade således fråntagit sig själva möjligheten till lägenhetens genomluftning. Ohyreproblemet ligger likaväl som ventilationsproblemet nästan helt på upplysningens område. För att här inte tala om de hygieniska vinster, som skulle kunna göras genom en ändamålsenligare möblering och därvid framför allt en bättre fördelning av sovplatserna inom lägenheten.

De här antydda förhållandena tas ofta av de reaktionära till intäkt för att ingenting behöver göras från det allmännas sida. Denna argumentering är falsk av två skäl. Det finns för det första även ekonomiska orsaker till bostadsnöd. Framför allt gäller detta barnrika familjer. Dessa orsaker undanskaffas icke genom upplysning. Men vidare är det de offentliga organens plikt att verkligen på allvar gripa sig an med bostadsupplysningen. Att människors oförstånd är stort det är sannerligen icke ett giltigt skäl för offentlig passivitet.

Vi ha redan i föregående kapitel antytt bostadsproduktionens plats i vårt nationella försörjningsproblem såsom den viktigaste "arbetsreserven". Vid de ansträngningar som nu göras att verkligen tillvarata denna arbetsreserv avslöjas en hel mängd ekonomiska och organisatoriska problem, som här blott kunna kortfattat uppräknas utan försök till den behandling, de i och för sig äro värda. En huvudfråga vid varje försök att mera allmänt stegra bostadsstandarden är således problemet, hur de i Sverige alltför höga byggnadskostnaderna skola kunna nedbringas. Delvis bero de höga kostnaderna på de krav på bostäderna som klimatet ställer. Delvis bero de emellertid på en oändamålsenlig organisation av arbetsmarknaden, av finansieringen och av tomtpolitiken m. m. Vad speciellt

gäller arbetsmarknaden, så är här den abnormt stora arbetslöshetsrisken att beakta. Den driver upp lönerna såsom produktionskostnad långt över den nivå, som vore nödvändig för uppnåendet av t. o. m. en mycket högre inkomstnivå för byggnadsarbetarna. I detta och andra hänseenden står samhället inför ett rationaliseringsproblem, som måste lösas. Riksdagen har även i våras på föranledning av ett enhälligt utskottsyttrande begärt utredning av dessa viktiga rationaliseringsproblem och regeringen har just tillsatt en sakkunnig beredning för deras upptagande.

På landsbygden står bostadspolitiken i nära beroende av den allmänna jordbrukspolitiken. Dess linjer kunna klarna blott genom inordnandet i en långsiktig allmän jordbrukspolitik. I städerna sammanhänger den med tomtpolitiken, stadsplaneringen och beror av expropriationslagstiftningen. En ny hyreslagstiftning måste genomföras, som tryggar hyresgästernas intressen och i första rummet de barnrika familjernas. Själva fastighetsägandet måste överhuvudtaget ges en socialt betryggande organisation. I alla dessa hänseenden pågå utredningar.

Bostadsfrågan ligger i så måtto bättre till just för närvarande än flertalet av de övriga här berörda socialpolitiska problemen, i det den nu äntligen på allvar tvingat sig fram till den offentliga opinionens intresse och föranlett statsmakterna att igångsätta ingående utredningar. Låt oss hoppas att utredningskvarnen icke mal förgäves.

Fysisk och psykisk hälsovård.

Vid sidan av de hittills behandlade socialpolitiska kraven på att familjernas och i första rummet barnens rent elementära livsbetingelser — sund och tillräcklig föda samt sunda och rymliga familjebostäder — skola tryggas, framstår ett fortsatt utvecklande av vår sjukvård och framför allt vår hälsovård såsom den viktigaste socialpolitiska reformen av profylaktisk,

kvalitetsstegrande innebörd. Samhället måste alltmera fullständigt överta ansvaret för sjukdomars botande och sjukdomars förebyggande. Vården måste utsträckas till alla samhällsklasser, måste i ökad utsträckning bli av sjukdomsförebyggande art och måste göras i möjligaste mån kostnadsfri. Hälsans rätta vårdande får ej vara ett önskemål, vars uppfyllande betingas av enskilda familjers ekonomiska resurser. Detta är innebörden i kravet på sjuk- och hälsovårdens socialisering.

Av naturliga skäl har därvid själva sjukvårdens organisation fått komma i första rummet. I själva verket har under de sista decennierna en oavbruten socialisering och samtidigt en utvidgning och förbättring av sjukvården ägt rum. Särskilt utvecklingen av den del av sjukvården, som sker å sjukhus, har varit glädjande snabb i vårt land och gått i bestämd social riktning. Sjukhusorganisationens utbyggande och det offentligas övertagande av större delen av sjukhuskostnaderna har befriat de enskilda familjerna från en stor personlig och ekonomisk börda och har samtidigt effektiviserat själva sjukvården i en grad, som påverkat dödstalen.

Resultatet är, att om någon i vårt land blir sjuk och behöver sjukhusvård, kan han i allmänhet påräkna en tekniskt förstklassig vård till en kostnad, som icke överanstränger familjens ekonomi. Genom sjuk- och olycksfallförsäkring och på andra vägar ha vi samtidigt sökt i viss mån skydda familjen för det inkomstbortfall, som följer med en sjukdom som drabbar familjeförsörjaren. Mycket återstår här ännu att göra, men utvecklingslinjen är klart stakad, och redan nu ha vi skaffat oss en betydligt bättre och billigare sjukhusvård än den som erbjudes de mindre välsituerade i t. ex. de anglosaxiska och de flesta andra länder.

Hela denna utveckling har märkvärdigt nog kunnat genomföras utan alltför stora politiska slitningar. Det har i vårt land mycket länge framstått tämligen klart i alla läger, att sjukhusvården är en samhällets angelägenhet och icke en uppgift

som ekonomiskt kan övervältras på de enskilda medborgarna och på välgörenheten. Skatteutgifterna för dessa ändamål ha i allmänhet burits utan knot. Ty det har förståtts vara en förnuftig form av ekonomisk riskförsäkring och inbördes social hjälp, att vi i mån av inkomster även när vi äro friska skola bära vår del i den ekonomiska börda, som sjukdom är för den som drabbas därav.

Nästa viktiga etapp i denna pågående socialisering av själva sjukvården är ett rationellt utbyggt poliklinikväsen. Vi ha i olika gestaltningar redan nu vissa ansatser till ett offentligt poliklinikväsen, ehuru dessa ansatser vanligen icke fått ett sådant genomförande att de framstå helt förebildliga. Uppbyggandet av ett system av väl utrustade, entusiastiskt skötta, offentliga polikliniker är den naturliga fortsättningen av vårt framgångsrikt inledda arbete på sjukvårdens förbättrande och socialiserande. I framtiden måste de bli det normala rådfrågningsstället, dit folk vänder sig vid sjukdomsfall. I allmänhet måste de ligga i städerna och ofta anslutas till sjukhusen, men de skola vara organiserade att betjäna även den kringliggande landsbygden. Behovet av ett poliklinikerna kompletterande fältarbete i hemmen av läkare och sjuksköterskor skola vi strax beröra i annat samband.

Systemet med enskilda privatpraktiserande läkare, som hålla mottagningar i sina våningar, är i stor utsträckning ett för länge sedan föråldrat system. Så redan från rent teknisk synpunkt. Genom att ett flertal läkare sammanbringas i en gemensam poliklinik kan en fullständigare utrustning med olika slags instrument, apparater och lokaliteter bekostas och även utnyttjas långt mera ekonomiskt. En mängd registerföring, provtagning och annat assistentarbete kan göras snabbare, bättre och billigare. En rationell arbetsfördelning och specialisering mellan de i polikliniken arbetande läkarna kan genomföras.

De tekniska fördelarna äro i själva verket så betydande, att läkarna i Amerika, som ju mindre tyngas av en traditionalis-

tisk inställning till sina yrkesfrågor, i stor utsträckning på egen hand ordnat ett poliklinikväsen, lagt på rent affärsmässig bolagsbas och ofta förenat med ett sjukhus. I stället för att som hos oss konkurrera med varandra om praktiken slå de sig ihop om en privatklinik med gemensam lokal, utrustning och assistentpersonal och med en inbördes arbetsfördelning bestämd efter ändamålsenlig specialisering. En farmare från Middle West, som kommit till Sverige och uppsökt en privatpraktiserande läkare, måste understundom bli förundrad över att se dennes primitiva utrustning och assistens, att se metoderna för enkla provs tagande eller se att de helt enkelt icke utan stort besvär och tidspillan kunna tagas. Det finns naturligtvis privatpraktiker med lyxutrustning; detta är flerstädes rentav regel, i synnerhet i storstäderna. Men i denna utrustnings låga utnyttjandegrad ligger då ett slöseri, som måste gå ut över klientelet om läkaren icke är en välgörare.

På grund av dessa tekniska fördelar kan ett system med polikliniker drivas till betydligt billigare taxor, även om de icke skulle få ekonomiskt stöd från stat och kommun. Det händer således rentav, att vissa offentliga polikliniker med mycket låga taxor faktiskt lämna överskott. Ofta är det emellertid då fråga om en i avseende å lokaler och läkarkrafter snålt skött poliklinik, stundom är dess skötande lagd såsom en extra börda på unga underbetalda läkare under deras utbildningstid. En sådan ordning är förvisso icke lycklig.

I själva verket är det mycket lätt att ange arten av det offentliga polikliniksystem, som bör uppbyggas i vårt land. Personalen och framför allt läkarpersonalen skall vara tillräckligt stor, för att patienterna skola kunna påräkna en ingående individuell undersökning. Personalen skall vidare vara ordentligt utbildad för sitt arbete och fast anställd med så goda löner, att även poliklinikkarriären lockar goda förmågor. På grund av den personella och tekniska utrustningen bör då polikliniken kunna erbjuda sina klienter en bättre tjänst än de

privatpraktiserande läkarna kunna. Taxan kan likväl fastställas lägre, även om den hålles fullt i nivå med de verkliga kostnaderna.

Överhuvudtaget kan det starkt ifrågasättas, om icke polikliniksystemets ekonomi bör hållas på klar kostnadsbas, åtminstone under dess första utvecklingstid. Personer som ha tillräckligt stora inkomster skulle då betala full kostnadstaxa, medan stat och kommun skulle betala mellanskillnaden blott för de övriga.

Man måste hålla klart för sig, att de mindre bemedlade samhällslagren i vårt land för närvarande icke på långt när åtnjuta läkarhjälp i den omfattning de skulle behöva det. Detta gäller både stad och — framför allt — landsbygden; däri ligger bl. a. förklaringen till att vi kunna hålla oss med ett så onormalt lågt antal läkare per tusental invånare. Det viktigaste sociala skälet för ett offentligt polikliniksystem är just möjligheten att bereda dessa mindre bemedlade medborgare en förstklassig läkarhjälp så billigt, att de utan tvekan kunna söka den. Vidare bör redan från början all sjukvård av barn göras kostnadsfri. Detta barnens sjukvårdsbehov måste befrias från varje konkurrensställning inom en familjebudget. Barnens rätt till sjukvård måste skyddas redan av den grund, att den i så utpräglad grad är profylaktisk, är hälsovård i egentlig mening. Ett annat viktigt skäl är det befolknings- och socialpolitiska önskemålet att minska den familjeindividuella barnuppfödningskostnaden.

Men principiella hinder behövde inte i samma mån möta ett utkrävande av full kostnad från vuxna patienter över viss inkomstgräns. Och sannolikt borde därvid för redans skull hela poliklinikens ekonomi läggas på ren kostnadsbas, varvid det allmännas bidrag för barn och mindre bemedlade debiterades och uppbars i proportion till antalet behandlade fall av denna karaktär. Skälet för en sådan uppläggning av reformen skulle vara de stora praktiska svårigheter, som faktiskt resa sig för

ett förstklassigt poliklinikväsens uppbyggande direkt på offentliga bidrag i form av byggnads- och materialkostnad och tjänstelöner inom själva kommunalstaten. Erfarenheten lär oss nämligen, att det i så fall finns en stark tendens att poliklinikerna bli ett slags fattigvårdsinrättningar, snålt skötta och illa utrustade — icke avsedda för alla människor utan blott för dem som icke ha råd att gå till privatpraktiserande läkare och som därför få hålla till godo med förlängda väntetider, hafsig undersökning och en oindividuell behandling. Sådana polikliniker kompromettera själva den stora reformen, vilket är desto beklagligare då poliklinikerna, oavsett understödsmomentet, äro tekniskt och ekonomiskt överlägsna.

Men ett poliklinikväsen på detta vis upplagt på individuell kostnadsbas motsvarar likväl icke vårt slutliga framtidsmål. Vi se fram emot den tid då man mera allmänt kommer att finna det naturligt, att stat och kommun skola hålla förstklassiga polikliniker för hela allmänheten till kostnader, som i huvudsak skattevägen betalas av oss alla friska och sjuka medborgare i mån av vår förmåga — på samma sätt och av samma skäl, som vi redan nu hålla hela sjukhusorganisationen på denna bas.

Denna reform har även — vid sidan av de tekniska, ekonomiska och sociala fördelarna — en läkarmoralisk innebörd av visserligen svårgripbar men väsentlig betydelse. Själva bindandet av läkarens inkomst genom betalningssättet per fall och patient är otillfredsställande och har alldeles bestämda skadeverkningar. Det ligger i och för sig något för båda parterna förödmjukande i detta, att läkaren för en högt kvalificerad och personlig förtroendetjänst skall behöva stå och ta upp en individuell avgift för att samla ihop till sitt levebröd. Men bortsett från denna sakens mera oväsentliga socialestetiska sida, så kan inkomstsättet icke undgå att i viss mån påverka läkarens hela inställning till sitt kall.

I läkarkretsar är man naturligtvis fullt underkunnig om hur ett antal kolleger vänja sig att lägga en väl affärsmässig syn på sin praktik, och frågan diskuteras ju mycket ofta. Även om de ibland hörda verkligen upprörande fallen av praktikmjölkning äro sällsynta i den svenska läkarkåren, vet varje läkare, att arvodessystemet även mera allmänt icke har en helt lycklig inverkan på läkarnas yrkesarbete att hjälpa de sjuka. Dessutom har hänsynen till klientelets väntade reaktion stundom visat sig binda läkares omdöme i allmänna frågor — både deras sätt att tänka och än mer deras villighet att offentligen ge uttryck för sina uppfattningar — detta icke minst vad gäller reformer inom deras eget arbetsområde.

Inkomst- och arbetssystemet är icke utan skuld till att läkare ofta visa en påtaglig svårighet att se socialt på sitt kall och sina problem. De äro inställda på enskilda individers bekymmer men skönja mestadels blott ofullkomligt sociala orsaker och sociala verkningar; se i alla händelser däri sällan frågor, som i högre grad komma läkarkallet vid. Denna socialt begränsade inställning beror till viss del på brister i läkarutbildningen, som ju för närvarande ger en alldeles otillräcklig social orientering. Men den sammanhänger utan tvivel även med det faktum, att läkaren av det förhärskande systemet är satt såsom i första hand en privat företagare i stället för helt och hållet en samhällets förtroendeman. I synnerhet unga läkare, som ännu icke hunnit inpassa sin personlighet så smalspårigt och som heller inte själva hunnit upparbeta en lönande praktik, äro också stundom starkt missnöjda. De kräva — enligt vår mening med största rätt — att även läkarna skola tillförsäkras sina inkomster på ett sätt, som i högre grad svarar till deras viktiga uppgift i samhället.

Den ibland uttalade farhågan, att ett offentligt poliklinik-system icke skulle garantera patienterna en lika omsorgsfull omvårdnad, kan blott gälla de i fråga om personal illa utrustade klinikerna, icke det system vi här förordat. Ty det

vore en förolämpning mot vår läkarkår och i sista hand en dödande kritik emot den sociala och moraliska fostran de unga läkarkandidaterna skola mottaga under sina universitetsstudier och i sin praktiska utbildning att ens ifrågasätta, att läkare — i motsats till lärare, domare etc. — under eljest likartade förhållanden skulle lägga ner mindre omsorger på sina patienter bara därför, att de icke åtnjöte arvode per fall. En viss slags överdriven hänsynsfullhet mot särskilt hypokondriska patienter, vilka helt enkelt kräva att få betraktas sjukare än de verkligen äro, kan måhända uppammas genom ett individuellt arvodessystem. Men det kommer naturligtvis alltid att finnas privatpraktiker för deras och andra patienters hjälp. Det kan i alla händelser omöjligt vara ett samhällsintresse från någon synpunkt att för deras skull underlåta en eljest av både tekniska, ekonomiska och sociala skäl motiverad reform av den polikliniska sjukvården.

Med allt erkännande av att ännu mycket återstår att reformera även inom den egentliga sjukvården och att dessa reformer även i fortsättningen äro av den största betydelse för folkhälsans höjande, måste man emellertid ge den moderna läkaropinionen rätt i att viktigast av allt är sjukvårdens utbyggande till hälsovård. Hur väl vi än komma att taga vård om våra sjuka i alla samhällsklasser, kommer sjukdom dock alltid att bli en personlig olycka för de sjuka och deras anhöriga och likaså en ekonomisk börda för dem och för det allmänna. Kravet är därför, att sjukdom i möjligaste grad bör förebyggas. Och det råder allmän enighet om att mycket i den vägen återstår att göra i vårt land. En förbättrad hälsovård är ett av de viktigaste medlen att på lång sikt höja folkmaterialets kvalitet.

Alla slags tjänsteläkare få vid en utvidgning av den sociala hälsovården mycket ökade uppgifter. Vi böra sätta oss in i att dessa hälsovårdande uppgifter ha den omfattningen och betydelsen, att det behövs en tjänsteläkarkår, som helst helt kan

ägna sin tid och sina krafter däråt. Den nya hälsovårdsorganisation, som nu genom olika utredningar börjar ta fasta former, kommer eljest att sväva i luften, och förordningarna komma att stanna på papperet. Tjänsteläkarna måste då avlönas och anställas på ett sådant sätt, att de verkligen förbehållas åt sin tjänst, och icke som nu ofta hänvisas till att ha tjänsten som en bisyssla eller rentav blott såsom en skylt för privatpraktik.

Vi tänka därvid i första hand på stadsläkare och provinsialläkare. Om själva sjukvården alltmer dras över till sjukhus och offentliga polikliniker, blir det även naturligt och möjligt att ta dessa tjänsteläkares tid mera helt i anspråk för de egentliga hälsovårdsuppgifterna. Förutsättningen är då ytterligare, att i nära anslutning till sjukhus och polikliniker särskilda sjukvårdsläkare och sjuksköterskor bli anställda för att göra sjukbesök i hemmen och där ge sjukvård, i de fall den sjuke icke kan uppsöka poliklinik, respektive anses icke böra intagas på sjukhus. Detta skulle betyda en ökad specialisering genom utbyggandet av parallella hälsovårdstjänster och sjukvårdstjänster. Först därigenom skulle de nuvarande tjänsteläkarna kunna frikopplas för mera ren hälsovård.

Såsom assistenter åt de till hälsovårdsläkare förvandlade tjänsteläkarna böra stå hälsosköterskor med en för hälsovårdsuppgifterna ändamålsenligt lagd utbildning. Medicinalstyrelsens förslag om distriktssköterskor, som skulle ha hand om viss hemsjukvård, barnavård, bostadsvård, dispensärvård o. s. v., förtjänar i detta samband att understödjas såsom ett steg i rätt riktning. För att dessa distriktssköterskor verkligen skola kunna ägna sig åt hälsovårdsuppgifterna, är det emellertid därvid ett önskemål, att sjukvården så småningom i möjligaste mån lägges på andra, ambulerande sjuksköterskor.

Det är givet att en dylik omorganisation kommer att ta viss tid. Framför allt i de folkfattiga trakterna av landet kommer, trots de förbättrade kommunikationerna, tuspaltningen av sjuk-

och hälsovården att möta ekonomiska och organisatoriska svårigheter. Provinsialläkarna och distriktssköterskorna måste där länge ha kvar en viss mängd sjukvård även utöver den som direkt ger sig i hälsovården. Men då icke minst i dessa trakter hälsovårdsuppgifterna kraftigt ökas, får man i stället i viss utsträckning söka frigöra provinsialläkarna och distriktssköterskorna för dessa uppgifter genom att ytterligare minska distriktens storlek.

Får man på detta vis landet indelat i distrikt — för landsbygden vanligen betydligt större än kommunerna — utrustade med hälsovårdsläkare och hälsosköterskor, blir det en naturlig utveckling att vid hälsovårdsläkarnas sida ställa särskilda hälsovårdsnämnder och helt avkoppla primärkommunerna från deras befattning med och ansvar för hälsovårdsärendena. Våra landskommuner äro för små för att på ett tillfredsställande sätt kunna fungera såsom "sanitary districts". Hälsovårdsuppgifterna äro i landsbygdskommunerna hittills också fullkomligt försummade. Deras hälsovårdsnämnder — vanligen kommunalnämnderna — ha aldrig varit ens i ringa mån effektiva.

Kommunerna äro överhuvudtaget för små såsom administrativa enheter för den moderna profylaktiska socialpolitiken. I stort sett kunna därför motsvarande synpunkter läggas på nykterhetsarbetet, barnavården, skolväsendet och i viss utsträckning även fattigvården. Å andra sidan finns det ett alldeles motsatt krav som även gör sig starkt gällande, nämligen en rationell samordning av de olika grenarna av det sociala arbetet. I grunden är nämligen detta arbete ensriktat och uppdelningen å olika instanser betyder i praktiken splittring, dubbelarbete och ineffektivitet. Såsom ett framtidsmål står därför en enhetlig "social nämnd" — i ett större distrikt — för såväl hälsovårdsärendenas behandling som de här antydda övriga sociala uppgifterna. Betraktade såsom i första hand social profylax äro de alla "hälsovårdsfrågor" i ordets vidsträcktaste mening, och finge vi verkligen en gång socialt utbildade hälso-

vårdsläkare, borde dessa naturligt kunna överta den högsta ledningen i distrikten av hela det sociala arbetet.

Kostnaderna för hälsovården — inklusive de ökade lönekostnaderna — böra så småningom läggas helt på statens budget. En sådan reform ligger fullkomligt i linje med de moderna strävandena till skatteutjämning och administrativ centralisering. Hellre än att till skattetyngda kommuner utdela kontanta skatteutjämningsbidrag, som, hur ingående kontrollen än göres, lätt verka såsom en uppmuntran till finansiell vanvård i kommunerna, böra själva de offentliga uppgifterna och i samband därmed utgifterna överföras till större distrikt och kostnaderna helst till staten. Detta kan utan risk för skadligt slöseri ske så ofta utgifterna, såsom fallet är vid hälsovården, kunna bindas av objektiva kriterier. Skälen för centralisering äro emellertid särskilt starka, vad gäller just hälsovårdsuppgifterna. Med nuvarande starka inrikes omflyttning måste profylaktiska åtgärder lagda på lång tidssikt anses vara i hög grad en statsuppgift och icke en kommunaluppgift. Som redan sagts ha kommunerna vidare visat sig i ovanligt hög grad inkompetenta såsom bärare just av hälsovårdsuppgifterna.

Vid den effektivisering av sjukvården som nyss behandlats och vid den här berörda utvecklingen av den offentliga hälsovården är det tämligen uppenbart, att vi också få användning för det ”läkarproletariat”, som besynnerligt nog eljest säges hota i ett land med en i förhållande till folkmängden ovanligt liten läkarkår. Ett viktigt krav, som aktualiseras just genom hälsovårdens utbyggande, är vidare en genomgripande reform av läkarutbildningen. Våra blivande tjänsteläkare måste redan under sina universitetsstudier utrustas med de socialhygieniska insikter de nu såsom kår ofta fått vara i avsaknad av, och den fortsatta praktiska utbildningen får icke ha den ensidiga sjukhuskaraktär den nu har. Såsom en beståndsdel i undervisningen i socialhygien borde även ingå en — låt vara mycket elementär — orientering i socialpolitik, socialrätt, socialstati-

stik och socialekonomi. Det måste läggas upp en socialhygienisk studie- och utbildningslinje, som leder fram till just dessa tjänster. I våra tjänsteläkare måste vi så småningom skaffa oss en kår av specialutbildade hälsovårdsläkare. Med hänsyn till de praktiska behoven i vårt samhälle just nu då hälsovården skall byggas ut, är det ganska beklagligt att denna särskilt viktiga specialitet skall vara så föga tillgodosedd både i undervisning och praktisk utbildning. Denna fråga är emellertid av mycket invecklad natur: den berör hela det ej blott medicinskt utan även socialpolitiskt viktiga problemet om en rationalisering av läkarutbildningen överhuvudtaget. Så mycket må här blott framhållas, att medicinalstyrelsens nyligen gjorda förslag om anordnandet av tvåmånaders fortbildningskurser i socialmedicin och socialhygien för tjänsteläkare visserligen är att välkomna såsom ett tecken på en vaknande förståelse å ansvarigt håll för de här påtalade bristerna i läkarutbildningen. Men det kan inte i rimlig grad lösa problemet. Dessa kurser skola måhända ha sina lyckligaste verkningar just i det de aktualisera det större reformkravet på en omläggning av hela läkarutbildningen och av läkarkarriären.

Vari bestå då de nya hälsovårdsuppgifter, som, för att kunna planmässigt genomföras, kräva denna omorganisation av tjänsteläkarnas arbete och utbildning? Dit hör till en början all slags sanitär inspektion och kontroll, allt det som redan nu i vårt land räknas till praktiskt genomförd hälsovård, ehuru varje med de faktiska förhållandena förtrogen person vet, att det i stora delar av landet huvudsakligen motsvaras av fromma önskemål i hälsovårdsstadgan och i andra författningar och instruktioner av olika slag. Särskilt bostadsinspektionens utbyggande kommer att betyda en kraftig ökning av arbetsuppgifterna. Bostadsövervakningen är, som redan berörts, för närvarande ytterligt försummad ej blott på landsbygden utan även i flertalet städer. Efter preventivlagens avskaffande och de väntade reformerna i fråga om fosterfördrivningens tillåtlighet och

dess läggande under social kontroll kan man vidare icke undvika att lägga upp en ordnad sexualrådfrågning, vilken ävenledes naturligt faller under hälsovårdsläkarens ansvar. Framför allt kommer emellertid hans och distriktssköterskans arbete att få inriktas på barnens och den växande ungdomens hälsovård — en uppgift som, rätt bedriven, skall komma att visa sig gälla familjens och skolans hela liv.

På alla dessa områden gäller det att leda och övervaka men framför allt att upplysa, väcka och fostra. Vi behöva en landsomfattande, propagandamässigt lagd upplysningsverksamhet i hälsovårdsfrågor, och det är hälsovårdsläkaren och distriktssköterskan som här skola vara de lokala organen. Vi talade om behovet av en dylik upplysningsverksamhet, då vi behandlade frågan om barnens näringsstandard, frågan om bostadshygienens höjande o. s. v. Hela problemet om en förbättrad barnavård är överhuvudtaget till en väsentlig del en upplysningsfråga. Behovet av vederhäftig sexualupplysning är vidare i princip allmänt medgivet. På alla områden saknas för närvarande ändamålsenlig och tillräcklig upplysningsverksamhet, och avsaknaden därav har kännbara verkningar på folkmaterialets kvalitet.

Från profylaktisk synpunkt ligger naturligtvis huvudvikten vid vården av barnens och de ungas hälsa. Vad man redan, i synnerhet på vissa orter, kunnat åstadkomma i fråga om spädbarnsvården, visar vägen. Genom upplysning och annan sjukdomsförebyggande verksamhet har man lyckats pressa ned barnadödligheten väsentligt. Man har intresserat stora delar av vårt folk för en mera rationell spädbarnsuppfödning och för riktigare metoder i spädbarnens vård överhuvudtaget. Barnen över den späda åldern ha emellertid ännu icke fått tillgodonjuta samma nitälskan, samma propaganda och samma offentliga hälsokontroll. I synnerhet ha alla psykiskt hygieniska synpunkter fått stå tillbaka för de trångt pediatriska. Det är gott och väl med ett levande intresse för idealiska mjölkblandningar,

men detta intresse får inte skymma blicken för barnaårens otaliga andra hygieniska problem.

Strävandena inom spädbarnsuppfödningen måste med andra ord först och främst komma alla städer och hela landsbygden till godo samt vidare kompletteras med motsvarande ansträngningar för de högre barnaåldrarna. Vi behöva — för de orter, som äro stora nog att kunna bära en sådan organisation — välutrustade och specialiserade barnpolikliniker för sjukdomsfall och rådgivning samt i nära förbindelse därmed heltidsanställda skolläkare och skoltandläkare. Där sådana kliniker stå till buds, böra de även kunna tjänstgöra såsom centraler för sjukvård och specialrådgivning för den kringliggande landsbygdens behov. Men själva hälsovårdsarbetet, fältarbetet, måste i synnerhet på landsbygden läggas annorlunda. Det gäller ju att skapa en såvitt möjligt kontinuerlig kontroll av barnens hälsotillstånd och därtill fordras en ständig kontakt med familjerna och skolan. Hälsovårdsläkaren och distriktssköterskan få här sin centrala uppgift.

Den tanken har från flera håll framkastats, att barnavårdscentraler skola inrättas runtom i landet i syfte att systematiskt ta tjänsteläkarnas och distriktssköterskornas krafter i anspråk för moderns för- och eftervård vid förlossning samt för spädbarnsvården. De här diskuterade betydligt vidsträcktare arbetsuppgifterna kunna därvid smidigt infogas i denna plan. Det bör vara naturligt nog att behålla hälsokontrollen över barn, som en gång kommit under tjänsteläkarens vård.

Jämte tanken på dylika barnavårdscentraler står den icke mindre viktiga skolläkarfrågan redan på det aktuella reformprogrammet. Den skolläkarinstitution vi nu ha stadgad för läroverk och högre flickskolor kan i de flesta fall icke innebära mer än ett formellt uppfyllande av en mycket summarisk kontroll utan större profylaktiskt värde — några hundralappar om året åt en läkare, för att han skall titta över en skolas hundratals elever och bestämma, vilka som ska få vara med i gymna-

stikundervisningen, samt vid läsårets slut avge ett omdöme om skolans ”hälsotillstånd”.

I folkskolorna äro förhållandena ojämnare. Några få distrikt kunna uppvisa en välordnad och kontinuerlig eftersyn av skolbarnens hälsa, men flertalet äro sorgligt försummade på grund av kommunal oföretagsamhet och snålhet. Landsbygdens skoldistrikt äro särskilt försummade. Vi ha regelbundna läkarundersökningar i blott 10 % av distrikten, och dessa undersökningar inträffa även där sällan och äro i allmänhet ej åtföljda av något eftervårdande arbete. Provinsialläkarna förpliktas visserligen genom sin instruktion att utöva viss tillsyn över hälsovården i skolorna. Men då dessa läkare vanligen äro överlastade med sjukvårdsarbete, blir för närvarande denna hälsovårdsuppgift i praktiken lika försummad som de övriga, vilka formellt åligga dem.

Betecknande för myndigheternas ansvarslösa inställning till skolläkarfrågan är även, att i skolöverstyrelsen finns fortfarande ingen medicinsk representant. En skolöverläkare som organisatör för skolhygienen och skolbarnens hälsovård i landet synes vara ett uppenbart och därtill mycket rimligt anslagskrav. Det nuvarande tillståndet är ett ungefär lika groteskt missförhållande som det inom den sociala barnavården rådande: det finns inom varje län en titel ”barnavårdskonsulent”, men den betecknar ingalunda någon barnavårdssakkunnig instans utan titeln bara tillägges en fattigvårdsman i vissa av hans funktioner.

Alla skolor måste nu i en snar framtid utrustas med skolläkare eller del i skolläkare. Skolläkaren skall ha att följa varje barns individuella fysiska och psykiska utveckling, vakta på alla sjukdoms- och missanpassningssymtom, remittera till lämpliga sjukhus alla de fall han inte hinner eller inte kan bota på egen hand. Han skall dessutom ge råd om matordning och vilotider, vara med och besluta om skollokaler, skolprogram och arbetsmetoder från hygieniska synpunkter, vaka

över att barnens elementäraste behov av föda och bostad bli tillgodosedda samt slutligen stå såsom rådgivande instans för både föräldrar och lärare i barnens alla hygieniska bekymmer.

Finge vi så småningom i provinsialläkarna en kår av från rent sjukvårdsarbete i möjligaste mån befriade hälsovårdsläkare, eller gjordes distrikten tillräckligt små att trots viss sjukvårdsverksamhet möjliggöra för provinsialläkarna att på ett mera intensivt sätt fullfölja de vidsträckta hälsovårdande uppgifterna, bleve uppgiften att vara skolläkare en naturlig och väsentlig del av deras hälsovårdsarbete. Och har tjänsteläkaren så fått hand om spädbarnsvården och om skolhygienen är det en mycket naturlig tanke att han även får ansvaret för de övriga pediatriska uppgifterna inom sitt distrikt, d. v. s. att han får vården om barnen även i lekåldern, som ännu ej börjat skolan. Hälsovårdsläkaren blir då i första rummet en barnläkare, vilket är fullt naturligt, eftersom profylaktisk hälsovård väsentligen är barnavård. Med denna inriktning av hälsovården på barnen — från födelsen till mogen ålder — är det givet att till den specialutbildning i socialhygien m. m., som vi nyss för hälsovårdsläkarens räkning påyrkade, även bör fogas en specialutbildning i pediatrik (naturligtvis inklusive en obligatorisk och tillräckligt djupgående kurs i barnpsykologi).

Att barnens hälsovård på detta vis bör läggas under bredare synvinkel än hittills är tydligt. Det kan endast tolkas som ett tecken på den allmänna splittringen i vårt sociala reformarbete, att program framläggas för organiserande av olika delar av barnens hälsovård men utan att sammankopplas med varandra. Pediatriska sektionen inom Svenska läkaresällskapet har t. ex. utarbetat ett projekt (1923) om ett nät av barnavårdscentraler i vårt land, där spädbarnens vård samt mödrarnas för- och eftervård vid förlossning skulle omhänderhas (statsanslag har utgått för försöksverksamhet å vissa valda orter). Senare har skolöverstyrelsen utarbetat förslag (1931) — visserligen ett mycket snålt och försiktigt förslag — för skolläkarinstitu-

tionens reformering. Men dessa program måste komma att hänga i luften eller att mynna ut i onödigt tungrodda, överorganiserade apparater, som måhända endast hindra en verklig lösning av problemet i stort, så länge de för det första ej äro rationellt sammankopplade med varandra och så länge de vidare lämna barnen i den viktiga småbarnsåldern mellan 1 och 7 år alldeles utom samhällelig vård och hälsokontroll. Att intresset för barnavårdscentraler och för skolläkarvård hör hemma hos olika myndigheter och organisationer har varit den omständighet, som skuggat för utblicken över barnens hela hälsovårdsproblem. Men endast om de föreslagna reformerna ses som delar i ett och samma större socialpolitiska program blir det möjligt att göra dem så effektiva, som de framtida generationernas välfärd kräver.

Alla dessa organisatoriska frågor äro så nära sammankopplade med möjligheterna att överhuvudtaget nå en utvidgning och effektivisering av det profylaktiska hälsovårdsarbetet, att de icke kunnat förbigås, även om hälsovårdens framtidsinriktning naturligtvis icke kan få göras beroende av om en viss administrativ ordning genomföres eller en annan. Vi ha endast velat peka på en förenkling och rationalisering, som synes socialpolitikern naturlig, och därvid knutit an vid uppslag, som vunnit förespråkare bland de progressivt tänkande läkarna. En sak är säker: alla dessa stora frågor om sjukvårdens reformering genom ett rationellt poliklinikväsen, om hälsovårdens utbyggande, om sjukvårdsläkare och hälsovårdsläkare, om läkarutbildningen etc. måste tagas upp till utredning i ett enhetligt sammanhang. Eljest komma småreformerna att växa oss över huvudet och bli inbördes hindersamma för varandra.

Dessa spörsmål måste därvid — liksom tidigare skett i fråga om militärväsendet och delvis även skolväsendet — föras ut i den öppna medborgerliga diskussionen. De höra alldeles icke till läkarkårens privata angelägenheter, som få lösas intra muros i någon slags förlamande trekamp mellan läkarfack-

föreningarna, medicinalstyrelsen och de medicinska lärarkollegierna. Såsom alla avgränsade yrkesgrupper äro läkarna ofta benägna att förbehålla sig frågorna om hur de själva och deras verksamhet skall inordnas i samhället såsom ett slags medicinska "fackproblem". Detta kan så mycket mindre vara lämpligt som allt det här avhandlade ingalunda är endast medicinska saker utan socialpolitiska, fördelningspolitiska och administrativa frågor. Och vi erinra om att vår läkarkår, alla enskilda och ofta lysande undantag till trots, inte besitter över sig av sociala kunskaper, detta till stor del just på grund av brister i läkarutbildningen, som inga fortbildningskurser kunna avhjälpa. Därtill kommer att läkarexpertisen i vissa av dessa frågor — t. ex. offentlig poliklinik i konkurrens med privatpraktik, tjänsteläkarnas anställnings- och avlöningsförhållanden och, vad gäller den redan utbildade läkarkåren, även läkarutbildningen och läkarkarriären — icke är och icke kan vara opartisk utan tvärtom måste vara starkt ekonomiskt intresserad; en sak som i och för sig är självklar och vars påpekande inte på minsta sätt innebär en förebråelse. Ju förr läkarkåren inser, att dessa problem äro allmänt medborgerliga sociala problem, ju mer skall det stora reformverket gagnas. De komma då även att klarare se betydelsen av att den socialpolitiska opinionen och i sista hand hela vårt folk göres intresserat att medarbeta i dessa reformer, vilka trots den ringa plats de för närvarande intaga i den offentliga debatten äro väl så betydelsefulla som en hel del andra politiska frågor, som nu stå alldeles i förgrunden.

Ett särskilt viktigt krav inom denna allmänna ram gäller den psykiska hälsovården. Utan överdrift kan det sägas, att den i vårt land är skamligt försummad. De senaste decenniernas psykologiska forskning ger oss ingen ro, då den lär oss hur mycken brottslighet och allmän asocialitet, neuros, förkommenhet och bristande personlig effektivitet i olika hänseenden, som skulle kunnat förebyggas. Rika återvinningar av på riktigare

sätt socialt anpassade individer skulle kunna göras, om barn som i ett tidigt skede visade oroande avvikelser från en normal utveckling då komme under lämplig behandling. Dessa mentalhygieniska arbetsuppgifter börja nu uppmärksammas runt om i världen, och vi ha även på ett par ställen i Sverige fått särskilda rådfrågningsbyråer för "problembarn".

Men själva det psykiska hälsovårdsarbetet är av mycket vidsträcktare art. Det måste få göra sig gällande i det särskilda barnets hela uppfostringsmiljö, måste genomsyra både hem och skola. Ofta består den nödvändiga behandlingen just i en art av pedagogisk rekonstruktion: det fordras ett tålmodigt och sakkunnigt uppfostringsarbete för att upplösa komplexen, mindervärdighetskänslorna, ångestinställningarna. Stundom fordras kanske blott en särdeles lugn och förstående psykisk omgivning kring det barn, som vant sig att reagera på ett övervärdigt sätt i olika slags vardagssituationer.

Särskilt när målet sättes så högt, att ett beaktande av den psykiska hälsovårdens krav anses böra komma alla barn till godo för att effektivisera deras uppfostran till fullt livsdugliga individer, blir det klart, att det inte räcker med några få specialfulländade kliniker, som ju huvudsakligen måste arbeta med botandet av svårare fall. Den vidare, och mer profylaktiska, uppgiften kräver i och för sig kontinuerlig kontroll över alla barns psykiska utveckling och sakkunnig påverkan av barnens hela miljö via råd till föräldrar och lärare. När denna psykiska hälsovård därför en gång skall göras allmän och effektiv, måste den has om hand av någon sakkunnig i nära kontakt med barnets hela liv.

Om denna expert bör vara en specialutbildad psykolog eller en läkare, är en senare lämplighetsfråga. Så små utbildningsmöjligheter som vi ha i vårt land synes det tills vidare vara naturligast att i hälsovårdsläkaren söka den för detta fältarbete lämpligaste ledaren. Att denne därvid bör ha en viss barnpsykologisk utbildning har redan framhållits.

Den psykiska hälsovården som socialt arbetsprogram är emellertid ingalunda avhängigt av om läkarna bli de, som komma att upptaga de mentalhygieniska uppgifterna. Den psykiska hälsovården kan även tänkas överlämnad åt barnpsykologiska experter (och åt specialutbildade pedagoger; jfr t. ex. "visiting teachers" i Amerika och "Heilpädagogen" i Tyskland), anställda som konsulenter vid skol- eller hälsovårdsorganisationer. En dylik utveckling försiggår i vissa andra länder, där läkarna ej lyckats som här förhindra all utveckling genom att å ena sidan resa monopolkrav på den praktiska psykologien och å andra sidan ingenting uträtta. Skulle tjänsteläkarna icke — som här förutsatts — i väsentlig mån frikopplas från det rena sjukvårdsarbete, som nu vanligen tar huvudparten av deras arbete, vore en dylik fristående utveckling av den psykiska hälsovården det enda riktiga och naturliga. Ty att tänka sig att en och samme man skall ha kvalifikationer att sköta all sjukvård, all socialhygien, all barnavård och all psykisk hälsovård inom sitt distrikt vore en farlig illusion, som endast kan resultera i slentrian och kvacksalveri på alla områden och i synnerhet det mentalhygieniska.

Hur än den rådgivande psykiska hälsovården praktiskt organiseras, kommer den att kräva ett nära samarbete med hem och skola. På båda dessa håll fordras fördjupade psykologiska insikter och ett finkänsligare pedagogiskt handlag. För att kunna göra föräldrarna bättre ägnade att medverka till denna kvalitetshöjande uppfostran behövs en landsomfattande "föräldrauppfostran". Samtidigt måste vi sörja för en betydligt förbättrad praktisk-psykologisk utbildning vid seminarier av olika slag jämte ett säkrare urval av läraraspiranter efter deras lämplighet som verkliga uppfostrare, ej endast undervisare. Den föreställningen måste utrotas, att var och en duger till lärare, som har bokliga kunskaper till övers i undervisningsämnena.

Alldeles särskilt skarpt måste förkastelsedomen över läroverkslärarnas urval och utbildning uttalas: där förekommer icke på ett tidigt stadium något som helst urval efter lämplighet eller ens efter intresse för vare sig uppfostran eller undervisning. Och denna brist på målmedvetenhet i yrkesvalet uppväges icke till någon del genom särskild utbildning för yrket. Efter vissa akademiska studier, lagda helt allmänt, teoretiskt, kunskapsmässigt, blir man helt enkelt lärare om man inte blir något annat. Formellt fordras visserligen även en kortare "kurs i psykologi samt pedagogikens teori och historia", men denna är blott ett tillskott i den akademiska kunskapsmängden och är ej avsedd att ge yrkesträning. Först långt i efterhand, som jästen efter brödet, när den unga mannen eller kvinnan lagt ner många, dyra år av studier för yrket och oftast praktiskt undervisat i långa tider som extralärare, kommer visserligen det s. k. provåret. Det är dyrt och kommer synnerligen olägligt för den unge läraren, som vid denna tid redan har eller borde ha bildat familj. Det skötes av facklärarna och ger en hel del "undervisningsteknik" i olika skolämnen, vilket är en högt uppdriven specialitet i provårsläroverken. Men det tillskott provåret ger i verklig uppfostringspsykologi är magert och även dilettantiskt. De som undervisa vid provårsläroverken och där handleda lärarkandidaterna sakna ju vanligen själva varje utbildning i pedagogik och praktisk psykologi.

Efter provårets slut får så lärarkandidaten betyg i undervisningsskicklighet, som för det första inte är tillförlitligt annat än i fråga om "undervisningsteknik" och för det andra inte alls sorterar bort de svaga lärarna utan blott försvårar deras möjligheter att få "bra platser". En utsortering på detta *sena* stadium av efterutbildningen vore naturligtvis även onödigt grym och är därför praktiskt ogenomförbar. Vill man ha möjligheter att välja ut lärare efter anlag och intresse för yrket, måste man tillvarata dem tidigare; helst vid inträdet till studier för lärarbanan.

Mot dessa brister i den yrkesmässiga utbildningen kunna nu vanligen lärare åberopa sitt sunda förstånd och sin "erfarenhet", vilket för all del inte är det sämsta, om det bara i någon mån vore grundat på saklig, systematisk kunskap. Det är nu otvivelaktigt så på alla områden, att sunt förstånd och personlig erfarenhet ofta leda vilse, om de inte tyglas av verkliga insikter. Lärares "personliga erfarenhet" ge också ofta vanföreställningar om barnen, därför att man inte tagit vetenskapens samlade erfarenhet till hjälp och aldrig tränats i verklig psykologisk observation. Det är dessutom en lång och onödig omväg att låta var och en på egna vägar leta sig fram till yrkesskicklighet i en tid då tekniska resurser för en systematisk utbildning ingalunda saknas; samtidigt som det privata initiativet till lärarens fortbildning och intresse ju ingalunda är garanterat.

Läroverkslärarna måste därför snarast möjligt tillgodoses med någon art av verklig seminarieutbildning, direkt inriktad på yrket. Men dessutom måste alla slags seminarier på ett genomgripande sätt reformeras för att bättre kunna svara mot tidens krav. Främst gäller det att införa den praktiska psykologien, "människokunskapen", på en central plats i lärarutbildningen. Undervisningen i psykologi får inte som hittills vara endast ett ytligt skummande av ett akademiskt — spekulativt eller experimentalpsykologiskt — kunskapsstoff. Den måste läggas om, så att den ger psykologisk förståelse; måste komma verkligheten närmare och mera direkt inriktas på själva uppfostringsproblemen. Praktisk barnpsykologi blir därför ett huvudstudium. Men även psykopatologien måste ges ett visst utrymme för att vänja den blivande läraren att igenkänna de viktigaste avvikelserna från den normala utvecklingen. Av största vikt är därvid, att dessa barnpsykologiska studier inte endast bli bokliga utan stödjas av ingående observationer och djupgående analyser direkt av barn.

Men även med en omlagd seminarieutbildning för alla lärare

måste nya garantier krävas vid själva urvalet av lärarkandidater. Om möjligt redan vid inträdet till seminarierna men eljest på ett tidigt stadium av utbildningen bör en gallring ske, en gallring som icke blott går efter betygsresultat i kunskapsämnena utan efter lärarlämplighet i en vidsträcktare och djupare mening. Att låta sekunda doktorer, licentiater, kandidater, som inte kunna bli något annat, blott på grund av sina akademiska lärdomsmeriter få företräde till inträde i folkskoleseminarierna är t. ex. ett alldeles felaktigt system. I alla händelser böra de från seminarierna utgående läraraspiranterna vara gallrade efter andra synpunkter. I den fortsatta karriären bör ett formalistiskt räknande blott med betygssumman utdömas än bestämdare än hittills skett. De överordnade skolmyndigheternas övervakning av lärarnas arbete i skolorna bör vidare i högre grad inriktas på deras visade förmåga i fostrande och hälsovårdande riktning. Jämsides med kontrollen ville man gärna se mera av livgivande impulser, förmedling av nya rön och metoder, psykologisk rådgivning och handledning. Bleve detta allt genomfört och praktiserat, skulle det betyda något mycket nära en ny anda i hela vårt skolväsen.

Skolans uppfostringsmål.

Därmed ha vi i själva verket kommit långt in i det större problemet om skolan såsom ett socialt organ för barnens uppfostran till livsanpassning. Denna fråga är intimt sammanvävd med frågan om skolans framtida omdaning; med dessa tusen och ett specialproblem, som tillsammans bilda den alltid lika brännande ”skolfrågan”.

Vad man framför allt saknar vid alla skoldiskussioner i detta land är kultursociologiska perspektiv. Man saknar en framsynt och insiktsfull uppfattning om skolans avhängighet av den sociala utvecklingen, om skolans socialpedagogiska uppgift att lyckligt inordna och anpassa individerna i denna utveckling

och att stegra deras möjlighet av fullvärdigt medlevande i det nya samhället — kort sagt: om skolans ej blott ”medel” utan även dess ”mål”. Skolans ”mål” är nu emellertid i alldeles särskilt hög grad en sak, som inte ostraffat kan få lämnas att bestämmas av sig självt eller av traditioner. Skolan måste vara den levande kraft, genom vilken varje ny generation danas för att ta sin plats i ett samhälle statt i oavbruten förändring.

Hos oss ha organisationsfrågor länge legat i förgrunden: fyraårig eller sexårig bottenskola, klassindelning, kursplaner o. s. v. Det är sant, att då folkskolan 1927 gjordes till bottenskola, skedde en sak av djupliggande socialpolitisk verkan, och vid den tiden diskuterades vissa skolans principfrågor, speciellt skolans ”demokratisering”. Men trots alla ansatser har skolans fortgående demokratisering egentligen endast kommit att betyda, att tillfälle till boklig bildning utsträckts till allt större befolkningsgrupper. Skolan själv har däremot fortsatt att mest tillhandahålla kunskaper efter vissa medelklassbestämda konfektionsmodeller och föga tagit hänsyn till sin viktiga uppgift att fostra och anpassa individerna till den totala livs- och kultursituationen.

För att ställa problemet om skolans ”mål” på enklaste och allmännaste sätt kan man fråga: vad är det egentligen för slags människor vi behöva i det moderna samhället och som vi begära att skolan skall ge oss? Böra de vara allvetare eller specialister; formellt tränade eller praktiskt kunniga; auktoritetstroende eller öppna för problemen; historiserande konservativa eller framåtblickande nutidsmänniskor? Framför allt: böra de vara individualister eller kollektivister; skola de vara förtryckta eller fria; ensamma och ängsliga eller tillgängliga och företagsamma; undergivna och lydaktiga redskap i ”ledarnas” tjänst eller modiga, myndiga och självständigt tänkande medborgare? Och så vidare. För att avgöra dessa val räcker det varken att lita till tradition eller någon auktoritativ moral. Den ena människotypen är för övrigt icke absolut och i och för sig

sämre än den andra. Det beror alldeles på i vilken värld hon skall leva — och vilken värld vi vill förbereda för henne och genom henne. Det fordras därför i första hand kännedom om de krav samhällslivet ställer på nutidsmänniskorna: den människotyp är den bästa, som på ett personligen mest harmoniskt och för samhället mest effektivitetsskapande sätt förmår anpassa sig till det sociala livet.

Efter denna pragmatiska målsättning har skolan sedan att anordna sitt arbete. Om vi då först fråga vilken människotyp, som faktiskt befrämjas av skolan sådan den just nu är, så finna vi att skolarbetet ännu alltjämt i huvudsak är inriktat på att ge oss lydiga, oreflekterade feodalmänniskor och själviska privatkapitalister, alltså människotyper anpassade till redan förgångna samhällstillstånd. Skolans — oftast omedvetna — uppfostringsideal av i dag rymmer en högst olycklig sammanläggning av dessa båda historiska människotyper. Den gynnar de lydaktiga egoisterna, vilka också faktiskt bäst passa in i skolarbetets organisation och bereda lärarna de minsta bekymren. Vad vi däremot skulle vilja förmena vara det riktiga anpassningsidealet i vår tid: människor med förmåga både till individuell självständighet — i motsats till den medeltida lydnadsmänniskan — och till kollektivt samarbete — i motsats till den privatkapitalistiska konkurrensmänniskan — är ännu i stort sett främmande för skolmentaliteten.

Skolans hela arbetssätt är sålunda till en början inställt på att ge oss människor, som sporras till arbete endast av trångt individuella motiv: individuell tävlingsiver och behov att personligen göra sig gällande. Det är ju aldrig annat än den individuella prestationen som värderas. Och den uppskattas dessutom ganska mekaniskt och summariskt efter det ytliga resultatet. Arbetet är inställt efter betyg och snedvrides genom de oupphörligt närvarande hänsynen till förestående examina. Det ständiga inbördes värdesättandet av uppnådda resultat fördärvar både de få tillfredsställda och de många otillfredsställda

och bortleder lärarens blick från skolarbetets socialt fostrande uppgift.

Detta skolans odlande av en överdriven och falsk individualism, dess undertryckande av den naturliga sociala inställningen är ett farligt resultat, i den mån skolan verkligen förmår riktningsbestämma den framtida människotypen. Man borde leka något försiktigare med den liberalistiska idealiseringen av konkurrensidealet. Inbördes tävlan måste alltid ges ett rum både i skolan och i livet. Men det är skolans uppgift att i samhällets intresse tämja och förädla de ungas tävlingslusta, att säkert inrikta deras ansträngningar på prestationen själv och icke dess mått, på saken och icke på skenet, och slutligen att inordna tävlandet under en social idealitet, som vidgar intresset långt över den individuella insatsen. Det får inte glömmas, att hela den liberalistiska ideologien, med dess överbetoning av konkurrenssynpunkten, individens eget ansvar etc., bara är en rationalisering av en i grunden asocial inställning, som i viss mån — aldrig helt och hållet — präglat den sociala utvecklingen endast under en i hög grad dynamisk och från historisk synpunkt relativt kortvarig upplösnings- och genombrottsperiod, den privatkapitalistiska, vilken nu tekniskt och socialt står inför sitt slut.

Skolan förlänger 1800-talsmentaliteten, den falska individualismen. Särskilt borde socialister beakta detta. Socialistisk produktionsordning och planhushållning betyder ej blott en central, socialt inriktad och demokratiskt bestämd ledning av samhällslivet utan därjämte och framför allt samordning. Och den socialpsykologiska faktor man har att bygga på heter uppfostran till samarbete. Förmågan att samordna sig andra samt att identifiera sig med gemensamma ideal och intressen blir av nöden, om icke svårartade personliga och sociala missanpassningar skola uppkomma. Endast den skola, som ser som sitt viktigaste mål att uppfostra barnen till individuellt starka kollektivister med ett socialt patos som djupaste personlighets-

grundval, att åstadkomma den sammansmältning av eget initiativ och hänsyn till andra, som kräves för individuella insatser inom ett kollektivt samarbete, endast den skolan kan göra barnen skickade för den sociala tillvaro, vari de skola ha del. All moralisk fostran har hittills, främst kanske på grund av sin anknytning till kristendomsundervisningen, varit alltför intresserad i den egna själens frälsning. Framtidens, och redan nutidens, patos gäller emellertid inte främst jaget.

Men i skolan, barnens första egentliga arbetsplats, kallas samarbete fortfarande fusk. Skolarbetet är i själva verket till hela sin inriktning och anordning mera trångt individualistiskt än de vuxnas arbetsliv någonsin varit ens under den korta privatkapitalistiska epoken under industrialismens genombrott. Denna tradition måste brytas. Inse skolmännen av facket icke tillräckligt snabbt och fullständigt det trängande behovet av en ny anda i skoluppfostran, fortsätta de att öda merparten av sin reformiver åt undervisningsteknik och organisationsfrågor, ha vi andra desto större skäl att verkligen förvandla skolfrågan till en kulturpolitisk fråga av grundläggande social vikt.

Det nya kravet gäller ”uppfostran till en ny värld”. Det efterträder det i reformpedagogikens nyss förflutna skede alltför starkt betonade kravet på ”individuell fostran” och ”frihetsuppfostran”. Det kräver i stället en omriktning av människorna själva till bättre social inställning. Vi ha börjat upptäcka, att den individens isolering, som både hem- och skoluppfostran nu bidraga till och vars sociologiska orsaker skola mera beröras i nästa kapitel, förvisso inte behöver ytterligare förstärkas — vilket den s. k. ”nya (eller fria) skolans” program omedvetet syftat till — utan att den tvärtom är i grunden både asocial och även glädjedödande.

Det kan därför icke undandöljas, att det här hävdade kravet på en social fostran ej blott kommer i strid med den gamla skolslentrianen utan i viss mån och på en central punkt även förutsätter en omställning av de allra flesta av de reform-

strävanden, som inom skolan just nu hålla på att arbeta sig fram. Den insikten behöver nu tränga igenom att individernas sociala inpassning är skolans främsta mål, varvid de ensidigt drivna reformfordringarna om att hindren för ”individens fria växt” skola undanskaffas, bli underordnade detta mål. Den ”nya skolan” visar sig således övermogen för reform redan innan den ännu i större utsträckning förverkligats. De verkligt levande representanterna för den inse nödvändigheten därav och många av deras mera insiktsfulla motståndare komma att ställa sig i högre grad förstående, sedan perspektivet så vidgats från individualpedagogik till socialpedagogik.

För att förstå både den gamla skolans efterblivenhet och den ”nya skolans” nödvändigt pockande ensidighet har man att erinra sig med vilken tröghet just skolan såsom institution förändrar sig och reagerar inför nya reformtankar och nya sociala situationer. Comenii pedagogiska program daterar sig från mitten på 1600-talet, men trots att han hyllas såsom den moderna pedagogikens grundläggare ha hans krav — främst att skolan skall vara öppen för alla och åsyfta allmänbildning samt att undervisningen skall vara realistisk i stället för verbalistisk, avse sakkännedom och icke ordkännedom — börjat praktiskt förverkligas först i olika etapper under 1800-talet. Lockes och Rousseaus idéer om en ”naturenlig” uppfostran och om individens rätt till fri utveckling av de naturliga anlagen prägla ännu den allra modernaste reformpedagogiken. I strid med den gamla auktoritativa skolandan från medeltiden börjar denna äntligen långsamt förverkliga sina i så mycket väsentligt alldeles berättigade reformkrav, ta död på klassexercisen, individualisera undervisningen efter elevernas olika utvecklingsgrad, bereda plats för självverksamheten — en 150 år gammal modernism som vi knappast ännu tyckas vara helt mogna för.

Men just detta är farligt, att den ”nya skolan” sålunda har sin ideologiska grundval i 1700-talets upplysningsfilosofi. Världen har förändrat sig en hel del sedan dess. Frihetsidealet

i denna individualistiska form hör ihop med den då framväxande borgerliga revolutionen och den begynnande industrialismen. Med hänsyn till nutida sociala förhållanden och till de i dessa faktiska förhållanden grundade sociala behoven är denna frihetspedagogik redan verklighetsfrämmande. Den är i sin grundsträvan naivt naturrättslig. Den har en älskvärt optimistisk tro att individerna kunna fostras såsom friställda individer — i ett slags lufttomt socialt rum — medan i själva verket samhällskraven i stället måste förlänas ett riktningsbestämmande inflytande på själva uppfostringsidealen. Det räcker icke såsom målsättning att säga att man vill göra människorna lyckliga och goda. Frågan är: i förhållande till vad? Vår tid har faktiskt vuxit ifrån 1700-talsidealen, den liberala individualismen och den naturrättsliga tron att det fritt och naturligt växande också blir det i och för sig goda och riktiga. Det vore lyckligt om denna omsvängning snabbare påverkade skolidealen, så att vi inte även för framtiden skola behöva räkna med sekellånga eftersläpningar i fråga om skolans anpassning. Skolans målsättning måste bli klart social: ett planmässigt styrande av individernas utveckling och skolans kunskapsurval enligt samhällets intresse. Vi kunna icke lämna denna viktiga uppgift att forma skolan och i sista hand samhällslivet vare sig åt gammaldags slentrian eller åt den ”nya skolans” harmoniliberala förtröstan på att samhället är något som ordnar sig självt om man bara släpper loss de naturvuxna och ohämmade individerna till något slags fritt samspel.

Det har blivit en internationell allmänuppfattning i kulturkretsar, att vi i vårt land kommit att präglas särskilt hårt av personlig isolering och inbördes rivalitet — den personlighetsinställning, som i dagligt tal omtalas såsom den svenska ”avundsjukan”, den svenska ”tråkigheten”, ”stelheten”, ”blygheten”, bristen på personlig intensitet och värme i vårt umgänge med människor, samt sist men icke minst vårt envisa rätthaveri, vår formalism, vår avsaknad av psykologiskt för-

stånd och praktisk människokännedom. Allt det fria och flödande i människosjälen blir hämmat och snedvridet.

En nationalkarakteristik är naturligtvis svåråtkomlig för exakt bevisning. Men i detta fall äro erfarenheterna och iakttagelserna tämligen enstämmiga. Den slutsatsen synes ofrånkomlig, att här föreligger en faktisk skiljaktighet mellan oss och andra folk om än både graden och innebörden därav kan vara svår att fixera. Antagligen beror denna asociala, avundsjuka, glädjefattiga och effektivitetshämmande personliga isolering på själva kulturmiljön i vårt land — då är det blott uppfostran som på lång sikt kan göra om oss. Mycket mindre troligt är, att den även är en raspsykologisk arvsföreteelse — kanske beroende på en större utbredning av schizoida egenskaper — men till och med om så skulle vara fallet, kan dess framtonande mildras genom en därpå målmedvetet inriktad uppfostran. Var orsaken än ligger drabbas hem- och skoluppfostran av ett tyngre ansvar än de hittills känt. Och här måste just skolan gå i ledningen och genom att ge utrymme för nya, sociala principer i uppfostran bringa dessa till klart framträdande, så att de därefter kunna verka även inom de mindre yrkesbetonade uppfostringsmiljöerna, främst hemmet.

Det första kravet är därvid, att grupparbete, arbetsfördelning, ömsevis ledning och underordning, gemensam planläggning, hjälpsamhet och hänsynstagande till de andra inom gruppen måste komma till utveckling redan i skolan. Den tävlan, som fortfarande skall ha en plats som sporre i skolarbetet, måste mer och mer bli en tävlan om gruppens, klassens, skolans resultat, ej om de individuella betygen. Huvudsaken är emellertid att samarbetsvanor och naturliga sociala relationer utvecklas såväl inom gruppen, d. v. s. klassen, som i förhållande till ledaren, d. v. s. läraren. Själva anordnandet av skolans sociala liv behöver fördenskull även ”demokratiseras” och det spontant sociala odlas.

Då vi nyss talat om den falskt individualistiska inställningen inom skolarbetet, syftade vi på den överdrivna konkurrens-, betygs- och examensanda, som ställer barnen ensamma mot varandra och mot läraren, och som aldrig utvecklar deras förmåga och vilja till samordning och samarbete. Men det finns en annan art av individualism, som varje medborgare icke minst i ett på utvidgat samarbete inom en fördjupad demokrati grundat samhälle måste tränas till, nämligen självständighet och förmåga till egna initiativ och beslut samt kärlek till arbetet såsom arbete. Det slagets individualism främjas däremot icke. Skolan är nämligen i så måtto personlighetskuvande som den portionerar ut små arbetsuppgifter, vilka barnen sedan på ett ganska mekaniskt sätt få lösa. Det egna intresset, det egna planläggandet, den egna trial-and-error-processen tas alltjämt föga i bruk. Arbetet följer därvid endast det ideal, som präglar hela skollivet: att reagera men aldrig handla, att svara men knappast fråga, att lyda men aldrig välja, för att inte tala om att bestämma. Intellektuellt betyder detta, att egentligen endast den reaktiva intelligensen uppodlas men däremot ej den aktiva. Ur karaktärssynpunkt betyder det, att andrahandsmänniskan, underklassmänniskan av den lydiga uppåtblickande typen framodlas. Även en riktigare arbetsinställning måste alltså utbildas. I detta hänseende ha de moderna skolreformatorerna gjort en fullträff i sin kritik. Prestationen får nu icke behålla tillräckligt av sitt eget värde, får ej ge sin arbetsglädje. Det ytliga ”uppfyllandet av kursplanens fordringar” vägra vi emellertid att längre godtaga såsom mål för barnens arbete i skolan.

Detta skolans uppfostringsresultat skulle nu någorlunda ha motsvarat en gången tids sociala behov. Skolans uppfostran av i dag vore faktiskt i detta avseende mera ändamålsenlig för det stabila ståndssamhället. Att emellertid det moderna näringslivet framför allt kräver en aktiv, påpasslig intelligens ha vi redan i inledningen till detta kapitel framhållit. Det bjuder åtminstone sina bästa chanser åt individer med andra dygder än de gammal-

dags. Lydnadsidealet är föråldrat: den passiva lydnaden var en mer ändamålsenlig dygd i det feodala samhället, än det någonsin kan vara i demokratier. Nu är kravet i stället en aktiv social idealitet: inordning och ej blott underordning.

Vår tids samhällsordning bygger nämligen på självbestämmandeförmågan, i det den ger medborgarna en kollektiv självbestämmanderätt. Och även i andra hänseenden än det politiska: varje människa i vårt moderna samhälle står ensammare än förr — hon har icke längre en intim, solidarisk trängre krets att lita till som förr till släkten, bygden och kyrkan. Hon måste därför kunna på ett helt annat sätt planera för sitt handlande och ha utblick över sina livsmöjligheter samt ta långt flera beslut på eget ansvar. Men samtidigt har den nutida människan en rikare variation av sociala relationer till en vidare krets: hon har flera arbetskamrater, hon deltar i yrkes- och intresseorganisationer och i ideella och politiska rörelser, hon har i sista hand medansvaret för hela samhället. Överallt behövs det att hon är uppfostrad till öppenhet och företagsamhet, till individuell aktivitet inom ett vidsträcktare samarbetes ram. Tag som exempel bara detta enkla: man behöver kunna tala, men i skolan lär man sig bara att svara. I just detta hänseende skilja sig, som bekant, svenska barn ofördelaktigt från utländska. Att skolan har åtminstone en del av skulden bevisas därav, att unga arbetare i sina föreningar lärt att uttrycka sig mycket bättre och ledigare än jämnåriga studenter.

Denna den allmännaste sidan av det stora kvalitetsproblemet inom befolkningsfrågan tillhör alltså socialpsykologien och pedagogiken. Den människotyp som kräves för nästa generation, bestämmes av samhällslivets fordringar. Om uppfostran, och därvid i första hand skolans uppfostran, ger oss en annan människotyp, blir följden personliga slitningar och social ineffektivitet.

Ur vår skoltids skärseld komma nu visserligen de allra flesta igenom utan alltför märkbara skador. Det hindrar inte, att en skoluppfostran mer i anslutning till den målsättning vi ovan

skildrat skulle kunnat göra dem än mer livsdugliga, effektiva och harmoniska. Värre ter sig emellertid resultatet för de individer, som ha en svagare konstitution eller speciella miljösvårigheter, och som därför riskera att utvecklas till livsodugliga. För dem betyder skolan oftast icke den hjälp till anpassning och till förstärkande av livsdugligheten, som skulle vara påkallad, utan ofta raka motsatsen: ett definitivt snedvridande och nedpressande av personligheten. Var och en som har till uppgift att handleda vuxen ungdom — t. ex. studenter — har rika tillfällen att studera de fula intelligens- och karaktärsärren från skoltiden.

Rent allmänt är det svårt att säga, vilken kategori som drabbas hårdast av skolans speciella skadeverkningar: de begåvade, som på grund av klassundervisningens anordnande sällan tvingas utnyttja hela sin energi och kapacitet och därför demoraliseras och ofta för hela livet få dåliga arbetsvanor, eller de obegåvade, som i skolan hårt pressas redan genom medvetandet om sina svårigheter och jämförelser med kamraterna, stundom även genom hån, förmaningar och snubbor, dessa som stämplas med mindervärdighet och som därför sällan kunna föras fram till att utveckla den skicklighet, de dock på något område och i begränsad grad besitta. Alla dessa individuellt skiftande, ofta svårartade felanpassningar, som skolan nu medverkar till, äro av den art, att en friare, en på en gång mer individuell och samtidigt mer social fostran samt framför allt tillämpandet av den psykiska hälsovårdens krav kan komma att väsentligt minska riskerna. Härtill fordras emellertid en grundlig omstöpning av lärarutbildningen, så att mänskligtpsykologiska intressen komma i förgrunden.

Men även om vi skulle lämna ur räkningen dessa kultursociologiskt och individualpsykologiskt betingade nya målsättningar för skolans uppfostringsarbete och bara hålla oss till det som är gammalt och vant, skolans kunskapsmeddelelse, så kan man allvarligt ställa frågan om dess effektivitet. Gör vår

svenska skola det mesta möjliga för att åt hela folket ge den bästa möjliga kunskapsutrustning? Eller ha vi en kvalitetsökning av folkmaterialet att vänta, om vi kunde reformera även i detta hänseende?

Med vår sedvanliga blygt nationella överskattning av våra egna institutioner, som hör ihop med den språkligt, kulturellt och psykologiskt begränsade horisonten, ha vi svenskar ofta för oss, att vårt folkskolesystem är någonting internationellt särskilt högtstående. Vi bygga därvid på den gamla erinringen, att vi på sin tid fingo allmän skolplikt relativt tidigt och att vi snabbt kunde bringa ned procenttalet analfabeter. Sedan dess har man emellertid utomlands flerstädes för länge sedan hunnit om oss.

Särskilt behöver det framhävas, att vårt skolväsen på landsbygden ganska allmänt lämnar mycket övrigt att önska. Om en landspojke kan läsa en tidning på fyra sidor, så tar det ofta en hel söndagseftermiddag, och han står i allmänhet mycket främmande för de företeelser, utom de lokala, som där avhandlas. Han kan i allmänhet inte skriva ett enkelt brev, vars komposition och stavning inte stämplar honom som underklass. En mera invecklad räkneoperation skulle han aldrig våga ge sig in på.

Felet är inte lärarkårens utan undervisningens dåliga anordning. Först och främst släpper folkskolan barnen vid en ålder, då deras mer abstrakta och sociala tänkande ännu ej vaknat (fortsättningsskolan är dock ett försök att bättra på denna brist). Men dessutom äro de sex skolpliktiga åren ej heller väl tillvaratagna. Samundervisning av olika klasser är nästan regel på landet, och det därvid och även annars ofta alltför stora elevantalet lägger nästan oöverstigliga hinder i vägen för en effektiv och individualiserad undervisning. Det moderna systemet, som nu håller på att långsamt arbeta sig fram, är att centralisera skolorna med hjälp av skolskjutsar och därigenom nå en effektivitetsskapande arbetsfördelning mellan flera lärare.

Framför allt vinner man därmed möjligheten att överallt tilllämpa skolformen A: en läraravdelning en klass. Vi borde ej heller kunna tala om läraröverflöd, så länge vi hålla oss med så ohanterligt stora klasser. Det är slöseri på två fronter: lärare gå arbetslösa och barnens uppfostran eftersättes. Här är särskilt att hoppas att då barnantalet i framtiden minskar, de ledigblivna lärarna och skollokalerna utnyttjas för delning av klasser, så att ej den just då billiga kvalitetsförbättringen omöjliggöres av missriktat sparsamhetsnit.

Rent allmänt behöver dessutom den reguljära skolplikten utsträckas, till en början åtminstone så att skolan blir sjuårig.[1] Därom motioneras nu ivrigt i riksdagen, och den socialpolitiskt ledande opinionen synes så allmänt vara vunnen för skoltidens förlängning, att denna reform troligen snart är i hamn. Detta krav tränger sig just nu desto starkare fram på grund av den rådande ungdomsarbetslösheten. Folkskolans påbyggande med lärlings-, yrkes- och verkstadsskolor, praktiska realskolor o. dyl. är också en utvecklingsform, som bör kraftigt stödjas och utvidgas. Vi måste nämligen sätta oss in i att den ungdomstid samhället har att svara för oavbrutet kommer att utsträckas upp emot 20-årsåldern, och att därvid utbildningsmöjligheterna under denna tid måste mer än förr tillvaratagas.

Många resonera ofta så, att denna utökning av vårt skolväsen är ganska onödig för landsbygdens vidkommande, att dess barn ej behöva så mycket "lärda" kunskaper, samt att landsbefolkningen vidare mycket väl kan ta vara på sina barns arbetskraft i hemmen även vid tidig ålder, varför den farliga sysslolösheten ej heller hotar dem. Måhända ligger det något riktigt i tankegången, men då närmast såsom en kritik av den art av undervisning skolorna nu faktiskt ge. Liknande tankegångar ha fört till att man t. ex. i Amerika på vissa ställen har två skilda skolsystem för lands- och stadsbefolkningen.

[1] Om skolans utvidgning även nedåt se i nästa kapitel.

"Urban" och "rural schools" ha där olika kursplaner, olika organisation och även helt olika fordringar på lärarna, som därför utbildas vid olika seminarier. Detta är dock icke den vanligaste utvecklingstendensen i U. S. A., där man ofta tvärtom medvetet arbetar på att inlemma även landsbygdsungdomen i den samtida starkt stadsbetonade kulturen.

Det är möjligt, att en dylik särutveckling av lands- och stadsbygds respektive skolväsen i vissa fall kan vara lycklig. Men det förutsätter då en stabilitet i befolkningsförhållandena, som synes oss för svenska förhållanden ganska osannolik. Om man inte tror sig om att kunna hålla lands- och stadsbefolkningen skilda åt i vattentäta skott utan fortsätter att räkna med den kraftiga inre omflyttning och den klass- och yrkescirkulation, vi vant oss vid, då blir det också farligt att göra utbildningen alltför olika. Farligt både med hänsyn till önskvärdheten att folk skall kunna röra sig fritt mellan stad och land, men också därför, att landsbefolkningen lätt då kan finna sig vara en hämmad och åsidosatt del av folket.

En sak bör till slut understrykas. I en medborgares uppfostran bör regelbundet ingå en politisk, social och kulturell orientering i *nutidens* viktigaste samhällsfrågor. Han måste få ett underlag för sitt omdöme i de samhällsangelägenheter, för vilka han skall bära delansvar, och en hjälp till den medborgerliga personlighetsutveckling och den sociala självbildning, varpå hela samhällsutvecklingen i sista hand beror. Han måste ha fått göra de sociala institutionerna själva till föremål för studier och framför allt därvid ha fått ögonen öppnade för vad som skall ses såsom fakta och vad man kan ha tycken om, vad som är fast och vad som är föränderligt, ha fått de politiska intressena och åsikterna inordnade i det sociala samband, varinom de äro verkande krafter, och ha väckts till känsla för medborgerligt ansvar.

Alldeles bortsett från hur vi praktiskt organisera skolväsendet på landsbygden och i städerna och även om vi bygga på

folkskolan ytterligare ett eller rentav två år, kan denna uppfostringsuppgift blott i ringa grad tillvaratagas i folkskolan. Folkskolan måste under alla förhållanden släppa barnen på ett så tidigt utvecklingsstadium, att de icke äro mogna för en dylik mer än kunskapsmässig medborgarfostran. I de praktiska fackskolornas kursplaner kan och bör däremot den medborgerliga fostran kunna få väsentligt större utrymme.

Det ligger nära till hands att såsom ett socialpedagogiskt önskemål uppsätta ledighet för ett ungdomsskoleår med huvudsyfte att ge denna medborgarfostran. Den frivilliga bildningsrörelsen fyller redan i stor utsträckning detta krav. På landsbygden har folkhögskolan arbetat sig fram. Kravet är nu att folkhögskolan måtte göras tillgänglig för de allra flesta. Landsbygdens barn skola i första hand ha en bättre folkskola men därefter en förbättrad fackutbildning — våra lägre lantbruksskolor äro för klent utrustade, för snålt understödda och besökas av ett alldeles för ringa antal av landsbygdens ungdom — och jämsides därmed en till ett större flertal utsträckt folkhögskoleundervisning. Det är möjligt att den rätta vägen här är en rationell samordning av fackutbildningen och medborgarundervisningen inom folkhögskolans ram; denna väg är ju redan flerstädes i landet beträdd. Jämsides därmed böra folkbibliotek och ungdomsrörelsernas egen bildningsverksamhet kraftigare understödjas.

Folkhögskolan framstår som sagt såsom en mycket ändamålsenlig lösning för landsbygdens del av det här diskuterade problemet, men denna skolform har även börjat uppmärksammas för den stadsungdom, som inte tillgodogör sig de speciella överbyggnaderna på bottenskolan. I städerna ha dessutom under de sista åren biblioteksväsendet och framför allt de frivilliga bildningsrörelser, som arbeta med kurser och studiecirklar, tagit de nya och viktiga bildningsuppgifterna så på allvar, att de numera utgöra en mycket betydelsefull del av vårt uppfostringsväsen. Föreläsningsverksamheten däremot

förlorar alltmer i betydelse, då den icke bygger på någon självverksamhet från de deltagandes sida. Dess rika utveckling för några decennier sedan var ett utslag av liberalismens humanism och övertro på passivt tillägnad, osorterad "upplysning".

Det är sålunda möjligt, att arbetar- och bondeungdomen på egen hand kommer att organisera den medborgerliga fostran som kräves, om de bara få tillräckligt ekonomiskt stöd från det allmänna. Denna frivilliga bildningsrörelse — och vi inbegripa däri med stor rätt även folkhögskolorna — är i så måtto märklig, som den står i viss mån fri från den skolpedagogiska traditionen och faktiskt närmare de moderna pedagogiska idealen. En mycket stor del av denna bildningsrörelse träffas överhuvudtaget icke av en kritik liknande den vi riktat emot skolan. Den har förblivit mera obunden av den organiserade konservatismen i själva skolväsendet och varit angelägen att värna sin självständighet. Den har icke bundits av kursplaner och examenskrav. Dess undervisning har även kunnat uppbyggas på de undervisades självarbete, den har haft ett urval av de mest intresserade att undervisa och har överhuvudtaget burits av ett socialt patos, som förenat lärare och elever. Bildningsrörelsens mål har naturligt blivit en social fostran, fostran till självverksamhet och i viss mån till samarbete; detta senare gäller särskilt studiecirkelformen, där deltagarna ofta kommit fram till ett fruktbart samdiskuterande och samtänkande. Dess utvecklingstendens är att gå ännu längre i samma riktning: folkhögskolan har ju t. ex. även börjat arbeta med studiecirkeln som undervisningsform.

Trots fattiga resurser representerar därför den folkliga bildningsrörelsen i många hänseenden ett modernare skolideal än det samtida skolväsendet i övrigt. Om vi i denna dag icke heller misströsta om det organiserade skolväsendets snara reformering, dess närmande till den sociala verkligheten och dess ökade betydelse för livsorienteringen — om vi icke tro att det åter kommer att ta hundrafemtio år innan nutidens behov omsättas i

skolreform — så är det mycket just på grund av den folkliga bildningsrörelsens starka växt; dess bevisade framgång. Vårt land styres redan nu i stor utsträckning av denna bildningsrörelses gamla elever och kommer att göra det än mer om tio år. De komma att förstå de nya kraven, som ha så mycket gemensamt med deras egna bildningsideal. Och då komma kanske också skolmänniskorna av facket att märka, hur en ny tid kräver utrensning bland uppfostringsidealen, kräver nya sociala mål för individernas fostran.

Den sociala cirkulationen mellan yrken och klasser.

I ett närmare samband med skolfrågan än under hela vår socialhistoria någonsin tidigare varit fallet, står för närvarande det viktiga problemet om klass- och yrkescirkulationen i samhället. Framför allt företer en jämförelse med slutet av 1800-talet en bjärt motsats.

Möjligheterna att växla yrke och att arbeta sig upp såsom egen företagare voro då exceptionellt stora. Den begynnande industrialiseringen karakteriseras socialt sett genom denna kraftiga omröringsprocess. Den jämsides försiggående utvecklingen till politisk demokrati och till socialt och ekonomiskt organisationsväsen öppnade ävenledes en mängd kanaler för social förflyttning uppåt.

Nu har genom olika slags sociala mättnadsprocesser och genom storföretagandets framträngande, genom arbetsmarknadens alltmer genomförda fackliga organisation och icke minst genom utbildningsväsendets egen utveckling den sociala spaltningen ånyo i viss mån stabiliserats på helt nya linjer. ”The selfmade man” — denna övergångsföreteelse på en hel del ont men även mycket friskt och sunt — är i försvinnande.

Den sociala cirkulationen minskas visserligen inte; den pågår sannolikt rentav kraftigare än till och med under genombrottsskedet. Men den sker alltmer uteslutande genom olika slags

skolor och utbildningsanstalter. Skolväsendets ansvar för hela den sociala cirkulationen — både den horisontala, mellan olika yrken, och den vertikala, mellan olika klasser — har därför i samma mån vuxit. Detta ansvar stegras genom att den sociala baning, som i ungdomsåren ges individerna, tenderar att bli mer definitiv. Övergång till annat yrke senare i livet möter allt större svårigheter.

I själva skarven mellan generationerna blir ett friast möjliga yrkesval i vår tid desto viktigare, eftersom normalt föräldrarnas yrkesmiljö nedärves i så mycket lägre grad än tidigare. Då var faktiskt ett traditionellt yrkesarv naturligare och mindre friktionsskapande: barnen hade ofta vunnit en tidig förtrogenhet och träning i föräldrarnas yrke, och ett yrkesarv var då rentav effektivitets- och harmonibefrämjande. Nu stå barnen i detta hänseende mer friställda, tills ungdomsutbildningen ger dem en bestämmande inriktning. I detta som i andra hänseenden träder skolan i hemmets plats.

Även den sociala cirkulationen kan och bör ses såsom i främsta rummet ett anpassningsproblem. Det är ett utomordentligt stort socialt intresse, att var och en i möjligaste mån kommer på rätt plats i livet, där han har friaste utrymme för en mot anlag och intressen svarande livsinsats, och det är samtidigt ett grundläggande individuellt lyckokrav. Den sociala cirkulationen och problemet om dess riktiga styrande hör därför med till det stora kvalitetsproblemet.

Det finns, som redan antytts, två sidor på denna sociala cirkulation: en horisontal, som gäller valet mellan yrken i och för sig, och en vertikal, som bär klassprägel och som i sista hand beror på att vissa yrken äro betraktade såsom "högre" och under nu rådande förhållanden ge möjlighet till större inkomster och högre social ställning. Numera börjar det dock bli mer allmänt erkänt, att den vertikala sidan av den sociala cirkulationen och därmed hela den nedärvda klasskillnaden och klassmotsättningen inom folket, betecknar ett frätande gift i det

sociala livet. Även individuellt och t. o. m. för de särskilt gynnade börjar detta fenomen allt oftare framträda såsom en olycka. Det har således blivit uppenbart, att det inte uteslutande är en tjänst man gör sina barn genom att över deras förmåga pressa in dem i de ”högre” yrkena, där de i så fall ofta bli utan sysselsättning eller i alla händelser aldrig vinna den personliga tillfredsställelsen att vara helt i nivå med sitt arbetes krav.

Produktionens demokratisering har därför börjat framstå såsom ett alltmer allmänt omfattat socialt ideal. Längst bort skymtar det klasslösa samhället, där hela den sociala cirkulationen uteslutande är en ren yrkescirkulation. Ett eftersträvansvärt socialt anseende kommer visserligen alltid att förenas med det arbete, som innefattar moment av andras ledande, och möjligtvis behövas även därutöver vissa smärre skillnader i arbetsersättning för att vidmakthålla en socialt önsklig ambition hos medborgarna. Men de nu rådande prestige- och inkomstskillnaderna gå långt utöver vad som kan motiveras av dessa sociala skäl. De ha blivit självändamål, klassintressen och böra med alla medel bortarbetas.

En fortsatt relativ nedpressning av lönerna i överklassyrkena — eller hellre, om man så vill, en fortsatt relativ stegring av lönerna i de ”lägre” yrkena, vilket är samma sak — bör därför målmedvetet understödjas. Bland annat av detta skäl bör klasscirkulationen, så länge ännu förutsättningar föreligga för denna synpunkt på yrkesvalet, understödjas. Ty klasscirkulationen arbetar på upphävandet av sin egen förutsättning: klasskillnaden; så bl. a. genom sin verkan att rättvrida lönesystemet. En hämmad klasscirkulation för oss däremot närmare det sociala stånds- och kastväsendet, skärper med andra ord klasskillnaden. Att en hämmad klasscirkulation därtill, liksom varje hinder för all slags yrkescirkulation, sänker den sociala effektiviteten och minskar individernas möjligheter till ett harmoniskt arbetsliv, förstärker slutsatsen ytterligare.

Det allmännare och det socialt viktigare problemet är yrkesrörligheten. Inom skolans och ungdomsutbildningens ram ha vi därför att metodiskt söka utröna den personliga lämpligheten och fallenheten hos varje individ för att därefter spåra honom in i ett yrke, där han har de bästa möjligheterna till maximal effektivitet och levnadsanpassning. Denna anlagsprövning är svår. Vi kunna emellertid ej väja ur dess väg, blott emedan den är svår. Ansvaret för den sociala cirkulationen *är* redan kastat på skolan och utbildningsanstalterna. På ett eller annat sätt måste yrkesvalet träffas. Och risken, att valet göres fel, blir dock icke större utan väsentligt mindre, om man därvid går rationellt till väga och tar i användning de hjälpmedel som stå oss till buds.

En dylik anlagsprövning är numera även i relativt hög grad tekniskt möjlig, och metoderna förbättras just genom att användas. Direkt genom skolresultaten och vissa begåvningsprövningar kunna till en början de mera rent teoretiska talangerna urskiljas och deras förhandenvaro göras till förutsättning för inträde i de högre teoretiska skolorna. Denna metod är mer eller mindre skickligt tillämpad i århundraden och erbjuder få principiellt nya problem, även om den pedagogiskt psykologiska skarpblicken hos lärarna även i detta hänseende behöver en bättre utbildning samt behöver kompletteras med de nya tekniska möjligheterna av olika slags intelligens- och prestationsprov.

För valet mellan de praktiska yrkena kunna psykotekniska prov av olika slag komma till flitigare användning. I vårt land har hittills mycket litet gjorts för att utnyttja denna sovringsmöjlighet; redan våra grannländer äro betydligt längre komna. I både Köpenhamn och Oslo finnas väl utrustade psykotekniska institut för dylika prövningar.

Varje psykoteknisk uttagning av för viss sysselsättning lämpade individer måste givetvis förenas med råd angående yrket i fråga och med utrönande av den unges egna intressen och

önskningar. Någon mekanisk uppsortering kan aldrig få komma i fråga; endast en viss hjälp att utröna var de individuella anlagen bäst kunna komma till sin rätt. Hur denna psykotekniska prövning skall organiseras är i viss mån en bisak. Ibland brukar den förenas med skolans yrkesvalsrådgivning och alltså även administrativt sortera under skolmyndigheterna. Ibland anknyter den till arbetsförmedlingen eller till företagen och näringsorganisationerna själva, om dessa äro tillräckligt intresserade, vilket de mycket ofta äro i utlandet och borde kunna vara även här, t. ex. vid lärlingsanställande. Ett önskemål är i varje fall en möjligast intim samverkan mellan skolan, hemmen och näringsorganisationerna.

Det finns därtill ännu en part med de starkaste intressen att tillvarataga i den viktiga frågan om ungdomens yrkesval, nämligen den fackligt organiserade arbetarrörelsen. Här och var i den svenska fackföreningsrörelsen påträffar man visserligen något, som brukar kallas ”trång fackföreningsmonopolism” och som tar sig uttryck icke minst i överdrivna omsorger att skydda det egna yrket från alltför många påträngande unga arbetare, vilka kräva utbildnings- och arbetsmöjligheter inom facket. Denna tendens är betecknande för en splittrad och decentraliserad fackföreningsrörelse. En fackföreningsrörelse som ser till hela arbetarklassens och till samhällets intressen har en helt annan inställning till de unga arbetarnas problem. Den begränsar sig icke till det negativa syftet att hindra överbefolkning inom vissa yrken utan uppställer det positiva målet att leda de unga rätt i deras yrkesval. När framsynta fackföreningsmän numera allt allmännare påyrka en maktcentralisering inom fackföreningsrörelsen — byggd på den representativa demokratiens principer — är syftet icke minst att nedslå de gruppegoistiska tendenser, som ännu i vissa fack göra sig gällande och vari de med rätta se en fara för arbetarnas solidaritet och hela rörelsens möjligheter att bestå och att utvecklas till ett instrument för produktionens demokratisering.

Ungdomsarbetslöshetens utbredning utgör här en varning, som icke får bli obeaktad. Fackföreningsrörelsen får icke utvecklas till en lös sammanfogning av särskilda yrkesorganisationer och till försvar för privilegierade arbetargrupper: ett försvar mot de arbetslösa och i första hand mot de unga yrkeslösa. En sådan utveckling skulle betyda fackföreningsrörelsens död och samtidigt en fara för det demokratiska samhällets bestånd. Fackföreningsrörelsen måste i närvarande läge utvecklas till en med hänsyn till hela arbetarklassens intressen enhetligt inriktad organisation av arbetsmarknaden. Den måste komma att verksamt söka styra arbetsutbudets anpassning till produktionens krav i olika näringar och olika distrikt — en anpassning som just nu på grund av de pågående våldsamma omläggningarna är särskilt svår och omfattande. I denna anpassningsprocess blir ett rationellare yrkesval ett nödvändigt medel. Även om detta betyder en förändring av vissa fackföreningars avoga inställning, kan yrkesvalet icke längre få bli lämnat att sköta sig självt. Ty i denna fråga kunna möjligen enskilda fackföreningar men aldrig fackföreningsrörelsen såsom helhet ha intressen, som skilja sig från samhällets och från den uppväxande ungdomens.

Det räcker emellertid icke med ett rationaliserat yrkesval i och för sig. Därefter måste var och en även verkligen ges möjligheter att utbilda sig till det yrke han ägnar sig för. Det torde numera i princip råda allmän enighet om att hela lärlingsväsendet måste organiseras på ett sätt, som bättre svarar till de ungas utbildningskrav. Vägarna ut i yrkeslivet få icke vara stängda. I vissa fall måste de unga ges ekonomiska möjligheter att kosta på sig en utbildning, om denna icke ger dem inkomster under utbildningstiden. Alldeles särskilt viktigt är naturligtvis detta sociala krav vad gäller de högre teoretiska studier, som förutsätta en mycket lång och kostsam skolgång. Här måste samhället ekonomiskt träda emellan: ej blott hålla

utbildningsanstalterna kostnadsfria utan även betala levnadskostnaderna under studietiden.

Först då detta förverkligats, är bottenskoleidealet genomfört. Att blott lägga studiegången öppen från småskolan och uppåt är, som alla väl erkänna, halvgjort arbete.

Vi behöva alltså många och tillräckligt stora studiestipendier för att låta begåvningarna ur alla samhällsklasser komma fram till de studier, som de äro särskilt ägnade för och intresserade av. Därvid avlyftes även en väsentlig del av den familjeindividuella kostnaden för dessa barn. Och genom att göra regel av undantagen, skulle vi då vidare på ett väsentligt sätt börja bryta själva den skadligt otidsenliga klassdifferentieringen mellan yrkena. Det räcker därvid icke att ge några fattiga barn friplatser i läroverken, ett fåtal studenter små studiestipendier och ej heller att lämna ut ett mindre antal räntefria studielån. Stipendierna behöva göras stora nog att verkligen bekosta uppehållet under studietiden. En "friplats" garanterar ej, att en fattig pojke eller flicka också får undandra sig plikten att försörja sig själv.

Kostnaderna borde principiellt ej avskräcka: dessa utbildningsstipendier från det allmännas sida kunna verkligen ses som en investering — det gäller ju att sätta dessa unga i tillfälle att göra i motsvarande mån värdefullare arbetsinsatser senare — och borde kunna utgå som "lön för studiearbete" hellre än som lån. Detta är så mycket mera önskvärt, som "lånemöjligheten" inte fritar från förpliktelsen att skaffa goda borgensmän, vilket kan vara lätt nog i över- och medelklassen men stundom omöjligt i arbetar- och bondeklassen. Studiemöjligheterna för dessa särskilt begåvade borde t. o. m. göras oberoende av familjens samtycke och även av detta skäl göras både tillräckligt stora och tillräckligt fritt åtkomliga. En ideologi om "befordran till studiearbete" vore här på sin plats. Att den mest programenligt praktiserats i Sovjetryssland får inte utgöra något skenhinder; även det konservativa England

arbetar målmedvetet på en liknande utveckling av kontinuerliga stipendier från läroverkens första klass och upp genom universitet och specialskolor.

Reformer i denna riktning äro kanske just för närvarande inte särskilt populära inför utsikterna till ett studentproletariat och med trängsel i de lärda yrkena. För vår del tro vi emellertid, att till och med om det allmänna fullständigt övertoge levnadskostnaderna för de studerande vid de statliga högre skolorna och utbildningsanstalterna — en reform, som i den utsträckningen för den närmaste framtiden är alldeles utom räkningen — detta icke skulle öka utan snarare minska denna trängsel. Låge de studerande vid de högre skolorna helt på det allmännas bekostnad, så skulle lärarna — bland annat av de självklara hänsynen till konkurrensen om de med nödvändighet begränsade platserna — icke visa samma underlåtenhet att i tid hänvisa de lata eller obegåvade till annan utbildning. I synnerhet universitetslärarna klaga ständigt över den bottensats av för studiearbetet olämpliga individer, som för närvarande tynger i undervisningen, och de skulle i allmänhet icke önska bättre än att utan samvetskval kunna få stegra intelligens- och karaktärskraven. Man skulle då kunna genomdriva den begränsning, som är önskvärd, och samtidigt göra denna begränsning till en verklig sållning av begåvningen och ambitionen.

De socialpolitiska reformer, vi tidigare gjort oss till förespråkare för, komma vidare att resa anspråk på en allt större mängd högt utbildad arbetskraft. Det kan kanske komma att bli fråga om att verkligen fullt utnyttja vårt duktiga, utbildade folk. Men bortsett därifrån, så är det orimligt att täppa till själva kanalerna för den sociala cirkulationen. Det är redan inledningsvis framhävt, att klass- och yrkescirkulationen numera allt fullständigare inskränkts till att bero på skolornas förmåga att vara sådana kanaler. Förstärker man det monopol på de ”högre” yrkena, som den fåtaliga ekonomiska överklass äger, vilken alls ej hindras av kostnadshänsyn, och dämmer man upp

denna ståndscirkulation, så konserverar man de alltför stora klasskillnaderna och sänker därtill effektiviteten på själva de sociala och ekonomiska nyckelpositionerna. Det gör man icke ostraffat i ett samhälle, som tekniskt, ekonomiskt, organisatoriskt och ideologiskt befinner sig i en nästan explosionsartad utveckling.

Sammanfattning.

I den önskestyrda skildring av framtida socialreformer, som givits i detta kapitel, har den ledande synpunkten fått vara befolkningskvaliteten — frågan, hur vi kunna möta de skärpta kvalitetskraven genom att förbättra vårt folkmaterial. Två andra i huvudsak med varandra sammanlöpande synpunkter ha emellertid samtidigt legat under hela framställningen: behovet av en ekonomisk utjämning i proportion till barnförsörjningsplikten i syfte att minska den familjeindividuella extrakostnaden att föda upp barn och det därav härledda men även i och för sig motiverade behovet av ekonomisk utjämning mellan klasserna.

Mångt och mycket av detta kostar stora pengar. Alldeles icke allt. En hel del innebär bara en mera ändamålsenlig organisation och samtidigt en önskvärdare kostnadsfördelning: en kostnadsöverflyttning från den enskilda familjen till samhället, d. v. s. till oss alla. Större delen av de föreslagna reformerna innebär emellertid otvivelaktigt en betydande kvalitetsstegring av den barnavård vi hålla oss med. Men den investeringen betalar sig sannolikt bättre än ett flertal andra vi kunna göra i denna värld, där mott och mal förtära och där konjunkturväxlingar förvandla stabila börsvärden till luftvärden. Vår rikedom ligger i våra naturtillgångar och dessutom i vår befolkning, i dess moraliska hälsa, dess intellektuella spänstighet och fysiska motståndskraft. Icke bli vi fattigare därför att vi vårda oss bättre om vårt befolkningskapital.

Det är emellertid alldeles givet, att vi måste producera mera för att kunna göra denna för vårt folk livsviktiga investering. Den inskränkning av överklassens lyxkonsumtion, som kan tillgripas, räcker inte långt för att betala dessa sociala reformer — den saken bör man hålla klart för sig. Men vi måste organisera produktionen mera rationellt, vi måste producera mera redan för att kunna utrota massarbetslösheten. Den konsekvensen ha vi taga. En samhällsordning, som, fastän fruktsamhetstalen fallit långt under reproduktionsgränsen och fastän tendensen alltjämt pekar neråt, icke har råd att ge barnen tillräcklig och sund föda, fuktfria och rymliga bostäder, betryggande hälsovård och en god uppfostran, och som *samtidigt* saknar bruk för en stor del av sin arbetskraft, vilken får gå arbetslös — den samhällsordningen är orimlig, oförnuftig och omoralisk, och den är genom ett sådant medgivande redan dömd. Ett folk som vill leva kommer även att genomföra domen, kommer att reorganisera samhället.

Den stora politiska grundfrågan om organisationen av samhällets produktion och av produktionsresultatets fördelning mellan medborgarna gäller i närvarande läge ej längre blott frågan, *hur* vårt folk skall leva, utan gäller den långt ödesdigrare frågan, *om vårt folk överhuvudtaget skall leva.* Detta är den djupare innebörden av den befolkningspolitiska synpunkten på socialpolitiken.

ÅTTONDE KAPITLET.

Socialpolitiken och den familjesociologiska utvecklingen.

En radikal omläggning och utvidgning av den profylaktiska socialpolitik, som inriktar sig på barnens vård, fostran och utbildning, är nu nödvändig redan emedan familjen själv såsom social institution undergått och undergår genomgripande förändringar.

Moralisterna veklaga över familjelivets "förfall". Den gammaldags familjesolidariteten efterlyses som något värdefullt, vi förlorat. Äktenskapsmoralen anses sjunka, därför att äktenskapen visat en viss tendens att bli kortvariga och mindre individuellt bindande. Orsaken ses i en "moralisk upplösning", som man predikar och i mån av förmåga även söker lagstifta emot. På samma ytliga diskussionsplan röra sig de populära antimoralisterna. Sjukligt ressentimentsbundna och därför med ett egenartat destruktionspatos prisa de den moraliska upplösningen såsom en frigörelse från gångna tiders socialmagiska fördomar och se stundom framtidsperspektivet i en fortsatt och alltmer fullständig "frigörelse" i meningen av en atomistisk anarki på sexuallivets område: ett tillstånd av tillfälliga och opersonliga sexualförbindelser. Barnen — om de överhuvudtaget få rum i dessa utopier — skulle få övertas helt av samhället på ett sätt, som en kort tid propagerades i Sovjetryssland men aldrig tillämpades och nu heller icke längre där står såsom idealiskt. — Den moraliska diskussionen nu till dags har stundom starkt släkttycke med den religiösa diskussionen för ett par decennier

sedan. Mot de moraliskt "troende" stå de "otroende" lika negativistiskt entusiastiska, som en gång ateisterna — i kraft av en numera uppenbar religiös fixering — då stodo mot de gudstroende.

Vad som sker är emellertid något väsentligt djupare, än moralisterna och antimoralisterna vanligen ana. Det är i sista hand ej fråga om en "moralisk upplösning" eller en "moralisk frigörelse", gäller således ej någonting, som i högre grad kan påverkas vare sig genom moraliserande predikningar eller antimoralisk propaganda. Och moralisterna kunna vara trygga: moralen såsom sådan består. Den har starka rötter i sociologiska nödvändigheter. Den återkommer alltid ehuru inte alldeles likadan; den förändras. Men det borde man väl ha lärt sig från historien och den antropologiska forskningen, att moralen skiftar med förändringarna i samhällets struktur.

Den "moraliska upplösningen" och den populära diskussionen om denna sak återspegla blott en sociologisk omvandling av familjeinstitutionens struktur. Denna omvandling framdrives i sin tur av än djupare liggande förändringar i produktionstekniken och därmed i själva betingelserna för mänskligt liv. Detta djupare och även vetenskapligt sannare perspektiv på företeelserna vinner man, om man upphör att betrakta familjen såsom ett av Gud eller människor alldeles fritt valt och instiftat förhållande och övergår till det sociologiska betraktelsesättet, där familjens organisation framstår såsom en form för mänsklig samlevnad, mer eller mindre lyckligt anpassad till givna ekonomiska och sociala betingelser.

Från denna synpunkt ligger det tämligen uppenbart, hur felaktig den föreställningen är, som regelbundet moralisterna och oftast även antimoralisterna göra sig, då de tro att äktenskapets och familjens problem i första rummet gäller de enskilda människornas inställning — den "etiska" relationen mellan deras natur- och andesida, som teologerna brukat uttrycka saken — och först i andra rummet den sociala institution som uppbygges

genom dessa enskilda äktenskap och familjer. I verkligheten är tvärtom institutionen det socialt primära och dess beskaffenhet betingar de enskilda människornas inställning. Moralen är väsentligen en funktion av institutionen och icke tvärtom. Och institutionen är i sin tur i huvudsak en funktion av den totala samhällsutvecklingen, vilken i sista hand framdrives av tekniken.

Står man inför uppgiften att försöka genom praktiska åtgärder "lösa" problemet i meningen av en större social och personlig harmonis uppnående, är en sådan sociologiskt institutionell vetenskaplig betraktelse av familjen mera pessimistisk än den moraliska — eller antimoraliska — i det den icke ger stöd åt den moraliserande illusionen, att man skulle på ett långsiktigt och djupgående sätt kunna omskapa samhället genom att väcka och omvända de enskilda människorna. Men den sociologiska betraktelsen är även mera optimistisk och det i ett hänseende som borde intressera alla moralister. Genom en förändring av institutionen, av samlivets yttre betingelser, förändrar man nämligen de enskilda människorna och därmed även deras moraliska inställning. Man kan inte så tänja och vrida människorna, att de kunna leva lyckligt i en livsform, som själv genom traditionens tröghet alldeles kommit ur jämvikt med den i sista hand utslagsgivande faktorn: den tekniska och ekonomiska utvecklingen. Men man kan söka styra och leda institutionens anpassning till större harmoni med samhällsutvecklingen i dess helhet och därigenom bortskaffa själva orsakerna till även de enskilda människornas moraliska felanpassningar. — Dessa abstrakta satser ha förutskickats, ehuru de icke i och för sig äro mycket sägande för den som icke själv lärt känna det sociologiska betraktelsesättet. De kunna icke utan stor vidlyftighet göras innehållsrikare. Den fortsatta framställningen skall emellertid söka fylla dem med ett mera konkret innehåll, om än endast för ett begränsat område.

Familjens omvandling.

Familjen såsom samlevnadsform måste från denna synpunkt oavbrutet antagas ha förändrat sig i takt med den totala samhällsutvecklingen. Man kan illustrera denna förändringsprocess med antropologiska och historiska exempel: nomadfamiljen som en typ vitt skild från Söderhavsöarnas familj, den orientaliska familjetypen lika skiljaktig från båda och även från t. ex. den isländska släktfamiljen o. s. v. I vårt eget land har familjeinstitutionen tid efter annan undergått genomgripande förändringar. För våra behov i detta samband räcker det om vi fatta i sikte tre utvecklingsskeden, varav vi ha tydliga relikter ännu i våra dagars familjeorganisation: den patriarkaliska familjen från bonde- och hantverkssamhällets dagar, den desorganiserade, halvpatriarkaliska, individualistiska familjen under industrialiseringens genombrott och slutligen den fullt moderna familjetyp, som nu långsamt börjar ta gestalt i en slags mera slutlig anpassning till de av industrialiseringen förändrade ekonomiska och sociala betingelserna.

Det är denna ständiga anpassningsprocess vi se fortgå under våra ögon, och det är den som vållar så många personliga slitningar och reser så många nya sociala problem. Den gammaldags stabila och med den hävdvunna moralens patina förskönade patriarkaliska familjetypen är nämligen lika omöjlig och oändamålsenlig i våra dagar som en riddarrustning för en ingenjör. Även den moderna familjetypen kommer väl en gång att vinna sin populärmoraliska värdestegring, då traditionen förgyllt den, fastän olyckligtvis sannolikt först då den ytterligare skall behöva förändras i någon riktning, som vi nu inte kunna urskilja. Den moraliska idealiseringen kommer då på nytt att verka utvecklingshämmande och moralupplösande.

Den patriarkaliska familjen, som vi utan att ta hänsyn till alla dess variationer fatta som en "idealtyp" — i Max Webers mening av en för analysen vald, standardiserad abstraktion,

väl att skilja från ett samhällspolitiskt ideal — var i viss mån ändamålsenligt anpassad till gamla tiders produktionsordning och sociala organisation. Familjen var en cell i samhällskroppen; den var i dessa självhushållets dagar en produktionsenhet och samtidigt en konsumtionsenhet. Familjen var ett fullständigt och i viss grad slutet ekonomiskt hushåll. Man hjälptes åt att producera det som man inom familjen skulle konsumera. De olika familjemedlemmarnas arbetsinsatser voro visserligen olika med hänsyn till både tradition och individuell funktionsduglighet, men de voro dock tämligen likvärdiga.

Speciellt i den gamla bondefamiljen var sammanhållningen betingad av arbetsfördelningens nödvändighet: mannen plöjde och sådde, hustrun beredde lin och mjölkade, barnen räfsade och plockade sten, alla togo med visst undanskjutande av andra plikter del i skörden, som betecknade en under kort tid sammanpressad stegring av nödvändigt arbete — detta bara ett exempel på en arbetsfördelning, som i och för sig icke medförde någon maktkoncentration hos ena eller andra parten. Hur arbetet fördelades är därvid oväsentligt med hänsyn till familjestrukturens grundtyp; det har även växlat efter de yttre betingelserna och traditionen i olika trakter och olika tider.

Väsentlig var blott familjens karaktär av produktions- och konsumtionsenhet, varinom viss arbetsfördelning tillämpades. Det patriarkaliska momentet i familjeorganisationen betecknades mest av den något myndiga omsorg, som från de äldres sida lades i dagen och som var sanktionerad av tradition och religion, samt därtill av husfaderns legala maktställning, en makt som före penninghushållets dagar emellertid knappast gjorde sig i högre grad kännbar i det dagliga livet.

Man gör sig ofta alldeles överdrivna föreställningar om husfadersdespotism i denna gamla patriarkaliska familj. I själva verket hade husmodern utrymme för en nästan fullt likvärdig maktutövning, och hon hade i sina produktionsfunktioner en fast grundval för denna makt. Man glömmer vidare, att livet

inom denna organisationsram var stationärt, och därför hunnit bli in i detaljer fast regelbundet av "folkways and mores", av pliktförbundna, allmänt respekterade sedvänjor och traditioner. Dessa tedde sig såsom yttre bud och de minskade möjligheterna till personligt nyckfull maktutövning från någon parts sida. Den patriarkaliska familjen utgör i själva verket kollektivitetens urbild — en stängd, hämmad, ofri och stillastående kollektivitet visserligen, men dock en ganska stabil form av intressegemenskap och funktionsdelning.

Till den sociala jämviktens och den patriarkaliska ordningens vidmakthållande bidrog på ett väsentligt sätt, att familjens tillvaro var nära förknippad med jordbesittning. De gamla bondeäktenskapens varaktighet och bondefamiljernas inre sammanhållning får nog i hög grad tillskrivas medlemmarnas intresse i den gemensamma egendomen. Denna kunde vanligen inte bekvämt förvandlas i pengar och delas upp, så att var och en kunde dra sina färde med sitt. Jorden måste brukas, och brukningstekniken förutsatte att detta skulle ske med förenade krafter. När den personliga erotiken och det samfällda egendomsintresset kommo i strid, fick erotiken vika. Skilsmässa kom därför sällan i fråga. Någon dramatisk upplösning av erotiska förvecklingar var knappast att tänka på. Troheten var kanske inte större då än nu, men man blundade hellre för snedsprången, eftersom en äktenskapsupplösning skulle ha vållat alltför stor oreda och alltför många ekonomiska svårigheter.

I viss mån hänga ju dessa ekonomiska hänsyn i än i dag. Att 1800-talsäktenskapen varit fastare än 1900-talsäktenskapen berodde säkerligen till största delen på att den tidens hustrur — utan egendomsrätt och utan egen försörjningsmöjlighet — inte vågade och kunde hävda sina moraliska eller personliga krav. Eller det berodde tvärtom på att den part, som fört in hela eller största delen av förmögenheten i boet eller som besatt den största inkomstmöjligheten — vanligen mannen —

inte var beredd att i den omfattning lagen föreskrev skilja sig från dispositionen över förmögenhet och inkomst. Ty någon mycket fastare grundval av trohet och ömsesidiga hänsyn byggde man knappast på förr än nu. Däremot reste givetvis konventionen starkare hinder. Men sociologiskt är konventionen huvudsakligen en regelbindning av sedvänjan och därför i sista hand till stor del en funktion av de nyss berörda, sammanbindande ekonomiska intressena.

Den stabila sociala organisation som förelåg i den patriarkaliska familjen kom på mångahanda sätt även barnen till godo, och det är säkert med den gamla familjetypen som en mönsterbild inför ögonen vi ofta ännu i dag föra med oss och tro på talesätten om hemmet som barnens hela värld och naturliga livsmiljö. I denna den förkapitalistiska familjen levde barnen i intim närhet till de vuxnas hela värld. Alldeles särskilt gäller detta bondefamiljerna, som verkligen kunna sägas ha bjudit sina barn en naturligt idealisk uppväxtmiljö.

Även om barnen i början inte gjorde så mycken nytta, togo de dock del i allt. Och de hade verkliga ting omkring sig. De iakttogo naturprocesser och de vuxnas strävan att styra dessa efter sina intressen. De fingo handskas med alla de redskap och grejor som de i framtiden skulle komma att bruka. Naturligt gick leken över i arbete, naturligt mognade deras världsåskådning. Och den bibehöll sin jämvikt, ty världen runtomkring dem var fast och fullständig, den var mer eller mindre en *sluten* social organisation. De växte upp i just den arbets- och livsmiljö de för framtiden skulle tillhöra. Alla deras värdeskalor blevo fasta.

Hela deras värld var statisk. Så också deras mänskliga relationer. Man umgicks med sin släkt och socknen; även som vuxen och gift utökades eller förändrades icke nämnvärt kretsen av ens sociala kontaktmöjligheter. Detta betyder en oerhörd — här naturligtvis något överdriven men "idealtypisk" — olikhet mot vår tids förhållanden. Man kan här verkligen tala om

en uppfostran, som var ändamålsenlig för den tidens sociala förhållanden. Familjeorganisationen var ändamålsenligt avpassad ej blott för den av naturförhållandena och tekniken bestämda produktionsordningen, utan därmed även för det växande släktets fostran till de färdigheter och livsvärden de skulle ha behov av såsom vuxna.

Detta är icke en reaktionär skönmålning av gamla tiders förhållanden. Vi veta hur uselt och fattigt folk levde förr, vi känna den stank av smuts, nöd och instängdhet, som stiger ur hävderna. Vi önska oss icke tillbaka, och en sådan strävan vore för övrigt omöjlig att uppfylla. Men för att förstå den sociologiska utvecklingen och de nutida problemen måste man hålla klart för sig, hur mycket friare från slitningar en dylik statisk tillvaro kunde vara, samt hur den sociala institution, som genom århundraden någorlunda ändamålsenligt anpassat sig efter de bestående förhållandena, sedan får en traditionens makt över vårt tänkande, som det vill starka ansatser och nya sociala insikter till för att kunna kämpa sig fri från.

Vad särskilt gäller barnens fostran är därvid ett märkligt faktum värt att i detta samband särskilt understryka. Något väsentligt i de pedagogiska program, som nu kämpa för förståelse, var den tiden tillgodosett. Saken illustreras kanske bäst genom det påpekandet, att t. ex. programmet om ”funktionell uppfostran” var överflödigt, eftersom detta krav på ett självklart och fullständigt sätt redan var uppfyllt, utan att man behövde utstudera särskilda lek- och undervisningsmetoder. Disciplinproblemet låg också alldeles annorlunda, eftersom då merparten av alla vardagshandlingar på ett helt annat sätt voro reglerade genom ett system av ändamålsenliga, traditionsfästa, pliktförbundna sedvänjor, och eftersom därvid ”lydnaden” var självklarare, psykologiskt lättare och även nödvändigare ur ändamålsenlighetssynpunkt. De nya pedagogiska programmen ha i själva verket huvudsakligen kommit till för att skapa en

ersättning för sociala miljöfaktorer, som familjeinstitutionen tidigare inrymt men icke längre inrymmer.

I denna på ekonomisk intressegemenskap fast grundade form för den mänskliga samlevnaden, som den förkapitalistiska familjen utgjorde, vållar den så småningom inträdande industrialiseringen svåra slitningar. Med industrialiseringen följer nämligen penninghushållningen och inom denna en utvidgad, en hela samhället omfattande arbets- och funktionsdelning, som splittrar familjen såsom enhetlig produktions- och konsumtionsenhet.

Dessa sociologiska förändringar kunna följas efter växlande linjer, beroende på den synpunkt man väljer vid sin analys. I det följande studera vi närmast de verkningar, som resa de starkaste kraven på socialpolitisk nyanpassning: den ökade sociala rörligheten, arbetsgemenskapens upphävande, hemproduktionens inskränkning och därmed särskilt kvinnornas och barnens ekonomiska isolering och tilltagande sysslolöshet, den manliga familjeförsörjarens förstärkta personliga makt, tack vare att det är han som har förvärvsarbetet och får kontanterna.

Den dynamiska oro, som sätter in med industrialiseringen och övar sin upplösande verkan på den förkapitalistiska familjens struktur, fyller hela det borgerliga 1800-talet och kvarstår ännu. Familjens desorganisation är det socialt kanske djupast rotade kännetecknet på denna tid såsom socialhistoriskt övergångsskede. Detta bör nämligen vara en huvudsynpunkt: att individuella och sociala slitningar uppstå, när disharmoni råder mellan en social institution — i detta fall familjen — och dess betingelser i det totala ekonomiska och sociala liv, där institutionen har sin plats såsom tillvarelseform. Det har uppstått vad de anglosaxiska sociologerna kalla ”a lag” (eftersläpning) — ett glapp i utvecklingshastigheten för de bägge sociala företeelserna: familjeliv och ekonomiskt liv. Familjen blir efter i

utvecklingen och *därför* desorganiseras den. Den desorganiseras desto mera, ju mer man hämmar dess utveckling.

Familjelivet är nu i grund och botten en passiv traditionsform utan social egenrörelse. Det ekonomiska livet innesluter däremot en drivande kraft: tekniken. Den tekniska utvecklingen kräver ständig nyorganisation av de mänskliga sammanlevnadsformerna. Familjen är därvid en särskilt stel social form. Den har i varje sin gestaltning ständigt visat sig slå djupa rötter. Även vad som kunde framstå såsom rätt likgiltiga detaljer i dess yttre utformning har satts i förbindelse med innerligt fastvuxna livsvärden och med konventioner, som gälla individens sociala anseende.

Familjens omvandling blir därför oundvikligen en tidskrävande och smärtsam process. Under ett långt tidsskede, som ännu icke är avslutat, kommer familjen att befinna sig i desorganisation: blott ett fåtal människor ha mod och insikter nog att däri trots allt skönja en begynnande reorganisation. Omvandlingen tar nödvändigtvis flera generationer. De gamla idealen måste dö ut med de generationer, som uppburit dem. De nya generationerna med sina något mera justerbara livsvärden få försiktigt orientera sig på ett skickligare sätt i en förändrad tillvaro. Det historiska skede, som därunder förflyter, är ett övergångsskede.

Mätt med det förgångnas normer ter sig ett sådant skede såsom en urartning. Men lika ofullkomligt framstår det, skärskådat i ljuset av framtidsidealen. Skillnaden mellan de båda synpunkterna — den förtidsfixerade och den framåtblickande — är dock den väsentliga, att medan från den förra synpunkten utvecklingen går nedåt, ohjälpligt nedåt, så finns det från den senare synpunkten säkra förhoppningar om en ny social jämvikts uppnående. De konservativa ha i denna utveckling att sörja så som de sörja, vilka intet hopp ha. Den senare synpunkten är emellertid den historiskt riktigare och därtill den i längden utslagsgivande — den enda som kan vägleda ett in-

telligent styrande av utvecklingen i syfte att förkorta övergångstidens upplösning och i syfte att åvägabringa en socialt så önsklig gestaltning av den slutliga anpassningen som är möjlig.

Låt oss något närmare granska denna slitning mellan gammalt och nytt i den nutida familjen. Den gamla patriarkaliska familjen var, som vi redan framhållit, på en gång en produktionsenhet och en konsumtionsenhet. Däri låg dess sociologiska slutenhet. Under trycket av den pågående industrialiseringen har till en början familjen upphört att vara en produktionsenhet. Den är nu blott en konsumtionsenhet och har därigenom en betydligt smalare ekonomisk bas.

Detta är den viktigaste och primära förändringen. Produktionen sker nu någonstädes utom hemmet. Producenten är en specialist som producerar för en marknad, där han säljer sin vara för pengar. Vanligen är han helt enkelt arbetare och uppbär en kontant lön för sitt specialinriktade arbete. Och den familjemedlem, som mera normalt arbetar för produktionen och som förvärvar den inkomst, som skall användas för konsumtionen, är mannen. I den gamla familjen hade däremot alla medlemmar sina produktionsplikter, vilka även tjänade som en grundval för konsumtionsrättigheterna. Såväl plikter som rättigheter voro reglerade i stadfäst tradition, som i största utsträckning onödiggjorde personliga beslut. Grälet om hushållspengar kunde icke existera.

Det är sällan observerat, att upplösandet av familjeproduktionen och förläggandet av försörjningsplikterna på mannen ensam betydde en oerhörd maktökning för husfadern i familjen, som aldrig kunnat motvägas genom de moraliserande fraserna om det kvinnliga hushållsarbetets likvärdighet. Husfaderndespoten är en typ, som tillhör just det nu snart förgångna övergångsskedet. Den hade långt mindre förutsättningar i den förkapitalistiska familjen. Vi få här akta oss att låta beteckningen styra tanken. I maktmening var 1800-talets övergångs-

familj nämligen långt mera ”patriarkalisk” än den gamla s. k. patriarkaliska familjen.

I samband med denna mycket väsentliga maktförskjutning inom familjen uppstå helt naturligt en mängd svårartade intressebrytningar. Såväl hustrur som barn kunna känna otillfredsställda självständighetskrav, se egna livsmöjligheter som det icke ligger i deras egen makt att utnyttja. I svårartade fall kunna dessa krav växa till farliga ressentiment. För att här tills vidare blott ta ett exempel: vilken olidlig makt fick icke helt plötsligt fadern över en sons eller dotters yrkesval och yrkesutbildning. Hela problemet om yrkesvalet var i själva verket alldeles nytt: skapat genom industrialiseringen och den ökade rörligheten. Då det nu uppträder, vilar makten huvudsakligen hos fadern och, märk väl, valet måste av honom avgöras personligt utan stödet och begränsningen av genom långa tider stadfäst tradition.

För denna familj, reducerad till konsumtionsenhet och med försörjningsbördan på detta ensidiga sätt lokaliserad, blir det allt svårare att upprätthålla illusionen om familjemedlemmarnas samfällda ekonomiska intresse. Med hela mängder av moraliserande talesätt söka vi förgäves täcka över det faktum, att inom familjerna tvärtom bestå starka ekonomiska spänningar. Karakteristiskt för denna övergångstyp av familj var nog just grälet om hushållspengarna, som antagligen i sin mån förgiftade merparten av 1800-talsäktenskapen.

Vissa ansatser till nyordning av äktenskapsinstitutionen måste under sådana förhållanden redan tidigt framträda som en reaktion mot familjens förändrade livsbetingelser. Närmast såsom utslag av sådana tendenser har man att betrakta lagstiftningsreformerna om gift kvinnas ekonomiska rättigheter och än mer upphävandet av mannens målsmanskap över hustrun samt hennes inställande såsom fullt medansvarig för barnen (detta skedde dock så sent som 1920). Under tiden har även hela kvinnoemancipationsstormen vuxit fram, inneslutande en mängd

krav på politisk medborgarrätt och framför allt krav på ekonomiskt oberoende, helst vunnet genom eget förvärvsarbete. Kvinnoemancipationen är således i huvudsak att betrakta såsom ett svar och en protest emot en genom industrialiseringen skedd maktförskjutning till mannens förmån. Kvinnorna i den förkapitalistiska familjen hade varit icke svagare utan betydligt starkare än kvinnorna under övergångstiden. De hade ägt så nära fullständig likställighet i det självhushållande kollektivets ekonomiska liv, att en frigörelse icke varit i högre grad påkallad.

Men nu blev den det. Kvinnorna voro i försvarsställning: de voro undanträngda. Och de hade att genom organisation och politik men i första rummet genom att tränga på emot förvärvslivet söka återvinna den andel av plikter och rättigheter, som genom den patriarkaliska familjens sönderfallande höll på att berövas dem. Till vissa därmed förenade sociala konsekvenser återkomma vi senare.

Barnens fostran i familj och barnkammarskolor.

Rättslösare stodo länge barnen i denna desorganiserade övergångsfamilj. Medan kvinnorna äro vuxna människor, som själva kunnat kämpa sig fram till återvinnandet av plikter och rättigheter även inom det industrialiserade samhället, kan för barnen blott något vinnas genom samhälleliga stödåtgärder, genom aktiv socialpolitik. Och för socialpolitik av denna art var jordmånen icke särskilt gynnsam under den framväxande industrialismen.

Oftast såg man icke problemet eller såg det blott i mycket begränsad omfattning, såsom t. ex. nödvändigheten att skydda barnen från hälsofarligt industriellt arbete. Det låg emellertid helt i linje med familjens egen utveckling, att den samhälleliga barnavården oavbrutet utvecklades och att den till en väsentlig del kom att bestå i åtgärder ägnade att undandra barnen från

den nu allt mindre produktionsekonomiskt grundade och alltmer ensidigt hos familjefadern lokaliserade familjeauktoriteten — undervisningen övertogs av skolan, hjälpinstitutioner av olika slag växte fram, sjukvård och tandvård började organiseras socialt, viss samhällelig kontroll över familjernas sätt att i olika hänseenden vårda sina barn började utövas o. s. v. Då samhället så trätt in och undan för undan övertagit makt, ansvar och kostnader för barnen, har även i viss mån den hävdvunna men nu ej längre sakligt välgrundade familjeideologien måst uppluckras. Särskilt uppfattningen om familjens uteslutande myndighet över barnen har måst maka åt sig åtskilligt. Denna ideologiska förändring måste emellertid drivas mycket längre. Starkare ingrepp i det familjeindividuella konsumtionsvalet bli av nöden. Familjens "rätt" att låta barnen bo uselt, att eftersätta deras sunda mathållning och goda fostran, att hindra dem från ett rationellt yrkesval och att förmena dem en ändamålsenlig utbildning får inte längre vara så obegränsad som nu. Men barnens "frigörelse" kan av samhället blott köpas, genom att samhället ikläder sig en allt större del av kostnaden och ansvaret.

Det är för en förändring i denna riktning vi i denna bok talat, och våra argument ha varit befolkningspolitiska, med tyngdpunkt likväl å hänsynen till befolkningens kvalitet och till önskvärdheten av en klassmässig inkomstutjämning. Det visar sig nu att samma slags åtgärder även framstå såsom en rationell nydaning, motiverad av de djupare förändringar i familjens struktur som följt industrialiseringen.

Denna utveckling fram emot en socialt profylaktisk barnavård får därför icke hindras genom falskt individualistiska frihetskrav. Det bör i detta samband observeras, att mycket av det segslitna patos, varmed den "individuella friheten" och det "egna familjeansvaret" försvaras, grundar sig på en sadistisk benägenhet att utsträcka denna "frihet" till en obegränsad och okontrollerad rätt att härska även över andra. En viss slags

kritik av de nymodiga intrången på familjens självbestämmanderätt är nonsens, då i själva verket barnens delaktighet i denna "frihet" aldrig hävdats och hustrurnas sällan helt ut praktiserats. Den enda "frihet", som egentligen trädes för nära, är familjeförsörjarens rätt att vara herre över sina stackare. Man får framför allt icke glömma, att denna "frihet" i meningen familjeauktoritet över barnen i gamla tider starkt tyglades och begränsades, dels av stadfäst tradition och dels av de rent faktiskt mycket begränsade valmöjligheterna i ett statiskt samhällstillstånd.

I huvudsak är denna "frihet" således ett upplösningsfenomen bland alla de andra under det liberala övergångsskedet, och ingreppen från det allmännas sida äro i huvudsak blott en ersättning för de eljest felande tyglande och begränsande faktorerna. Tvånget är icke större än det som utövades av traditionen och av valmöjligheternas begränsning i gamla tider. Inom denna ram kommer alltid en frihet att bestå. Men en frihet utan förnuftig ram är godtycke och därtill en farlig art av godtycke, då friheten består i makt över andras livsföring.

Vid bedömandet av familjens förhållande till barnen bör även beaktas en annan betydelsefull faktor i den pågående industrialiseringen: den ökade sociala rörligheten. Uppväxtmiljön är mera sällan än förr likartad med den senare levnadsmiljön. De få och fasta sociala relationerna ha ersatts av ett otal skiftande. Släkten och bygden binda icke så starkt individen, och med hänsyn till den socialt utvidgade arbetsfördelningen vore detta heller icke ändamålsenligt. En särskilt för familjesammanhållningen viktig synpunkt är därvid, att de olika familjemedlemmarna nu normalt ha olikartade sociala anknytningar och förvärva starkt skiftande livserfarenheter. Detta medför givetvis, att illusionen om den fullkomliga enhetligheten inom familjen måste uppges. Ett visst spelrum för intressebrytningar uppkommer även härigenom. Att inte låtsa om dem vore att hyckla.

Denna rikare variation i de mänskliga förbindelserna samt den omnämnda utvidgningen av valmöjligheterna och den större rörligheten överhuvudtaget innehålla även ett memento för vår socialpolitiska strävan att nyanpassa familjeformen. Uppfostran måste först och främst mera fatta i sikte att rusta människorna för deras rörligare liv. Det fordras, att vi fostra våra barn till helt andra grader av självständighet, av egen beslutkraft, av psykologiskt oberoende än förr var nödvändigt. Vi ha berört detta behov i samband med skolans uppfostringsideal. Samma ledlinjer böra emellertid beaktas på ett mycket tidigare stadium av uppfostran, i småbarnsåldern, och de ge ett av skälen till att vi önska delvis flytta ut denna uppfostran från familjen till för flera barn gemensamma barnkammare.

Själva detta faktum, att släkttillhörigheten måste spela en allt mindre roll nu än under gamla, mer stabila förhållanden, ställer på den moderna familjen det kravet, att den måste göra det psykologiskt lättare för barnen att lösa släkt- och familjeband. Detta är ett kanske paradoxalt krav i en tidsenlig uppfostran: vi måste frigöra barnen mera från oss själva. Det duger inte att låta dem fixeras alltför starkt till oss. Den faran är emellertid överhängande nu, särskilt då barnens antal blivit mindre och varje individ därför utsättes för en alltmer intensiv föräldrapåverkan och tillgivenhet.

I sitt framtida liv ha emellertid barnen mindre än förr föräldrarna att lita till. Redan en så påtaglig företeelse som den större yrkesrörligheten och den geografiska rörligheten gör det nödvändigt för oss att psykologiskt mer lösgöra varje ny generation från den äldre. Vi få icke hämma våra barn med ensidiga fixeringar till oss själva och med alltför ensidig inriktning på just våra levnadsvanor och vår livsinställning. Däri ligger ännu ett skäl för att tidigt börja delvis lösa deras uppfostringsmiljö från den lilla och privata familjekretsen.

Det viktigaste skälet till att i viss mån flytta barnens uppfostran utanför hemmet ha vi emellertid i en annan förändring

av familjeinstitutionen, som industrialiseringen fört med sig: hemmen ha upphört att vara så ändamålsenliga som uppfostringsmiljö.

Arbetsgemenskapen är upphävd. Produktionen är lösgjord från hemmet och dessutom så specialiserad och komplicerad, att barnen inte kunna deltaga. Deras deltagande i ett specialistarbete — om det nu vore möjligt — skulle heller inte ha samma fostrande, livsorienterande värde som arbetet inom det gamla självhushållande familjekollektivet hade. Vi bli tvungna att hitta på leksaker: byggbitar, tåg och bilderböcker; det är redan en hel konst och kommer att bli en vetenskap. Ett modernt barns myckna leksaker äro inte i första hand ett bevis på vår större barnkärlek. Det är snarast en följd av att de vuxnas liv stängts för barnen, vilkas eget liv därför blivit fattigare. Hur skulle barnen kunna lära sig enkla former och naturlagar utom just genom att själva handskas med olika slags material?

Vad vi nu ha svårast att ge barnen medelst hela den artificiella leksaksvärld, som vi tillskapa såsom ersättning för den rika verkliga, det är tidiga upplevelser av helheten, fullständigheten, realiteten hos kulturmiljön. Vidare ha vi svårt att finna en kontakt med den framtida livsomgivningen, svårt att lära dem samarbete och ge dem fostran till jämvikt i sociala relationer. Men denna kulturorientering skall ju just bilda attityderna, värdeskalorna eller, om man så vill, moralen. Blir denna alltför familjeindividualistisk, så blir även den framtida livsanpassningen svårare. Allra svårast ter sig uppgiften givetvis i den moderna miniatyrfamiljen: ju flera någorlunda jämngamla barn, desto mera av verklighet, fullständighet och kollektivitet i sociala relationer.

Den traditionella barnuppfödningen är numera irrationell framför allt under tiden till skolåldern. Hemmet är alltför fattigt som social värld för de små. Att behålla barnen helt i hemmet var ett rationellt tillvägagångssätt (och är det än, där de gamla förhållandena bestå mera orubbade, som i jord-

brukarfamiljerna), så länge modern och även fadern hade sitt arbete och snart sagt hela sitt sociala liv i eller kring hemmet, och så länge detta tillstånd var ekonomiskt betingat av även andra grunder än barnuppfödningen. Nu är metoden i allmänhet icke rationell.

Uppfostringssituationen i den lilla moderna familjen är närmast i stället patologisk. Att en vuxen människa, oftast modern, skall ägna sin dag åt hemmet för att där valla ett eller två barn, det är dock ganska orimligt. Och än orimligare blir det i takt med att det övriga hemarbetet rationaliseras och minskar. I samma mån riskera de förefintliga barnen att bli överuppfostrade och i varje fall blir situationen personligt olidlig: några få individer ständigt slitande på varandra i en allt trängre och innehållstommare miljö. Det måste ta på nerverna och livslyckan. Situationen är så mycket orimligare, som de vuxnas värld och barnens värld icke längre *kan* vara densamma. Att begära harmonisk intressegemenskap på en så smal bas betyder att förkväva liv hos endera — eller bägge — parterna.

En väsentlig beståndsdel i problemet om den moderna familjens anpassning till de förändrade betingelserna är därför kravet, att utom hemmets ram men dock i närmaste förbindelse med hemmet tillskapas mer ändamålsenliga uppfostringsmiljöer för småbarnen — inte enstaka, illa utrustade barnkrubbor och avlämningsställen, men välorganiserade, offentliga och kostnadsfria barnkammarskolor eller ”lekstugor”, där barnen för en betydelsefull del av sin dag kunde finna en för dem särskilt inrättad och avpassad omgivning.

Kanske är det lönt att därvid framför allt trycka på de pedagogiska skälen: barnens sociala fostran. Redan detta, att man bringar dem i samvaro med jämnåriga har en oerhörd psykologisk betydelse för deras sunda utveckling. Det är av vikt icke minst med hänsyn till de moderna diminutiva familjerna. Och någon så våldsam stegring av fruktsamheten, att vi

återfå de verkligt stora barnkullarna, är naturligtvis icke att räkna med. Medeltalet barn kommer väl även i gynnsammaste fall ej att överskrida tre. Man skulle möjligtvis genom en sådan fostran i nästa generation kunna dämpa den asociala, neurotiska individualism, som tyvärr i alltför hög grad präglar hela vår generation och som även sätter djupa märken i vår kultur och i våra politiska inställningar.

Det är inte tu tal om att inte barnen skulle bli bättre uppfostrade än nu från alla synpunkter. Man kunde utrusta dessa barnkammarskolor med pedagogiskt fullt lämpliga leksaker, vilka äro för skrymmande och för bullrande för moderna våningar. Man kunde arrangera barnens dagliga rutin efter den för dem hälsosammaste ordningen utan att inkräkta på den övriga familjens tider och vanor. Man kunde ordna möblering, servering etc. så, att de passade barnen och gåve dem tillfälle att medverka och öva sig utan förstöringsrisker. Man kunde vidare ge alla dessa barn ett ordentligt mål "hälsomat" liksom skolbarnen skulle få sin skollunch, för att därigenom dels kunna effektivt bidra till att hålla dietstandarden uppe och dels kunna nå den socialpolitiska kostnadsutjämning vi så många gånger talat om.

För barnens skötsel skulle man naturligtvis ha tränat folk. Kvinnor med verklig håg och fallenhet för barnafostran borde i samhällets intresse särskilt utbildas och sedan exploateras för eftersyn av 8—10 barn. Under nuvarande slösaktiga ordning ha somliga kvinnor med verklig begåvning och lust för rationell barnuppfostran inte några barn alls, andra ha ett eller två att slösa sina omsorger på, medan hela mängder av kvinnor på grund endast av det fysiologiska moderskapet och familjens traditionsbundna organisation få ägna sig åt uppfostringsyrket utan att äga vare sig intresse eller duglighet.

Man kunde dessutom hålla barnen under uppsikt av läkare och psykologer. Reformen skulle genomgående betyda dilettantismens ersättande med expertis och det på ett område, som

mer än något annat är grundläggande för folkets liv och lycka. Den skulle vidare skapa en möjlighet att utjämna tillvaron för de många barn, som lida under särskilda missförhållanden i hemmen, och för dem som i hemmen äro utsatta för skadliga inflytelser av en eller annan art, t. ex. moderns ”nervositet”.

Reformen skulle däremot *inte* betyda — som många reaktionärer tro och förkunna — tillgivenhetens och den personligt betydelsefulla samvarons ersättande med kylig expertis och anstaltsanda. Expertisen skulle för det första inte vara kylig och andan icke anstaltsmässig i dessa grupper om 8—10 barn. De stora anhopningarna av 25—50 barn i krubbor eller kindergarten är ett missförhållande, som ingen pedagog kan ta ansvaret för. De kollektiva arrangemangen, hushåll, lokaler etc., kunna göras stora, men uppfostringsgrupperna därinom måste vara små och i möjligaste mån stabila. Barnen måste ju ha tillfälle att lära känna sina kamrater som personligheter — den sociala fostran skall nämligen visserligen vinnas genom att kretsen av mänskliga relationer något vidgas men en huvudsak är att dessa relationer göras personliga och konkreta. Barnen komma ju vidare fortfarande att fastast höra till den egna familjen och även att ha riklig tid att njuta av föräldrakärleken. Det vore endast fråga om att för pedagogiska ändamål vissa timmar dagligen skilja dem från föräldrarna. Under den återstående delen av dagen komme samvaron inom familjen med all säkerhet att gestalta sig mera givande för båda parterna, utan så mycket gnäll, gnissel och tjat. Barnen skulle mindre ”vara i vägen”, de ömsesidiga hänsynen skulle kunna bygga upp en fullkomligare hemmiljö. Vad familjetillhörigheten psykologiskt framför allt skall ge är känsla av kontinuitet, trygghet och personlig tillgivenhet och detta allt måste och kan bevaras.

Detta organisationsproblem är naturligtvis särskilt viktigt för stadsbefolkningens del. Barneftersynen har i städerna kommit att innebära en långt större bundenhet för modern. Av sig själva — d. v. s. om dylika omsorger icke vidtagas — passa

barnen, som ofta påpekats, alls icke in i stadsbebyggelse. Är lägenheten liten och ekonomien begränsad, så är problemet olösligt även om modern binder sig 24 timmar om dygnet med sina barn — hon "offrar" sig för dem, men gör dem i själva verket en otjänst. I synnerhet i arbetarklassen är det dessutom inte bara en vällovlig önskan utan ofta en kärv ekonomisk nödvändighet, att modern gör sig fri för förvärvsarbete.

Ur detta behov ha barnkrubborna vuxit fram. Sådana äro på många håll inrättade som sociala hjälpinstitutioner. Arbetarhustrurnas rent ekonomiskt betingade behov av frigörelse från barnen under arbetstiden har således börjat vinna beaktande. Men vanligen betraktas väl barnkrubborna ännu blott såsom nödfallsåtgärder för mödrar, som icke äro i tillfälle att helt ägna sig åt sina barn. Här ha vi emellertid angivit de pedagogiska skälen, varför rent allmänt en sådan fostran är överlägsen, ja mer och mer nödvändig. Kindergartenrörelsen å andra sidan tillgodoser på sitt sätt detta pedagogiska behov, men har mestadels vänt sig till överklassens familjer, då dess skolavdelningar i allmänhet varit privat organiserade och kostsamma, samt har dessutom tagit hand om barnen först vid en något senare ålder, några få år före den vanliga skolan. För att sammansmälta ideologien bakom bägge dessa företeelser, för att göra en social fostran före skoláldern tillgänglig för alla samhällsklasser samt kontinuerlig för alla åldrar och dessutom för att häva de psykologisk-pedagogiska synpunkterna i förgrunden är det vi förordat den delvis nya formen "barnkammarskolan". Förutsättningen för att ett ansvarigt socialt patos skall ställa sig bakom dylika stora reformkrav har därvid givetvis varit, att dessa barnkammarskolor — nursery schools kallas de i England, som varit föregångslandet, och i Amerika, där de särskilt målmedvetet organiserats som nödvändiga pedagogiska och sociala institutioner — bli sakkunnigt skötta och frikostigt underhållna.

För att förverkliga detta sociala och pedagogiska reformprogram att sätta alla klassers barn i tillfälle att få tillbringa en betydelsefull del av sin dag i ändamålsenligt inrättade storbarnkammare med lämpliga leksaker och med jämnåriga kamrater kommer det att krävas mycket arbete, till en början upplysningsarbete. Det går emellertid icke längre att avfärda detta behov med ett antal barnkrubbor, vilka, om än välskötta, blott äro avsedda som parkeringsplatser. Syftemålet med barnkammarskolorna är ett annat, är i första hand pedagogiskt, och därför måste även det inre arbetet ordnas annorlunda och huvudvikten läggas på den psykologiska fostringsuppgiften. Samhället står således nu inför uppgiften att sörja för att ett tillräckligt antal sådana barnkammarskolor skapas och att de hållas i nivå med de kvalitetskrav, som måste resas. Folkskolan har här sin stora chans. Det skulle gälla att vidga skolan nedåt till att omhänderta även de ännu icke skolpliktiga barnen.

I England har detta delvis redan skett. Där har i den stora skolreformen av 1918, som i huvudsak innebär en reglering och utvidgning av statens ansvar för skolväsendet, inryckts en förordning, att då en kommun önskar arrangera dylika barnkammarskolor, staten bidrager med halva kostnaden. På en hel del ställen ha också dylika underbyggnader till folkskolan kommit till stånd. Visserligen har den sittande konservativt-"nationella" regeringen snålat mer än avsett med bidragen, men så har också arbetarpartiet svarat med att hårt driva fram barnkammarskolorna som en viktig punkt på sitt program.

En speciell organisationssynpunkt är här emellertid värd beaktande. Det är nämligen troligt, att dessa barnkammarskolor lämpligast böra sammankopplas med själva bostadspolitiken för att kunna förläggas i nära samband med bostadshusen och verkligen bli vad de äro avsedda att vara: ett komplement till hemmen. Den sociala bostadsförsörjningen bör ju överhuvudtaget läggas mer efter linjerna av centraliserad hushållsdrift för att verkligen tjäna den nutida familjeutvecklingen, och

gemensamma barnkammare höra givetvis dit. H. S. B. i Stockholm har redan utfört ett pioniärarbete på detta område. — Även om småbarnsvården skall direktare samordnas med bostadsförsörjningen än vad fallet är med den vanliga skolan, som kräver centralisering för att vara effektiv, måste ändå denna uppfostringsverksamhet i framtiden komma att ledas av det allmänna genom någon utvidgning av de sociala organen.

I alla händelser synes skolan böra kontrollerande omspänna hela den allmänna barnuppfostran i landet. Även de privata och halvprivata kindergarten och barnkrubborna, kollektivhusens och de kooperativa bostadskomplexens barnkammare måste in under pedagogiskt och skolhygieniskt överinseende. Våra skolmyndigheter måste ha möjlighet och skyldighet att lägga upp program, driva psykologisk-pedagogisk forskning och därmed bli i stånd att styra reformerna och ständigt förbättra dessa institutioner. De måste framför allt ha kontroll över utbildningen av lärarkrafter och — åtminstone delvis — barnavårdspersonal. Statliga seminarier för småbarnslärarinnor äro ett led i ett dylikt program. Även småbarnspedagogiken behöver nämligen rationaliseras och höjas till yrke inte bara för några få kindergartenlärarinnor utan för alla som överhuvudtaget ha barn om hand.

Reformer i denna riktning — oavsett nu den organisationsdetaljen, om skolväsendet eller någon annan institution skall ta initiativ och ansvar — äro i linje med tidsutvecklingen: de innebära blott en rationaliserande och förbilligande specialisering inom ännu ett livsområde. De betyda en lättnad i uppfostringsansvar och ett undanröjande av barnens hindersamhet särskilt för kvinnorna och det i så hög grad, att de säkert skulle bortskaffa en del av motivkomplexet bakom den pågående starka födelsebegränsningen. De erbjuda vidare nya medel, varigenom även kostnaderna för barnen kunna distribueras efter andra grunder än familjernas barnantal, med enahanda verkningar på familjens inställning till barnafödandet.

Då familjen urartar såsom uppfostringsmiljö, måste skolan eller samhället genom något annat av sina organ fatta som sin uppgift att ta upp de från familjen avkopplade funktionerna och samordna den kollektiva vården av barnen så att den effektivt och skadelöst ersätter och utbygger hemvården — just i den mån denna blir otillräcklig.

De gifta kvinnornas arbetsförhållanden.

Vid motiveringen av denna vittsyftande socialpolitiska reform ha vi ännu knappast rört vid det faktum, att samhällets delvisa övertagande av småbarnens fostran tvingar sig fram även såsom en följd av förändringar på ett annat av industrialiseringen revolutionerat område, nämligen kvinnoarbetet.

Vid behandlingen av detta viktiga och just nu särskilt aktuella problem är det lärorikt att se tillbaka genom tiderna och studera hur kvinnoarbetets roll och dess organisation växlat. Därav framgår bland annat, hur historiskt färskt det ideal är, som de reaktionära nu vilja förfäkta i maktlös kamp mot sociala krafter vilkas styrka de underskatta.

I den patriarkaliska familjen var hustrun ungefär lika mycket och lika litet hemmaarbetande som mannen. Allt arbete var hemmaarbete i den familj, som även var organiserad såsom en produktionsenhet; något särskilt förvärvsliv fanns inte. Kom det kontanter till bondefamiljen, så var det lika ofta om inte oftare från produktionsgrenar, som lågo under hustruns arbete: smör, mjölk, ägg, kött och fläsk, garn och vävnader. Hon skötte visserligen dessutom vanligen hushållet — med barnens hjälp — men deltog även i skörden, körde vid behov t. o. m. kolforor, hade huvudansvaret för fäbodslåttern o. s. v. Om i en gammal bondebygd en man hade stått upp och förklarat, att hustruns plats var att endast sköta hushållsarbetet och vårda barnen, skulle han inte ha tagits på allvar eller skulle ha betraktats såsom en gudsförgäten radikal samhällsomstörtare,

vilken kunde riskera att ruinera landets ekonomi och föra familjen mot dess undergång därest han skulle lyckas uppagitera de unga kvinnorna för ett så lättjefullt evangelium.

Vad speciellt gäller barnafödandet och barnavården, så vållade de båda uppgifterna knappast större avbräck i hustruns produktiva liv, eftersom hennes — liksom mannens — arbete ju var förlagt till hemmet eller hemmets närhet. I den mån barnen kunde göra rätt för sig, vilket de redan tidigt kunde, var för övrigt hennes barnafödande ett närmast produktivt inslag i familjens liv, medan det nu alldeles bestämt är ett rent konsumtivt. Barnavården betecknade icke någon mera central del av hustruns gärning. Man får inte glömma, att den tidens barn dels mer skötte sig själva, dels togos om hand av många andra än modern: anförvanter, syskon samt icke minst fadern, som hade betydligt större andel i barnens fostran då än nu.

När industrialiseringen kom och tvingade till förvärvsarbete utom hemmet, var det ganska naturligt att det huvudsakliga ansvaret därför föll på mannen, då ju hustrun faktiskt var mera bunden till hemmet genom den rent fysiologiska moderskapsfunktionen. Barnsängarna voro ganska täta. Så sent som omkring 1880 födde nästan var tredje gift kvinna i åldern 15—45 år barn varje år (nu endast var åttonde). När hustrun närmast av dessa skäl fått hemarbetet på sitt ansvar, bands hon ytterligare till hemmet genom att detta arbete i början industrialiserades och rationaliserades relativt sakta. Det är emellertid väl värt att lägga märke till att det är detta kortvariga övergångsskedes fördelning av arbetsfunktionerna inom familjen, denna sönderfallande patriarkaliska familj, som fått prägla vår mönsterbild av ”kvinnans plats är i hemmet” — ”kvinnan” här alldeles bestämt tänkt i motsättning till mannen, som ju tidigare dock även han i allmänhet haft sin plats där. Äldre och mera lysande äro inte flertalet av våra konservativa familjeideal.

Men om nu förutsättningarna för denna bundenhet radikalt förändras, måste vi då inte på nytt förändra även vårt tänkande i dessa frågor om kvinnans ”naturliga” arbetsfält? Dessa förutsättningar ha redan väsentligt förändrats. Familjerna ha för det första blivit mindre, barnsängarna äro mycket färre till antalet och ta därför mindre tid, de överlevande barnens antal är i allmänhet långt mindre, trots att barnadödligheten förr hårt reducerade kullarna. Och som vi visat i tredje kapitlet har tendensen kraftigt gått till en mera koncentrerad lokalisering av de nu fåtaligare barnsbörderna till en yngre äktenskaps- och hustruålder. Barnavården tar visserligen relativt sett betydligt mera tid och intresse i anspråk än förr. Men betraktad såsom ”livsuppgift”, vartill de, vilka moralisera över kvinnans väsen och naturliga funktion gärna vilja ha den, kan den dock högst ta moderns tid någorlunda fullständigt i anspråk fram till den tidpunkt, då minsta barnet kommer i skolåldern. Har den gifta kvinnan därefter ingen ”livsuppgift” längre, fastän hennes återstående livslängd oavbrutet stegras?

Måste det inte te sig som en orimlig felanpassning, att kvinnorna helt skulle lägga upp sina liv efter dessa få års krav? Måste inte tvärtom slutsatsen bliva: eftersom den intensiva tiden för barnafödande och barnuppfostran numera är endast en kortare epok i en kvinnas längre liv, bör man göra det lättare för henne att hålla kontinuiteten med det som kommer före och efter denna period.

Redan dessa hänsyn göra kvinnornas moderna livs- och arbetssträvanden förståeliga. Ännu tydligare ser man den nödvändiga linjen i utvecklingsgången, då man betänker att hemarbetet självt är under rationalisering och hemproduktionen redan — åtminstone i stadshushåll och den därmed likartade familjetyp vi närmast tala om — helt stannat av. De tekniska möjligheterna för att flytta även den sista beredningen av konsumtionsartiklarna utom hemmet finnas även: konfektionskläder, tvättanstalter och centralkök beteckna nya steg till

kvinnornas frigörelse från bundenheten till det husliga arbetet. Utvecklingen stapplar här; särskilt steget till den industrialiserade matberedningen vägrar man i det längsta att ta. Men även med det vanliga utnyttjandet av halvfabrikat har hemarbetet redan kunnat krympa samman så mycket, att man kan tala om en väldig och problemskapande frigörelse av kvinnokraft.

Denna söker sig då utlopp. Dels i en hel del mindre planmässig och mera artificiellt tillskapad aktivitet av olika slag, men dels också i förvärvsverksamhet. Den förra vägen har varit den hyggliga borgerlighetens väg ända in i detta sekel. Man skulle kunna fylla en bok med redogörelser för denna den kvinnliga uppfinningsförmågans instängda triumf. Dit hör de många lyxgöromålen inom hemarbetet, dit hör småborgerlighetens överlastade umgängesliv, den överambitiösa ”husmoderns” mat- och hushållsintresse och hennes därmed förenade lust till trångt social skrytsamhet, dit hör broderandet och stickandet, syendet och virkandet, som fyllt väggar och soffor, bord och byrålådor, dit hör den intensiva förströelseläsningen bland kvinnor. Dit hör även — särskilt i de högre samhällslagren — en överdrivet arbetskrävande inköpsverksamhet (shopping), sport och skönhetsvård, vidlyftigare erotik, social verksamhet av välgörenhetskaraktär samt, hos de mera intellektuella och ambitiösa, därjämte en mängd ”fri” litterär, konstnärlig eller vetenskaplig verksamhet av knappast inkomstbringande natur.

En hel mängd dylika aktivitetsformer tog sig alltså den av industrialiseringen frigjorda kvinnoenergien, då den icke styrdes och organiserades. Ett naturligare utlopp var emellertid vägen till arbetsmarknaden. Dit hade av rent ekonomiska skäl de fattigas hustrur omedelbart tvingats, men sedan dess ha även de bättre ställda klassernas gifta kvinnor i stor utsträckning gått samma väg. Vid sidan och kanske framom det personliga behovet av kraftutlösning har givetvis även rent allmänt

behovet att stegra familjens ekonomiska standard varit drivande.

Omkring 27 % av Stockholms gifta kvinnor kunna nu beräknas vara förvärvsarbetande på ett eller annat sätt; detta enligt preliminära uppgifter från 1930 års folkräkning (siffror från andra landsändar saknas tyvärr). Typiskt för denna utveckling är, att för närvarande varje socialt ambitiös familj i alla samhällsklasser och tydligen alldeles oavsett familjeideologi söker ge sina döttrar en utbildning för att göra dem oberoende av äktenskap. ”Hemmadöttrar” av den gamla typen kunna nu blott studeras i vissa kulturella avkrokar av landet — och dessutom naturligtvis i jordbruket, där de ännu ha en, låt vara minskande, allvarlig yrkesuppgift att fylla.

Det är möjligt, att denna extra ström av frigjord kvinnoarbetskraft rinner till så hastigt, att näringslivet, som just nu befinner sig i en djup desorganisationskris, har svårt att ta den i anspråk. Arbetslösheten är dock icke särskilt stor för kvinnlig arbetskraft. I varje fall är detta ”nya” fenomen, att även de gifta kvinnorna uppträda på arbetsmarknaden, tydligen i ögonen fallande. En hel del mindre insiktsfulla personer ha även låtit lura sig att tro, att arbetslöshetskrisen skulle kunna mildras på ett mera väsentligt sätt, om detta nya tillflöde dämdes upp.

Såsom ett egenartat och synnerligen beaktansvärt drag i denna propaganda mot de gifta kvinnornas arbetsrätt bör framhållas, att propagandan nästan helt hållit sig på över- och medelklassplanet. Emot arbetarhustrurnas utearbete — som dock är den överväldigande merparten av gifta kvinnors förvärvsarbete — har man tydligen inte haft samma invändningar, trots att deras arbetskraft väl i allmänhet relativt bättre skulle kunna utnyttjas i hemmen, och trots att arbetslösheten dock framför allt är ett kroppsarbetets problem. Nej, man har mest fäst sig vid ”rätten” till sådant arbete, som i högre grad framstår såsom en eftersträvansvärd förmån i medel- och överklasskikten: arbete i läroanstalterna, vid post och telegraf och

eljest i förvaltningen o. s. v. Detta förhållande karakteriserar bäst hela opinionsrörelsens sociala karaktär.

Den som någorlunda klarögt ser sammanhangen inom det ekonomiska livet kan icke vänta bot på männens svårigheter att skaffa sig familjeförsörjarinkomster genom att förbjuda vissa kategorier, t. ex. gifta kvinnor, unga män, män till rika hustrur eller vad än, att delta i konkurrensen om arbetstillfällena. På längre sikt bli nämligen inte arbetstillfällena flera och försörjningsmöjligheterna större genom sådana bakvända reformer. Så långt borde åtminstone den nationalekonomiska folkundervisningen i Sverige ha trängt, att dylika påståenden icke skulle kunna vinna tilltro. Genom att förbjuda folk att arbeta kan naturligtvis ingen berikas. På längre sikt bli därigenom både de som icke få och de som få arbete fattigare. Tillfälligtvis kan väl en omsortering av arbetstillfällena hjälpa de fåtaliga som stå närmast till hands och skulle kunna få de avsattas platser. Men utom att vissa andra kategorier (de avsatta, deras familjer, de hembiträden och andra de i sin tur kunna avskeda o. s. v.) samtidigt bli lidande, bleve dock huvudresultatet endast att vi erkände vår oförmåga till förnuftig samhällelig produktionsorganisation och i någon mån avledde uppmärksamheten från de verkligt effektiva reformerna.

Även om ansatser i denna riktning skulle företagas, kunna de blott beteckna en av dessa kortvariga, reaktionära ytrörelser, som bruka krusa varje stor social utveckling. Utvecklingen kan nämligen inte hejdas. Dess sociala orsaker ligga för djupt och vi ha här sökt antyda dem. Kvinnorna, utan åtskillnad mellan gifta och ogifta, komma alltså med all säkerhet att allt oftare söka sig ut i arbetslivet. Denna tidstendens ha vi bara att konstatera. Det går emellertid ej att skymma undan det faktum, att mellan kvinnornas förvärvsarbete och deras benägenhet att föda barn för närvarande råder en ödesdiger konflikt.

För det första är det givet att under nuvarande förhållanden

en mängd kvinnor underlåta att gifta sig av hänsyn till sitt yrkesarbete, som de icke vilja ge upp. När familjeinstitutionen alltjämt har den organisationen, att äktenskap och barn utgöra ett väsentligt hinder för förvärvsarbete utom hemmet (eller att yrkestillhörigheten minskar giftermålsutsikten, ex. lärarinnor, sjuksköterskor), så måste ett sådant resultat ofta bli följden; och det är sannerligen inte de sämsta kvinnliga arvsbärarna och barnuppfostrarna, som därigenom hållas ofruktsamma. Hur många de kvinnor äro, som, om denna konflikt ej förelegat, skulle ha kommit att gifta sig, är naturligtvis omöjligt att beräkna. Man bör emellertid hålla klart för sig, att varje inskränkning av gift kvinnas rätt och möjlighet att ha förvärvsarbete måste stegra deras antal. I detta samband har det sitt intresse att erinra om att Sverige redan förut har en abnormt låg giftermålsfrekvens i jämförelse med andra länder.

Men vidare visar statistiken allmänt, att gifta kvinnor i förvärvsarbete ha betydligt lägre fruktsamhet än de hemmaförsörjda. Edin har i en av sina intressanta undersökningar över fruktsamhetsdifferenser — gällande Stockholm under vissa år — exempelvis ådagalagt, att då männen haft en inkomst under 6,000 kr., är de yrkesverksamma hustrurnas fruktsamhet endast omkring 50 % av de hemmaförsörjdas. (Denna underfruktsamhet minskar för övrigt med stigande socialklass; för högsta inkomstgruppen, över 10,000 kr., är skillnaden utan betydelse.) Nu får man visserligen akta sig att dra förhastade slutsatser ur detta påpekande. I en sådan skillnad ligger nämligen först ett antal hustrur, som av andra orsaker icke ha några barn — egen eller mannens sterilitet, ärftlighetshänsyn eller dylikt — och just därför sett det naturligare att ägna sig åt ett förvärvsarbete. Där finnas vidare ett stort antal hustrur i unga äktenskap, vilka måhända uppskjutit sitt barnafödande någon tid som de i stället ägnat åt att stabilisera familjeekonomien. Om dessa kan man alltså icke säga, att arbetet hindrar dem från att ge sitt tillskott till befolkningen; de komma att

ge det. Men vidare är en annan stor del av dessa förvärvsarbetande hustrur tvungna att söka ett betalt arbete utom hemmet; de äro helt eller delvis familjeförsörjare eller i varje fall beroende av sin inkomst. Det skulle alltså icke under några omständigheter kunna vara en samhällsvinst, att dessa hustrur utestängdes från sina förvärvsmöjligheter och tillhölles att i stället föda barn.

Även med dessa sakligt motiverade korrektioner, som naturligtvis minska de statistiska råsiffrorna för skillnaden i fruktsamhet mellan förvärvsarbetande och icke förvärvsarbetande gifta kvinnor, kvarstår dock troligen en viss restskillnad, som utgör ett bevis för det faktum, att kvinnornas arbetsliv under nu rådande sociala förhållanden i viss mån inkräktar på deras önskan och deras möjligheter att ha barn. Härtill är att lägga det antal kvinnor, som av samma hänsyn icke gifta sig.

Men allt detta i sin tur innebär ju endast, att de kostnadshänsyn och den hindersamhet vi ovan flera gånger talat om, här äro verksamma. Barn äro numera i motsats till förr en rent konsumtiv och därtill direkt produktionshämmande faktor. Vill därför samhället genomföra den nyanpassning, som ligger i att dessa familjeindividuella konsumtionskostnader för barnen minskas samt i att barnen genom en mera kollektivt ordnad vård upphöra att vara så hindersamma för kvinnorna i deras livs- och arbetssträvanden, så kommer detta säkert icke att vara utan sina verkningar på äktenskapsfrekvensen och på fruktsamheten inom äktenskapen.

Den traditionella metoden att uppföda och uppfostra barn svarar alltså emot en familjeinstitution, vars ekonomiska och sociala grundval redan undanryckts och där speciellt kvinnornas funktion var helt annorlunda ekonomiskt betingad. Nu är denna metod allt annat än rationell. Den representerar en mycket ofullständig anpassning efter förändrade förhållanden, och denna bristande anpassning kommer, om den icke rättas till, att bland annat resultera i ständigt sjunkande fruktsamhet.

Ty barnlöshet är onekligen en viss form av ”anpassning” efter familjens och särskilt kvinnornas förändrade sociala livsbetingelser. Vill man ha en annan slags anpassning blir man även tvungen att söka en annan utväg ur den svåra konflikt, familjen nu råkat in i. Man blir tvungen att söka påverka motivspelet genom ett socialpolitiskt reformarbete, som griper djupt nog att möjliggöra en familjesociologisk reorganisation. En kollektivisering av barnuppfostran är på detta sätt från många olika synpunkter samlingslinjen: av psykologiska skäl, av pedagogiska skäl, av familjeorganisatoriska skäl samt icke minst av de befolkningspolitiska och socialekonomiska skäl, som ställa det önskligt att nå en mer samhällelig fördelning av barnförsörjningskostnaderna.

Den nya familjen.

Det är ingen anledning att söka dölja det faktum, att en fortsatt kollektivisering av barnuppfödning och barnuppfostran innebär en genomgripande förändring av familjelivets hela grundval. Men familjen just nu är blott en dålig kompromiss mellan en stabil förkapitalistisk tradition och den nya tidens förändrade betingelser. Den är, som alla känna, en familj i upplösning och är såsom sådan icke värd alltför ömhänt skonsamhet utan kräver tvärtom en radikal operation, om dess liv och fortsatta utvecklingsmöjligheter icke skola vedervågas. Den innefattar starka moment av spänning och intresseklyvning — ting som vi endast med svårighet kunna låtsas vara okunniga om, blott därför att de i det längsta förtigas och bortljugas både genom folks naturliga slutenhet i fråga om sitt eget intimaste liv och genom en viss litterär romanticism, som alltjämt mer än sociala studier får färga vår verklighetsuppfattning.

Alla erfarna människor misstänka således, att flertalet 1800-talsäktenskap voro olyckliga. Olyckliga äktenskap stå rentav

såsom typiska för detta övergångssekel. Förr hörde man betydligt mindre av olyckliga äktenskap. Till någon del berodde det sannolikt på en starkare personlig förtegenhet men huvudsakligen väl dock på att familjerna faktiskt voro mera harmoniskt uppbyggda och anpassade.

Men nu: hur förhåller det sig egentligen med familjelyckan i det genomsnittliga svenska arbetarhemmet? Eller tag dess standardbildande mönster: borgarhemmet. Tag t. o. m. borgarhemmet under dess senaste glanstid, från seklets mitt och fram emot världskriget — under den tid alltså, då ännu alla slags traditioner voro mera levande, värdeskalorna fasta och dessutom barnkullarna skapligt stora; detta borgarhem, som så fridfullt skyltar i tidens viktorianska puritanism men vars väl hemlighållna verklighet så elakt satiriserats i sekelslutets Giftaslitteratur. Det vore en lockande uppgift för en psykologiskt orienterad sociolog att genom kritiskt analyserade och kontrollerade enquêter ordentligt studera denna sak innan själva undersökningsobjektet, förkrigsgenerationen, dör ut och vi definitivt bli hänvisade till den sociala historieforskningens på ett sådant område nödvändigtvis klumpiga och ytliga metoder. Vilken roll spelade grälet om hushållspengarna? Vad tyckte och tänkte kvinnorna? Hur pass avsevärda intresseslitningar förorsakades av könsumgänget? Hur trivdes barnen?

Denna just förgångna epoks familjetyp ha vi här sett som ett övergångsfenomen och just därigenom kunnat förklara desorganisationen och disharmonien. Familjen håller nu på att löpa in i en ny utvecklingsfas, och i många hänseenden uppstår då en något bättre anpassningsform. Det moderna äktenskapet skulle rentav kunna tänkas vara allmänt lyckligare redan av det skälet, att det likväl i mycket högre grad bygger på kamratlighetens grundval, än vad den nu åldrande generationen någonsin kunde åstadkomma på grund av den bristande öppenhet och vilja till renhårighet, som tyvärr åtföljde den borgerliga epokens romanticism. Men ändock är denna moderna familj,

särskilt från barnens synpunkt, ingenting annat än en dålig kompromiss mellan gammalt och nytt. Vidare är hela situationen fullkomligt labil — äktenskapens tendens till allt kortare varaktighet bådar bland annat därom, likaså den mot snabb avfolkning tenderande födelsebegränsningen.

Men om vi objektivt studera de djupare sociologiska sammanhangen, om vi modigt bejaka de organiserande tendenserna, som också ligga i denna utvecklings linje, och om vi så anspänna vår socialpolitiska reformvilja, behöva vi icke se denna familj gå mot en definitiv upplösning och sterilitet. Vår strävan måste vara att nå fram till en ny, förändrad jämvikt inom den samhälleliga grundcell, varinom människornas väsentligaste sociala förbindelser skola rymmas. Denna nya familj måste bland annat vara så uppbyggd, att den icke för sin ekonomiska välfärds skull och för hustruns frihet drives fram emot allt fullständigare barnlöshet.

Inom denna nya familj skall — liksom i den gamla patriarkaliska — hustrun stå vid mannens sida såsom kamrat även i det produktiva arbetet, och barnens rätt till en för deras framtida liv ändamålsenligt fostrande existens skall ånyo vara tryggad. Under arbetstiden, de sju—åtta timmarna mittpå dagen, skall i anpassning till det industrialiserade samhällets vidgade arbetsfördelning familjen vara splittrad: de vuxna arbetande människorna måste vara på sina arbetsplatser; barnen leka, äta, sova och gå i skola på sitt håll. Gemensam bostad, gemensam fritid samt det svårgripbara, subtila personliga förhållandet — det tro vi är konstituerande för familjen, och det kommer att bestå. Privat hushållsdrift, individualistisk föräldramyndighet, hustruns instängda livsinriktning däremot icke. Det måste bortnötas genom den sociala utvecklingen i den grad, som familjens livsanpassning kräver.

För många av sina viktigaste funktioner skall familjen då bero av samhället, det större folkhushållet. Även detta drag är egentligen en principiell nyhet blott i förhållande till över-

gångsskedets rotlösa, isolerade familj. Den gamla patriarkaliska familjen var fast förbunden ursprungligen med ätten men sedan med grannfamiljerna, byn, bygden. Den var en integrerande del i ett större helt, och gemenskapen visade sig även i viss produktiv arbetsfördelning och i viss fördelning av plikter och rättigheter mellan familjerna. Det var egentligen först skiftesrörelsen som bröt denna större familj över familjerna genom att splittra byalagen. De enskilda hemmanens ägor samlades individuellt, varvid gårdarna måste placeras ut. Tvånget till samordning i arbetet bortföll och bygatan var ej längre det sociala forum, den tidigare alltid varit. Allmänningarna realiserades; i alla händelser undandrogs mer och mer deras utnyttjande från den by- eller bygdekommunism, som tidigare förhärskat. Samtidigt bröt industrialiseringen och penninghushållningen in. Det skall här icke förnekas, att detta allt på sin tid var tekniskt betingade och därför nödvändiga framsteg i utvecklingens linje. Men dessa förändringar hade ödeläggande verkningar för det gamla bondesamhällets gemensamhetsliv. Det var då som den egenartade form av ytterligt driven bondeindividualism växte fram, vilken vi nu ha att kämpa emot då det gäller att organisera jordbrukarna ekonomiskt. Äldre är inte heller denna art av egocentriskt trångsinne, som nu ofta går och gäller för ett uråldrigt bondekarakteristikum. Bondeindividualismen i denna form är helt enkelt ett övergångsresultat av de gamla samfälligheternas upplösning. Och i landsändar med en seg bondekultur har upplösningen ännu icke fullbordats. I jordbrukarungdomens nya organisationer håller den faktiskt på att åter övervinnas.

Den slags socialpolitik, vi här behandlat, innebär djupast sett blott ett återförande av övergångsskedets socialt isolerade familj till förnyad social gemenskap — låt vara inom ett av den industriella arbetsfördelningen utvidgat samhälle. I denna det dynamiska övergångsskedets ideologiska förvirring står då konservatismen såsom vår motståndare. Konservatismen är nu

individualistisk. Det samhälle den söker bevara är upplösningens. Därvid blir radikalismen samhällsbevarande och samhällsuppbyggande. Konservatismen blir liberal, radikalismen social.

Vid bedömandet av denna moderna paradox — den individualistiska och liberala konservatismen — får man inte glömma, att hela den liberalistiska ideologien är en intressestyrd rationalisering av en inställning, som präglat den sociala utvecklingen blott under en historiskt sett mycket kort genombrottsperiod. Den avspeglar de krafter, som förde till upplösning av det gamla stationära ståndssamhället. Efter att i långa tider och i vårt land ända in på 1800-talet ha levat ett litterärt intressant men sociologiskt fullkomligt betydelselöst liv inom vissa ytterligt intellektualiserade, socialt anormala kretsar där individens rätt och frihet dyrkades, sjönk denna egocentriskt individualistiska inställning under industrialiseringen ned i allt bredare samhällslager, grep till och med i viss utsträckning arbetarklassen och bondeklassen. Framför allt stadskulturen och borgerligheten genomsyrades intill hjärterötterna.

Det är här platsen att erinra om att historien dock aldrig sett ett samhällstillstånd i jämvikt och harmoni, som icke varit grundat på fasta värdeskalor inom en kollektivistisk psykologi. Den till allmän kulturkris stegrade sociala spänningen i vår tid är i sista hand ett uttryck för den alltjämt oförsonade brytningen mellan å ena sidan människornas av industrialiseringen framdrivna individualistiska psykologi från genombrotts- och upplösningsskedet och å andra sidan det ävenledes genom industrialiseringen skapade ökade behovet av social organisation och samverkan inom förstorade sociala enheter. Industrialiseringen har sprängt de gamla enheterna: bygd, släkt, familj; har ställt de enskilda människorna ensammare i samhället; har drivit dem till stegrad individualism i deras socialmoraliska inställning. Sprängningen har skett genom den ökade funktionsdelningen, vilken emellertid från andra sidan sedd blott betytt

en utvidgad ram för den alltjämt lika nödvändiga produktionsgemenskapen. Utvecklingen har därför ställt människorna inför det hårdast tänkbara prov på förmåga av samverkan och helhetsinordning just i det läge då de mindre enheterna för socialt liv sprängts och människorna därigenom förlorat i kollektivistisk livsinställning. Det är denna väldiga konflikt som präglar alla våra problem från de världspolitiska till de personliga.

Denna spänning kan icke förbliva. Och skall utvecklingen icke utmynna i kaos och undergång, är det de kollektivistiska ansatserna som trots allt ånyo måste segra. 1800-talet kan blott få beteckna ett övergångsskede. Tekniken kan icke få bli vår olycka; den måste få bli underlaget för en stegring av våra livsmöjligheter. Men det är ett tecken på hur djupt den socialmoraliska upplösningen gått, då vi ha att söka avveckla denna konflikt i kamp mot en mycket stark konservatism, helt fången i individualistiska värderingar och i en oreflekterad, men därför blott desto envisare fasa för social organisation — en individualistisk konservatism, som dessvärre åsiktsmässigt har djupa rötter även i de politiskt radikala partierna. Individualismen och liberalismen må ha varit historiskt nödvändiga, må ha betecknat ett led i en utvecklingsriktig samhällsanpassning för hundra år sedan. I nuvarande läge tveka vi icke att stämpla den — var den än möter — såsom farligt asocial, såsom en broms på utvecklingen i stället för en dess drivkraft.

Den förändring av familjeinstitutionen och av människornas inställning till denna institution, som tar sig uttryck i en mot fullständig barnlöshet tenderande födelsebegränsning, tillhör således ett helt komplex av sociologiska fenomen, vilka alla ytterst ha sin orsak i de genomgripande rubbningar, som landets industrialisering i sitt genombrottsskede inneburit och innebär. Den desorganisation och felanpassning, vari den gamla familjens upplösning består, kan botas, men endast genom djupgripande socialpolitiska reformer vilkas art vi sökt studera i denna bok. Blott som en beståndsdel av detta större socio-

logiska, reorganisatoriska problem om familjens framtida gestaltning inom det sociala livet kan det befolkningspolitiska problemet angripas.

Om därför de, vilka se en våda i den sjunkande fruktsamheten, ärligt tänka igenom de sociala sammanhangen och resolut ta konsekvenserna genom att gå in för en barnavårdande socialpolitik på bred front, då möta de förvisso många andra tendenser i tiden, som även styra hän mot en i samma riktning utvidgad socialpolitik. Den idépolitiska optimisten skulle rentav kunna tänka sig en ganska enhetlig nationell ideologi inom befolknings- och socialpolitiken, där de, som redan förut ivrat för socialpolitik, komma från radikalt håll och de, som med nationellt patos ivrat för befolkningstalens uppehållande, komma från konservativt.

Detta vore emellertid sannolikt en ogrundad förhoppning: de ekonomiska intressena äro för starka; i sista hand styra de det politiska ställningstagandet. Vad som kommer att ske — och redan håller på att ske — blir tvärtom, att de konservativt inställdas befolkningspolitiska intresse kommer att mattas inför de socialpolitiska konsekvenserna, medan däremot de radikalas kommer att stiga.

För socialisternas del betyder detta på intet sätt en principiell omvändelse. Genom mer än ett århundrade ha socialismens förkämpar befunnit sig i oavbruten strid med de liberala befolkningsteorierna: först mot den gammalliberala malthusianismens cyniska eländespessimism och därefter mot den nyliberala nymalthusianismens ensidiga preventivmedelsoptimism. För de konservativa blir det betydligt svårare att gå i motsatt riktning och att inför de socialpolitiska kostnadskonsekvenserna ge avkall på sitt gamla intresse för befolkningstalens uppehållande. Det skorrar fortfarande i de mera uppriktiga konservativa fosterlandsvännernas öron, när vissa av deras åsiktsrepresentanter — som ju redan händer — börja uttala sig gillande om emigration och minskad barnavel. I närvarande läge i fråga

om fruktsamhet och sannolik befolkningsutveckling framträder nämligen därigenom den individualistiska konservatismens samhällsupplösande klassegoism alltför i ögonen fallande.

Flertalet konservativa komma i denna konflikt mellan traditionella ideal och ekonomiska intressen med all sannolikhet att reagera så, att de söka rikta blicken bort från befolkningsfrågan. Det är då alla radikala ha att ständigt på nytt föra fram denna fråga, visa de nödvändiga socialpolitiska, fördelningspolitiska och produktionspolitiska konsekvenserna av en omsorg om den svenska befolkningsstockens vidmakthållande och så tvinga dem att välja. Välja de då att ställa sig avvisande, veta vi vad vi tänka om dem och deras fosterländskhet. Och bland sin egen ungdom skola de bevittna massavfall. Den liberala konservatismen är därför förlorad: den dömes framför allt genom sitt svar på befolkningsfrågan.

Någon "nationell samling" i befolkningsfrågan komma vi därför näppeligen att se: det kommer att stå strid på alla punkter. Vad som emellertid kommer att inträffa — såsom en följd av den faktiska utvecklingen och en vaknande insikt om dennas innebörd — är likväl med tämligen stor visshet att de politiska krafterna få en förändrad huvudinriktning till befolkningsfrågan och socialpolitiken. Det som då ägt rum är blott en av dessa mera väsentliga förflyttningar av de kämpande åsikternas tyngdpunkt, vilka tid efter annan inträffa under historiens gång.

Man bör alltså vid bedömandet av den framtida åsiktsutvecklingen inom socialpolitiken icke glömma befolkningsfrågan, där vi nu befinna oss i ett sannolikt mycket kortvarigt tillstånd av åsiktslöshet. Man har nämligen icke riktigt vant sig vid det förändrade sakläget än, inte riktigt upptäckt vad det är som håller på att ske med familjen och med folket.

Hela den nödvändiga utvidgningen av socialpolitiken, den samhälleliga fördelningen av familjeansvaret, skulle naturligtvis kunna äga rum under långt mindre motstånd, såvida vi inte

alla sutte så fast i just dessa individualistiska tänkesätt från industrialismens genombrottsperiod. En friare, snabbare och mer friktionsfri social anpassning hejdas av denna belastning som 1800-talstraditionen, litteraturen och skolan tyngt oss med. Utvecklingen hämmas ej blott — och ej ens huvudsakligen — genom det motstånd, som reses av det fåtaliga socialskikt av besittande, vilka ha ett ekonomiskt intresse i att hindra den. De ha dessvärre starka bundsförvanter i vårt eget ofrivilliga traditionsberoende.

En förändring av nästa generation härutinnan är dock det enda, vari alla strävanden till mera djupgående sociala omgestaltningar måste söka sin grundläggning. Därför ligger uppfostringsproblemet på botten. Förhoppningen står till de unga. Den redan uppvuxna generationen är oftast hopplös: den är och blir i stort sett som den redan är. I denna generation synas vi ännu inte mera allmänt vara mogna för ett ansvarigt tänkande efter klart sociala linjer. Samarbetstanken är oss för främmande. Men i befolkningsfrågan liksom i alla de andra ekonomiska och kulturpolitiska problemen gäller det just att bryta ned den asociala individualismen från den industriella övergångstiden.

Det kommer att ta lång tid, men förändringen är nödvändig. Den ligger helt i linje med den faktiskt skeende sociala utvecklingen: till slut tvingar den sig igenom av egen kraft. Det tragiska är bara, att under tiden konflikten mellan det efterhängsna traditionsarvet och den aktuella livssituationen tillåtes växa ut till en sådan personlig och social disharmoni.

SAKREGISTER.